

EVE CURIE

MADAME CURIE

HARMADIK KIADÁS, BUDAPEST, 1959

Fordította: JUST BÉLA

és az előző magyar kiadásból kimaradt részeket: RÁBA GYÖRGY

Kontrollszerkesztette: LUX LÁSZLÓNÉ

BEVEZETÉS

Marie Curie élete olyan gazdag nagy tettekben, hogy az ember szeretné történetét úgy mesélni, mint valami legendát.

*

Asszony, egy elnyomott nemzet gyermeke, szegény és szép.

Belső hivatásérzettől hajtva elhagyja hazáját, Lengyelországot, hogy Párizsba menjen tanulni. Ott nehéz és magános éveket tölt.

Találkozik egy férfival, aki éppolyan zseniális, mint ő. Felesége lesz. Boldogságuk páratlan a maga nemében.

Elszánt és keserű erőfeszítésük eredményeként felfedeznek egy varázslatos elemet, a rádiumot. Felfedezésük nemcsak új tudományt kelt életre s új életfilozófiát; módot ad arra, hogy egy szörnyű betegséget lehessen gyógyítani.

Abban a pillanatban, amikor a két tudós dicsőségét az egész világ megismeri, Marie-ra gyász szakad. Nagyszerű társát pillanatok alatt ragadja el a halál.

Szíve sajog, testét fájdalmak gyötrik, de ő folytatja a megkezdett munkát és nagyszerűen kifejleszti a kettőjük által megalapozott tudományt.

Életének hátralevő része örökös áldozat. A háború sebesültjeiért önfeláldozóan dolgozik, egészségét is feláldozza. Később tapasztalatát, tudását, minden óráját tanítványainak, a világ minden tájáról összesereglett fiatal tudósoknak ajándékozza.

Amikor hivatását elvégezte: fáradtan meghal. A gazdagságot mindig visszautasította és a kitüntetésekkel érzéketlenül fogadta.

Hibáztam volna, ha erre a mítoszhoz hasonló történetre akár a legkisebb díszet is ráakasztottam volna. Nem mesélek el egyetlen történetet sem, amelynek valóságáról ne lennék meggyőződve.

Egyetlen lényeges mondatot nem torzítottam el, egyetlen ruha színét nem találtam ki. Az események megtörténtek, a szavak mind elhangzottak.

Lengyel rokonaimnak s elsősorban anyám legidősebb nővérének s leggyengédebb társának, Dluska asszonynak hálaival tartozom az értékes levelekért és anyám leánykorára vonatkozó közvetlen adatokért. A későbbi évek felidézését megkönnyítették Marie Curie személyes iratai, rövid életrajzi feljegyzései, francia és lengyel barátok elbeszélései és levelei, nővéremnek, Iréné Joliot-Curie-nek, sógoromnak, Frédéric Joliot-nak s végül saját magamnak emlékei.

Azt szeretném, ha e könyv olvasója egy élet tűnő sorsfordulatai mögött állandóan érezné azt, ami értékesebb, mint Madame Curie műve és színes élete: a jellem szilárdságát, a szellem makacs, törhetetlen lendületét; egy lény áldozatát, aki mindig csak adott és nem ismerte ezt a szót: elvenni, s még ezt sem: kapni; s végül a lelket, amelynek kristályos tisztaságát nem tudta elhomályosítani sem a nagy siker, sem a balsors.

Ez a lélek minden áldozat nélkül hátrította el magától azokat az előnyöket, amelyeket elismert zsenik könnyen meríthetnek a hatalmas hírnévből.

Szenvedett annak az alaknak súlya alatt, akit a világ látott benne: természete olyan visszahúzódó és merev volt, hogy élete végéig sem tudott választani a dicsőségtől sugalmazott szerepek közül, elkerülte a bizalmaskodást, a gépies szeretetreméltóság, a szándékos zordság, a fitogtató szerénység útjait. Nem tudta, hogy kell híresnek lenni.

*

Amikor megszülettem, anyám harminchét éves volt. Amikor elég nagy voltam ahhoz, hogy igazán megismerjem, idős és híres asszony volt. S mégis ezt a „híres tudós”-t ismertem a legkevésbé, — valószínűleg azért, mert Marie Curie nem törődött azzal, hogy híres. Ezzel szemben úgy érzem, mintha mindig ama szegény, álmódzó egyetemi hallgató mellett éltem volna, akit Marya Sklodowskának hívtak, évekkel születésem előtt.

Ehhez a lányhoz hasonlított anyám halálának pillanatában is. A hosszú, nehéz és ragyogó életpálya nem tudta nagyobbá

vagy kisebbé tenni, felmagasztosítani, vagy lealjasítani. Azon az utolsó napon olyan volt, mint az ismeretlen kezdet idejében: szelíd, konok, félénk, minden iránt érdeklődő.

Szentségtörés lett volna, ha ez a halott olyan díszes temetésben részesül, aminőt az állam szokott felajánlani nagy embereknek. Egyszerű és csendes temetése volt egy vidéki temetőben, nyári virágok között, mintha a kihunyt élet hasonló lett volna ezer más élethez.

*

Szeretnék tehetséges író lenni, hogy méltóan rajzoljam meg azt az örök diáklányt, akiről Einstein mondta: „Madame Curie az egyetlen az összes híres emberek között, akit a hírnév nem rontott el”, hogy úgy írjam le életének útját, mint egy idegen, távolról, természetesen szinte érzéketlenül nézve meglepő sorsát.

E. C.

ELSŐ RÉSZ

A Novolipki utcai gimnáziumra nagy vasárnapi csend borult. A kőoromzat alatt, ahol az orosz betűs „Fiúgimnázium” felírás olvasható, a főkapu zárva van és az oszlopos előcsarnok elhagyatott templomra emlékeztet. Minden kihalt ebben az egyemeletes hosszúkás és alacsony épületben, a világos tantermekben, ahol összefaragcsált fapadok sorakoznak. Csak a litániára hívó harangszó hallatszik a Szent Szűz templomából, időnként egy „doroska” gördül az utcán, vagy ló üget lassan. Az udvart szegélyező rács mögött a gimnázium poros és keshedt négy orgonabokra virágzik: édes illatára még a kiöltözött sétálók is meglepetten ütik fel a fejüket. Meleg van, pedig csak május végénél tartunk, Varsóban a nap éppolyan kegyetlen és éles, mint a fagy.

De mintha valami megzavarná a vasárnapi békét. Az épület balszárnya felől, ahol a földszinten Wladislaw Sklodowski úr, a fizika tanára és a gimnázium aligazgatója lakik, titokzatos sürgés-forgás tompított zaja hallatszik. Mintha valaki kalapácsolna rendszertelenül, minden ritmus nélkül. Azután mintha leomló állványzat dübörögne, üdvrivalgások közepette. Majd megint ütések zaja... S határozott parancsok, lengyelül: — Hela, elfogyott a muníciónk!

— A tornyot, Jozef... célozz a toronyra!

— Mania, állj félre.

— De nem, kockákat hozok neked!

— Ö-ó-ó!

Valami összeomlik, a kockák hullanak, mennydörgésszerű robajjal a fényesre kefélt parkettra: a toronynak vége. A zajongás erősödik, lövedékek repülnek és rombolnak ...

A harctér négyszögletes hatalmas szoba, minden sarokban egy ágy.

Az ablakok a gimnázium belső udvarára nyílnak. Négy 5—9 év közötti gyermek játszik üvöltve háborúsdit. A whistet és pasziánszot kedvelő nagybácsi, aki karácsonyra építőszekekrénnyel lepte meg a kis Sklodowskiakat, aligha sejtette, mire fogják felhasználni ajándékát. Jozef, Bronia, Hela és Mania néhány napig kitartóan építette a kastélyokat, hidakat, templomokat a nagy fadobozban talált minták szerint. De a tömböket és gerendákat hamar utolérte végzetük: a tömzsi tölgyfaoszlopokból tűzéréség lett, a kis kockákból ágyúgolyó és az építészek tábornokokká változtak.

A padlón hasaló Jozef előrenyomul és ágyúit nagy szakértelemmel az ellenség irányába állítja. De egészséges gyermekarca a szőke haj alatt még az ütközet hevében is megőrzi a hadvezérhez méltó komolyságát, ő a legidősebb, a legokosabb az otlevő négy gyermek között. Amellett ő az egyetlen férfi. Körülötte lányok, egyformán öltöztetett lányok, ünneplő ruhában, fodros gallérral és sötét köténykében ...

Legyünk igazságosak: ezek a lányok jól harcolnak. Jozef szövetségesének, Helának szeme vad tűzben ég. Helát bántja, hogy csak hat és fél éves, szeretné még messzebb hajítani s erősebben a kockákat s irigy a nyolcéves Broniára, erre a feltűnően szép, dundi teremtesre, aki olyan heves mozdulatokkal igyekszik megvédelmezni a két ablak között elhelyezett csapatait, hogy szőke haja csak úgy lobog. Bronia mellett egy pöttömnyi hadsegéd gyűjti kötényébe a muníciót, rohan egyik zászlóaljtól a

másikig, szorgoskodik kipirultan a sok nevetéstől és kiáltozástól tikkadt ajakkal...

— Mania! ...

A kislány megtorpan s elengedi a kötényke végét. Az egész kockakészlet szétgurul a padlón.

— Mi az?

A szobába Zosia lépett be, ő a legidősebb az öt Sklodowski-gyerek közül. Csak tizenkét éves, de testvérei mellett felnőttnek látszik. Hamvas-szőke fürtjei szabadon hullanak vállára. Átszellemülten szép az arca, álmodozó, bájos, szürke a szeme.

—A mama azt mondja, hogy már elég a játékból. Hagyd szépen abba.

—De Broniának szüksége van rám... én hordom neki a kockákat!

— Mama azt mondta, gyere.

Mania egy pillanatig tétovázik, majd megfogja nővére kezét s méltóságteljesen kilejt a szobából. Nehéz hadakozni, ha az ember csak ötéves és a kifáradt kislány nem is nagyon sajnálja, hogy abba kell hagyni a küzdelmet. A szomszéd szobából szelíd hang hívja becenevein:

— Mania ... Maniusia ... Anciupecióm ...

A lengyelek nagyon szeretik a becézőneveket. Zsófiát, a legidősebbet, kezdettől fogva „Zosiá”-nak nevezik, Bronislawát „Broniá”-nak; Helenából „Hela” lett, Jozefből „Jozio”. De senkinek sincs anyyi neve, mint Maryának, a ház legfiatalabb kedvencének. „Mania” a megszokott beceneve, „Maniusia” gyöngédebb megszólítás, „Anciupecio” pedig tréfás elnevezés, még csecsemőkorából származik.

— Anciupecióm, milyen kócos vagy, milyen felhevült!

Két finom, sápadt kéz megköti a kötény megoldódott szalagját, lesimítja a rövid hajfürtöket, melyek egy jövődő nagy tudós makacs arcát keretezik. A simogatások lassan megnyugtadják, lecsillapítják a gyereket.

*

Mania végtelenül szereti anyját. Úgy érzi, nincs a világon hozzá hasonló bájos, jó és okos teremtés ...

Skłodowska asszony kurtanemes család legidősebb leánygyermeke. Atyja Félix Boguski, a nagyszámú lengyel kispalotya közé tartozik. Ahhoz túlságosan szegény volt, hogy saját földjén éljen s így nálánál gazdagabb családok birtokait kezelte. Házassága romantikus volt: beleszeretett egy szegény, de az övénél jobb családból származó nemes lányba, megszöktette s titokban elvette, bárhogyan is tiltakoztak a lány szülei. Az évek múltak: a csábító félénk és fázós öregember lett, szerelme pedig házsártos nagymama.

Kétségtelen, hogy hat gyermekük közül Skłodowska asszony a legintelligensebb és legjózanabb. Semmi szláv „különködés” nem torzítja el lényét: hiányzik belőle minden szertelenség és bogarasság. Varsóban kapott kitűnő nevelést. Elhatározta, hogy a tanításnak szenteli életét s tanárnő,

majd végül igazgatónő lett abban az iskolában, ahol maga is tanult. Amikor Wladislaw Sklodowski tanár 1860-ban megkérte kezét, tökéletes élettársat választott magának. Igaz, nincs pénze. De jó családból származik, vallásos és dolgos. Biztos karrier áll előtte. És amellet zeneszerető: szépen zongorázik, elragadó és epedő hangon énekl a divatos románcokat. S végül: nagyon szép. Egy bájos esküvői képen jól kivehető a tökéletes arc, az egyszerűen befont nehéz, sima haj, a szemöldök csodálatos íve, hosszúkás, mandulavágású szürke szemének nyugodt és rejtélyes tekintete.

„Egymáshoz illő pár”, mondják az emberek. A Sklodowskiak is ahhoz a kisnemességhez tartoznak, melyet Lengyelország balsorsa tönkretett. A család fészke, Sklody, voltaképpen néhány majorból álló telep száz kilométernyire Varsótól, észak felé. Több Sklodyból származó család a Sklodowski nevet viseli: bevett szokás szerint a vidék földesura valaha megadta bérlőinek azt a jogot, hogy címerét viselhetik.

Ezeknek a családoknak természetesen hivatásuk a földművelés. De a zavaros időkben a birtokok elszegényednek és kimerülnek. A XVIII. században Wladislaw Sklodowski őse még kényelmesen élhetett néhány száz hektár földjén, az utódok is jómódú bérlők voltak, de Jozefre, a fiatal tanár apjára már más sors várt. Ez a Sklodowski a szellemi pályát választotta, hogy javítson nehéz sorsán s becsületet szerezzen a névnek, amelyet büszkén visel. A forradalmak és háborúk következtében életpályája mozgalmas volt; a végén Lublin fiúgimnáziumában találjuk mint igazgatót, ő az első tudós ember a családban.

A Boguskiak és Sklodowskiak családja népes: itt hat gyerek, ott hét. Gazdálkodók, tanítók, egy jegyző, egy apáca... azután néhány különc alak: Sklodowska asszony egyik fivére, Henrik Boguski javíthatatlan dillettáns, aki azt hiszi, zseniális és vakmerő vállalkozásokra hivatott. Ami pedig a könnyelmű Zdzislaw Sklodowskit, a tanár egyik bátyját illeti, — ezt a vakmerő vivőrt, aki mint diák kezdte Pétervárott, mint lengyel fölkelő folytatta, majd provánszi költő és jogtudor lett toulouse-i száműzetésében, amikor pedig visszatért hazájába, vidéki jegyzőnek állt be — mindig nyomor és gazdagság között ingadozott.

A két családban a romantikus természetek szépen megfértek a józan lelkialkatúakkal — a bölcsek a kóbor lovagokkal.

Marie Curie szülei a bölcsek közé tartoznak. Az apa saját apjának példáját követve a pétervári egyetemen tanul, majd visszatér Varsóba, s ott tanít matematikát és fizikát.

Az anya eredményesen vezeti a leányintézetet, ahol a város legjobb családjainak gyermekei tanulnak. A család nyolc évig lakik a Fréta utcában, az első emeleten. Amikor reggelenként a tanár elhagyja otthonát, amely az udvarra néz és ahol ablaktól ablakig virágfüzérhez hasonló könnyű erkélyek futnak, az utcára nyíló tantermek már a fiatalok zshivajától visszhangzanak, akik az első óra kezdetét várják.

De amikor 1868-ban Wladislaw Sklodowski otthagyja a gimnáziumot, ahol addig tanított s a Novopolski utcai iskola tanára s aligazgatója lesz, felesége kénytelen alkalmazkodni az új helyzethez.

Lehetetlenség a lányintézet igazgatóságát megtartani s ugyanakkor abban a lakásban lakni, ahová férjét az új állás köti, arról nem is beszélve, hogy öt gyermekét is ő neveli lelki-ismeretesen. Sklodowska asszony nehéz szívvel átadja az intézetet és elhagyja azt a lakást, ahol néhány hónappal azelőtt, 1867. november 7-én Marie Curie született — a kis Mania...

— Mi az, Anciupecióm, alszol?

Mania anyja lábánál ül összekuporodva egy zsámolyon, s most megrázza a fejét:

— Nem, mama... itt jól vagyok.

Skłodowska asszony megint végigsimítja könnyű kezével legkisebb lányának homlokát. Nincs ennél a simogatásnál jobb dolog a világon! Mania nem emlékszik, hogy anyja valaha is megcsókolta volna. És nem tud nagyobb boldogságot elképzelni, mint amikor az elmélázó és kedves asszonyhoz simulhat, s szinte észrevehetetlen jelekből: mosolyból, szóból, szeretetből sugárzó tekintetből megérzi, hogy végtelen gyengédség őrködik fiatal élete felett.

Még nem érti ezeknek a mozdulatoknak szomorú okát, nem tudja, mit jelent ez a távolság, mellyel anyja önmagát bünteti: Skłodowska asszony súlyos beteg. A tüdőbaj első jelei Mania születésekor keletkeztek és öt év óta, minden orvosi segítség és kúra ellenére is a baj súlyosbodott. De keresztény hősiességgel arra törekszik, hogy otthon ne vegyék észre szenvedését. Az elfoglalt háziasszony életét éli, aki mindenre vigyáz, kifogástalanul öltözködik s látszólag teljesen egészséges. Emellett azonban szigorú rendszabályokat alkalmaz önmagával szemben: saját asztali edényei vannak, nem csókolja meg gyermekeit. A kis Skłodowskiak nem sokat tudnak a szörnyű betegségről... néhány pillanatig tartó száraz köhögésrohamok, amelyek áthallatszanak egyik szobából a másikba, vigasztalan árnyék apjuk arcán és az a rövid mondat, mely egy idő óta az esti ima végén elhangzik: „Add, hogy anyánk megint egészséges legyen”.

A fiatalasszony már fel is áll s szelíden eltolja magától a beléje csimpaszkodó gyermeket.

— Hagyj békén, Mania ... dolgozni akarok.

— Itt maradhatok? ... Szabad ... szabad olvasnom?

— Jobban szeretném, ha kimennél a kertbe. Olyan szép idő van!

Amikor olvasásról van szó, valami különös féltékenység kergeti Mania arcába a vért. Múlt évben, a falun Bronia nagyon unalmasnak találta, hogy egyedül kell tanulnia az abc-t és az a gondolata támadt, mi lenne, ha kis húgát használná kísérleti nyúlak és tanítósdit játszana vele. Néhány héten keresztül a két kislány kivágott kartonbetűket rakosgatott egymás mellé, legtöbbször önkényes sorrendben. Azután, egy reggel, amikor Bronia valami egészen könnyű szöveggel vesződött szülei előtt, Mania türelmetlenül kivette kezéből a nyitott könyvet s csaknem folyékonyan elolvasta az első mondatot. Először hízelgett neki a csend, mely körülvette s folytatta az érdekes játékot. Majd hirtelen rémület szállta meg. Egy tekintet szüleinek elképedt arcára, egy másik a morcos Broniára, értelmetlen dadogások, kitörő zokogás: a csodagyermek helyén ötéves bébi állt, aki keserűen zokog és szájalmas hangon hajtogatja:

„Bocsánat... bocsánat!... nem akartam... nem tehetek róla... Bronia sem tehet róla!... Az egész azért van, mert olyan könnyű!...”

Mania egészen kétségbeesik arra a gondolatra, talán sohasem bocsátják meg neki, hogy megtanult

olvasni.

Ama emlékezetes reggel óta a gyermek megbarátkozott a nagy- és kisbetűkkel, s ha nem haladt észrevehetően előre, annak az az oka, hogy okos előrelátásból szülei óvakodtak könyvet adni a kezébe. Mint óvatos pedagógusok, féltik a kislányt a koraérettségtől, s ha az a nagybetűs albumok után nyúl, amelyek a szobában hevernek, egy hang mindannyiszor megakasztja: „Játszhatsz a kockákkal... Hol van a babád? ... Énekelj valamit.. vagy pedig, mint ma: „Jobban szeretném, ha kimennél a kertbe..

Mania az ajtóra pillant, melyen az előbb bejött. A kockák lehulló zaja, a sikoltozások, melyeket a fal alig tompít, azt jelentik, hogy nehezen fog találni sétatársat. A konyha felől nincs remény: a folytonos locsogás és a tűzhely körüli edénycsörömpölés jelzi, hogy a cselédek a vacsorát készítik.

— Megkeresem Zosiát.

— Nem bánom.

— Zosia... Zosia!...

Kéz a kézben, a két nővér áthaladt a szűk, fedett-udvaron, ahol mindennap fogócskát és szembekötősdit játszanak, végigmennek a gimnázium épülettömbje mellett, s a rozoga kapun át beérnek egy nagy kertbe. A szegényes fűvű pázsit és a falak közötti rab fák gyenge földszagot lehelnek ...

— Zosia, megyünk nemsokára Zwolába?

— Még nem — július előtt nem. Hát te emlékszel Zwolára?

Maniának meglepő emlékezőtehetsége van, mindenre emlékszik: a hegyi patakra, melyben tavaly nyáron órákig pacskolt nővéreivel... a sárból készült „szappanokra”, melyet titokban gyártottak, s közben összefröcskölték szoknyájukat s köténykéjüket, s amelyeket egy elrejtett deszkára tettek, hogy megszáradjanak ... az öreg hársfára, melyre hét-nyolc összeesküvő mászott fel, unokatestvérek és barátok, s ahová ők, a gyenge karú és rövid lábú „kicsit” úgy húzták fel; a fő ágakat hideg és ropogós káposztalevelekkel bélelték ki, s más összezsavart, s ágak közé akasztott levelekben tartották frissen a ribizkét, a nyers sárgarépát, a cseresznyét...

S a forró magtárra is emlékszik, Márkiban, ahol Jozef számológépjében az egyszeregyet tanulta, s ahol Maniát eltemették a magtengerbe! És az öreg Skrzypowskira, aki olyan vidáman csattogtatta ostorát, amikor a csézát hajtotta! S Xavér bácsi lovaira!

Ezeknek a városi gyerekeknek mindig nagyszerű vakációjuk volt. Az egész népes családból csak egy ág lett városi: az ország minden részében lehet néhány Sklodowskit, néhány Boguskit találni, aki egy darab lengyel földet művel, s ha házuk nem is valami ragyogó, annyi szoba mindig akad, hogy nyaranta a gimnázium tanárát és családját befogadja.

A szerény anyagi körülmények dacára is, Maniát megkímélte a sors azoktól a kétes értékű nyári fürdőhelyektől, melyeket a varsóiak előzőlnek. Nyáron ez a városi gyerek keménykötésű parasztlánnyá vedlik — vagy inkább vedlik vissza, fajának mély ösztönét követve.

—Szaladjunk... Fogadjunk, hogy előbb érek a kert végéhez! — kiált fel vidáman Zosia, aki komolyan veszi az „anya” szerepét.

— Nem akarok futni, azt akarom, hogy mesélj...

Senki, még a szülők sem tudnak úgy mesélni, mint Zosia. Képzetele csodálatos ötletekkel gazdagítja a történeteket és tündérmeséket. Kis vígjátékokat is kigondol, azután nagy hévvel játssza el őket ámuldozó húgai és fivérei előtt. Költői és színészi képességeivel Zosia teljesen rabul ejti Maniát, aki hol nevetve, hol remegve hallgatja a fantasztikus kalandokat, melyeknek fonalát néha nehezen tudja követni egy ötéves kisgyerek.

A lányok nemsokára visszafordulnak a lakás felé, s minél közelebb érnek a gimnáziumhoz, annál halkabb Zosia hangja. A történet, melyet egyidőben talál ki és ad elő, még nem fejeződött be: de Zosia szava megakad. A gyermekek némán haladnak a gimnázium jobb szárnyának egyforma merev csipkefüggönyökkel fedett ablakai alatt.

Ez ablakok mögött lakik az, akit a Sklodowski-család mindenkinél jobban megvet és gyűlöl: Ivanov úr, a gimnázium igazgatója; ő képviseli az iskola falai között a cár kormányát.

*

1872-ben nehéz sorsot jelent, ha valaki lengyel, „orosz alattvaló”, s ahhoz az átfűtött intelligenciához tartozik, melynek idegei a végsőkig feszítettek, soraiban pedig a lázadás izzik, mert az összes többi társadalmi osztálynál fájdalmasabban szenved a rákényszerített járom alatt.

Pontosan száz éve annak, hogy falánk uralkodók, egy meggyöngyített ország veszedelmes szomszédai, elhatározták Lengyelország vesztét. Három egymásutáni felosztás darabokra szaggatta a szerencsétlen országot, s ezek a csonkok hivatalosan németek, oroszok, osztrákok lettek. A lengyelek fellázadtak elnyomóik ellen. Hiába: azok még erősebben összehúzták az őket foglyul tartó köteléket. Az 1831. évi sikertelen hősi forradalom után Miklós cár szigorú megtorló intézkedéseket rendelt el

Orosz-Lengyelországban. A felkelőket tömegesen bebörtönözték és számúzték, javaikat elkobozták ...

1863-ban újabb kísérlet, újabb katasztrófa: a zendülők csak lándzsákat, kaszákat, füttykösöket tudnak a cári karabélyokkal szembeállítani. Tizennyolc hónapig tartó elkeseredett harcok — és Varsó vársáncain öt akasztófán himbálódznak a lázadó vezérek tetemei.

E tragédia óta minden arra irányul, hogy térdre kényszerítse a meghalni nem akaró Lengyelországot. Mialatt megláncolt lázadók vonatai kígyóznak Szibéria hómezői felé, az „oroszosítók” — rendőrök, tanárok, hivatalnokok — hullámai előntik az országot. Feladatuk? Figyelni a lengyeleket, üldözni vallásukat, betiltani gyanús újságokat és könyveket, lassan elnyomni nemzeti nyelvüket... Egyszóval, megölni egy nép lelkét.

De az ellentáborban is rögtön szervezkednek. A szomorú tapasztalatok azt bizonyították a lengyeleknek, pillanatnyilag nincs semmi reményük arra, hogy erőszakkal szerezzék vissza szabadságukat. Várniuk kell — és arra törekedni, hogy kikerüljék a várás veszélyeit: a gyámoltalanságot és csüggedést.

A harc most más téren folyik. Hőseik nem kaszával támadnak a kozákra, hogy elestükben — mint a híres Narbutt — így kiáltsanak fel: „Micsoda boldogság meghalni hazámért!” A tanultak, a művészek, a papok, tanítók most hősök — azok, akiktől az új nemzedék szelleme függ. Bátorságuk: képmutatóvá alakulni, inkább elviselni minden megaláztatást, mintsem elveszteni állásaikat, ahol a cár még megtűri őket, s ahol titokban kialakíthatják az ifjúságot, vezethetik honfitársaikat.

Így állítja szembe egy ellentétes törekvés az erőltetett udvariasság mögött minden lengyel gimnáziumban a legyőzöttet a győztesrel, a meggyötört tanárokat a kémkedő igazgatókkal — a Sklodowskiakat az Ivanovokkal.

A Novolipki utcai Ivanov különös megvetést érdemel. Semmi szánalmat nem érez alárendeltjei iránt, akik kénytelenek mindent oroszul tanítani saját országuk gyermekeinek, s mézes bókokból hirtelen csap át a legdurvább szemrehányásokba. Buzgalmában annyira megy ez az egyébként tudatlan ember, hogy a bejárók házi dolgozatait átnézi és „lengyelességek” után kutat, melyek néha kicsúsznak a gyermekek tolla alól. Viszonya rendkívül elhidegült Sklodowski tanárral attól a naptól kezdve, amikor az a következő szavakkal védte meg egy növendékét:

„Ivanov úr, ha a gyerek hibát követett el, az valószínűleg elnézésből történt, önnel is megtörténik — s még hozzá elég gyakran —, hogy hibásan ír oroszul. Meg vagyok győződve, hogy ön ezt épp olyan akaratlanul teszi, mint ez a gyerek..

*

Éppen erről az Ivanovról beszél halkán a tanár feleségével, amikor Zosia és Mania, a sétáról visszatérve, besurrannak apjuk dolgozószobájába.

—Emlékszel arra a misére, amit a második osztály növendékei mondtak a múlt héten, „hogy beteljesüljön leghőbb vágyuk”? Gyűjtést rendeztek maguk között, s abból fizették a költséget, de nem akarták elárulni a plébánosnak, mi az a rendkívüli óhaj. Nos, tegnap a kis Baczynski mindent bevallott nekem: a fiúk megtudták, hogy Ivanov lánya tífuszba esett, s az igazgató iránti gyűlöletükben azért mondtak misét, hogy meghaljon! ... Ha a szegény plébános tudná ezt, kétségbeesne, hogy akarata ellenére ilyen felelősségei vett magára.

Sklodowski úr mosolyog az eseten, de a felesége, aki buzgóbb katolikus, nem tud nevetni ezen. Munkája fölé hajol, mely elég nehéz: a cipészkést és az árt forgatja kezében. Sklodowska asszony cipőket készít. Egyik különös jellemvonása az, hogy nem vonakodik semmilyen munkától. Amióta sok a gyerek és betegsége arra kényszeríti, ne mozduljon ki otthonról, megtanulta a cipésmesterséget, s most a cipők, melyeket gyermekei olyan gyorsan koptatnak, csak a bőr árába kerülnek. Az élet nem könnyű...

—Ez a pár a tiéd, Maniusia. Látod, milyen jól illik lábacskádra?

Mania csak nézi a keskeny kezeket, amint a talpbőrt vágják, a szurkos fonállal varrnak. Apja most helyezkedett el kényelmesen kedvenc karosszékeiben, közvetlenül felesége mellett. Jó lenne felmászni térdeire, játszodozni a gondosan megkötött nyakkendő nagy bogával, meghuzigálni a gesztenyebarna szakállt, mely bekeretezi a kissé esetlen, jóságosan mosolygó arcot.

De inkább nem! A nagyok beszélgetése unalmas. „Ivanov... a cár ... száműzetés ... összeesküvés ...

Szibéria ..Amióta csak a világon van, Mania mindennap hallja ezeket a szavakat, s homályosan már valami fenyegető jelentést tulajdonít nekik.

Szinte ösztönszerűen menekül attól a pillanattól, amikor majd mindent megért.

A kislány elfordul szüleitől, bensőséges beszélgetésük morajától, melyet időnként megszakít az olló csikorgása a bőrön, a kalapács kemény zaja, amint egy szöveget ver be, s visszahúzódik mély és gyermekes álmodozásaiba. Felszegi a fejét, s tekintete elkalandozik a szobában, majd megáll, s megbámulja kedvelt tárgyait.

Ez a dolgozószoba a lakás legszebb szobája — Mania szempontjából mindenesetre a legérdekesebb. A széles francia mahagóni íróasztal, az elnyúlhatatlan piros bársonnyal bevont 1820-as stílusú karosszékek tiszteletet ébresztenek benne. Milyen ápoltak és fényesek ezek a bútorok! Majd ha Mania idősebb lesz és iskolába fog járni, számára is csinálnak helyet a nagy, sokfiókos íróasztal egyik végében, Sklodowski tanár íróasztalán, amelyet délutánonként a gyerekek körülülnek, hogy feladataikat elvégezzék.

A méltóságteljes püspöki kép, nehéz arany keretben, mely a háttérben díszíti a falat és amelyet a családban — de csak a családban! — Tiziánnak tulajdonítanak, nem érdekli különösebben Mániát. Csodálatát élénkzöld malachitból készült, hasas és csillogó állóóra köti le, amely az íróasztalon nyugszik és a kerek asztal, amelyet tavaly hozott egy rokon Palermóból: a fedőlap sakktáblát ábrázol és minden kocka másféleképpen színezett márványból készült...

A kislány kikerüli az állványt, ahol tányéron kék sèvres-i porceláncsésze áll, XVIII. Lajos kis képével díszítve — ezerszer és ezerszer hallotta, hogy nem szabad hozzáérnie ehhez a csészéhez, melytől rettenetesen fél — s most megáll legdrágább kincsei előtt.

Az egyik egy precíziós barométer, amelynek hosszúkás aranyozott mutatói fénylenek a fehér lapon, s amelyeket apja meghatározott napokon a figyelő gyerekek előtt beállít és megtisztít.

A másik egy többpolcos vitrin, tele csodálatos és szép eszközökkel, üvegcsövekkel, könnyű mérlegekkel, ásványmintákkal, s még egy aranylemezü elektroszkóp is áll benne... Régebben Sklodowski úr felvitte ezeket a tárgyakat a tanterembe előadásai alatt; de amióta a kormány rendelkezése folytán a természettudományi órák száma lecsökkent, a vitrin zárva maradt.

Mania nem tudja elképzelni, mire valók ezek a csodálatos csecsebecsék. Egy nap, amikor lábujjhegyre ágaskodva elragadtatással szemlélte őket, apja megmondta nevüket: „FI-ZI-KA-I KÉ-SZÜ-LÉ-KEK.”

Furcsa név.

De nem felejtette el — sohasem felejt el semmit — mert jókedve van, dúdolva elismétli.

II.

SÖTÉT NAPOK

— Marya Sklodowska.

— Jelen.

— Beszélj valamit Stanislaus Augustusról.

— Stanislaus August Poniatowskit 1764-ben választották Lengyelország királyává. Bölcs és művelt volt, barátja a művészeknek és íróknak. Meglátta a hibákat, melyek gyengítik az ország erejét és azon volt, hogy orvosolja az állam bajait. Szerencsétlenségre, az erély hiányzott belőle ...

A diáklány, aki felállt padjában — a harmadik sorban, a kert hóborította pázsitjára néző magas ablak mellett — kellemes, nyugodt hangon elmondja leckéjét, alig különbözik társaitól. Az intézeti sötétkék egyenruha a merev fehér gallérral és az acélgombokkal teljesen elnyeli a tízéves lányka alakját. S hová lettek Anciupeció örökösen rendetlen szőke fürtjei? Egy erősen összefogott és keskeny szalaggal átkötött hajfonat az apró, szabályos fülek mögé szorítja le a göndör haját, s majdnem banális jelleget ad az öntudatos arcnak. Hela, Mania nővére, aki a szomszéd padban ült, szintén befonva hordja a haját az angol divatú loknik helyett. Szabályos öltözet, sima haj kötelező Sikorska kisasszony magániskolájában. A katedrán ülő tanárnőre sem lehet ráfogni, hogy modernül öltözködik. Fekete selyemblúza a magas halcsontos nyakkal sohasem volt divatos, s Antonina Tupalska kisasszony egyébként sem tarthat számot a szép jelzőre. Arca esetlen, csúnya, de azért rokonszenves. Tupalska kisasszony — a lányok csak Tupciának hívják — a matematikát és történelmet tanítja, s egyúttal a felügyelői tisztséget is ő tölti be: ebben a minőségben nemegyszer kellett szigorúan fellépnie „a Sklodowska” makacs természetével és függetlenségi hajlamával szemben.

De azért a Mamára emelt tekintetből sok szeretet tükröződik. Büszke erre a kitűnő tanulóra, aki két évvel fiatalabb osztálytársainál, mindent könnyen elvégez, aki mindig első számtanban, első történelemben, első irodalomban, németben, franciában, hittanban...

Az osztályban csend uralkodik — s még valami, ami a csendnél is több. A történelem óra áhítatos és lelkes légkört teremt. A huszonöt kis honleány ragyogó szeme, „Tupcia” szigorú arca mély lelkesedést tükröz. S Mania éneklő hangján szinte rendkívüli hévvel jelenti ki egy évek óta halott uralkodóról:

— Sajnos, az erély hiányzott belőle ...

A nem éppen megnyerő külsejű tanárnő, az engedelmes gyermekek, akiket lengyelül tanít a lengyel történelemre, azt a látszatot keltik, mintha cinkosok és összeesküvők volnának.

S valóban, mindenki összerezzen, mintha bűnös lenne: az emeleti folyosó csengője halkán megszólal.

Két hosszú csengés, két rövid.

A jel heves és néma mozgásba hozza az egész osztályt. Tupcia gyorsan felkel, összesöpri szétszórt könyveit. Serény kezek összeszedik a padokon heverő füzeteket és lengyel tankönyveket, s berakják öt fürge lány kötényébe, akik a bentlakók hálóterme felé rohannak a zsákmánnyal. Elmozdított székek zaja. asztalkendők nyílása és halk csukódása. Az öt lihegő lány visszaül helyére. És az előszoba ajtaja lassan kinyílik... A küszöbön megjelenik Hornberg úr, a varsói magániskolák felügyelője, szép egyenruhájában: sárga nadrág, kék kabát fényes gombokkal. Rövidre nyírt haj, zsíros arc; metsző tekintetű szemek az aranycsíptetős szemüveg mögött.

A felügyelő némán nézi a tanulókat. Mellette az igazgató, Sikorska asszony is őket nézi, látszólag nyugodtan — de milyen belső rettegéssel! Ma nagyon rövid volt az idő ... Alig telt el néhány pillanat a portás titkos csengetése után, Hornberg vezetőjét is megelőzve, máris fent volt az emeleten, s benyomult ebbe a tanterembe. Istenem, minden rendben van?

Minden rendben van. Huszonöt lányka hajol kézimunkája fölé és hímez szorgalmasan... Ollók és cérnaorsók fekszenek az üres padokon. A kipirult „Tupcia” előtt a katedrán nyitott orosz könyv hever.

— Ezeknek a gyerekeknek hetenként két kézimunka órájuk van, felügyelő úr — mondja oroszul a nyugodt igazgató.

Hornberg a tanárnő felé lép.

— Ön hangosan olvasott? Mi az a könyv, kisasszony?

— Krilov meséi. Éppen ma kezdtük el.

Tupcia tökéletes nyugalommal válaszolt. Lassanként rendes arcszíne is visszatér.

Hornberg szórakozott mozdulattal felemeli a legközelebbi pad tetejét. Semmi. Sem könyv, sem füzet.

Amikor a tanulók végeztek az utolsó öltéssel és beszúrták a tűt a vászonba, leteszik a kézimunkát. Mozdulatlanul ülnek, karba tett kézzel, egyik olyan, mint a másik a fehérgalléros sötét ruhában. És a huszonöt, hirtelen megöregedett gyermekarc zártsága mögött félelem, ravaszság és gyűlölet rejtőzik.

Hornberg úr kissé nehézkesen leül egy székre.

— Hívjon fel kérem egy lánykát.

Marya Sklodowska ösztönösen az ablak felé fordítja izgatott arcát. Néma könyörgés hagyja el ajkát: „Istenem, csak ne én legyek!... ne én!... ne én!...”

De jól tudja, ő lesz. Tudja, hogy mindig ő az áldozat, ha a kormány felügyelője megjelenik, mert ő a legokosabb és tökéletesen beszél oroszul...

Amikor a nevét hallja, feláll. Mintha egyszerre izzadna és fázna. Szörnyű szégyen fojtogatja torkát.

— Halljuk az imát, — mondja Hornberg közömbös és unatkozó arccal.

Mania színtelen hangon, hibátlanul elmondja a Miatyánkot. A cári uralom az egyik legrafináltabb megaláztatást akkor találta ki, amikor arra kényszeríti a lengyel gyermekeket, hogy oroszul mondják el a katolikus imákat.

Úgy tesz, mintha figyelemmel lenne hitük iránt, s voltaképpen megszentelteleníti azt, amit tisztelnek.

Újabb csend.

— Sorold fel azoknak a cároknak nevét, akik II. Katalin óta uralkodtak szent Oroszországban!

— II. Katalin, I. Pál, I. Sándor, I. Miklós, II. Sándor...

A felügyelő megelégedetten bólint. A gyermeknek jó az emlékezőtehetsége. S milyen csodálatos kiejtés! Mintha Szentpétervárrott született volna.

— Sorold fel nekem az uralkodó család neveit és címeit.

— A császárné őfelsége, Sándor cárevics császári fenség, a nagyherceg őfelsége...

A hosszú felsorolás végén Hornberg elmosolyodik, igen, ez nagyon szép. A felügyelő nem veszi észre — vagy nem akarja észrevenni — Mania zavarát, arcának merevségét, mely az eltitkolt lázongás következménye.

— Mi a cár címe a méltóságok ranglétráján?

— Velicsesztvo.

— És mi az én címem?

— Viszokorogyije.

A felügyelő tetszeleg ezekben a rangfokozati részletekben, melyeket fontosabbnak talál, mint a helyesírást, vagy a számtant. Kedvteléssel még megkérdezi:

— Ki az uralkodónk?

Az igazgató és a tanárnő az előttük fekvő névsorba mélyed: el akarják rejteni lángoló tekintetüket. S mert a válasz késik, Hornberg mérgesen hangosabban megismétli a kérdést:

— Ki az uralkodónk?

— II. Sándor őfelsége, minden oroszok cárja — nyögdécseli kínosan Mania. Arca sápadt.

A kérdésnek vége. A hivatalnok felkel és könnyed köszönés után a szomszédos terem felé indul. Sikorska kisasszony a nyomában.

Tupcia csak most emeli fel a fejét.

— Gyere ide, leikecském ...

Mania elhagyja helyét s a tanítónőhöz közeledik, aki szótlanul homlokon csókolja. A felélénkülő osztályban a végsőkig elcsigázott lengyel gyerek könnyei kibuggyannak.

*

— Itt volt a felügyelő... itt volt a felügyelő!

A lányok izgatottan számolnak be anyjuknak, nénikéjüknek, aki a kijáratnál várja őket. A jól bebugyolált, bundájukban széleseknek látszó, sudár diáklányok gyorsan szétszélednek az utcán,

melyet az első hó borít. Egymás közt suttognak: rendőrségi besúgó lehet minden ráérő sétáló, minden báméskodó a kirakatok előtt.

Michalovska néni — „Lucia” néni — jött a nővérekért, neki meséli lelkesedve Hela a nap eseményét.

— Hornberg kikérdezte Maniát... Nagyszerűen felelt... De utána sírva fakadt... Azt mondják, a felügyelő egyetlen osztályban sem tett megjegyzést...

Hela susog, csacsog, ömlik belőle a szó. Mania csendesen lépked nénikéje mellett. A kislány még nagyon feldúlt, pedig már órák teltek el vallatása óta. Gyűlöli a rátörő rémületet, a megalázó szerepet, melyben hazudni kell, folyton csak hazudni... Mania még jobban érzi életének szomorúságát. Ezt Hornberg látogatása okozta. De egyáltalán tudta-e valaha is, mi a gondtalanság? Folytonos szerencsétlenségek sújtották a Sklodowski-családot, s az utolsó négy év úgy tűnik fel Mania előtt, mint valami rossz álom.

A dolog Sklodowska asszony nizzai utazásával kezdődött. Maniának azt mondták, hogy „a kúra után mama teljesen egészséges lesz”. Amikor egyéves távoliét után a gyermek viszontlátta anyját, alig ismerte meg a megöregedett asszonyt, aki már a halál bélyegét hordta homlokán.

S elérkezett 1873 őszén az új iskolaév megkezdésének drámai napja. Mikor hazaérkeztek, az apa íróasztalán hivatalos értesítés várt: fizetését csökkentették, természetbeni lakását elvették, megfosztották aligazgatói címétől. Kegyvesztett lett. Ivanov igazgató kegyetlenül megbosszulta magát önérzetes alkalmazottján.

Sok lakásváltoztatás után Sklodowskiék végül egy saroklakást vettek ki a Novolipki és a Karmelita utca sarkán. S életükben észrevétlenül beállottak a szűkös viszonyokat jelentő változások. Eleinte két-három kosztos diákot vett fel Sklodowski — aztán ötöt, hatot, tízet. Ezeknek, a tanítványai közül kikerült fiatal fiúknak lakást, kosztot adott és különórákon foglalkozott velük. A ház olyan volt, mint valami átjáró és a bensőséges családi életnek nem volt se híre, se hamva.

Ezeket a változásokat nemcsak a csökkentett jövedelem és a feleségéért fizetett riviérai tartózkodás költségei tették szükségessé: egyik sógora kalandos vállalkozásra csábította — egy „mesés” gőzmalomról volt szó — és a különben oly óvatos ember hamarosan elvesztette egész megtakarított pénzét, harmincezer rubelt. Ettől kezdve bánkódva, a jövőn aggódva szomorkodik és állandóan magát vádolja, amiért tönkretette övéit és megfosztotta lányait hozományuktól.

De 1076 januárjában Mania megismeri a balsorsot, a maga teljes kietlenségében. Az egyik kosztos tifuszát elkapta Bronia és Zosia. Rettenetes hetek voltak ezek! Az egyik szobában anyjuk igyekezett visszatartani köhögési rohamait, a másikban a két leány nyöszörgött, hánykolódott lázában ...

S egy szerdán apjuk sírástól duzzadt szemekkel jött Joze-fért, Heláért és Maniáért. Zosia tiszta fehérben feküdt a ravatalon. Sápadt arca mintha mosolygott volna. Csodálatosan szép volt, rövidre vágott haja ellenére is.

Ez volt Mania első találkozása a halállal, az első temetési menet, amelyet kísért kifakult fekete köpenyében. A lábadozó Bronia ágyában zokog, Sklodowska pedig gyengélkedik és ablaktól ablakig vánszorogva csak szemével kísérheti gyermeke koporsóját, melyet lassan visznek végig a Karmelita utcán.

— Egy kis kitérőt teszünk, kedveseim. Almát kell vennem, mielőtt a nagy hideg beáll.

A drága, szép Lucia néni jól kilép és csakúgy sodorja magával unokahúgait a novemberi délutánon egész néptelennek látszó Szász-parkon keresztül. Minden ürügyet felhasznál arra, hogy a lánykákat friss levegőre vigye, messze a szűk lakástól, ahol tüdőbajos anyjuk sorvad. Csak el ne kapják ők is! Hela jó színben van, de Mania oly sápadt, oly levert..

A parkból a trió Varsó régi városnegyedébe ér, ahol Mania született. Itt érdekesebbek az utcák, mint az újjvárosban. A Stare Miasto tér hóval vattázott, nagy és meredek tetejű házainak szürke homlokzatát ezernyi faragott dísz borítja: szentek képmása, párkányok, vendégfogadók és csapszékek cégéréül szolgáló állatfigurák.

A jeges levegőben templomi harangok felelgetnek egymásnak különféle hangon. A templomok láttára Marya Sklodowskának eszébe jut gyermekora. A Szent Mária-templomban keresztelték, a dominikánusokéban volt az első áldozása, — emlékezetes nap: akkor fogadta meg egymásnak Mania és unokahúga, Henriette, hogy fogukkal még csak nem is érintik az áldozati ostyát. Kislány korukban gyakran jártak a Szent Pál-templomba, a vasárnapi német nyelvű prédikációra.

Az üres, széljárta Nowe Miasto tér is ismerős Mariának. Miután kiköltöztek a gimnáziumból, egy évig lakott itt a Sklodowski-család Mania minden reggel betért anyjával és nővéreivel a több évszázados, különös és elragadó, vörös kőből épített Miasszonyunk-kápolnába, melynek négyszögletes tornya a folyó mellett emelkedik a magasba.

Lucia néni egy intésére a kislányok ma újra belépnek a kápolnába. A széles, gótikus kapun belül Mania pár lépést tesz a homályban, aztán reszketve letérdel. Milyen szomorú idejönni Zosia nélkül, aki nincs többé, s a nagyszerű anya nélkül, akin Isten, úgy látszik, nem könyörül.

Mania még hisz Istenében, felé küldi fohászát. Szenvedélyesen, kétségbeesve kéri Jézust, őrizze meg életét annak, akit a földön legjobban szeret. Cserébe felajánlja az Úrnak saját életét: kész meghalni, ha ezzel anyja életét megmentheti. Lucia néni és Hela meghajolva, halkán imádkozik mellette.

Aztán mindhárman újra kint állnak és megindulnak a folyó felé vezető egyenetlen lépcsőn. Az eléjük táruló folyó, a hatalmas Visztula nincs jókedvében. Habjai homokpadokat, fakó szigeteket rajzolnak ki, ahogy tovahömpölyögnek, s csapkodják a fürdőházakkal és mosodákkal borított szeszélyes partokat.

A hosszú, szürke „kerekas” hajók nyáron vidám kirándulókkal kelnek útra, de most tehetetlenül himbálódnak. Csak az „almáshajók” körül elevenedik meg a folyó. Kettő van belőlük, két keskeny, hegyes orrú dereglye, szinte peremükig merülnek a vízbe.

A gazda nyakába húzza báránybundáját, úgy hányja szét a szalmát, hogy megmutassa áruját. A fagytól védő, puha alomban kemény, piros, fényes almák: tündöklő rakomány! Százával, ezrével halmozódnak itt egy lélekvesztőben. A Felső-Visztula vidékéről, Kazmierz szép városából érkeztek, napokig hajóztak a folyam hátán.

— Én akarom kiválogatni! Kiválogatom az almáinkat! — kiabálja Hela, leteszi karmantyúját és egy vállmozdulattal ledobja iskolatáskáját. Mania rögtön utánozza.

Semmi sem deríthette volna jobb kedvre a kislányokat, mint ez a kirándulás. Imádják a szertartását. Az ember egymásután kézbe veszi az almákat, jól megforgatja, aztán beledobja őket egy vesszőkosárba. Ha rohadt akad köztük, a Visztulába hajítja és elnézi, hogy merül el kerek, piros roncsa. Amikor megtelik a kosár, kiszállnak a partra, mindegyikük kezében egy alma, s az szebb valamennyinél... Hideg és harsog a fogak alatt. Milyen élvezetes ropogtatni, miközben Lucia néni alkudozik és a körülöttük ólálkodó szeplős lurkók közül kiválasztja azokat, akiket méltónak talál arra, hogy az értékes szerzeményt hazavigyék.

•
Öt óra. A cselédek letakarították az asztalt az uzsonna után és meggyújtották a függő petróleumlámpát. Itt a munka ideje. A kosztos diákok szobáikba mennek kettesével, hármásával. A tanár fia és leányai az ebédlőben maradnak, az átváltozik tanuló-teremmé, kinyitják füzeteiket és könyveiket. Csakhamar mindenünnen száll az újra meg újra felhangzó litániaszerű mormolás, mely e ház életének hosszú éveken át vezérszólama marad.

Mindig ugyanazok, akik nem tudják visszatartani magukat, hogy hangosan ne szajkózzák a latin verssorokat, történelmi évszámokat, feladataik megoldását... Ennek a tudománygyárnak minden szögletében nyögnek, kínlódnak. Milyen nehéz minden! Hányszor kellett a tanár úrnak megnyugtattatni egy-egy kétségbeesett diákot, aki szépen megértette a magyarázatot anyanyelvén, de minden erőlködés ellenére sem volt képes azt megérteni a hivatalos nyelven, oroszul, s még kevésbé volt képes azt elismételni.

A kis Mania nem ismeri ezt a szorongató érzést. Olyan emlékezőtehetsége van, hogy tanuló társnői, mikor hiba nélkül hallják elmondani azt a verset, melyet előttük olvasott el kétszer, csalást szimatolnak, s azzal gyanúsítják, hogy titokban előre megtanulta. Sokkal hamarabb végez feladataival, mint a többiek és ilyenkor veleszületett jószággal siet segítségére egyik vagy másik megszorult pajtásának.

Legjobban szeret azonban letelepedni az asztal mellé egy könyv elé, mint ezen az estén is, s — fejét kezébe hajtva, hüvelykujjával befogja fülét, hogy védekezzék Hela ellen, mert Hela nem tud „ismételni”, csak ha torkaszakadtából ordít. Ez az óvatosság felesleges: egy perc múlva Maniát annyira elragadja az olvasás, hogy semmit sem vesz észre abból, ami a szobában történik.

Az, hogy figyelmét ennyire összpontosítani tudja, az egyetlen különös adomány ennél a normális, egészséges gyermeknél. Ez a tulajdonsága rendkívüli módon szórakoztatja nővéreit és barátnőit. A kosztosok segítségével számtalanszor csapnak elviselhetetlen ordítózást olvasó húguk jelenlétében, de még annyit sem érnek el, hogy Mania könyvéből felpillantson.

Ma valami rosszabbat találtak ki. Henriette Michalowskának, Lucia néni lányának, a jelenléte is felkelti pajkos kedvüket. Lábujjhegyen közelednek a mozdulatlan Maniához és székekből állványt építenek fölé. Két-két széket raknak kétoldalú, egyet a háta mögé, megint kettőt amazokra és az épület koronájaként egyet a tetejére. Aztán csendben elvonulnak, úgy tesznek, mintha dolgoznának. És várnak.

Sokáig kell várniuk, mert a kislány semmit sem vesz észre: sem a suttogást, sem az elfojtott nevetést, sem a székeknek a hajára hulló árnyékát. Félóráig marad így és nem is sejtí, mivel fenyegeti az ingatag piramis. Amikor a fejezet végére ér és becsukja könyvét, felemeli a fejét... földrengésszerű robajjal omlik össze minden. A székek táncra perdülnek a padlón. Hela üvölt örömeben. Bronia és Henriette résen áll, ellentámadástól tart.

Mania azonban rendíthetetlen. Nem haragszik, de mulatni sem tud olyan tréfán, amely megijesztette. Megdöbbenés ül szürke szemében, mint az alvajáróéban, akit álmából riasztottak föl. Megdörzsöli bal vállát, ahol elég alaposan megütötte egy szék, fölszedi könyvét és a szomszéd szobába megy. Amikor elhalad a „nagyok” előtt, csak két szót mond:

— Ostoba tréfa!

A „nagyok” nincsenek megelégedve a rövid megjegyzéssel.

Csupán a teljes feloldódásnak ezekben a perceiben találja fel újra Mania gyermekkorának boldogságát. Felváltva olvas iskolakönyveket, verseket, kalandos történeteket, technikai műveket: ezeket Sklodowski professzor könyvtárából szerzi.

Így úzi el magától néhány pillanatra a sötét árnyakat. Elfeledi az orosz kémeket, Hornberg látogatását. Elfeledi apja fáradt arckifejezését, a ház örökös láróját és a hajnali ébredést, mikor félig még alva ott kell hagynia moleszkin-díványát, melyről állandóan lecsúszik a lepedő — hogy a kosztos diákok reggelizhessenek az ebédlőben, mert itt a hálósobájuk a Sklodowski-lányoknak.

Ilyenkor elfeledi félelmeit: az elnyomótól való félelmét, vallásos aggodalmait, a haláltól és a betegségtől való rettegését. Ösztönszerűen iparkodik elmenekülni ebből a nehéz légkörből.

Percnyi menekvés. Mikor ismét magához tér, egyszeriben minden újra visszatér — és mindenekelőtt az állandó aggodalom, melyben anyja állapota tartja. Az egykor oly szép beteg ma már csak árnyék. És a biztató szavak mögött, melyeket megnyugtatójukra mond, Mania érzi: nagy szeretete, forró imái nem lesznek elég erősek, hogy megakadályozzák azt a borzalmas dolgot, ami egyre közeledik.

•

Skłodowska asszony maga is gondol a végzetes pillanatra. Azt akarja, hogy ne érje váratlanul és a ház nyugalmát se zavarja meg. 1878. május 9-én kérésére az orvos átadja helyét a papnak. Egyedül a pap ismeri ennek a keresztény léleknek az aggodalmait. Skłodowska asszonynak fáj itthagynia drága élettársát, vállán négy gyerek gondjával, s gyötrődik az árván maradó fiatalok, főként az alig tízéves Mania jövője miatt.

Családja csak nyugodt vonásokat lát arcán, melynek az utolsó órák mondhatatlan bájt kölcsönöznek. Ügy hal meg, ahogy kívánta: minden vívódás és minden rendetlenség nélkül. Egy tiszta szobában ágya mellett virraszt férje, fia és három lánya. Hosszúvás, gyöngéd szürke szemét már a halál közelsége homályosítja el, de egymásután emeli az öt megtört arcra tekintetét, — mintha a haldokló bocsánatot kérne a nekik okozott nagy szenvedésért.

Van még ereje ahhoz, hogy mindegyiktől elbúcsúzzék. Lassan erőt vesz rajta a gyengeség. A benne pislákoló szikrányi élet már csak egy mozdulatra és egy szóra elég.

Ijesztően reszkető kézzel keresztet próbál vetni: megáldja övéit.

Elnézi az embert és a gyerekeket, akiktől búcsúzik, aztán a szót, utolsó szavát csak elsóhajtja:

— Szeretlek titeket.

*

Azután ez is elmúlik. Anyja épp oly csendes méltósággal hal meg, mint ahogy nehéz életét elviselte. Mania újból gyászruhát ölt és szerencsétlenül tévelyeg a Karmelita utcai lakásban. Nem tudja megszokni, hogy Bronia lakik a halott szobájában, hogy csak Hela és ő alszik a bársony huzatú heverőkön, hogy a tanár sebtében felfogadott egy házveztőnőt és most mindennap az ad utasítást a szolgálóknak, az állítja össze a kosztosok étrendjét és futtában még a gyerekek öltözökódését is ellenőrzi. Apjuk minden szabad idejét az árváknak szenteli, de meghatóan ügyetlen — csak férfikézzel tud simogatni.

Mania korán megtanulja, milyen kegyetlen az élet. Kegyetlen a népekhez, kegyetlen az emberekhez. Zosia halott, anyja halott. Megfosztva az anyai gyengédségtől, megfosztva nénje gondoskodásától, a gyermek növekszik anélkül, hogy panaszkodna — magárahagyottan.

Büszke, de nem megbékélt. És mikor letérdel a katolikus templomban, ahová régen anyját kísérte, néma lázadás kel benne. Már nem a régi szeretettel fordul Istenhez, aki oly igazságtalanul mért reá ekkora csapásokat, aki megölte körülötte a vidámságot, a kedvet és a gyengédséget.

III.

IFJÚSÁG

Minden család történetében megtaláljuk a teljes kibontakozás pillanatát. Megmagyarázhatatlan okai vannak, hogy egy nemzedék szikrázó tehetsége, életerejének áradása, szépsége és sikere miatt emelkedik ki előző és következő nemzedékek sorából. Noha nagy adót fizettek a balszerencsének, a Sklodowski-család életében mégis elérkezett ez a pillanat. Amikor a halál elragadta Zosiát, zálogot vett az öt éleseszű, törekvő gyermek közül. A tüdőbajos anya és a munkában elnyűtt apa négy többi gyermekének törhetetlen az ereje. Legyőznek minden nehézséget, túljutnak minden akadályon és mind a négy rendkívüli ember lesz.

Nem nagyszerű-e 1882 egyik napsugaras tavaszi reggelén elnézni őket a reggelitől roskadozó asztal körül? Íme Hela: magas, bájos, tizenhatéves, kétségtelenül ő a „csinos lány” a családban. Itt van az aranyhajú Bronia, — megtelt az arca, üde a bőre. És itt van Jozef is, a legidősebb Sklodowski-gyerek: diákzubbony van rajta, mégis feltűnik északi, szálfatermete.

Ami Maniát illeti... Nos, Mania kitűnő színben van. Valljuk meg, hízott és formaruhája már nem rajzol ki túlságosan sovány alakot. Mivel ő a legfiatalabb, most ő a legkevésbé szép. De akárcsak nővéreinek arca, az övé is élénk, kedves, és világos a szeme, a haja, a bőre, mint a lengyel lányoké általában.

Csak a két legfiatalabb hord formaruhát: Heláé, a Sikorska-intézet derék tanítványáé, kék, Maniáé, aki most, tizennégy-éves korában, az egyik állami gimnázium kiváló növendéke, gesztenyeszínű. Az

előző évben, tanulmányai befejeztével, ugyanebben a gimnáziumban szerzett megérdemelt jutalmat Bronia.

Bronia már nem diáklány, ő már „kisasszony”. A kellemetlen házvezetőnők helyett most ő tartja kezében a háztartás gyeplőjét.

Ellenőrzi a számlákat, felügyel a diákokra — az örök „kosztosok”-ra, akiknek csak az arcuk és nevük változik — és kontyot, százgombos földigérő-ruhát, turnürt és uszályt hord.

Akárcsak Bronia, Jozef is aranyérmet kapott, amikor végzett a gimnáziumban. Most az orvosi karra jár. A három Sklodowski-lányt szellemi pályára hajtja az érvényesülés vágya, és már most átkozzák a varsói egyetem szabályzatát, amely nők felvételét nem engedi meg. Mohón hallgatják bátyjuk elbeszélését a „cár egyeteméről, erről a meglehetősen közepes színvonalú intézményről, ahol buzgó oroszok és megalkuvó lengyelek tanítanak.

Egyetlen falat sem vész kárba beszéd közben. Az asztalról varázslatos gyorsasággal tűnik el kenyér, vaj, tejszín és befőtt.

— Jozef, ma van a tánctanfolyam napja, este szükségünk lesz lovagi szolgálataidra, — mondja Hela, aki komoly dolgokról sem feledkezik meg. — Bronia, gondolod, hogy ezt a ruhát még jól kivasalva felvehetem?

— Mivel nincs másik, ezt kell felvenned, — jegyzi meg bölcsen Bronia. — Majd háromkor, amikor hazajön, csinálunk vele valamit.

— Nagyon szép a ruhátok — jelenti ki Mania.

— Oh, te, te nem értesz hozzá! Te még kicsi vagy.

A csapat széteszlik. Bronia leszedi az asztalt, Jozef a hóna alá csapja a füzeteit és eltűnik. Hela és Mania egymás sarkát tiporva rohan a konyhába.

— A vajas kenyérem! A szerdelkim! Hol a vaj?

A gyerekeknek még gasztronómiai gondjaik vannak, pedig bőségesen bereggeliztek. Vászonzacskókba teszik az uzsonnát, melyet az iskolában a 11 órás szünetben fognak elfogyasztani: egy zsemlét, egy pár remek lengyel szafaládét, a szerdelkit és egy almát.

Mania beköti a duzzadó vászonzacskót és iskolatáskáját a hátára veszi.

— Siess! Elkéssel a találkáról — tréfálkozik Hela, aki maga is menni készül.

— Nem, nem. Még csak fél kilenc van. Vizontlátásra!

A lépcsőházban megelőzi apja két kosztos diákját, ők is

a gimnáziumba igyekeznek, csak kevesebb buzgalommal, mint Mania.

Gimnázium, nevelőintézet, iskola... ezek a szavak kísértenek Maria Sklodowski fiatalságában,

Sklodowski tanár úr gimnáziumban tanít, Bronia most végezte a gimnáziumot, Mania gimnáziumba került, Jozef az egyetemre, Hela a Sikorska nevelőintézetbe. A maga módján a ház is iskola. Mania végtelen nagy középiskolának képzei a világmindenséget, amelyben nincs csak tanár és tanuló, és amelynek egy célja van: tanulni!

A kosztosokat jobban el lehet viselni, amióta otthagyták a szomorú Karmelita utcát és a Lesno utcába költöztek. A lakás kedves: szép homlokzata van, csendes udvarában szürke galambok búgnak, az erkélyeken vadszőlő. - És az első emeleti lakás elég tágas, hogy a Sklodowskiék elvonulhassanak négy szobájukba a fiúk zaja elől.

A Lesno utcát díszes épületei nagyon előkelővé teszik. Előkelőségen azt kell értenünk, hogy nincs szláv jellege. Ebben a szinte elegáns negyedben a házzal szemközti református templomtól egészen a Romanska utcai jellegzetesen francia, oszlopos épületig, a lengyelekben még ma is élő Napóleonrajongás kézzelfogható bizonyítékáig, minden a Nyugatra emlékeztet.

Iskolatáskával a hátán Mania a Zamoyski grófék lakása, a „Kécpalota” felé siet... Elkerüli a főbejáratot és bemegy a régies udvarba, melyet hatalmas bronz oroszlán őriz. Hirtelen csalódottan megáll: az udvar üres!

Barátságos hang kiált rá.

— Ne szaladj, kis Maniácska ... Kazia mindjárt lemegy.

— Köszönöm szépen néni... Kezétcsókolom.

Egy félemeleti ablakból a Zamoyski grófok könyvtárosának felesége, Przyborowska asszony barátságosan tekint le a kerekarcú, élénkszemű, fiatal Sklodowskára, aki két év óta legjobb barátnője lányának.

— Délután gyere uzsonnára! „Paczki”-t csinállok nektek és csokoládéfagylaltot, amit úgy szeretsz.

— Remek! Gyere uzsonnára — kiabálja Kazia és a lépcsőn lerobogva karon fogja barátnőjét. — Gyorsan induljunk Mania, el fogunk késni!

— Bizony, én már el is fordítottam az oroszlán karikáját.

Mania mindennap eljön Kaziáért, aki a kapualjban várja.

Ha nem találja Kaziát a szokott helyen, fölemeli a bronzoroszlán szájából lógó nehéz karikát és az állat orrára fordítja, aztán folytatja útját a gimnáziumba. Amikor Kazia megnézi a karikát és megtudja róla, hogy Mania már elment, nagyon kell sietnie, ha utol akarja érni. A kis Kazia nagyon bájos.

Élénk, derűs gyermek, aki boldog polgári jólétben nő fel, elkényeztetve szerető szüleitől.

Przyborowskiék Maniát is kényeztetik, úgy bánnak vele, mintha ő is a lányuk lenne és megpróbálják elfeledtetni vele, hogy árva. De a lányok ruházatának és viselkedésének ezer apró részletén könnyű észrevenni, hogy az egyik dédelgetett gyermek, akinek minden reggel gondos anya fonja be hosszú haját és köt bele szalagot, míg a másik olyan házban nő fel, ahol senkinek sincs ideje arra, hogy vele foglalkozzék.

Kart karba öltve megy a két barátnő a szűk Zabia utcán. Tegnap uzsonna óta nem látták egymást és

ezer sürgős mondanivalójuk van! Ezer, szinte mind Krakkov-elővárosi gimnáziumukra vonatkozó pletykák.

A Sikorska-nevelőintézet ízig-vérig lengyel volt. Nagy változás, ha az ember egy állami, oroszító szellemű intézetbe kerül. Szükséges változás — csak a cári gimnáziumok adnak érvényes bizonyítványt — de Mania és Kazia megbosszulja magát azzal, hogy az Oroszországból jött tanároknak borsot tör az orruk alá, még Meding tisztelendőnek, az unalmas német tanárnak is, de különösképpen Mayer kisasszonynak, a gyűlölt és utálatos felügyelőnőnek. A „Mayer” alacsonynövésű teremtes, barna haja fénylik a zsírtól, igazi spionhoz illő, nesztelen cipőben jár. Maniának esküdt ellensége. Mindent kifogásol benne: konok természetét, a „megvető mosolyt”, amellyel Mania az ő sértő megjegyzéseit fogadja.

— Sklodowskának már szólni sem érdemes... mintha borsot hányna az ember a falra! — panaszozza ez a gáncsoskodó. Különösen a lányka bodros haja bosszantja: — „Rendetlennek és nevetségesnek” találja és erősen keféelve a lázadó fürtöket megpróbálja, hogy a kis lengyel lányból befont hajú Gretchent csinálja. Hiába! Pár perc múlva ismét makrancos, göndör fürtök fogják körül az üde arcocskát. És Mania ártatlan tekintete különös kitartással szegeződik a felügyelőnő fénylő kontyára.

— Megtiltom, hogy így nézz reám... — hogy lenézz! — dadogja mérgében Mayer.

— De ha nem tudok másként! — mondta neki egy szemtelenségi rohamában Mania, aki egy fejjel magasabb nála.

Nap, mint nap folyik a harc az elsavanyodott kisasszony és a túlságosan független növendék között. A legnagyobb vihar az utolsó évben volt: Mayer kisasszony, mikor váratlanul a terembe lépett, rajtakapta Mániát és Kaziát, amint a padok között táncoltak, hogy megünnepeljék II. Sándor cár meggyilkolását, akinek hirtelen halála gyászba borította az egész birodalmat.

A politikai elnyomás egyik legszomorúbb következménye az az önkéntelen vadság, amit az elnyomottakban ébreszt. Mania és Kazia olyan kárörömet érez, mint amilyent sosem érezhet a szabad ember. Ha gyengédek és nemesek is természetüknél fogva, különös erkölcsi törvények szerint élnek — a rabszolgák erkölcse szerint — amely erényt csinál a gyűlöletből és gyávaságnak tartja az engedelmességet. Másrésről, éppen ezért ezek a fiatal lányok szenvedélyesen rávetik magukat mindarra, amit szeretniük szabad. Tisztelik és szeretik a fiatal és szép Glass tanárt, aki matematikát tanít nekik és Sloraskit, a természetrajz tanárát: lengyelek — bűntársak. Még az oroszokkal szemben is vannak érzelmi árnyalatok. Például mit gondoljon az ember erről a titokzatos Mikieszinről, aki, hogy megjutalmazzon egy tanulót, Nyekraszovnak, a forradalmi írónak költeményeit adta oda szó nélkül. A lányok csodálattal látják az együttérzés apró megnyilvánulásait az ellenséges táborban. A cárnak nem csak hívei vannak Szent Oroszországban.

Lengyelek, zsidók, oroszok és németek ülnek egymás mellett Mania osztályában. Semmi komoly egyenlenség sem választja el őket. A közös fiatalság, az izgató iskolai versengés pillanatnyilag kiegyenlíti a faji és gondolkodásbeli különbségeket. Ha az ember látja őket, amint munkájukban egymást segítik, vagy együtt játszanak az óráközökben, azt hihetné, teljes megértés uralkodik közöttük.

De mikor elhagyják az iskolát, mindegyik újra megtalálja nyelvét, hazaszeretetét és vallását. A lengyelek kihívóbbak, mint a többiek, mert ők az üldözöttek: zárt csoportokban mennek el és délután

uzsonnákon találkoznak és senki sem tűrné, hogy meghívjanak oda egy orosz vagy németet. Engesztelhetetlenségükben titkos zavarok lépnek fel. Mennyi visszafojtott idegesség, mennyi túlhajtott aggodalom! Minden bűnnek tűnik fel szemükben, ha más nemzetiségű lánnyal barátkoznak, vagy ha akaratlan örömet éreznek, amiért természetrajzi vagy filozófiai előadásokat hallhatnak az elnyomók szájából, — mert befogadják ezt a gyűlöletes „hivatalos” tanítást.

Mania egyik Kaziához írt levelében megható, félénk, szégyenérzessel teli vallomást tesz:

„Tudod, Kazia... végeredményben szerelem az iskolát. Talán kinevelsz, de mégis megmondom, hogy szeretem, sőt nagyon szeretem. Csak most veszem ezt észre. De ne gondold, hogy hiányzik nekem. Oh nem, egyáltalában nem!... De az a gondolat, hogy nemsokára visszatérek, nem tesz szomorúvá és az a két év, amit még ott kell töltenem, nem tetszik már olyan borzalmasnak, olyan nehéznek és olyan hosszúnak, mint gondoltam volna.”

Mania szabadidejének legnagyobb részét a Lazienki parkban tölti, de utána legjobban a Szász-parkot szereti, melyet még évek múlva is „drága fiók-Varsójá”-nak nevez.

A vasrácson túl Mania és Kazia a palotához vezető fasorba tér. Még két hónappal ezelőtt állandó szokásuk volt, hogy sárcipőik pereméig belegázoltak a tócsákba, de cipőjüket óvták a sártól. Az esős évszak múltán is, egyszerűbb, de azért mulatságos játékokat elevenítenek fel. A könnyük csak úgy potyog a nevetéstől. Ilyen szórakozásuk pl. a zöld játék.

— Új füzetet veszek, akarsz velem jönni? — szólal meg jámboran Mania. — Nagyon szép zöldfedelű füzeteket láttam.

De Kazia résen van! Amint elhangzik a „zöld” szó, Mania orra alá egy zöld bársonydarabot nyom, melyet a zsebében rejteget. Nem kell tehát zálogot adnia. Úgy látszik: Mania nem is folytatja a játékot. A beszélgetést a tegnapi leckére tereli, melyet történelem tanáruk mondott tollba. Arról volt benne szó, hogy Lengyelország tartomány, a lengyel nyelv csak tájszólás, és I. Miklós cár a lengyelek hálátlansága miatt, bánatában halt meg, pedig szívből szerette őket.

— Azért szegény embernek kellemetlen lehetett, hogy ilyen galádságokat kellett elmondania. Láttad, hogy kerülte a tekintetünket és mennyire eltorzult az arca?

— Igen, egész zöld volt, — kockáztatja meg Kazia. De ebben a pillanatban fiatal, egész világoszöld gesztenyefalevél lobog az orra előtt. És a homokvárat építő, karikát hajtó gyerekek között két csitri fuldoklik a nevetéstől.

Elsétálnak a Szász-palota karcsú oszlopsora közt és áthaladnak a széles téren. Mania hirtelen felkiált.

— Túljutottunk az emlékművön. Tüstént vissza kell fordulnunk.

Kazia szó nélkül félfordulatot tesz. A kis szeleburdiak megbocsáthatatlan vétket követtek el. A Szász tér közepén cifra obeliszk emelkedik. Négy oroszán áll a talapzatán és a következő cirillbetűs felirat ékesíti: „Hű lengyeleinek az uralkodó”. Az elnyomó hatalom szövetségeséül szegődött árulóknak a cártól kapott jutalma a hazafiak megvetésének tárgya: hagyományos szokás, hogy aki csak elhalad az emlékmű előtt, köp egyet. Ha valaki figyelmetlenségéből megfélekedezik róla, vissza kell fordulnia, hogy pótolja mulasztását.

Miután kötelességüket annak rendje és módja szerint teljesítették, a lányok tovább csevegnek.

— Ma este tánc lesz nálunk — mondja Mania. — Megnézed?

— Persze... Oh Manusia, mikor vehetünk már részt mi is táncmulatságon? Pedig már olyan ügyesen keringőzünk! — sóhajtozik a türelmetlen Kazia.

Mikor? Csak akkor, amikor már nem diákok, amikor már „kiléptek az életbe”. Most épp csak annyi a joguk, hogy a gimnázium táncmesterétől megtanulhatják és egymás között gyakorolhatják a négyest, a polkát, a mazurkát és „oberek”-et. Két kis széken ülve, számúzótként nézik a táncmulatságot, amelyre a Sklodowski-családnál minden héten összegyűlnek néhány ismerős család fiataljai.

Hosszú hónapokat töltenek a gimnáziumban, amíg eljön az ideje, hogy őket is felkérjék a fiúk. A háromemeletes nagy, dísztelen iskolaépület ott áll a körúton, épp a gazdagon díszített Boldogasszony kápolnájával szemben, mely az olasz reneszánsz kis szigetének látszik a rideg épületek között. Barátnőik most lépnek be a kapun. Ott a kékszemű kis Wulf, a fitos német kislány, Ania Rottert, Mania után az osztály legjobb tanulója, azután Leonie Kunicka ...

De mi bántja Kunickát? Szeme dagadt a sírástól és olyan a külseje, mintha csak rádobták volna a ruhát, pedig mindig csinosan öltözködik ...

— Mi történt? Mi bajod Kunicka?

Kunicka finom arca egészen vértelen. Nagynehezen nyögi ki a szavakat:

— A bátyám ... részt vett egy összeesküvésben ... feljelentették ... Három napja azt sem tudjuk, hol van ...

A zokogástól fuldokolva teszi hozzá:

— Holnap reggel felakasztják.

Megrendülten veszik körül a szerencsétlen kislányt, kérdezni, vigasztalni akarják. De fölcsattan Mayer kisasszony éles hangja:

— Gyerünk, kisasszonyok, elég a fecsegésből! Igyekezzünk!

Mania a rémülettől megdermed, csak vánszorog a helyére.

Pár perce még muzsikáról, bálról ábrándozott. Most fülében zsongnak a földrajz lecke első mondatai, de nem is próbálja felfogni az értelmüket. Állandóan maga előtt látja az elítélt fiú tüzes, fiatal arcát — és a bitót, hóhért és kötelet...

Éjjel hat tizenöt év körüli lány virraszt Leonie Kunicka szobájában, ahelyett, hogy táncanfolyamra menne. Eljött Mania, Hela, Bronia. Ott van velük Kazia és nővére, Ula: barátnőjükkel együtt várják a hajnalt.

Együtt jajgatnak, együtt sírnak. A szenvedéstől meggyötört barátnőjüket gyöngédségük, szeretetük jeleivel halmozzák el: duzzadt szemhéját borogatják, pár korty forró teát itatnak vele. Néha túl

lassúnak, néha túl gyorsnak érzik az órák múlását ezek a lányok, akik közül még négyen iskolai formaruha feszül.

A sápadt hajnal még sápadtabb orcákra világít: elérkezett a vég. Térdre borulnak és egy utolsó könyörgést mormogva, tenyerükbe rejtik arcukat, melyet beárnyékol a rettegés.

*

Újabb aranyérem, kettő, három van már a Sklodowskiék otthonában. A harmadikat Mania kapta 1883. június 12-én, amikor befejezte középiskolai tanulmányait.

Bágyasztó melegben folyik a kitüntetettek neveinek felolvasása. Harsonák, beszédek, a tanárok gratulációi, az orosz-lengyelországi tanfelügyelőnek, Apuchtia úrnak puha kézszorítása, melyre Mania utolsó pukkedlijével válaszol... A kis Sklodowska szabályszerű fekete ünneplő ruhában, egy tearózsával a keblén, búcsúzkodik, megesküszik barátnőinek, hogy minden héten írni fog, orosz jutalomkönyveivel, — amelyekről jó hangosan kijelentette, hogy „rémesek” (ha egyszer ez az utolsó nap, ugyan mit kockáztat?) — lánya sikerére büszke apjának karján elhagyja a gimnáziumot mindörökre.

Mania sokat és igen szépen dolgozott. Sklodowski elhatározta, hogy mielőtt lánya pályát választana, egy évre vidékre megy pihenni.

Egy év vakáció! Az ember hajlandó volna elképzelni, hogy a korai hivatástól megszállott gyermek titokban tudományos könyveket tanulmányoz. Nem... A serdülőkor titokzatos idején, mialatt teste átalakul, vonásai megfinomodnak, Mania egyszeriben nemtörődömmé válik. Otthagyja iskolakönyveit és életében először és utoljára élvezi a semmittevés bódulatát.

Szép vidéki idill szövődik a tanár leányának életébe. „Már az algebra és geometria létezésében sem tudok hinni” írja Kaziának. „Teljesen elfeledtem mind a kettőt”. Távol az iskolától, távol Varsótól, vidéki rokonoknál él, akik vendégül látják; viszonzásképpen a gyermekeket tanítja, hébe-hóba, vagy egész csekély összeget fizet ellátásáért. Élvezi a kellemes életet.

Semmi gondja sincs! Egyszeriben jókedvű és fiatal — sokkal fiatalabb, mint gyermekkorának szomorú napjaiban.

Alig jut hozzá, hogy tollat ragadjon és kirándulás és pihenés közötti időben beszámoljon boldogságáról. A levelek „Kedves ördögöcském!”-mel vagy „Kazia, szívem”-mel kezdődnek.

Mania Kaziának:

Egy kis fiúnak adok francia órát, ezenkívül semmit sem csinálok, szó szerint semmit. Még az elkezdett hímzést is abbahagytam. Nincs időhöz kötött elfoglaltságom. Néha tízkor kelek, néha négykor, ötkor, — természetesen reggel és nem este! Komoly könyvet nem is veszek a kezembe, csak sületlen kis regényeket. Befejeztem tanulmányaimat, az érettségi bizonyítvány rangot ad nekem, de én végtelenül ostobának érzem magam. Néha kitör belőlem a nevetés akkor is, ha egyedül vagyok és én jóleső érzéssel, elégedetten veszem tudomásul, hogy ostobaságom csorbíthatatlan.

Csoportosan sétálunk az erdőben, karikát hajtunk, labdázunk — milyen ügyetlen vagyok hozzá! —

kinn a bárány, benn a farkast, kockajátékot játszunk és még sok hasonló gyerekséget csinálunk. Itt rengeteg számóca termett; öt groznyért egy púpozott mélytányérral vehetett az ember, — jól is lakott vele. Sajnos, elmúlt már az idénye. Egyébként félek, mire hazaérek, határtalan lesz az étvágyam és ijesztő a falánkságom.

Sokat hintázunk, nagy lendülettel és roppant magasba szállunk, gyakran fürdünk és fáklyafénynél ránkászunk. Minden vasárnap befogják a lovakat, misére hajtatunk, aztán ellátogatunk a parókiára. A két plébános szellemes és vígkedélyű, pompásan szórakozunk a társaságukban.

Néhány napot Zwolában töltöttem. Volt ott egy színész, Kotarbinski úr, aki elszórakoztatott bennünket. Annyit énekelt és annyit szavalt, annyi tréfát eszelt ki és annyi ribizskét szedett nekünk, hogy elutazása napján pipacsból, vadszegfűből és búzavirágból koszorút kötöttünk és tovagördülő bricskájába hajítva, ezt kiabáltuk: „Éljen, Éljen Kotarbinski úr!” A koszorút rögtön a fejére tette, aztán valószínűleg egyik bőröndjében utaztatta Varsóig. Oh! Milyen vidám az élet Zwolában! Mindig nagy társaság gyűlik össze és olyan fesztelen a léghör, hogy el sem tudod képzelni... Visszafelé jövet Lancet úgy ugatott, hogy legszívesebben a föld alá süllyedtünk volna szégyenünkben.

Lancet fontos szerepet játszik a Sklodowski-család életében. Ez a gesztenyeszínű vizsla, ha jól idomítják, kitűnő vadászkutya lett volna. De Mania két nővére és Jozef elhibázta a nevelését. Addig tömték, kényeztették, ölelgették, amíg Lancet hatalmas bestiává fejlődött és diktatúrája már mindenkire ránehezedik. A bútorokat tönkreteszi, a vázákat feldönti, felfalja a másnak szánt uzsonnát, üdvözetül a vendégekre ugrik, aztán apró darabokra szaggat minden kalapot és kesztyűt, melyet vigyázatlanul az előszobában hagytak. Ennyi erény, méltóvá tette gazdái rajongására. Amikor eljön a nyár, hajba is kapnak azon a kitüntetésen, ki vigye magával a zsarnokot.

A szellemi élet után való vágy, mintha teljesen elhagyta volna Maniát ebben a tétlen esztendőben; helyette megismer egy másik szenvedélyt, a természet szeretetét, amely elkíséri végig élete folyamán. Az évszakok változását lesve, egyik, majd másik tartományban, Lengyelország új és új szépségeit fedezi fel állandóan, midőn szerteszét lakó rokonait látogatja. Zwolában végtelen síkság, ahol a szem nem akad fenn sem min és a látóhatár messzebbnek látszik, mint bárhol a világon. Zswieprzycé-ben, Xavér bácsinál, vagy ötven telivér legel a mezőkön a birtok körül: egy egész ménes. Unokatestvéreitől kölcsönként pötyögős nadrágban tanul lovagolni.

De ki tudná leírni lelkesedését, mikor megpillantja a Kárpátokat? Hótól szikrázó hegycsúcsok, sötét fenyőszálfák nyugözik le a síkság gyermekét. Soha el nem feledi az áfonyával borított hegyi ösvényeket, a hegylakók kunyhóit, ahol minden tárgy remeke a fafaragásnak, és ott fent a hegycsúcsok közé szorítva a kicsiny, tiszta, csodálatosan kék tavat, a tengersizemet.

Nem messze innen, a galíciai határon tölti el a telet Mania, Zdzislaw nagybátyja jókedvű családjában. A családfő — Skalbmiec falucskának jegyzője — boldog ember, felesége nagyon szép, leányainak pedig csak a nevetésen jár az eszük. Hogyan unatkozna itt Mania? Minden héten van valami: vendég érkezése, valamelyik ünnep eljött, megadja a jelt a lelkesült felfordulásra. A szülők pácolják a vadat, a lányok tortát sütnek, vagy szobájukba húzódva sietősen szalagokat varrnak tarka jelmezekre: ezt fogják viselni a következő „kulig”-on.

A „kulig!” Elég, ha az ember azt mondja: bál? Éppenséggel nem. Kacsaringós, tündéri utazás ez a farsang hevületében. Két szánkó elindul este és viszi a takarók alatt összebújt Mania Sklodowskát és három unokahúgát. Krakkói parasztlányoknak vannak öltözve. Festői parasztgúnyába bújt legények

kísérik őket lovon, fáklyával a kezükben. Más fáklyák is pislognak a fenyőfák mögött és a hideg éjszaka megtelik dallal: a muzsikások szánkója közeledik, négy kedves és jókedvű kis zsidót cipelve a városból: két éjjel, két nap fogják húzni ezek a keringők, krakowiak-ok és mazuriták bódító dallamait és a refrént mindenki kórusban éneklivelük. Mindaddig játszanak ezek a kis zsidók, míg öt-tíz másik szánkó nem csatlakozik hozzájuk az éjszakában. A zökkenők és a jeges hegyoldalban való szédítő lesiklások közben sem tévesztik el a hangot és győzedelmesen vezetik a fantasztikus farandolt az első állomásra.

Kiszálló fiatal társaság kiabálása, az alvó ház ajtaján zör-getés, a háziak tettetett meglepetése... Pár perc múlva a zenészek felkuporodnak egy asztalra és a bál elkezdődik. A fáklyák és szövétnekek világítanak, az előre készített ételek pedig előkerülnek az almáriumokból. Adott jelre egyszerre kiürül a ház. Eltűnnek belőle az álarcosok, a lakók, az ételek, a lovak, a szánkók — minden, de minden! És a megnövekedett farsangi menet repül az erdőn át egy másik ház felé, azután ismét egy másik és újra egy másik felé, mindig új tagokkal szaporodva. A nap felkel, aztán lenyugszik. A hegedűsöknek alig van idejük, hogy lélegzethez jussanak és csöppet aludjanak valamelyik pajtában, elvegyülve a fáradt táncosokkal. Mégis, mikor a második este a szánok zűrzavaros csapata megáll nagy ostorpattogtatva a vidék legmódosabb háza előtt, ott, ahol az „igazi” bál lesz, a kis zsidók győzedelmes fortissimóval zendítenek rá az első krakowiak-ra, mialatt a párok felállnak a gyönyörű, változatos tánchoz.

És akkor egy hímezett halinába öltözött legény siet felkérni a legjobban táncoló leányt: egy életerős, fiatal tizenhatéves leányt, akit Sklodowska Mamának hívnak és aki bársony dolmánykájában, bőujjú ingében, pártájáról lengő százszerű pántlikával ünneplőbe öltözött hegyvidéki parasztlánynak látszik ...

Mania beszámol boldog napjairól Broniának:

Múlt szombaton még egyszer élveztem a farsang gyönyörét Luniewskiék „kulig”-ján, és nem is tudom elképzelni, hogy még egyszer ilyen jól mulassak, hiszen estélyiruhás bálon nem csap ilyen magasra a jókedv, a vidám bolondozás. Burdzinska asszonnyal együtt elég korán érkeztünk. Felcsaptam fodrásznak, minden lány haját én bodorítottam ki a „kulig” tiszteletére és szavamra, igen csinosak lettek! Akadt útikalandunk bőven: elvesztettük, majd megtaláltuk muzsikusainkat, az egyik fogat felborult stb. Alighogy megérkezett Penot úr, a sztároszta, rögtön közölte velem, hogy engem választottak a „kulig” nyoszolyólányának és vőfélyemet is bemutatta, egy nagyon csinos, jól öltözött krakkói fiatalembert. Ez a kulig első perctől olyan volt, mint egy varázslat. Reggel nyolcig, fényes nappalig mazurkát táncoltunk! A ruhák gyönyörűek voltak! Eljártunk egy nagyszerű, több figurából álló „oberek”-et is. Tudd meg, kifogástalan oberek-táncos lett belőlem. Mire keringőre került sor, már több fordulót előre elígértem. Ha bálszerencsémre csak egy pillanatra is kiálltam lélegzetet venni, lovagjaim az ajtónál strázsáltak, nehogy kiszökjem.

Egy szó, mint száz: talán soha, soha az életben nem fogok ilyen jól mulatni! A multság után nagy sóvárgás támadt bennem. A nénival el is határoztuk: ha egy szép napon férjhez megyek, olyan lakodalmat csapunk, krakkói módra, mint amilyen a kulig menyegző volt. Persze, ez csak tréfabeszéd, — de annyi biztos, hogy az ötlet nagyon tetszik nekem.

A csoda után jött a mennybemenetel.

1884 júliusában egy hölgy kereste fel Sklodowski urat varsói otthonában, ahová Mania nemrég

érkezett vissza. Fleury grófnét, aki lengyel volt, csak francia emberhez ment feleségül, még Sklodowska asszony tanította. Mivel Helának és Maniának úgy sincs tervük a vakációra, miért ne tölthetnének két hónapot nála, vidéken?

„Ez vasárnap történt” — írja Mania Kaziának — „és hétfő este már utaztunk is. Táviratban értesítettek, hogy fogat vár ránk a pályaudvaron. Már több hete vagyunk Kempában, el kellene tehát mesélnem, hogy élünk, mivel azonban nincs hozzá bátorságom, csak azt mondhatom Neked: csodálatosan. Kempa a Narew és a Biebrza torkolatánál fekszik: fürdéshez és csónakázáshoz is van tehát elég víz, és ez remek. Evezni tanulok és már tettem némi előhaladást; el sem lehet képzelni kellemesebb fürdőzést az itteninél. Azt csináljuk, ami éppen eszünkbe jut. Néha éjszaka alszunk, néha nappal; táncolunk és olyan hajmeresztő dolgokat művelünk, hogy nyugodtan becsukhatnának a bolondok házába..

Mania nem túloz. Ártatlan hóbortosság ütött tanyát a kedves hajlékban, melyet két széles, simán kanyargó és csillogó folyó vesz körül. A Sklodowski-lányok szobájuk ablakából látják a természet végtelen zöldjét, a nyírfákkal szegélyezett vizet s a lankás partot, ahová gyakran kiönt az áradat s a mezőket ellepve, kiteríti nagy abroszát, melyben az ég tükröződik.

A nővérek hamar átvették a kempai fiúk és lányok csapatának parancsnokságát. A háziak rendkívül eredeti magatartást tanúsítanak: ha együtt vannak, prédikálnak, kárhoztatják a fiatalok csínyjeit és kifakadnak ellenük. De külön-külön, a másik tudta nélkül, mindegyik házastárs a vétkesek cinkosa, még tevékenyen segítik is őket és mindent megbocsátanak nekik.

Hogy töltsük a mai napot? Lovaglással? Gomba- vagy áfonyaszedéssel, erdei sétával? Mind túl jámbor szórakozás! Mania megkéri Jean Moniuszkót, Mme de Fleury bátyját, vásároljon be a szomszéd városban. Távollétében a többiek segítségével sikerül a mennyezet vastag gerendáira aggatni mindent, ami csak elmozdítható a fiatalember szobájában: ágyat, asztalt, széket, bőröndöt, ruhát, mindent! Amikor szegény Moniuszkó a sötétben hazatér, valóságos légi bútorzattal kell küszködnie.

Miféle bőséges uzsonnát készítenek az előkelő vendégeknek? Feltálalhatnak olyan uzsonnát, amelyből a „gyerekek” nem részesülnek? Nem, ez túrhetetlen! Míg a vendégeknek a kertet mutogatják, a „gyerekek” bekebelezik a nyalánkságokat és a letarolt asztal elé egy sebtében összetákolt bábut állítanak, amely a jóllakott Fleury grófot ábrázolja. Aztán elmenekülnek.

Hová bújtak a tettesek? Hová bújtak ma és hová egész nyáron? Valahányszor rossz fát tesznek a tűzre, elillannak, mint a kámfor. Ha a szobájukban kellene lenniük, a park egyik zugában, a fűben hevernek, amikor úgy tudják, hogy sétálni mentek, a pincében vannak és épp a konyhából elcsent teli kosár egrest pusztítják. És ha hajnali öt órakor látszólag végre helyreállt a rend, ennek csak az az oka, hogy üres a ház, mert Mania, Hela és cimboráik a napfelkeltét találták fürdésre alkalmas időpontnak. Csak a szórakozás, társasjáték, vagy táncmultság ígéretével lehet őket hazacsalogatni. Fleury grófné él is ezzel a lehetőséggel, amikor csak alkalma van rá. Két hónap alatt három bált, két falusi mulatságot, több kirándulást és sétahajózást rendez.

Férjével együtt élvezheti is a bőkezű vendéglátás jutalmát. A bolondos fiatalok rajongnak értük, barátjuknak, bizalmasuknak tekintik őket. Milyen szívderítő látvány is a fiatalok határtalan öröme, mely bármilyen szertelen, mindig a legtisztább érzésből fakad.

A banda különös meglepetést is tartogat nekik: házasságuk tizennegyedik évfordulójára két küldött főzelékfélékből font óriási és fölöttébb dekoratív koszorút nyújt át. A koszorú súlya fél mázsa. Egy ügyesen elrendezett baldachin alatt helyyel kínálják őket és az ünnepélyes csendben a legfiatalabb lány belekezd az alkalmi költeménybe.

A vers szerzője Mania. Az ihlet lázában öles léptekkel jártkelt szobájában. A vers így végződik:

Szent Lajos napjára tehát Mi még egy pikniket remélünk.

Hívjatok meg legényeket,

Mindenkinek egy-egy legényt,

Hogy szép példátokat követve Leghamarabb lépjünk mi is,

A lehető leghamarabb,

Az oltárnak szent lépcsejére.

A folyamodványnak kellő visszhangja van. Fleuryék azonnal nagy bál rendezését jelentik be. A ház úrnője megrendeli a süteményeket, gyertyákat, s virágfüzéseket, a Sklodowski-lányok pedig összeállítják öltözéküket, melyet azon az egyetlen éjszakán fognak viselni.

Szegény lánynak nem könnyű bájosnak lennie, — házivarrónő varrja két ruháját, egy bálit és egyet hétköznapra. A nővérek számolgatnak és megszületik elhatározásuk, Mania ruháján kopott már a tüll, de maga a kék selyem jó állapotban van. Bemennek a városba, megvásárolják a legolcsóbb kék organdit és felvarrják az elnyúhatetlen selyemre, a kiérdemesült tüll helyére. Aztán felerősítenek egy szalagot itt, egy masnit ott, pár rubelért barna sevró tánccipőt vesznek és rózsát tűznek a hajukba, kerti virágból csokrot a ruhájuk kivágásába.

Lajos nap estéjén, míg a zenészek hangolnak és a káprázatosan szép Hela már az ünnepi díszbe öltöztetett házban csapong, Mania utoljára pillant a tükörbe. Minden a legjobban sikerült. Az organdi keményre vasalt és takaros, az üde arc mellett friss a virág és szép az új cipő is, — a cipő, melyet Mania hajnalban a sarokba hajít, mert annyit táncolt benne, hogy leszakadt a talpa.

*

Sok-sok év múlva anyám lágy hangon, mintegy megadóan beszélt néha nekem ezekről a boldog napokról. Elnéztem fáradt arcát, melyet megviselt a csaknem félévszázados gond és erős munka. És megköszöntem a sorsnak, hogy mielőtt rákényszeríthette volna szigorú és könyörtelen hivatásának terhét, megadta néki, hogy vidám „kulig”-okra szánkázzon és egy éjjel széttáncolja aranyos báli cipőjét.

IV.

ÚTKERESÉS

Megpróbáltam lefesteni Mania Sklodowskát, a gyermeket és a serdülő lányt tanulás és szórakozás közben. Egészséges, becsületes, fogékony és vígkedélyű teremtés. A szíve csupa szeretet. Tanárai

szerint „figyelemreméltó” tehetség, kiváló tanuló. De végeredményben nem különböztetik meg rendkívüli tulajdonságok a vele egyivásúaktól. A lángelmének még semmi jelét sem mutatja.

Aztán másik arcképet látunk: a fiatal lányét. Ezen a képen már komoly. Mania szeretteinek arca elmosódott emlékezetében, ami megmaradt belőlük, azt gyöngéden őrzi élete utolsó órájáig. Lassan-lassan a barátságok is elmúlnak. Az internátus, a gimnázium nincs többé, a pajtásság látszatra oly erős szálai pedig gyorsan meglazulnak, ha nem tartja össze többé a mindennapi megszokás. Mania két emberrel osztja meg sorsát. Mindkettő csupa jóság, megértés, tisztesség és ők a legközelebbi hozzátartozói: édesapja és idősebb nővére. Szeretném ebben a baráti körben megmutatni Maniát, miként szövi terveit a jövőről okos kis fejében.

Amikor a legtöbb ember képtelen ábrándokat sző, a jövőndő Marie Curie legmerészebbnek látszó álma is mennyire szerény!

Szeptemberben egy álló esztendei kóborlás után, Mania ismét Varsónak veszi az útját és az új családi otthonba tér.

Nagy változások állottak be Sklodowskiék viszonyaiban. Ez a magyarázata, hogy a Leszno utcából a Nowolipki utcába költöztek: Mania apja lassan megöregedett és felhagyott a kosztos-diákok tartásával, csak tanári állását tartotta meg a gimnáziumban. Szűkebb, barátságosabb — és szegényebb — lakásban húzódik meg Mania övéivel. Az új környezetben minden megfontoltságra és munkára készlet.

Aki először látja Sklodowski tanár urat, külsejéről szigorúnak ítéli. Harminc évi középiskolai tanítás bizonyos ünnepélyességet nevelt ebbe a kicsiny, kövérkés emberbe. Száz apró részlet is elárulja a tökéletes tisztviselőt: mindig féltő gonddal kikéfélt sötét ruha, tökéletes mozdulatok, kenetes hanghordozás. Életének minden megnyilvánulása módszeres. Ha levelet ír, mondatai logikusak, írása sűrű és határozott. Ha a szünidőben kirándulásra viszi gyermekeit, semmit sem bíz a véletlenre. Előre kitervelt, pontos útirány vezet őköt a legfontosabb helyekre és séta közben a tanár úr ékesszólóan magyarázza a vidék szépségeit vagy az épület történelmi érdekességét.

Mania észre sem veszi ezeket az apró tanári fonákságokat. Gyengéd szeretettel csüng apján: ő az oltalmazója, ő a mestere. És meg van győződve róla, hogy apja mindent tud.

És valóban — Sklodowski professzor mindent tud, vagy legalábbis csaknem mindent. Vajon Európa melyik országában találnak manapság hasonló műveltséget egy egyszerű tanárnál? Ez a családapa, aki nagy nehezen tudja csak egyensúlyban tartani a családi költségvetést, abban találja örömet, hogy tudományos ismereteit gyarapítja.

Természetesnek találja, hogy megismerkedjék a legújabb kémiai és fizikai felfedezésekkel, bármilyen keservesen is tudja megszerezni a szükséges könyveket, folyóiratokat. Az is természetes, hogy tud görögül, latinul és, nem számítva a lengyelt és az orosz, franciául, angolul és németül is beszél. Hogy prózában és versben anyanyelvére fordítgatja külföldi szerzők legszebb munkáit. És szabad perceiben verseket ír és gondosan lemásolja őket fekete-zöld iskolás füzetébe. A mes amis pour un anniversaire. Toast pour un mariage. A mes anciens éléves. (Születésnap i köszöntő barátainnak. Esküvői köszöntő. Régi tanítványaimhoz.)

Szombatoként Sklodowski tanár úr együtt tölti az estét fiával és három lányával. Ez az este az

irodalomé. Párolgó tea mellett beszélgetnek a csendes házban. Az öregúr verseket szaval vagy felolvas, gyermekei pedig őszinte odaadással figyelik: kopaszodó homlokával, széles, nyugodt arcával, melyet kis szürke szakáll próbál hosszúkássá tenni, a tanár úr érti a szó művészetét. Szombatról szombatra a múlt remekművei szállnak Mania felé egy kedves hang szárnyán. Régente ez a hang mesét, útikalandokat regélt, vagy folyékonyan fordította lengyelre *Copperfield Dávidot*, csak úgy, kapásból. Most ugyanaz a hang, amelyet megtört már kissé a gimnáziumi órák végtelen sora, négy figyelmes gyermeknek magyarázza a romantikus szerzők írásait. Azokét a romantikusokét, akik a szolgaság és a lázadás költői voltak Lengyelországban: Slowáckit, Krasinszkit, Mickieviczet. A felolvasó forgatja a lapokat — némelyik kopott kötetet a cár tilalma miatt titkosan nyomták ki — és skandalja *Taddeus* mester hősi tirádáit és *Korydon* bánatos verseit.

Mania sohasem fogja elfeledni ezeket az estéket. Apjának köszönheti, hogy olyan ritka, értékes szellemi légkörben él, mint amilyen kevés lánynak jut osztályrészül. Erős lelki kötelék fűzi őt ahhoz az emberhez, aki megható erőlködéssel törekszik arra, hogy lánya élete érdekes és tartalmas legyen. És gyermeki szeretete megsejti azt a belső szenvedést, amelyet Sklodowski külső és derűs nyugalma leplezett: az özvegy ember szomorúságát, aki nem vigasztalódott, a bosszús alkalmazott szomorúságát, akinek alárendelt munkakört adnak. Egy tépelődő lény lelkiismeretfurdalásait, aki még mindig felhánytorgatja önmagának azt a híres vállalkozást, melyben elúszott kicsiny vagyona.

*

A megoldandó feladat a négy gyermekkel kapcsolatban igen egyszerű: a családfő jövedelme — melyet nemsokára sovány nyugdíj vált majd fel — alig elég lakásra, ételre és a cseléd bérére. Így hát Jozef, Bronia, Hela és Mania kénytelenek lesznek maguk is kenyér után nézni.

Az első gondolat, mely a pedagógus fiának, leányainak eszébe ötlük, természetesen órák adása. „Orvostanhallgató korrepetálást vállal.” „Számtan, geometria, francia leckéket ad okleveles úrilány. Jutányos árák.” Sklodowskiék belekerültek a varsói intellektuellek százainak sorába, akik magánórák adásából tengődnek ...

Hálátlan mesterség. Még tizenhétéves sincs és Mania már megismeri mindazt a fáradságot és megaláztatást, ami házitanítónőre vár. Hosszú gyaloglások a városon keresztül-kasul, esőben, hidegben. Makacs, vagy lusta növendékek. És a növendékek szülei, akik végnélkül hagyják várakozni a huzatos előszobában. És hónap végén pusztán nemtörődömségből elfeledik kifizetni azt a néhány rubelt, amellyel tartoznak és amit az ember annyira várt, hogy még aznap megkapja!

Közeledik a tél. A Novolipki utcában egyhangú az élet, egyik nap olyan, mint a másik.

„*Itthon semmi újság*” — írja Mania. — „*A növények szeretik a környezetet, az azálea virágzik, Lancet a szőnyegen szunyókál. Gucia, a házivarrónő, átalakítja befestett ruhámat: nagyon csinos lesz, jól fog állni! Broniáé már elkészült, kitűnően sikerült. Senkinek sem írtam — kevés az időm és még kevesebb a pénzem. Egy hölgy, régi ismerősünk, eljött érdeklődni, mennyiért adnék nyelvórárt. Bronia fél rubelt kért tőle egy órára, erre úgy elszaladt, mintha puskából lőtték volna.*”

Mania tehát csak okos, szorgalmas, hozománynélküli lány, akinek egyetlen gondja, hogy ismeretségi körét bővítse? Nem. Kényszerűségből, de hősiezen vállalja a házitanító keserves életét. Azonban emellett egy másik, titkos érzelmi életet is él. Mint minden ilyen társadalmi rangú lengyel lány ebben a korszakban, ő is lázadó és álmaiban szertelen.

Néki is megvan a többi fiatalokkal közös álma: a nemzet álma. Lengyelországot szolgálni az ő jövőjük tervében fontosabb, mint egyéni érvényesülés, mint a házasság és a szerelem. Az egyik véres harcról álmodik és élete kockáztatásával összeesküvéseket szervez. A másik vitatkozásban éli ki magát. A harmadik misztikus álmokképek után fut — hiszen a katolikus vallás is mentsvár, ellenálló erő az ortodox elnyomóval szemben.

A vallásos álmodozás már nem tartja megszállva Maniát. Megszokásból, illendőségből még gyakorolja vallását. De meggyőződéses hite, amely már anyja halálakor megrendült, lassanként szertefoszlik. Anyja erős vallásossága mély hatást tett rá, de most már vagy hét éve apja befolyása alatt áll. Apja eléggé lagymatag katolikus, inkább szabadgondolkozó, ha nem is vallja be. És ifjúságának áhítatából nem marad meg más, mint bizonytalan törekvés, öntudatlan vágyódás valami felséges, valami hatalmas imadására...

Jóllehet barátnői között forradalmárok is vannak — és Mania veszély esetén útlevelét kölcsön is adja nekik — nem álmodozik arról, hogy merényletekben vegyen részt, hogy bombát dobjon a cár, vagy a város kormányzójának kocsijára. A „hiú ábrándokat” elveti a műveltebb körökben indult hatalmas mozgalom: ehhez csatlakozik Mania is. Vége a hiábavaló honfibúnak, vége a függetlenséget kereső, rendszertelen kitöréseknek. Csak egy számít: a munka. Dolgozni kell, hogy Lengyelország mesés szellemi tőkére tegyen szert és fel kell világosítani a népet, melyet a hatóságok készakarva tudatlanságban tartanak.

Ennek a nemzeti felvilágosodásnak különös irányt adnak a korabeli filozófiai tanok. Pár év óta Auguste Comte és Herbert Spencer pozitívizmusa új gondolkodásmódot teremtett Európában. Ugyanabban az időben Pasteur, Darwin, Claude Bernard munkássága a valóságtudományoknak mérhetetlen becsületet szerzett. Varsóban, mint máshol — és még inkább máshol — a romantikusok nem divatosak többé. Egy kis időre megvetik az érzelmi és művészi világot. A koránál fogva kategorikus ítélekezésre hajlamos fiatalság egyszerűen többre tartja a vegytant és az élettant, mint az irodalmat és a tudósok kedvéért felhagy az írók bálványozásával. Csakhogy míg a szabad országokban ez az eszmeáramlat fényes napvilágnál fejlődhetik, Lengyelországban, ahol minden szellemi önállóság megnyilvánulása gyanús, az új eszmék földalatti úton járnak és terjednek szerteszét.

Varsóba való visszatérte után Sklodowska Mania csakhamar kapcsolatot talál egy ilyen buzgó „pozitívista” társasággal. Főként Piasecka kisasszony van nagy hatással rá. Ez a huszonhat-huszonhét éves, szőke, vonzóan csúnya gimnáziumi tanárnő összekötöttségben áll az ifjúság forradalmi elemeivel és nagy lelkesedéssel szenteli életét az új eszméknek. Beleszeretett egy Norbiin nevű diákba, akit politikai tevékenysége miatt nemrég tiltottak ki az egyetemről, és hatására szenvedélyesen érdeklődik a modern eszmék iránt.

Barátnőjének merész eszméi csakhamar meghódítják az eleinte félénk, bizalmatlan Maniát. Ő is részt vesz Broniával és Helával, nővéreivel, valamint egy barátnőjükkel, Marya Rakowskával együtt a „Vándor Egyetem” összejövetelén: anatómiát, természetrajzot, szociológiát tanítanak itt önkéntes előadók, tanulni vágyó fiataloknak. Természetesen titokban Piasecka kisasszonymál, vagy más magánlakásban tartják ezeket a tanfolyamokat. A hallgatók jegyzeteket, cikkeket, tanulmányokat cserélgetnek egymás közt. A legkisebb zajra összerezzennek: ha a rendőrség felfedezi őket, mindannyian börtönbe jutnak.

„Élénken emlékemben él ennek a szellemi és szociális barátságának rokonszenves légköre” — írja

negyven év múlva Marie Curie. — „Az anyagi eszközök szegényesek voltak és az eléri eredmények nem lehettek jelentősek: mégis ma is meg vagyok győződve, hogy egyedül azok az eszmék hozhatnak igazi társadalmi fejlődést, melyek akkor bennünket vezettek. Nem lehet hinni egy jobb világban; ha nem javítjuk meg az egyént. Hogy ezt a célt elérhessük, mindenkinek tökéletesíteni kell önmagát, hogy kivegyük részünket ezzel az Emberiség általános életében a reánk eső felelősségből — mert különös kötelességünk, hogy segítsük azokat, akiknek a legtöbbet használhatunk.”

A „Vándor Egyetem” feladata nem merül ki abban, hogy kiegészíti a gimnáziumból kikerült ifjúság ismereteit. Hallgatói tanítanak is. Piasecka kisasszony ösztönzésére Mania is előadásokat tart egyszerű, szegény asszonyoknak. Egy női szabóműhely alkalmazottainak rendez felolvasásokat és apránként egész kis lengyel nyelvű könyvtárt gyűjt össze a munkásnők számára.

Képzeltjük ennek a tizenhétéves lánynak a lelkesedését. Gyermekkora rejtélyes ereklyék, apja fizikai műszerei között telt el, és Sklodowski beléoltotta szenvedélyes kutatásvágyát, mielőtt még a természettudományok „divatba jöttek” volna. De Mania érdeklődésének szűk már ez a kör. A világ megismerésének más területeire veti magát. Lássuk Auguste Comte-ot! Lássuk a társadalmi haladást! Mania nemcsak matematikai és kémiai ismeretek elsajátítására vágyik, — ő a fennálló rendet akarja megváltoztatni. A népet akarja felvilágosítani... Haladó gondolkodású és tiszta szívű: szocialista a szó legigazibb értelmében. Mégsem csatlakozik a varsói diákok szocialista csoportjához. Nem tudja még, hogy álmai között választani kell. Hazaszeretete, humanista eszméi és tudományos törekvései lelkesedésében összeolvadnak.

Nemzeti kultúra emelése, szociális haladás: ezek az eszmék töltik be a lelkét. De ilyen környezetben és gondolatvilágban is megőrzi egyszerű báját. A szigorú és eszményi nevelés, melyben része volt, a zárkózott természetű emberek példája, akik ifjúságában vigyáztak rá, megóvják a túlzástól. Jellemében van valami csendes méltóság, valami báj és ez megmarad lelkesedése, sőt szenvedélyessége idején is. Élete egy pillanatában sem válik belőle pózoló forradalmár és sohasem vesz fel szabados szokásokat. Soha nem jut eszébe, hogy rágyújtson egy ártatlan cigarettára.

Ha magánórái, a munkásnőknek tartott előadások és a titkos anatómiai tanulmányok után még marad szabad ideje, szobájába zárkózik és olvas, ír. Dosztojevszkijt és Goncsarovot falja és Prus Boleszlav *Emancipáltak* című regényét. Ebben megtalálja a maga és hozzá hasonló fiatal, kultúrára éhes lengyel lányok arcképét. Naplója fiatal, mohó teremtés életét tükrözi. Sokoldalú tehetsége, mintha megszádná. Oldalakon át ceruzarajzok La Fontaine Meséihez: azután német és lengyel költemények: Max Nordau írásából töredék a *Társadalmi Hazugságról*: Krasinszki, Slowacki, Heine, három lap Renan *Jézus életéből*: „Életében soha senki nem juttatta úgy uralomra a világi hiúságok felett az Emberiség érdekét, mint ő...”; orosz filozófiai értekezések, egy idézet Louis Blanc-ból, egy lap Brandes-ből. Azután ismét virágok és állatok rajzai. Megint Heine. És Musset, Sully Prudhomme, Coppée: Mania lengyel fordításában. Mert — furcsa ellentmondás! — a „felszabadult”, aki annyira megveti a kacér-ságot, hogy gyönyörű sziket haját szinte tövig lenyíratja, titokban mégis epekedik és oldalakon át szerelmes verseket másol:

És ha elmondanám, mennyire szeretlek,

Kékszemű, fekete lányka, mit felelnél?

Attól óvakodik Mania, hogy társainak bevallja, mennyire szereti az „Isten veled, Suzon!”-t és „A törött vázá”-t. Még önmaga előtt is alig ismeri be. Komoly, dísztelen ruhában, feltűnően gyerekes

arcával — melyet rövid fűrtjei még fiatalabbá tesznek — összejövetelekről felolvasásokra siet, vitatkozik és izgul. Ha barátnőinek verset szaval, Asnyk lelkesítő verseit választja, azét az Asnykét, akinek művei a társaság hitvallását jelentik:

Keresd az igazság hő sugarát,

Keress, új ismeretlen utakat,

Fogjon el isteni csodálkozás

Akkor is majd, ha a jövőbe pillantsz...

Most minden kor álmodja a magáét S tegnapi álmát könnyen elfelejti...

A tudás fáklyáját ragadd kezedbe S múlt századok munkáját koronázva Építsd fel a jövőendő templomát!

Mikor Marya Rakowskának elküldi fényképét, melyen nővérével, Broniával együtt, megható pózban áll, a kép alá kedves, de határozott ajánlást ír:

„Egy ideális pozitivistának — két pozitív idealista.”

A két „pozitív idealista” órákat tölt el jövőjének megbeszélésével. Sajnos, sem Asnyk, sem Brandés nem adhat tanácsot abban, miképp folytassák tanulmányaikat olyan városban, ahol az egyetem el van zárva a nők elől. Arra sincs bűvös receptjük, miképp lehet hamarosan vagyonna szert tenni félrubeles óradíjak mellett.

A nemes lelkű Mania elszomorodik. Ez a gyermek, a család legfiatalabb tagja, felelősnek érzi magát apja és idősebb testvérei jövőjéért. Szerencsére Jozef és Hela nem okoz sok gondot: a fiú hamarosan kész orvos lesz, a szép, nyugtalan természetű Hela pedig, aki nem tud választani a tanítói és énekesnői pálya között, telitorokkal énekel, szerzi a diplomákat, miközben kérőinek kosarakat osztogat.

De Bronia!... Hogyan lehetne Bronián segíteni? Mióta elvégezte a gimnáziumot, a háztartás minden gondja az ő nyakába szakadt. A bevásárlások, ebédek összeállítása, befőttek készítése közben jó háziasszony vált belőle — és kétségbeesik hogy csak az lett, semmi több. Mania ismeri néniének bánatát: tudja, hogy Párizsba szeretne menni és beiratkozni az orvosi fakultásra, azután visszajönné Lengyelországba és vidéken praktizálna. Szegény már összegyűjtött egy kis pénzt, de a külföldi tartózkodás sok pénzbe kerül! Hány hónapig, hány évig kell még neki takarékoskodnia?

Mania már olyan, hogy nővérének szótlansága és látható elkedvetlenedése állandóan foglalkoztatja. Még a saját vágyait is feledi. Elfeledi, hogy őt magát is megígérte az ígéret Földje: mennyiszer álmodott arról, hogy kilométerek ezreit hagyja maga mögött, eljut a Sorbonne-ra és kielégíti tudásszomját, aztán — hazacipelve értékes portékáját — kedves lengyelei között munkálkodik mint egyszerű tanítónő. Bronia jövőjét azért veszi annyira szívére, mert a testvéri köteleknél is erősebb szálak fűzik ehhez a lányhoz, aki gyöngédségével anyját pótolja. A két nővér a családban általános szeretetnél is erősebben vonzódik egymáshoz. Az idősebb gyakorlati érzékével és tapasztalataival irányítja Mániát, aki mindennapi gondjait őszintén feltárja előtte. A hűg szenvedélyesebb is, félszegebb is, — Broniához csodálatosan illő, ifjabb barátnő, akiben a barátság érzése a hálával és

valami adósságérzetfélével párosul. Természetük kitűnően egészsíti ki egymást.

Egy szép napon, mikor Bronia már ezredszer számolja össze egy papírdarabkán, hogy mennyi pénze van — vagy inkább azt, hogy mennyi hiányzik még — Mania szembe támadja.

— Egy idő óta sokat gondolkoztam. Apával is beszéltem. Azt hiszem, megtaláltam a módját.

— A módját?

Mania nővére mellé áll. Amit mondani akar, amire rá akarja venni, kényes dolog. Minden szavára vigyáznia kell.

— No nézd. Azzal, amit már összegyűjtöttél, meddig tudnál megélni Párizsban?

— Futja a vasútra és egy évre az egyetemen — feleli sietve Bronia —, de tudod jól, az orvosi fakultás öt év...

— Igen... Tudod, Bronia, félrubeles órákkal sohasem jutunk zöldágra.

— Tehát?

— Tehát szövetkezzünk! Ha mind a ketten magunkért dolgozunk, egyikünk sem tud elutazni. Az én módszerem szerint pedig te pár hónap múlva, már ősszel útnak indulsz...

— Megbolondultál?

— Nem. Először elköltöd a te pénzedet, aztán majd módját ejtem, hogy küldjék; apa is. És közben én is gyűjtök az én tanulási költségeimre. Ha te kész orvos leszel, én kerülök sorra, én utazom el és te segítesz.

Bronia szemébe könnyek szöktek. Felfogja az áldozat nagyságát. De egy részlet homályos előtte Mania tervében.

— Nem értem ... Azt hiszed, tudsz annyit keresni, hogy magadat fenntartsd, nekem is küldj és még félre is tehetsz?

— Természetesen! — feleli könnyedén Mania. — Épp ebben áll az én híres „módszerem”. Nevelőnői állást keresek. Lakás, fűtés, mosás, koszt, 400 rubel évi bér, talán még több is... És ezzel minden meg van oldva.

— Mania! Maniusiám!

Broniát nem az hatja meg, hogy Mania alacsonyrendű munkát is hajlandó vállalni, ő is vérbeli „idealista”, akárcsak a húga, és megveti a társadalmi előítéleteket. Őt az bántja, hogy Mania csak azért adja lélektelen foglalkozásra, kegyetlen várakozásra a fejét, hogy ő nyomban megkezdhesse tanulmányait. Ez ellen tiltakozik.

— De miért menjek el először én? Cseréljük meg a sorrendet. Te olyan tehetséges vagy... valószínűleg tehetségesebb, mint én. Te sokkal hamarább érvényesülnél. Miért én?

— Ne csacsiskodj, Bronia! Azért te, mert 20 éves vagy, én meg tizenhét. Mert te már ősidők óta talpalsz, én pedig még ráérek. Apának is ez a véleménye: egészen természetes, hogy az idősebbé az elsőség. Ha aztán praxisod lesz, elhalmozhatsz pénzzel — erre egyébként számítok is! Végre valami okosat, értelmeset csinálunk...

*

1885 szeptemberének reggelén egy csendes lány vár sorára az elhelyező iroda előszobájában. Két ruhája közül a komolyabbat vette magára. Fekete kalapja alatt hajtúk tartják össze jól-rosszul a világos fürtöket, mert pár hónapja ismét növeszti haját. Egy nevelőnő — mégha „pozitívista” is — nem járhat rövid hajjal: egy nevelőnő legyen rendes, ne különbözzék a többiektől.

Az ajtó kinyílik. Sovány, bátortalan arcú asszony megy át a szobán és búcsút int Maniának. Kartársnő. Egy perccel ezelőtt még beszélgettek egymás mellett ülve a nádfonatú székeken, melyek egyedüli bútortzatát alkotják a helyiségnek és jószerencsét kívántak egymásnak.

Mania feláll. Egyszeriben félelem fogja el. Keze gépiesen szorongat egy kis papír- és levélcsomót. A szomszéd szobában kövér asszony ül aprócska íróasztal mögött.

— Mit óhajt, kisasszony?

— Nevelőnői állást keresek.

— Vannak bizonyítványai?

— Igen... Már azelőtt is adtam órákat. Tessék tanítványaim szüleinek a bizonyítványai. És tessék az oklevelem.

A főnöknő szakértő szemmel vizsgálja Mania okmányait. Kíváncsisága felébred. Felemeli fejét és némi érdeklődéssel nézi a leányt.

— Tökéletesen beszél németül, oroszul, franciául, lengyelül, angolul?

— Igen, kérem. Angolul nem egészen tökéletesen... De a kötelező tantárgyakat mind tudom tanítani. Aranyéremmel tüntettek ki a gimnáziumban.

— Igen... És milyenek az igényei?

— Évi 400 rubel és az ellátásom.

— 400 — ismétli az asszony egykedvűen. — Kik a szülei?

— Apám gimnáziumi tanár.

— Jól van, kérem. A szokásos információkat be fogom szerezni. Talán találok valamit az ön számára. De hány éves ön?

— Tizenhét — válaszol Mania elpirulva és gyorsan hozzáteszi bátorító mosollyal:

— ... Nemsokára tizennyolc!

Az asszony szabályos, hosszúkas betűkkel feljegyzi a jelentkező adatait:

„Maria Sklodowska. Jó bizonyítványok. Tehetséges. A kívánt alkalmazás: nevelőnő. Fizetés: 400 rubel évente.”

Visszaadja Mamának a bizonyítványokat.

— Köszönöm, kisasszony. Ha találok valamit, majd értesítem.

V.

A NEVELŐNŐ

Mania unokahúgának, Henriette Michalowskának, 1885. december 10-én:

Kedves Henriette! Mióta elváltunk, úgy élek, mint egy rab. Tudod, hogy B.-ékhez kerültem. Ügyvédcsalád. A legnagyobb ellenségemnek sem kívánom, hogy ilyen pokolba éljen! Lassanként viszonyom B.-nével oly fagyossá vált, hogy nem tudtam tovább elviselni és ezt meg is mondtam neki. Mivel pedig ő épp annyira rajongott értem, mint én érte, mesésen megértettük egymást.

Ez is egyike azoknak a gazdag házaknak, ahol — ha vendég van — franciául beszélnek (de gyalázatosan), ahol a számlákat fél évig nem fizetik ki, a pénzt az ablakon át dobálják, de piszkos módon takarékoskodnak a lámpába való petróleummal, ott cseléd van, fitogtatják liberalizmusukat, de valójában a legsötétebb butaság uralkodik itt. És végül virít legérdekesebb formájában a pletyka, de úgy ám, hogy senkin sem marad a keresztvízből.

Sikerült kissé kiismernem az emberi fajtát. Megtanultam, hogy a regényalakok a valóságban is léteznek és arra is rájöttem, hogy nem jó összeköttetésbe kerülni olyan emberekkel, akiket a vagyon erkölcsileg tönkretett.

Kíméletlen kép. De mutatja, mennyire naiv még Mania és mennyire tele van még illúziókkal. Azt gondolta, hogy jó módú lengyel családban, ahová a véletlen vetette, megértő szülőkre és kedves gyermekekre talál majd. Vonzódással, szeretettel közeledett. Annál fájóbb csalódása.

A kis nevelőnő levelei alapján közvetve is tudjuk értékelni azt a környezetet, amelyből jött.

Értelmiségiekből álló baráti körében Mania sok közepes tehetséggel találkozott, de önző, alacsony rendű, vagy éppenséggel becstelen emberrel úgyszólván soha. Otthon sohasem hallott goromba vagy durva szót. Sklodowskiék mindig elborzadtak, ha családi perpatvarról vagy rosszindulatú pletykáról hallottak. Észre fogjuk venni, hogy az ostobaság, kicsinyesség, vagy közönségesség megdöbbenést, lázongást vált ki Maniából, valahányszor csak tapasztalja.

Fiatalkori barátainak erényei, éles elméjük talán megmagyaráz egy nyugtalanító kérdést. Miért nem ismerték fel hamarabb a tehetségét, sőt lángelméjét? Ahelyett, hogy engedik Maniának elfogadnia a nevelőnői állást, miért nem küldték Párizsba tanulni?

A leendő Madame Curie nem látszott kivételes tehetségnek, mert kivételesen tehetséges emberek,

három okleveles, aranyéremmel kitüntetett fiatalember között élt, akik éppolyan törekvők, munkaszeretők és ragyogó koponyák voltak, mint ő. Korlátolt emberek környezetében a figyelemreméltó képességek nyomban szembeötlenek, meglepetést okoznak és megvan a visszhangjuk. De itt egy tető alatt nő fel Jozef, Bronia, Hela és Mania — mind tehetségesek, műveltek és versengenek a tudomány megismeréséért. Így történhetett, hogy sem öreg, sem fiatal, a családban senki sem ismerte föl az egyik gyereket a lángelme jelét, senkit sem gondolkoztatok el kibontakozó tehetsége. Ekkor még Kenki sem sejti, hogy Mania más fából van faragva, mint bátyja vagy nővérei. Még az ő fejében sem fordul meg hasonló gondolat.

Szerénysége az alázattal határos, valahányszor csak övéire gondol. De ha új foglalkozása révén bekerül valamelyik polgári családba, szellemi fölénye azonnal kidomborodik. Ez még Maniának is szemébe ötlük és örömmel veszi tudomásul. Születés és vagyon előjogaira semmit sem ad, mindezt sohasem fogja irigyelni, családjára és neveltetésére azonban büszke. Gazdájáról alkotott véleményében észrevehető egy árnyalatnyi megvetés és ártatlan gőg.

Mania első tapasztalatai nemcsak filozófiai tudását gyarapították, az emberi nemet és a „vagyon által erkölcsileg tönkretett” embereket illetőleg. Rájött arra is, hogy Broniával közös tervükön sokat kell változtatniuk.

Varsóban vállalt állást és azt remélte, így szép pénzt fog keresni anélkül, hogy számúzve volna az apai háztól. A városban maradni annyit jelentett a kezdő nevelőnőnek, hogy a családi tűzhely közelében maradhat és mindennap elmehet egy-két szóra apjához. Fenntartja a Vándor Egyetemről ismert barátnőivel az érintkezést és megmarad a lehetősége annak, hogy tovább képezze magát, hogy eljárjon egy-egy esti tanfolyamra.

De azoknak, akik magukban hordják az áldozatos lelket, nem lehet csak félig feláldozniuk magukat. A sors, amelyet ez a fiatal lány választott magának, még nem elég tövisek. Nem keres elég pénzt és főként sokat költ. Az apró napi kiadások annyit elcsípnek béréből, hogy hónap végén csak jelentéktelen összeget tehet félre. És készülnie kell arra is, hogy támogassa Broniát, aki Marya Rakowskával együtt elutazott Párizsba és ott a diáknegyedben tengődik. És Sklodowski tanár úr nyugdíjazása is közeledik. Nemsokára az öregúr is támogatásra szorul. Mit tegyen?

Mania nem sokat tévovázik. Pár hete hallott egy nevelőnői állásról vidéken. Ott jobban fizetnek... Vállalja a messzi számkivetést, az ugrást az ismeretlenbe. Hosszú évekre elválik szeretteitől. Az sem baj. A fizetés nagyobb, és abban az eldugott zugban semmi kiadás nincs.

— Annyira szeretem az életet a szabad természetben! — mondja önmagának. Hogyan is nem jutott ez már előbb eszembe?

Mania közli elhatározását unokahúgával:

„Szabadságom már nem tart sokáig, mert némi habozás után elfogadtam egy vidéki állást. Plock kormányzóságba megyek. Január 1-től évi 500 rubel fizetést kapok. Ugyanarról az állásról van szó, melyet nemrég ajánlottak és én akkor elutasítottam. A család elégedetlen a nevelőnővel és most megint szóltak nekem. Nagyon könnyen lehetséges, hogy az én munkám sem elégíti ki majd őket.”

1886. január 1., az indulás napja és a zord téli utazás, Mania életének egyik legfájdalmasabb emléke. Édesapjától bátran búcsúzik el. Többször is kibetűzi neki a címét:

Marya Sklodowska,

Z.-család címén,

Szczuki, u. p. Przasznysz.

Fölszáll a vonatra. Egy percre látja még apja zömök alakját, egy pillanatra még rá is mosolyoghat. Utána rögtön ismeretlen érzés fogja el, a szorongató magányé. Életében először van egyedül, egészen egyedül.

Mania tizennyolcéves, de még félig gyerek. Hirtelen félelem rohanja meg. Az idegen hajlék felé döcögő vonatban bátortalanságában és rémületében reszket a fiatal lány. Mi lesz, ha új gazdái sem lesznek jobbak az előzőknél? Mi lesz, ha apja az ő távollétében megbetegedik? Viszontlátja-e még egyáltalán? Tízhusz kínzó probléma is izgatja a fülke ablakához húzódó lányt, míg fölszáradó és újra kibuggyanó könnyein át nézi a naplementét, az elsuhanó, végtelen havas pusztát.

Nyílegyenes úton utazik négy órát a vonaton, három órát szánon a téli este méltóságos csendjében. Z. úr jószágigazgató és Varsótól száz km-re északra Czartorisky hercegtől földet is bérel. Amikor a jeges éjszakában a halálosan fáradt Mania a kapuhoz ér, mintegy álomban látja a ház urának magas alakját, az asszony vértelen arcát és a reá tapadó, éles, kíváncsiságtól csillogó gyermekszemeket.

Forró teával, nyájas szóval fogadják a nevelőnőt. Az I. emeletre érve, Z.-né megmutatja Mania szobáját és nyomban magára is hagyja szegényes holmija között.

Mania Henriette unokahúgának, 1886. február 3-án.

. . . Már egy hónapja Z.-éknél vagyok. Megvolt az időm tehát, hogy megszokjam új helyemet. Eddig minden jól ment. Z.-ék igen rendes emberek. Idősebbik lányukkal, Bronkával barátságot kötöttem, és ez sokban könnyebbé teszi életemet. A tanítványom, Andzia, nemsokára tízéves lesz. Engedelmes, jóindulatú gyerek, csak nagyon elkényeztetett és rendetlen. De hát az ember nem kívánhat tökéleteset!

Errefelé senki sem csinál semmit, az embereknek csak arra van gondjuk, hogy hogyan szórakozzanak. Mivel pedig mi távortartjuk magunkat a házban ettől a farsangolástól, az egész környék nyelvére vett minket. Képzeld, egy héttel megérkezésem után már megszóltak, mert — mivel senkit sem ismertem még

— nem mentem el Karavaczra a bálba. (Karavacz a pletyka megyei központja.) Azért mégsem bántam meg, mert a Z.-házaspár csak másnap délután egykor jött meg a bálból. Örülök, hogy nem kellett kiállanom ezt az erőpróbát: mostanában elég gyengének érzem magam.

Háromkirályokkor nálunk is bál volt. Sokat mulattam egy sereg, karikaturista ceruzájára kívánczó alakon. A fiatalok nem érdekesek: a lányok libácskák, még a szájukat sem tudják kinyitni, ha pedig beszélnek, viselkedésük kihívó. Talán vannak okosabbak is. De eddig Bronka (Z.-ék idősebb lánya) ritka gyöngynek látszik, mert van természetes esze és megérti az életet.

Hét órát dolgozom naponta: négyet Andziával, hármát Bronkával. Kicsit sok, de annyi baj legyen...

Szobám az emeleten van: tágas, csöndes, igazán kellemes. Z.-ék gyerekseregéből három Varsóban tartózkodik: az egyik egyetemista, a másik kettő internátusban lakik. Itthon van a tizennyolcéves

Bronka, a tízéves Andzia, a hároméves Stas és Z.-ék 1 hónapos kislánya, Marychna. Stas nagyon mulatságos figura. Dadája azt magyarázta neki, hogy Isten mindenütt jelen van. Erre ő rémült pofikával megkérdezte: „El fog csípni engem? Meg fog harapni engem?” Reviekül mulatunk rajta!

Mania abbahagyja a levélírást, leteszi tollát és kimegy magasan fekvő, tágas szobájának erkélyére. Olyan kilátás, hogy azon is nevetnie kell. Hát nem mulatságos: az ember elindul egy egyedül álló falusi udvarházba, elképzeli a barátságos tájat, mezőt, erdőt és azután, mikor először kinyitja az ablakát, hatalmas, fenyegető gyárképményt lát, amely égnek meredve, piszkos-fekete füstöt okád.

Körös-körül kilométerekre nincs egy csalit, nincs egy mező: csak répa és répa, betöltve az egyhangú, kiterjedt földeket, ősszel a sáros répa megindul az ökrösszekereken a gyár felé. A cukorgyárnak vetnek, kapálnak, gyűjtenek a parasztok. A gyár szomorú, vöröstéglás épületei mellett szoronganak Krasiniec falucskának szalmakunyhói. Még a folyócska is a gyár rabszolgája: csillogó tisztán jön feléje és piszkosan, zavaros, szürke tajtékkal távozik.

Z. úr jónevű mezőgazda, ismeri az új termelési módszereket. Kétszáz hektár cukorrépa termelését irányítja, övé a cukorgyár részvényeinek jelentős része. Az egész környéken, így az ő házában is, az üzem áll az érdeklődés középpontjában.

Sehol semmi nagyvonalúság. Bármennyit emészt is fel a gyár, mégiscsak középszerű vállalkozás, százával akad hasonló az országban. A szczuki birtok is kicsi: kétszáz hektár a nagybirtok hazájában úgyszólván semmi.

A ház ugyan csinosabb, mint a környékbeli tanyák, de azért a legjobb indulattal sem lehetne kastélynak nevezni. Inkább amolyan villaféle, széles, egyemeletes épület, teteje meredeken emelkedik a szürkére vakolt falak, vadszőlővel befuttatott lugasok és üvegezett, léghuzatos verandák fölött.

- [Csupán a díszkert gyönyörködteti a szemet. Gyepsző](#)
- [Érzékenysége, képzelete, csüggedése, szorongása, m](#)
- [Nem szánnak elég időt az étkezésre. Rendszertelen](#)
- [Szombat reggel koporsóba tettünk, és én fogtam fej](#)
- [A parancsok sok értelmiségit elképesztetnének, de](#)
- [Tragikus sietségű útrakészülések: kímélik Marie er](#)

Csupán a díszkert gyönyörködteti a szemet. Gyepszőnyege, bokrai és a kőrisfákkal szegélyezett krosztópálya nyáron elragadók lehetnek. A ház másik oldalán gyümölcsös kert terül el. Távolságban csűrök, istállók tetői pirosnak. Az utóbbiakban 40 lovat és hatvan tehenet tartanak. És aztán cukorrépaföldek, ameddig csak a szem lát!

„Á, nem is kerültem rossz helyre” — mondja magában Mania és becsukja az erkélyajtót. „Igaz, a gyár nem szép. De mégis annak köszönhetem, hogy ez a fészek élénkebb, mint a többi. Állandóan jönnek-mennek az emberek Varsóba és vissza. A cukorgyárban van egypár mérnök, meg igazgató és ez jó. Az ember hozzájut folyóiratokhoz, könyvekhez. Z.-nének nehéz természete van, de azért nem rossz asszony. Ha a nevelőnővel nem mindig bánik finoman, az azért van, mert ő is nevelőnő volt és kissé gyorsan jött a gazdagság. A férje kedves, idősebb lánya angyal, a gyerekeket is el lehet viselni. Végeredményben meg lehetek elégedve!”

Miután megmelengette kezét a szoba egyik sarkát a padlótól a mennyezetig elfoglaló hatalmas fajanszkályha előtt, Mania visszaül félbehagyott leveléhez, míg egy parancsoló kiáltás — „Marya kisasszony!” — az ajtón keresztül nem tudatja vele, hogy gazdái hívatják.

Egy magára maradt kis nevelőnő sok levelet ír — márcsak azért is, hogy választ és híreket kapjon a városból. Lassan telnek a hetek, hónapok, Mania rendre elmeséli alkalmazotti életének viszontagságait: a hétköznapi munka váltakozását a „társasélet”-tel és a kötelező szórakozásokkal.

Ír apjának, Jozefnek és Helénának, ír az ő kedves Broniájá-nak. Ír Kazia Przyborowskának, diákköri barátjának is. Unokanővérének, Henriette-nek, aki vidéken, Lwowban ment férjhez, de rajongó „pozitívista” maradt, őszintén feltárja komor gondolatait, csüggedését és reménykedését.

Mania Henriette-nek, 1886. április 5-én:

... Úgy élek, mint ahogyan már az állásombeliek élni szoktak. Megtartom óráimat, egy kicsit olvasgatok, de ez nem megy könnyen, mert új és új vendégek érkezése állandóan felforgatja a szokott napirendet. Ez gyakran nagyon idegesít, mert a kis Andzia olyan fajta gyermek, aki boldogan kap minden munka-megszakításon, és utána nincs rá mód, hogy ismét kötélnék álljon. Ma megint nagy jelenet volt, mert nem akart a rendes időben felkelni. Végül kénytelen voltam szép nyugodtan kézen fogni és kihúzni az ágyból. Belül forrt bennem a méreg. Nem tudod elképzelni, mit jelentenek nekem az ilyen apró dolgok: egy ilyen ostobaság órákra egész beteggé tesz. De kellett, hogy enyém legyen az utolsó szó.

... Miről esik szó a társaságban? Pletykák és megint csak pletykák. Csak a szomszédokról, bálokról, összejövetelekről vitatkoznak. Ami a táncot illeti, messze földön nem találni jobb táncosokat, mint az idevalósi lányok. Mind tökéletesen táncol... Egyébként nem rossz teremtések, akad köztük intelligens is, de nevelésük nem sokat csiszolt gondolkodásukon és az itteni szakadatlan, esztelen mulatságok még azt is tönkreteszik. A fiatal emberek között kevés a jómodorú és még kevesebb az értelmes. De valamennyi számára valóságos botránykő az olyan fajta szó, mint „pozitívizmus”, „munkáskérdés” — föltéve, hogy valaha is hallottak róla, ami elég kivételes eset. Z.-ék aránylag igen műveltek. A férfi régmódi, de józan, rokonszenves. A feleségével kissé nehéz kijönni, de ha az ember eltalálja a kedvét, ő is kedves. Azt hiszem, engem szeret is.

Ha látnád, milyen mintaszerűen viselkedem! Vasár- és ünnepnap templomba járok és nem maradok otthon fejfájás, vagy nátha ürügyével. Sohasem beszélek a nők egyetemi kérdéséről. Általában minden

szavamban ügyelek, hogy állásomnak megfelelően tartózkodó legyek. Húsvétkor pár napra Varsóba megyek. Ez a gondolat úgy eltelt boldogsággal, hogy alig tudom magamat a vad örömrivalgástól visszatartani.

*

Hiába írt Mania gúnyosan „mintaszerű viselkedéséről”. Van valami merész és eredeti természetében, ami nem tudja soká elviselni a nyárspolgári életet. Mindig benne van a „pozitív idealista” és mindig arra törekszik, hogy hasznos legyen, hogy harcba szálljon.

Mikor nap nap mellett apró, nyomorúságosan öltözött parasztgyerekekkel találkozik a sáros utakon, egy terv fogamzik meg benne. Miért ne vinné át a gyakorlatba Szczuki szűk kis világában a neki olyan kedves, haladó szellemű elveket? Egy éve a „nép felvilágosításáról” ábrándozott. Itt a nagyszerű alkalom! A falucska gyermekeinek nagy része olvasni sem tud. Az a pár gyerek, aki iskolába jár, orosz abc-t tanul. Milyen jó lenne titokban lengyel tanfolyamot rendezni és megnyerni ezeket a fiatal koponyákat a nemzeti nyelv és történelem szeretetének!

A nevelőnő beavatja tervébe Bronkát és ez — azonnal nagy lelkesedéssel kész segíteni.

— Gondolja meg jól — mondja neki Mania, hogy lehűtse lelkesedését. — Ha feljelentenek, Szibériába száműznek bennünket!

De semmi sem olyan ragadós, mint a bátorság. Bronka szemében ott ül a lelkesedés és az eltökélt szándék. Csak a családfő engedélyére van már szükség, meg egy kis bizalmas propagandára a szalmafüdeles házikókban.

Mania Henriette-nek. 1886. szeptember 3-án:

... Nyárra kaphattam volna szabadságot, de nem tudtam hová menjek, így hát Szczuki-ban maradtam. Nem akartam pénzt költeni utazásra. Sokat tanulok Andziával, olvasok Bronkával, egy órát egy itteni munkásgyerekekkel foglalkozom, az iskolára készítem elő. Azonkívül Bronka és én naponta két órán át tanítjuk a parasztgyerekeket. Csaknem egész iskolánk van: tíz gyerek jár hozzánk. Sok jóakarattal dolgoznak, mégis, néha nagyon nehéz a feladatunk. Egyedül az vigasztal, hogy az eredmény egyre javul és még hozzá elég gyorsan. Így hát alaposan él vagyok foglalva egész nap — és még magam is tanulok egyedül...

Mania Henriette-nek, 1886 decemberében.

... Kis paraszt-tanítványaim száma elérte a tizennyolcat. Természetesen nem egyszerre jön mind, mert akkor nem bírnék velük. De így is naponta két órát vesznek el. Szerdán és szombaton tovább vagyok velük — öt óra hosszát egyhuzamban. Ez csak azért lehetséges, mert a szobám az első emeleten van és ajtaja közvetlenül a melléklépcsőre nyílik — így aztán, mivel ez a munka nem gátol kötelezettségeim teljesítésében, nem zavarhat meg engem senki. Sok örömet és vigasztalást találok ezekben a kis emberkékből.

Mania nem elégszik meg azzal, hogy Andziától kikérdezi a leckét, hogy Bronkát tanítja, hogy Juleket — a ház egyik ifjabb tagját, akit Varsóból való hazatérése után szintén az ő gondjaira bíztak — nem hagyja aludni a könyvei előtt. Mikor már mindezt elvégezte, az erősllekű lány felmegy szobájába és

várja, hogy a lépcsőn meztelen lábak zajával elkeveredő piciny csizmák kopogása jelezze neki tanítványai érkezését. Hogy kényelmesebben gyakorolhassák az írást, szerzett egy fenyőfaasztalt, székeket. Megtakarított pénzéből irkákat és tollszárakat vásárol. Mennyi nehézséget okoz a tollak kezelése! Mania és Bronka alig győzik rendben tartani a hét-nyolc gyereket, akik szuszogva, szinte elvesznek a nehézségben, amelyet egy furcsább szó elolvasása okoz.

A kisfiúk, lányok — cselédek, parasztok, munkások gyermekei — nincsenek túlságosan kimosdatva. Nem jószagúak. Van közöttük csökönyös és figyelmetlen. De a legtöbb sugárzó szempárban látszik a naiv és erős vágy, hogy olyan jeles cselekedeteket vigyen véghez, mint az írás és olvasás. Mikor elérik a szerény célt, mikor a nagy betűk egyszerre értelmet kapnak, a gyerekek büszkélkedő győzelme, a leckéken néha részt vevő írni-olvasni nem tudó szülők ámuló csodálata szorongással töltik el a fiatal lány szívét.

Arra a nagy, felhasználatlan jóakaratra, arra a sok tehetségre gondol, amely ezekben a műveletlen emberekben lappang. A tudatlanság ily hatalmas tengere előtt oly gyengének, oly tehetetlennek érzi magát.

VI.

...CSAK KITARTÁS !

A kis parasztgyerekek nem is álmodják, hogy „Marya kisasszony” inkább tanulni szeretne, mint tanítani. Ha Mania elgondolja, hogy amikor már századszor látja az üzem felé döcögni a cukorrépával megrakott szekereket, ugyanabban a percben Berlinben, Bécsben, Pétervárt és Londonban fiatalok ezrei hallgatnak előadást, dolgoznak laboratóriumban, múzeumban vagy kórházban! És összeszorul a szíve, ha a híres Sorbonne-ra gondol, ahol biológiát, matematikát, szociológiát, kémiát és fizikát tanítanak!

Marya Sklodowska inkább akarja tanulmányait Franciaországban folytatni, mint bárhol a világon. Franciaország hírneve elkápráztatja. Berlin, Pétervár Lengyelország elnyomóinak székhelye. A francia szabadságszerető nép, befogadja a szerencsétlen száműzötteket, bárhonnán is jönnek. Igaz lenne, valóra válhatna, hogy Mania egy szép napon felüljön a párizsi vonatra? Megérheti egyszer ezt a nagy boldogságot?

Mania már minden reményről lemondott.

A fojtó levegőjű vidéki életnek első éve megrabolta a fiatal lány illúzióit, pedig ő álmai és szellemi törekvései ellenére sem ábrándos természetű. Ha számot vet magával, Mania tisztán látja a helyzetet, melyből látszólag nincs menekvés. Varsóban ott van apja, akinek hamarosan szüksége lesz rá. Bronia Párizsban van: még évekig kell segítenie, míg egy fillért is kereshet. És Szcukiban itt van ő, Mania Sklodowska, a nevelőnő. Valaha lehetségesnek tűnt fel előtte a tőkeszerzés: ma már csak nevetni tud ezen a terven. Ez most gyerekes képzelgésnek látszott. Ilyen helyről, mint Szcuki, nem szabadul ki az ember.

Még az ily nagy tehetséggel megáldott lény sem sebezhetetlen. Van abban valami szép, mikor az ember vívódása közben látja, amint elvesztve bátorságát, hitét a jövőben, szenved, mint egy tizenkilenc éves gyermekhez illik.

És az is szép, mikor az ember látja az ellentmondást: ugyanabban a percben, mikor azt állítja, hogy mindenről lemondott, elkeseredett hősiességgel küzd az elkallódás ellen. Milyen hatalmas az az ösztön, mely arra készíti, hogy minden este asztala fölött virrasszon, hogy a gyár könyvtárából kölcsönzött fizikai és szociológiai műveket olvasson, hogy apjával folytatott sűrű levelezés útján növelje matematikai tudását.

Feladata oly sivár és reménytelen, hogy az ember csodálkozik Mania kitartásán. Számkivetetten egy falusi házban, még a szellemi irányítástól, a tanácsoktól is megfosztottan; a véletlenre bízva magát, tapogatózik a tudományok útvesztőjében. És mégis, csökönyösen megy előre útján.

A kétségbeesés perceiben azokhoz a parasztgyerekekhez hasonlít, akik dühükben sutba vágják az ábécét, mert azt hiszik, sohasem tanulnak meg olvasni. És mégis paraszti, konoksággal folytatja erőfeszítéseit.

Az irodalom épp annyira érdekelt, mint a társadalomtudomány vagy a természettudomány — írja negyven év múlva. — De végül is, e munkás évek során, amikor azzal próbálkoztam, hogy megállapítsam természetes hajlamaimat: a matematika és fizika felé fordultam ...

Magányos tanulásom rengeteg nehézséget okozott. Az a tudományos képzés, melyet a középiskolában nyertem, igen hiányos volt, sokkal kevesebb, mint amennyit a francia érettségi megkövetel. A magam módján igyekeztem kiegészíteni azokkal a könyvekkel, amelyeket a jószerencse hozott elém. Ez a módszer azonban nem volt nagyon hathatós. De megtanultam az önálló munkát és sok olyan dolgot tanultam, ami később hasznomra volt...

Így írja le egy napját Szcukiban:

Mania Henriette-nek, 1886 decemberében:

... Vannak napok, amikor — minden munkámat beszámítva — nyolctól fél tizenkettőig és két órától fél nyolcig szünet nélkül el vagyok foglalva. Fél tizenkettőtől kettőig: séta és az ebéd. Teázás után Andziának olvasok, ha jól viselte magát, ha nem,

akkor beszélgetünk vagy előveszem a kézimunkámat — ez egyébként velem van az órák alatt is. Este kilenckor könyveimbe merülök és dolgozom, ha csak valami előre nem látott esemény meg nem akadályoz benne ...

Hozzászoktam, hogy reggel hatkor keljek és így többet dolgozhassam, de nem mindig tudom ezt megtenni. Egy igen kedves öreg úr, Andzia nagybátyja, időzik most nálunk és Z.-né kívánságára — hogy ne unatkozzék — meg kellett kérnem, tanítson meg sakkozni. Aztán le kell ülnöm negyediknek a kártyához is. Ez mind elszakít könyveimtől.

Jelenleg a következőket olvasom:

- 1. Daniel Fizikáját. Az első kötettel már készen vagyok.*
- 2. Spencer Szociológiáját franciául.*

3. Paul Bers Anatómiai és fizikai előadásait oroszul.

Egyszerre több dolgot olvasok. Egy dolog állandó tanulása kifárasztaná amúgy is meglehetősen igénybe vett agyamat! Ha már képtelennek érzem magam arra, hogy valami hasznosat olvassak, algebrai és trigonometriai problémákat oldok meg: ezek nem tűrik a figyelmetlenséget és ezáltal visszazökentenek a helyes kerékvágásba.

Szegény Broniám azt írja Párizsból, hogy vizsgái elé akadályokat gördítenek, de ő szorgalmasan dolgozik, csak egészségi állapota ad aggodalomra okot.

... Terveim a jövőt illetőleg? Nincsenek, vagy inkább oly egyszerűek és hétköznapiak, hogy nem is érdemes róluk beszélni. Keresztülvágom magamat a dolgokon, amennyire csak tudom, és ha már egyszer majd nem megy, búcsút mondok ennek az árnyékvilágnak. Nem lesz nagy a kár és a bánat sem tart sokáig utánam — éppúgy, mint mások után sem.

Így festenek jelenlegi terveim. Vannak, akik elősegítik, hogy nekem is át kell esnem azon a lázas betegségen, amit szerelemnek neveznek. De ez sehogyan sem vág a terveimbe. Ha valaha voltak is más terveim, azok füstbe mentek; eltemettem, elzártam, elfeledtem őket. Te is jól tudod, hogy a fal mindig keményebb, mint a fejünk, amivel be akarjuk törni...

*

Ennek a tétova öngyilkossági gondolatnak, ennek a szerelemre vonatkozó csalódott, kiábrándult megállapításnak egyszerű hétköznapi magyarázata van. A történetnek „Egy szegény leány regénye” lehetne a címe. Számos szentimentális könyvben olvasunk hasonló históriát.

A történetet azzal kell kezdeni, hogy Mania megszépült. Nem látszik még rajta a finom átszellemültség, amely néhány évvel későbbi képein kivehető. A kissé pufók csitriból azonban bájos, üde leány lett. Bőre, haja elragadóan szép, karcsú a bokája, keskeny a csuklója. És bár arcvonásai nem tökéletesek, még csak nem is szabályosak, ajkának akaratos vonala, mélyen árkolt hamvasszürke szeme, mely meglepően éles tekintete miatt nagynak látszik, mégis fölkelte az érdeklődést. Mikor Kazimir, a család legidősebb fia hazajött Varsóból Szczukiba az ünnepekre, aztán majd a nagy vakációra, egy nevelőnőt talált a házban, aki remekül táncol, evez, korcsolyázik, aki szellemes és jól nevelt, aki éppoly jól rögtönöz verseket, mint amilyen jól lovagol vagy hajt és végül, aki más — teljesen és csodálatosan más —, mint azok a fiatal teremtések, akiket ismer. Szerelmes lett belé. És Mania, akiben a forradalmi eszmék mögött sebezhető szív dobog, Mania is megszereti a szép, kedves egyetemistát..

Mania még nincs 19 éves, a fiú alig idősebb nála. Házasságra gondolnak. Látszólag semmi akadály. Igaz, hogy Mania Szczukiban csak „Marya kisasszony”, a gyerekek nevelőnője. De mindenkinek a szeretetét elnyerte: Z. úr hosszú sétákat tesz vele a földeken, Z-né pártfogolja, Bronka imádja. Az egész család erősen ragaszkodik hozzá, apját, fivérét, nővéreit többször meghívják, születése napjára virágot, ajándékot kap. Maniát mindenki szereti. Így hát Kazimir bizalommal kéri a szülői áldást. De a válasz elutasító: a felelet nem késik. Az apa dühbe gurul, az anya kis híján elájul. Legkedvesebb gyermekük, Kazimir, kiválaszt magának egy személyt, akinek egy garasa sincs, és kénytelen „másoknál” elhelyezkedni! Kazimir teszi ezt, aki akár másnap elvehetné feleségül a környék legelőkelőbb és leggazdagabb leányát. Megőrült talán?

Abban a házban, ahol azzal kérkedtek, hogy Maniát barátnőnek tekintik, a társadalmi korlátok egyik percről a másikra áthághatatlanul lezárulnak. Hiába származik Mania jó családból, hiába művelt, tehetséges, becsületes, hiába ismerik és tisztelik apját Varsóban: semmi sem számít. *Nevelőnőt nem vesz az ember feleségül!*

A fiúban megtörik az ellenállás: nem erős jellem. Addig korholják, gyötrik, prédikálnak a fiúnak, míg megtörik: Mania pedig, akit bánt ezeknek a nála kevésbé értékes embereknek a megvetése, magába zárkózik, és elhatározza: soha többé gondolni sem fog erre az idillre.

*

Mania nem választhatta a talán fájó, de igazi megoldást: nem hagyhatta el Szczukit. Nem akarja apját nyugtalanítani. És főként: nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy ilyen jó helyet elhagyjon. Most amikor Bronia megtakarított pénzéből csak az emlék maradt már, neki és apjuknak kell fedezniük nővére orvosi tanulmányait. Minden hónapban küld 15—20 rubelt Broniának — csaknem a felét a fizetésének. Hol talál hasonló jó állást? Közte és a Z. házaspár között nem volt semmi kimagyarázkodás, semmi kellemetlen szóváltás. Jobb hát lenyelni a megaláztatást és itt maradni, mintha nem történt volna semmi.

Az élet éppúgy megy tovább, mint azelőtt. Mania órát ad, megdorgálja Andziát, fölrázza Juleket, aki a legcsekélyebb szellemi erőfeszítéstől is elalszik. Tovább tanítja a kis parasztgyerekeket. Változatlanul olvas kémiai könyveket és vállat vonva neveti ki önmagát, ha meddő állhatatosságára gondol. Sakkozik, rejtvényt fejt, bálba jár, sétál a szabad levegőn...

„Télen — írja később — volt valami varázsa a hóborította pusztaságnak. Hosszú utakat tettünk meg szánon. Néha alig tudtuk megállapítani, merre vezet az út.

— Ne térjen le a nyomról! — kiáltottam a kocsisnak.

— Épp azon haladunk — vagy: csak semmi félelem — hangzott a válasz és abban a pillanatban fel is fordultunk. De ezek a balesetek csak vidámabbá tették kirándulásainkat.

... Egyik évben, mikor magasan állt a hó a földeken, emlékszem, csodálatos kunyhót építettünk hóból. Le is ülhettünk benne és onnan nézhettük a végtelen, havas, rózsaszín síkot...”

Szerelmében boldogtalanul, tudományos álmaiban csalódottan, anyagiakban igen szűkösen (mert mire mindenkin segített, a pénze elfogyott), Mania megkísérli elfeledni sorsát, ezt a kátyút, melyből soha ki nem vergődik. Családja felé fordul. Nem segítségért: még csak szomorúságát sem akarja panaszolni. Minden levelében tanácsokat osztogat és felajánlja támogatását. Azt akarja, hogy övéi boldogok legyenek.

Mania levele apjának 1886-ból.

A legfontosabb, hogy hőn szeretett édesapámat ne ejtse kétségbe, ha nem tud segíteni rajtunk. Elképzelhetetlen, hogy apám még többet tegyen értünk, mint amennyit tett. Fölnevelt bennünket, megalapozta műveltségünket és kialakította jellemünket, amely nem éppen a legrosszabb. Fel a fejjel apám: majd csak kivágjuk magunkat! Én örökké hálás leszek az én drága édesapámnak azért, amit értem tett, mert az nem volt csekélység. Csupán az szomorít el, hogy nem róhatjuk le hálánk adóját

apánknak. Csak szeretni és tisztelni tudjuk, annyira, amennyire az embertől telik...

Mania Jozefnek 1887. március 9-én.

... Arra gondolok, hogy csak pár száz rubelt kellene kölcsönkérni és Varsóban maradhatnál, ahelyett, hogy vidéken temetkezz el. Kedves bátyácskám, ne haragudj, ha csacsiságokat írok! Emlékezz reá, megállapodtunk abban, hogy őszintén elmondok neked mindent, ami a szívemet nyomja. Mindenki azon a véleményen van, hogy ha vidékre mégy orvosnak, nem lesz lehetőség magadat tovább képezni és kutatásokat végezni. Eltemetkezel valami kis fészekben és vége a jövődnek. Patika, kórház és könyvek nélkül az ember elfásul a legjobb szándék ellenére is. És ha ez veled esnék meg, kedvesem, nagyon fájna nekem, mert most, amikor nincs már semmi reményem, hogy valaha is legyen belőlem valaki, minden ambíciómat beléd és Broniába plántálom. Kell, hogy legalább Ti ketten tehetségteknek megfelelően irányítsátok sorsotokat. Kell, hogy azok a tehetségek, amelyek kétségtelenül megvannak családjukban, ne vesszenek kárba, hanem megmutatkozzanak egyikteken. Mennél inkább sajnálom magamat, annál több reményem van bennetek.

Lehet, hogy kinevetsz, vagy vállat vonsz, amikor ezt a rendreutasítást olvasod. Nem szokásom, hogy ezen a hangon beszéljek veled, vagy írjak neked. De mindez szívemből jön és már hosszú ideje forgatom a fejemben, azóta, hogy megkezdted tanulmányaidat.

Gondold meg, milyen örömet szerezne apának, ha közelebb lehetnél hozzá. Hiszen úgy szeret, jobban, mint mindnyájunkat! Képzeld el, ha Helát elveszi B. és te elköltözel Varsóból, mi lesz szegény magára maradt apánkkal? Még rágondolni is rossz! Így viszont együtt laknátok s ez volna a legjobb megoldás. Ne feledkezz majd meg a takarékoságról sem és tarts fenn nekünk is egy csepp zugot, ahová hazatérhetünk.”

Mania Henriette-nek (aki holt gyermeket hozott a világra) 1887. április 4-én.

„Milyen nagy fájdalmat érezhet egy anya, aki hasztalanul visel el ennyi megpróbáltatást! Aki keresztényi alázattal el tudja mondani: »Isten akarta így, legyen meg az Ő akarata«, az némiképpen enyhített rettenetes keserűségén. Sajnos, ez a vigasztalás nem adatik meg mindenkinek. Látom, mennyire boldogok azok az emberek, akiket kielégít ez a magyarázat. De különös, minél inkább látom, előnyüket, annál kevésbé osztozhatom meggyőződésükben, annál kevésbé érzem magam képesnek arra, hogy megízleljem boldogságukat.

Bocsáss meg a bölcselkedésért: az váltotta ki belőlem, hogy panaszkodom a városnak, lakóhelyednek régimódi gondolkodására. Ne ítéld meg szigorúan az embereket, — a politikai és társadalmi előítéleteket a vallás határozza meg, s ez utóbbi boldoggá tesz, még ha ez nekünk fölfoghatatlan is. Én sohasem szánám rá magam arra, hogy elvegyem valakitől a hitét. Mindenki őrizze meg a magáét —, csak a hite őszinte legyen! Egyedül a képmutatás bosszant, pedig ez gyakoribb, mint az igazi hit... A képmutatást gyűlölöm, de tisztelem az őszinte vallásos érzést, bárhol is találkozom vele — még akkor is, ha korlátolt gondolkodású embereknél tapasztalom ...”

Mania Jozefnek 1887. május 20-án:

„Még nem tudom, hogy tanítványom, Andzia, jelentkezik-e vizsgára, de már előre izgulok. Figyelme széteső, emlékezete gyöngye. Ugyanez áll Julekre. Őket tanítani annyi, mint homokra építeni, mert amíg megtanulnak valamit, elfelejtik, amit előző nap tanítottam nekik. Ezt a munkát néha büntetésnek érzem.

Féltem is magamat: úgy veszem észre, rettenetesen butulok, — a napok gyorsan múlnak és nem tapasztalok eredményt. A falusi gyerekek tanítását abba kellett hagynom a Mária-hónapi misék miatt.

Pedig nagyon kevés kellene ahhoz, hogy elégedett legyek: csupán azt szeretném érezni, hogy hasznos vagyok...

A levél következő részében Heláról ír, akinek a házassága nemrég hiúsult meg:

Képzelem, hogy az önérzetes Hela mennyit szenvedhetett...

Most aztán legyen jó véleményünk az emberekről! Ha nem akarnak szegény lányt feleségül venni, mehetnek akár a pokolba is, senki se kéri tőlük számon. De miért bántanak meg egy lányt, aki senkinek se vétett, miért zavarják a nyugalmát?

Legalább valami vigasztalót hallanék rólad! Gyakrabban szeretnék értesülni róla, hogy megy sorod. Vajon nem bántad-e meg, hogy Varsóban maradtál? Őszintén megvallva, nem kellene nyugtalankodnom, mert biztosan tudom, hogy helytállsz. A vidékiekkel mindig több baj van, de még magam is remélem, hogy nem nyel el nyomtalanul a semmi.”

Mania Henriette-nek 1887. december 10-én:

„Ne higgy a közeli házasságomról szóló hírekben, mert teljesen alaptalanok. Az egész környéken elterjedt ez a pletyka, még Varsóba is eljutott. Nem tehetek róla, sőt attól tartok, hogy ártani fog nekem.

Terveim a legszerényebbek: egy kis kuckóról álmodozom, ahol ellakhatnék apával. Szegény, nagyon hiányzom neki. Szeretné, ha ott lennék a közelében. Én pedig odaadnám életem felét, ha visszakaphatnám a szabadságomat...

Amint lehet itthagynom Szczulút; Varsóba mennék, tanítanék egy nevelőintézetben, a többi pénzt pedig megszerezném óraadással. De ez aligha sikerül egyhamar... Ez az egyedüli vágyam. Nem éri meg az élei, hogy az ember annyit törje miatta a fejét . . .”

Mania Broniának 1888. január 24-én:

„Megrázó könyvet olvastam-, Orzeszkowának A N y e m e n partján c. regényét. Nyugtalanná tett, — nem találom a helyemet. Minden álmunk, minden szenvedélyes beszélgetésünk, amely lángba borította arcunkat, benne van a könyvben. Úgy sírtam, mint egy hároméves gyerek. Miért, miért röppennek el ezek az álmok? Arra vágytam, hogy a népért, a néppel dolgozzam és talán sikerült megtanítanom olvasni egy tucat parasztgyereket. Odáig nem is jutottam, hogy öntudatra, társadalmi helyzetük felismerésére ébresszem őket. Oh, istenem, milyen nehéz... Úgy érzem, egyre kicsinyebb, egyre közönségesebb vagyok. És amikor egy váratlan esemény, mint amilyen ennek a regénynek az olvasása volt, kiragad ebből a fullasztó légkörből, rettenetesen szenvedek.”

Mania Jozefnek 1888. március 18-án:

„Kedves kis Jozióm, az utolsó bélyegemet ragasztom erre a levélre, és mivel szó szerint egy fillérem sincs — de egyetlen egy sem — aligha írok nektek az ünnepek előtt, hacsak véletlenül nem akadok egy bélyegre. Levelemben tulajdonképpen minden jót akartam kívánni nevednapjára, de hidd el, ha

megkértem veled, ennek csak mérhetetlenül szorongató pénz- és bélyeghiányom az oka, — kérni pedig még mindig nem tanultam meg.

Ha tudnád, mennyit vágyódom, mennyire szeretnék pár napra Varsóba menni! Nem is beszélek a ruháimról: már nem soká bírják, javíttatni kellene őket... De a lelkem sem bírja tovább. Ó, csak pár napra kijutnék ebből a fagyos és fagyasztó légkörből, hogy ne kelljen állandóan vigyáznom a szavaimra, arckifejezéseimre, mozdulataimra! Oly szükségem volna rá, akár egy hús fürdőre forró, bágyasztó napon. Egyébként is elég okom van, hogy ezt a változási kívánjam.

Bronia már régen nem írt. Valószínűleg neki sincs pénze bélyegre... Ha fel tudsz áldozni annyi pénzt, írd meg nekem. Írd meg nekem szépen hosszasan, mi minden történik otthon, meri apa és Hela leveleiben mindig sok a szomorúság és sokat gondolkozom, vajon csakugyan olyan rosszul megy-e a soruk és sokat aggódom miattuk. Mindehhez a gondolhoz még hozzájárul egy sereg kellemetlenség, amiben itt van részem, és amiről sokat beszélhetnék, de nem akarok. Ha nem kellene Broniára gondolnom, ebben a percben felmondanék Z.-éknek és keresnék másik állást, ha még nem is fizetnének annyit, mint itt...”

Mania Kaziának (aki eljegyzéséről értesítette és meghívta néhány napra), 1888. október 25-én:

„Akármit is mondasz el nekem, soha semmi sem fog előttem túlzottnak vagy nevetségesnek feltűnni. Hogyne venné a te kis fogadott nővérd a szívére azt, ami téged érint, éppúgy, mintha magáról volna szó.

Én nagyon vígan élek — és gyakran nevetés alá rejtem szomorúságomat. Ezt akkor tanultam meg, amikor észrevettem, hogy az olyan érzékeny teremtéseknek, mint én, és akik nem tudják megváltoztatni természetüket, legalább el kell leplezni azt. De azt hiszed, hogy ennek van értelme és ez segít? Egyáltalában nem! Igen gyakran elkap a belső hév és akkor — hát bizony olyan dolgokat mond az ember, amiket később megbán és olyan hevesen, ahogyan nem is kellene.

Kicsit keserűen írok Kaziám. De mit tegyek? Azt írod, hogy most élted át életed legboldogabb hetét, én pedig ebben a szünidőben olyan heteken mentem át, amilyeneket te sohasem érsz meg. Nagyon nehéz napok voltak, és az egyedüli dolog, ami elviselhetőbbé teszi emléküket az, hogy végül is tisztességgel, emelt fővel kerültem ki belőlük ... (amint látod, az éleiben sem hagytam fel azzal a viselkedéssel, pedig már Mayer kisasszony gyűlöletét is felkeltette).

Érzélgősnek fogsz nevezni, Kazia. Ne félj, nem estem ebbe a hibába, hiszen annyira idegen a természetemtől — csak az utóbbi időben nagyon ideges vagyok. Egyes emberek mindent elkövettek ennek érdekében. Azért éppolyan vidáman, éppoly könnyű szívvel érkezem majd haza, mint amilyen azelőtt voltam. Mennyi mindent mesélünk majd egymásnak! Hozok lakatot a szájunkra, mert különben sohasem fekszünk le hajnal előtt. Vajon anyád megkínál-e szörppel és csokoládéfagylalttal, mint régen?”

Mania Jozefnek 1888. októberében:

„Mélabúsan nézem a naptárt: ez a nap öt bélyegembe került, a levélpapírt nem is számítva. Nemsokára írni sem tudok majd neked!

Képzeld: könyvből tanulom a kémiát. Gondolhatod, milyen keveset lehet így tanulni, de mit csináljak? Itt sehol sem kísérletezhetem.

Bronia nagyon ízléses kis albumot küldött Párizsból.”

Mania Henriette-nek 1888. november 25-én:

„Vigasztalhatatlan mélabúba süllyedtem, mert esővel, áradással és sárral beköszöntő nyugati szelek a mindennapos vendégeink. Ma valamivel kegyesebb hozzánk az ég, de a kandallóban bűg a szél. Fagynak híre-hamva sincs és a korcsolyák szomorúan csüggnek a szekrényben. Te el sem képzelheted, hogy a mi sár fészünkben a fagy beállta és örömei legalább olyan fontosak nekünk, mint konzervatívok és haladók vitája a te Galíciádban.

Ne hidd, hogy untat engem, amit írsz: ellenkezőleg, igazi megnyugvás számomra azt hallani, hogy vannak még földrészek, ahol az emberek mozognak, sőt: gondolkodnak! Míg te a tevékenység középpontjában élsz, az én életem a folyónk zavaros vizében élő giliszták létéhez hasonlít. Szerencsére remélem, hogy hamarosan kijutok ebből a levertségből.

Kíváncsi vagyok, mi lesz a véleményed, ha találkozunk: javamra vagy káromra voltak-e az évek, melyeket az emberek között töltöttem. Mindenki azt mondja, hogy megváltoztam testileg-lelkileg szczuki-i tartózkodásom alatt. Ez cseppet sem meglepő. Alig voltam tizennyolc éves, mikor ide jöttem, és mi mindenben mentem keresztül! Voltak perceim, amelyeket kétségtelenül életem legnehezebbjei közé fogok számítani. Minden nagy hatással van rám, testi fájdalmat okoz, azután lerázom magamról, szívós természetem felülkerekedik és ilyenkor úgy érzem, mintha lidércnyomástól szabadulnék.

Egy a fontos: nem szabad engedni, hogy az emberek vagy az események földhöz vágjanak.

Számolom a napokat, az órákat, melyek elválasztanak az ünnepektől és enyéimtől. Az új benyomások, a változások, az élet, a mozgás utáni vágy néha annyira elfog, hogy kedvem volna a legnagyobb örültségeket is véghezvinni, csak hogy ne legyen életem örökké egyforma. Szerencsémre olyan sok a dolgom, hogy az ilyen rohamok elég ritkák.

Ez az utolsó évem, itt. Annál inkább kell dolgoznom, hogy a gyerekek vizsgája jól sikerüljön.”

VII.

A SZABADULÁS

Három éve elmúlt, hogy „Marya kisasszony” nevelőnő. Három egyhangú év: sok munka, semmi pénz, néhány apró öröm, egy nagy bánat. Most azonban szinte észrevétlenül megéled a fiatal lány szomorúan mozdulatlan élete. Párizsban, Varsóban, Szczuki-ban látszólag semmitmondó események megváltoztatják Mania sorsának titokzatos játszóját.

Skłodowski tanár úr, miután nyugalomba vonult, jövedelmező állás után nézett. Leányain akart segíteni. 1888 áprilisában kellemetlen és nehéz tisztet vállal: egy javítóintézet vezetését Varsó mellett. A légkör, a környezet, minden visszatetsző. Minden, kivéve az aránylag magas javadalmazást. Ebből a derék ember azonnal havi járandóságot csíp le Bronia tanulmányi költségeire.

Bronia rögtön megtiltja Maniának, hogy ezentúl pénzt küldjön neki. Azután apját kéri meg, hogy a jövőben tartson vissza a neki szánt havi negyven rubelből nyolcat, hogy így lassanként letörleszthesse azt az összeget, melyet húgától kapott. E perctől kezdve Mania összezsugorodott vagyonkája ismét

nőni kezd.

Az orvostanhallgatónő levelei még más híreket is hoznak Párizsból. Dolgozik. Szép eredménnyel teszi le vizsgáit. És szerelmes! Szerelmes egy lengyelbe, Dluski Kazimirbe. Ez is orvostanhallgató; ragyogóan kedves és tehetséges, csak egy hibája van: deportálás terhe mellett ki van tiltva Orosz-Lengyelországból.

Szczukiban Mania feladata vége felé jár. 1899. János-napjától fogva Z.-éknek nem lesz többé szükségük rá. Másik helyet kell keresni. Egyre már van is kilátása. F. gyároséknál. Ezek Varsóban laknak. Végre itt a változás, amire annyit áhítozott Mania.

„öt hét múlva húsvét... Nekem nagyon fontos ez a dátum, mert akkor dől el a sorsom. F.-éken kívül más is kínál állást. Még habozom, nem tudom, melyiket választom a kettő közül.

... Csak a húsvétra gondolok. Annyi terv kavarog a fejemben, hogy szinte beleszédülök. Nem találok a helyemet! A te Maniád élete utolsó napján is úgy fog lobogni, mint a gyufa...”

Isten veled, Szczuki, isten veletek, répaföldek: kölcsönösen édes, kissé túl édes mosolyok, és Marya Sklodowska elbúcsúzik Z.-éktől. Újra szabad, visszatér Varsóba és gyönyörrel szívja be szülővárosának levegőjét. És máris vonaton ül! A Balti-tenger sivár partján fekvő Zoppotban csatlakozik új gazdáihoz.

Mania Kazlához (Zoppotból) 1889. július 14-én:

„Szerencsésen utaztam, pedig balsejtelmeim voltak. Még csak meg se kísérelték, hogy kiraboljanak, ötször szálltam át, és egyszer sem tévesztettem el a szerelvényt és valamennyi »szerdelkit«-t megettem: csak a zsemléssel és a karamellel nem tudtam megbirkózni.

Útközben szíves pártfogóim akadtak, akik segítettek nekem. A szerdelkit azért nem mutattam meg nekik, nehogy csupa jóságból elfogyasszák.

Az F. házaspár már a pályaudvaron várt. Igazán kedvesek, a gyerekek rokonszenvesek. Tehát minden rendben lesz, — és ennek így is kell lennie!”

Ezen a nyári fürdőhelyen, a Schultz szállóban „állandóan ugyanazokkal az emberekkel lehet csak találkozni a kurhaus körül és ahol csak öltözködésről és más hasonló izgalmas témáról beszélnek” az élet nem túlságosan szórakoztató.

„Hideg van, mindenki itthon maradt: F.-né, a férje, az anyja; olyan a hangulat, hogy, ha tehetném, legszívesebben a föld alá bújnék.”

De szülők, gyerekek, nevelőnő: mindnyájan csakhamar visszatérnek Varsóba.

Mania következő éve a viszonylagos nyugalom esztendeje. F.-né nagyon szép, nagyon jól öltözik és nagyon gazdag. Szórméje, ékszere van bőven. Szekrényében Worth-modellek lógnak, a szalont estélyi ruhás arcképe díszíti. Mania kívülállóként megismeri az élet könnyű és élvezetes oldalát, mindazt, amihez egy elkényeztetett asszonyt a szerencse juttathat s amelyben neki sohasem lesz része.

Első és utolsó találkozása ez a fényűzéssel. F. asszony kedvessége mindezt kellemessé tudja tenni:

elbűvöli a „finom” Skłodowska kisasszony, állandóan Maniáról áradozik és megkívánja, hogy minden vacsorán, minden bálon jelen legyen ...

És egyszerre mint a villámcsapás: a postás levelet hoz Párizsból. Az egyetemen két óra között sietve írta Bronia. A derék leány felajánlja neki új otthonának vendégszeretét a következő évre.

Bronia Maniának 1890 márciusában:

Ha minden úgy megy, amint reméljük, a szünidő elején férjhez megyek. Vőlegényem már kész orvos lesz, és nekem is csak az utolsó vizsgám marad hátra. Egy évig még Párizsban maradunk, hogy én is végezhessenek, azután visszatérünk Lengyelországba.

Tervünket egyáltalán nem tartom esztelennek. Te magad mondd meg, igazam van-e? Gondold meg, huszonnégy éves vagyok s ez ugyan csekélység, de ő harmincnégy s ez már megfontolandó. Képtelenség volna túl sokáig várakoznunk.

... Hát te kicsi Maniám, — neked is kellene már valamit kezdened az életeddel. Ha összegyűjtenél pár száz rubelt ebben az évben, jövőre hozzánk jöhetnél lakni Párizsba: megvolna a lakásod és az élelmed. A pár száz rubel okvetlen kellene a beiratkozáshoz. Az első évben velünk élnél, a második és harmadik évben pedig, mikor mi már nem leszünk itt, esküszöm, hogy apa tudna téged segíteni, még ha az ördög nyúlna is bele a játékba.

Határozd el magad: épp elég ideje vársz már! Biztosítlak, két év alatt megszerzed a licenciátust...

Szánd rá magad, gyűjts pénzt, tedd biztos helyre és ne add kölcsön! Talán jobb volna rögtön frankra váltani, mert most kedvező a váltóárfolyama, később csak eshet...

És mit válaszolt Mania Bronia meghívására?

Úgy gondolják, Mania azt feleli, majd kiugrik a szíve örömeiben és azonnal indul? Egyáltalán nem! Ahelyett, hogy a számkivetés éve alatt besavanyodott volna, ez a fiatal lány betegesen érzékenyé vált. Önfeláldozásának démona kis híján saját jövőjét teszi tönkre. Nem akar elutazni, mert megígérte apjának, hogy vele fog lakni; mert segíteni akar nővérén, Helán, és bátyján, Jozefen. Íme Bronia meghívására küldött válasza:

Mania Broniának, Varsó, 1890. március 12-én:

Kedves Broniám, ostoba voltam, ostoba vagyok és ostoba maradok világeletemben, vagy inkább, hogy szebben mondjam: sohasem volt, nincs és sohasem lesz szerencsém.

Úgy álmodoztam Párizsról, mint a megváltásról, de régen elhagyott már a remény. És most, hogy ez a lehetőség kínálkozik, nem tudom, mitévő legyek... Félek erről beszélni apával: azt hiszem, nagyon hozzászokott ahhoz a gondolathoz, hogy a jövő évben együtt leszünk és most már ragaszkodik hozzá; szeretnék egy kis boldogságot lopni öregkorába. Másrészt a szívem majd megszakad, ha elfecsérelt tehetségemre gondolok: mégiscsak kell, hogy érjen valamit! Azután Helának is megígértem, hogy hacsak keresztül tudom vinni, ő is hazajön, és Varsóban keresek neki állást. Nem is tudod elképzelni, mennyi gondot okoz nekem Hela. ő lesz mindig a „kiskorú” a családban, és érzem, nekem kötelességem rá vigyázni — szegény gyerek annyira rászorul!

Te pedig Bronia, nagyon kérlek, vedd a szívedre Jozef sorsát. Ha úgy véled, nem a te feladatod, hogy könnyörögj S.-nének, aki segíthet rajta, küzd le ezt az érzésedet! Egyébként Máté evangéliumában szó szerint ezt olvashatod: „Zörgessetek és megnyitattik néktek”. Még ha önérzeted egy kis csorbát szenved is, mit számít az? Tisztelettel előadott kérés senkit sem bánthat meg. Ha már én meg tudtam írni ezt a levelet...

Meg kell magyaráznod ennek a hölgynek, hogy nincs szó jelentős összegről, csupán pár száz rubelről. Neki Varsóban kell maradnia, és ott kell orvosi gyakorlatot folytatnia, hogy tanulhasson: egész jövője ettől függ! Így hasznára lehet a társadalomnak, de ha vidékre megy, el van veszve.

Elszomorítlak téged Hélávál, Jozeffel és apával, a saját elhibázott életemmel. Oly sötét, szomorú a szívem: érzem, mennyire rosszul teszem, hogy mindenről beszélek neked és elrontom boldogságodat. Egyedül neked jutott osztályrészül az, amit szerencsének neveznek. Bocsáss meg, de látod, annyi dolog bánt, hogy nagyon nehéz ezt a levelet vígan befejeznem. Mindezt részletesen kell megírnom, mert Broniczlca drágám, ha csak kurtán-furcsán pénzt kérsz kölcsön, a hölgy szívét nem indítod meg: ez a módszer nem célravezető. Észreveszed, hogy terhére vagy? És aztán? Semminek sincs jelentősége, ha a célt eléred. És hát valóban olyan nagy kérés ez? Az emberek gyakran sokkal, de sokkal tolaodóbbak. Ha Jozef megkapja ezt a segílyt, hasznos tagja lehet a társadalomnak, de ha vidékre kell költöznie, elveszett.

Szeretettel ölellek. Legközelebb hosszabb és vidámabb levelet írok, de az élet ma különösen terhemre van. Gondolj rám szeretettel, talán itt is meg fogom érezni.

Bronia ragaszkodik tervéhez és vitatkozik. De sajnos, az igazi „érv” hiányzik: túlságos szegény ahhoz, hogy megfizesse húga útiköltségét és hatalmi szóval ültesse vonatra. Végre abban állapotnak meg, hogy Mania — miután F.-nénál kitöltötte idejét — egy évig még Varsóban marad. Apja mellett fog élni, aki nemrégén hagyta ott javítóintézetbeli állását. Leckeadással gyarapítja megtakarított pénzcsekjét és azután: azután ő is elutazik...

A vidék nyomasztó egyhangúsága és F.-ék mozgalmas társadalmi élete után újra felleli Mania a számára oly kedves környezetet: a saját otthont, az öreg Sklodowski professzort, az érdekes, gondolkodásra készítő beszélgetéseket. A Vándor Egyetem ismét kitárja előtte titokzatos kapuit. És, mérhetetlen boldogság, fontos esemény: Mania életében először bejut egy laboratóriumba.

Orgonabokrokkal beültetett udvar végében áll a kis, apró ablakos egyemeletes épület. Mania unokatestvére, Jozef Boguski az igazgatója hangzatos nevű „Ipari és Mezőgazdasági Múzeum”-nak. A fellengzős és tág fogalmú elnevezés az orosz hatóságok kedvéért van: egy „múzeum” nem kelt gyanút. Semmi akadály, hogy a múzeum ablakai mögött fiatal lengyelek természettudományokkal foglalkozzanak.

Kevés időm volt, hogy ebben a laboratóriumban dolgozzam — írja később Marie Curie. — Általában csak este vacsora után vagy vasárnap mehettem oda, és teljesen magamra voltam hagyva. Fizikai és kémiai kézikönyvek alapján különböző kísérleteket próbáltam elvégezni és az eredmény néha egészen váratlan volt. Időnként egy kis nem remélt siker felbátorított, de máskor egészen kétségbeestem a tapasztalatlanságomból eredő szerencsétlenségek és balsikerek miatt.

Végeredményben, miközben saját káromon tanultam meg, hogy a fejlődés ilyen irányban sem nem gyors, se nem könnyű, ezeknek az első kísérleteknek folyamán kifejlődött bennem az érzék a kísérleti

kutatás iránt.

Mikor a késő éjjeli órákban hazatér, bánatosan hagyva ott az elektrométert, a kémcsöveket és a precíziós mérleget, Mania kinyújtózik keskeny díványán, de aludni nem tud. Belső nyugtalanság, eddig sohasem érzett izgalom elűzi álmát. Eddig bizonytalan hivatása egyszerre megvilágosodik és teljesen hatalmába ejti. Mikor az Ipari és Mezőgazdasági Múzeum kémlelőcsöveit szép kezébe veszi, egyszerűen felmerülnek előtte gyermekkorának ködös emlékei: apjának fizikai készülékei, amelyekkel oly szívesen játszott volna. Fellelte élete elejtett fonalát.

Ha az éjszakák lázasak is, napjai látszólag nyugodtan telnek. Mania eltitkolja környezetétől a lelkét fűtő izgalmat. Azt akarja, hogy belső együttélésük utolsó hónapjaiban apja nyugodt, boldog legyen. Bátyja házassága foglalkoztatja, Helának állást keres.

Van talán egy önző egyéni oka is annak, hogy halogatja utazását: még mindig úgy hiszi, szereti Kazimirt. Noha mérhetetlenül vágyódik Párizsba, nem minden szorongás nélkül gondol a több évi távollétre.

1891 szeptemberében, amikor Mania a vakációt a Kárpátokban, Zakopanében tölti, ahol találkoznia kell Kazimirral, apja kifejti a maga nézetét Broniának:

Skłodowski Broniának:

„Maniának Zakopanében kellett maradnia. Csak tizenharmadika körül érkezik vissza, náthás és erősen köhög. Az ottani orvos azt mondta neki, hogy egész télen betegeskedni fog, ha most nem tud kigyógyulni belőle. Kis haszontalan! Valószínűleg ő az oka, mert mindig kinevetett, amikor óvatosságra intettem és sohasem öltözött a légköri viszonyoknak megfelelően.

Azt írta, hogy nagyon szomorú. Félek, hogy bánata és helyzete bizonytalanságának az érzése fölemészti egészségét. Jövőjét illetően van valami titka, de erről csak hazatérte után akar velem beszélni, őszintén megvallva, tudom, miről van szó, csak éppen azt nem tudom, örüljek-e, vagy nyugtalankodjam. Ha sejtelmem nem csal, ugyanazok okozhatnak majd neki bánatot, akik megszorították. És talán mégis megéri, hogy az ember szembeszálljon a nehézségekkel, ha két szív boldogsága függ tőle.

Maniát teljesen váratlanul érte, hogy meghívtad Párizsba. Lázba hoztad, de zavarát is növelted. Csak én tudom, micsoda szomjúság hajtja a tudományhoz ehhez a forrásához, melyről szüntelen álmodik. De a jelenlegi helyzet kevésbé kedvező, és főként magam ellenezném Mania elutazását, ha nem jönne vissza teljesen gyógyultan, mert Párizsban nehéz körülmények között kellene töltenie a telet. A többiről nem beszélek és számot sem vetek azzal, hogy nagyon kínos volna megválnom tőle, hiszen ez a szempont most természetesen másodrendű. Tegnap írtam neki, és megpróbáltam vigaszt csepegtetni belé. Ha Varsóban marad, nekem lesz annyim, hogy mindketten megéljünk belőle, még akkor is, ha nem kap tanítványokat.

Nagyon örültem annak a hírnek, hogy a te Kazimirod már makk egészséges. Milyen érdekes volna, ha mindegyikötöknek megvolna a maga Kazimirja!...”

Derék apa! Szíve mélyén nem nagyon óhajtja, hogy kedvence, a kis Mania bizonytalan útra keljen a nagyvilágba. Titokban azt szeretné, ha valami Lengyelországban marasztaná: pl. házassága

Kazimirrel...

De Zakopanében egy hegyi túra után a fiatalok véglegesen szakítanak. Amikor a diák már vagy századszor közli habozását, kétségeit, a kimerült Mania kimondja a szót, amellyel felégeti maga mögött a hidat:

— Ha maga nem látja a helyzetünkből kivezető utat, nem az én dolgom, hogy rávezessem.

Skłodowski tanár úr később azt mondta, hogy Mania ebben a hosszú, de elég lagymatag idillben „büszkén és magasztosan viselkedett”.

Mania eltépte azt a gyenge szálat is, mely visszatartotta. Többé nem leplezi utazási lázát.

Számba veszi a forrongó nyugalom hosszú éveit, amelyeken átment. Nyolc éve hagyta el a gimnáziumot, hat éve nevelőnő. Nem az a gyermek többé, aki előtt ott állt az egész élet. Pár hét múlva 24 éves!

És egyszerre kitör, Broniát hívja segítségül:

Mania Broniának Varsóból, 1891. szeptember 23-án:

... Most már Bronia végleges választ kérek Tőled: gondold meg, adhat-e nekem helyet nálatok, mert én mehetnék. A kiadásaimat tudom fedezni. Ha tehát nagy áldozatba nem kerül, hogy ennem adj, írd meg. Nagyon nagy öröm volna ez számomra ...

A nyáron átélt kegyetlen megpróbáltatások után, melyeket egész életemben nem fogok elfeledni, ez visszaadná önbizalmamat, — viszont nem akarnám Rád erőszakolni magamat.

Talán segíthetnék neked otthon, hiszen úgyis gyermeket vársz. Mindenesetre írd meg, hogy mire számíthatok. Hacsak Párizsba utazásom megvalósítható, írd meg és írd meg azt is, milyen felvételi vizsgát kell letennem és legkésőbb mikor iratkozhatom be az egyetemre. De egyébként nem akarok a terhedre lenni.

Annyira idegessé tesz az utazás lehetősége, hogy nem is tudok másról beszélni neked, míg csak meg nem kapom válaszodat. Könyörgöm, írd azonnal...

Én mindkettőtöket szívből ölellek.

Bárhol meghúzódok nálatok, nem leszek terhetekre és ígérem, hogy semmi kényelmetlenséget, semmi felfordulást nem okozok. Nagyon-nagyon kérlek, felelj, de őszintén!

Bronia csak azért nem táviratozott, mert a távirat drága mulatság és Mania csak azért nem ugrott fel az első vonatra, mert először a nagy utazásra kellett takarékoskodnia. Az asztalra kitette minden vagyonát, amelyhez apja az utolsó pillanatban egy szerény, de Mamának mégis jelentős összeget tett hozzá, és számolni kezdett.

Ennyi útlevele, ennyi vasúti jegyre... Nem kell szeleburdi módon az egész varsó—párizsi útvonalra III. osztályú jegyet venni, — a legolcsóbbat kérek Orosz-, illetve Franciaországban. Hála istennek, a németországi útvonalon fülkétlen, negyedosztályú vagonok is közlekednek. Majdnem olyan

csupaszok, mint a marhavagonok: mind a négy oldalon egy-egy pad, a középén üres térség, ahol tábori székre ülve egész tűrhetően érzi magát az ember.

Nem szabad megfeledkezni Bronia gyakorlati tanácsáról: Maniának minden szükségleti tárgyat magával kell vinnie, hogy Párizsban ne legyen váratlan kiadása.

Mania már jóval előre, teherárúként feladja matracát lepedőit, ágyhuzatát és asztalkendőit. Erős vászonból készült fehérneműje, két kalapja, ruhái és cipői egy díványon hevernek, mellette az egyetlen, valóban fényűző szerzemény, egy nagyhasú barna láda fölemelt fedele ásít. Nagyon parasztos, de fölöttébb megbízható jószág. Mania szeretettel festette rá nevének kövér, fekete kezdőbetűit: M. S.

A matracot már elküldte, poggyászát feladta, az utazónak még sokféle ormótlan csomagot kell készítenie az útra: három napra ételt és italt, a tábori széket, melyet a német vagonban használ majd, könyveket, egy zacskó cukrot és egy takarót.

Mania elhelyezi holmiját a fülke csomagtartójában, fenntartatja helyét a kemény és keskeny padon, aztán leszáll a pályaudvarra. Kopott, bő köpenyében milyen fiatalosnak látszik: arca üde, és szürke szeme ma szokatlan lázban ég. Hirtelen meghatottságot érez, ismét kétségek fogják el, amikor megcsókolja apját és mentegetődzésszerűen gyöngéd és félszeg szavakkal árasztja el:

— Nem leszek sokáig távol... legfeljebb két, három évig. Amint befejezem a tanulmányaimat és leteszek néhány vizsgát, hazajövök. Akkor együtt fogunk lakni és sohase hagyjuk el egymást ... Jó lesz?

— Igen, kicsi Manusiám — dörmögi rekedtes hangon a tanár és átöleli lányát. — Siess haza! Dolgozz jól! Sok szerencsét!

*

Fütyöktől hasogatott éjszakában halad a negyedosztályú vasúti kocsí Németországon át. Mania összecsucskozó székén kuporog, lába takaróban, körös-körül csomagjai, amelyeket minduntalan megszámlol, élvez a boldogságát. A múltra gondol, aztán erre a csodálatos utazásra. Megpróbálja elképzelni a jövőt. Elképzeli, amint nemsokára visszatér szülővárosába mint középiskolai tanárnő.

Messze, nagyon messze áll tőle a gondolat, hogy mikor felszállt a vonatra, választott a fény és a sötétség, a kicsinyes hétköznapiak és a hatalmas élet között.

MÁSODIK RÉSZ

VIII.

PÁRIZS

Ha az ember La Villete-ből a Sorbonne-ra igyekszik, a város nem éppen legszebb részein megy át. Ráadásul a közlekedés sem nem gyors, sem nem kényelmes. A rue d'Allemagne-ből, ahol Bronia és férje lakik, omnibusz visz a Gare de l'Est-re. Háromlovas, kétemeletes jármű ez, rácsos lépcső vezet szédítő tetejére. A Gare de l'Est-ről a rue des Écoles-ig másik omnibuszon lehet eljutni.

Az természetes, hogy Mania az omnibusz nyitott, az időjárás kellemetlenségeinek kitett tetejére kapaszkodik fel: ez olcsóbb és sokkal szórakoztatóbb! Hóna alá szorítva kopott bőrtáskáját, amelyet már a Vándor Egyetemen is hordott, magas, mozgó megfigyelőpontján, ahol a szél kifújja az arcot, a fiatal lány előre hajol, nyakát kinyújtja kémelelő tekintettel. Nem fontos, hogy a véget nem érő rue Lafayette unalmas, nem fontos, hogy a boulevard Sébastopol boltjai oly rideg külsejűek: ezek a boltok, ezek a satnya szilfák, ez a tömeg, ez a porszag, mind ez Párizs... Végre, végre Párizs!

Milyen fiatalnak, milyen erősnek érzi magát az ember Párizsban! Hogy eltelik reménnyel! És a kis lengyel leányt hogy elfogja a felszabadulásának csodálatos érzése!

Amikor a fárasztó utazástól összetörve Mania kiszállt a füsttől borított Gare du Nord-on, egyszeriben felengedett a nyomás megszokott szorongása, válla kifeszült, tüdeje, szíve egyszeriben tágul. Első ízben szívja magába Mania szabad ország levegőjét. És lelkesedésében mindent csodálatosnak lát. Csodálatos, hogy az utcán csavargó báméskodók a nekik tetsző nyelven beszélnek, csodálatos, hogy a könyvkereskedők háborítatlanul árulják az egész világ könyveit... Főként az csodálatos, hogy ezek az egyenes, a város közepe felé lágyan lejtő avenüek az egyetem kitárt

kapuihoz vezetik őt, Mania Sklodowskát! És még hozzá, melyik ez az egyetem! A leghíresebb, amelyről már századok előtt azt írták, hogy „kis világmindenség”, amelyről Luther mondotta: „Párizsban van a leghíresebb és legkiválóbb iskola: a Sorbonne!”

Az egész olyan, mint valami tündérmese. És a lassú, döcögő, fagyos omnibusz a bűvös hintó, amelyik a szegény szőke királykisasszonyt egyszerű szállásáról álmai palotájába viszi.

A kocsni átmegy a Szajrán és minden elbájolja Maniát: a folyó két ködös ága, a méltóságteljes és bájos szigetek, az emlékművek, a terek és ott távolabb, balra, a Notre Dame tornyai. A boulevard Saint Michelen a lovak lassabban, lépésben kapaszkodnak felfelé. Itt vagyunk, megérkeztünk. Az egyetemi hallgatónő felkapja táskáját, rendbe szedi nehéz gyapjúszoknyája ráncait. Siettékben nekiütközik egyik szomszédnőjének: félénken, bizonytalan francia nyelven bocsánatot kér. És, leszaladva az omnibusz csigalépcsőjén, már az utcán van; feszült arckifejezéssel siet a palota vasrácsa felé.

A tudománynak ez a csarnoka különös képet mutat 1891-ben. A Sorbonne, amelyet hat év óta építenek át, hatalmas, vedlő óriáskigyóhoz hasonlít. Az új, túlságosan fehér homlokzat mögött Richelieu korából származó ódon épületek állnak az elkerített építőhelyeken, ahol csákányütések visszhangzanak. Ez a felfordulás festői rendetlenséget visz a hallgatók életébe. Az előadások egyik teremből a másikba vándorolnak, amint a munka halad. Ideiglenes laboratóriumokat rendeznek be a Rue Saint Jacques eredeti rendeltetésüktől elvont öreg házaiban.

De mit számít mindez, mikor ebben az évben, akár csak más években, az olvasható a kapus fülkéje mellett a falra ragasztott fehér hirdetésen:

Francia Köztársaság Természettudományi Kar. Első félév.

A Sorbonne-on 1891. november 3-án kezdődnek az előadások.

Micsoda fényes varázserejű szavak!

Rubelenként összegyűjtött kis pénzecskéjével Mania megváltotta a részvételi jogát azokra az órákra,

amelyek a számlálhatatlan sok előadás közül őt érdeklik és amelyeknek szövevényes órándejé elborítja a hirdetőtáblát. Megvan a helye a kísérleti intézetekben és ott, vezetés mellett, tanáccsal ellátva, habozás nélkül bánik a műszerekkel és sikeresen végzi az egyszerű kísérleteket. Mania — mily boldogság! a Természettudományi Kar hallgatója.

Egyébként már nem hívják Maniának, sem Maryanak: anyakönyvi lapjára franciásan így írta: *Marie Sklodowska*.

De mivel társai nem tudják kimondani a pogány hangzású „Skłodowska” nevet és mert ő senkinek sem engedi meg, hogy egyszerűen Marie-nak szólítsa, valami titokzatos névtelenségbe burkolózik. Mikor a kongó folyosókon a fiatal emberek ezzel a szegényesen és komolyan öltözött, elutasító és makacs arckifejezésű lánnyal találkoznak, akinek oly bodros, oly világos haja van, gyakran megfordulnak és kérdezik: „Ki ez?” A válasz, ha van egyáltalán, bizonytalan: „Külföldi... Lehetetlen neve van ... a fizikaórákon mindig az első padban ül... Nem beszédes természetű...” A fiúk utánanéznek a kecses jelenségnek, míg csak el nem tűnik a keresztfolyosón és végül azt mondják: „Szép haja van!” A kis vadóc hamvasszőke haja és szláv típusú feje még sokáig egyedüli személyazonossági ismertetőjel maradt a Sorbonne hallgatói szemében.

De a fiatal emberek a legkevésbé sem érdeklik most őt. Néhány komoly úr kápráztatta el, akiket egyetemi professzornak hívnak. Ezeknek a titkait akarja kilesni. A kor tiszteletre méltó szokása szerint előadásaikra fehér nyakkendőt kötnek és fekete frakkjuk mindig krétás. Marie e fekete frakkok és e szürke szakállak csodálatában él.

Tegnapelőtt a kiegyensúlyozott, logikus Lippmann professzor tartott órát. Tegnap Buty tanár urat hallgatta, akinek majomszerű feje a tudomány kincseit rejtegeti. Marie minden előadást szeretne meghallgatni, szeretné megismerni mind a huszonhárom tanárt, akinek a neve a hirdetőtáblán szerepel. Úgy érzi, sohasem tudja eloltani az agyát égető hatalmas szomjúságot.

Az első hetekben előre nem látott akadályok torlódtak elébe. Azt hitte, tökéletesen tud franciául: csalódott. Ha gyorsan beszéltek, egész mondatokat nem értett. Azt hitte, elegendő tudományos készültséggel jött, hogy kényelmesen folytathassa egyetemi tanulmányait. De a vidéki, magányos tanulmányok szczuki-i kis szobájában, az apjától levelezés útján szerzett ismeretek, a jószerencsére bízott kísérletek az Ipari és Kereskedelmi Múzeumban, mindez nem tudta pótolni a párizsi középiskolások komoly érettségijét. Matematikában és fizikában Marie hatalmas hézagokat fedez fel „műveltségén”. Mennyit kell még dolgoznia, hogy megszerezze az annyira áhított, gyönyörű címet: *licencié!*

Ma Paul Appell tart órát. Előadása világos, nyelve színes, Marie az elsők között érkezett: a lépcsőzetes, félköralakú előadóteremben, amelyet csak fukarul világít meg a decemberi napfény, lent, az előadóasztal mellett választott helyet magának. Kirakja tollszárát és a szürkfedelű füzetet: Ebbe fog jegyezni szép, rendes írással. Már előre összeszedi magát, figyelmét összpontosítja: nem is hallja maga körül a beszélgetésnek növekvő zúgását, amelyet azután hirtelen félbeszakít a tanár belépte.

Csodálatos, milyen feszült csendet tud teremteni egyik másik professzor anélkül, hogy egy szót is szólna. Most Appell beszél. A fiatalok meggörnyedve, a szellemi munkától elváltozott arccal másolják az egyenleteket, melyeket a tudós keze a táblára vet. Csak lelkes tanítványok vannak már itt! Helyet a matematikának!

Paul Appell folytatja előadását, nyugodt, elszásmi hangszlytől elnehezült hangon, minden szótagot megnyomva. Feszes frakkjában, négyszögletesre nyírt szakállával nagyszerű jelenség. Bizonyításai oly választékosak, oly világosak: játszik a számokkal, az égitestekkel. Nem fél a szóképektől és természetes hangon mondja, a nagyúr kézmozdulatával kísérvé szavait:

— Fogom a napot és elhajítom...

A lengyel lánynak arcára kis, átszellemült mosoly ül. Széles, domború homlokán, szürke, világos szemén felcsillan a boldogság. Hogy lehet nehéznek találni a tudományt? Hát van elbűvölőbb dolog, mint a változhatatlan törvények, amelyek a világ-egyetemet kormányozzák? Van-e csodálatosabb, mint az emberi elme, amely felfedezi őket? Mennyire üresnek tetszenek a regények, mennyire hiányzik a fantázia a tündérmesékből, ha összehasonlítjuk velük ezeket a rendkívüli jelenségeket, amelyeket harmonikus elvek fűznek egymáshoz; ha összehasonlítjuk velük ezt a látszólagos rendetlenségben uralkodó rendet? A tudás végtelenje, a dolgok és az őket kormányzó törvények felé olyan lendület lobban ki a lány leikéből, hogy azt csak a szerelemhez lehet hasonlítani.

— Fogom a napot és elhajítom ...

Megérte a hosszú évek munkája és szenvedése, hogy hallhatja ezt a mondatot egy békés méltóságteljes tudós szájából.

Marie tökéletesen boldog.

*

Kazimir Dluski (Bronia férje) apósának, Sklodowski úrnak: rue D'Allemagne, 92 Rendel 1—3-ig

Ingyenes rendelés hétfőn és csütörtökön 7—8-ig

„Kedves és igen tisztelt Uram!

Nálunk minden rendes kerékvágásban halad. Marie kisasszony komolyan dolgozik, csaknem minden idejét a Sorbonne-on tölti és én csupán a vacsoránál találkozom vele. Teljesen függetlenítette magát, s noha ön engem bízott meg oltalmával és az ezzel járó jelképes hatalom gyakorlásával, Marie nemcsak nem tisztel engem és nem engedelmeskedik nekem, hanem fütyül a tekintélyemre és annyira becsül, mint egy lyukas cipőt. Remélem, sikerül jobb belátásra bírnom, ám pedagógiai képességeim hatása eddig még nem jelentkezik. Azért kitűnően megértjük egymást és a legnagyobb összhangban élünk.

Türelmetlenül várom, hogy Bronia megérkezzék. Az én ifjasszonykám nem siet haza, pedig itt komoly szükség volna rá és nagyon hiányzik nekünk.

Megjegyzem még, hogy Marie kisasszony egészséges és jó színben van.

Fogadja legmélyebb tiszteletem kifejezését.”

Dluski doktornak ezek az első hírei kis sógornőjéről, akit felesége távollétében ő fogadott.

Mint Kazimir Dluskinak, Bronia urának Sklodowski professzorhoz intézett leveléből kitűnik, ő fogadta Marie-t nővére távollétében. Bronia pár hétig Lengyelországban tartózkodott akkor. Mondani

sem kell, hogy ez a. gunyoros természetű ifjú szívesen fogadta sógornőjét. A Párizsban éldegélő lengyel száműzöttek közül Bronia a legcsinosabbat és a legokosabbat választotta ki magának. És milyen lázas szorgalom lakozik benne! Dluski Pétervárt, Odesszában, Varsóban hallgatta az egyetemet Mikor gyanúba vették, hogy részes a II. Sándor cár ellen elkövetett merényletben, forradalmár újságíró lett belőle Genfben, azután Párizsban az *École des Sciences Politiques* növendéke, majd orvostanhallgató és végül orvos. Gazdag családjá valahol Lengyelországban él és Franciaországban, a külügyminisztérium dossziéi között ott van a cári rendőrség sugallta gyászos feljegyzés, amely mindörökre lehetetlenné teszi, hogy valaha is megszerezhesse a francia állampolgárságot és letelepedhessen Párizsban.

Mikor Bronia otthonába tér, urának és hűgának üdvivalgása fogadja. Épp ideje volt már, hogy a gyakorlott háziasszony újra kezébe vegye a ház irányítását. Pár órája érkezett és már a régi rend uralkodik a második emeleti lakásban, amelynek erkélye a rue d'Allemagne fáira nyílik. Ismét ízletes az étel, eltűnt a por, a vázákba virág kerül. Bronia a szervezés lángelméje!

Az is neki jutott eszébe, hogy hagyják el a város központját és a Buttes-Chaumont parkja melletti La Villette-ben vegyenek ki lakást. Egy kis kölcsönt szerzett, titokzatos látogatást tett az Árverési Csarnokban és egy szép napon a lakás be volt rendezve csinos, faragott velencei bútorokkal, egy pianinó is volt és szép függönyök is. Megszületett a hangulat. Ugyanilyen ügyesen osztotta szét a munkát is. Az orvosi rendelő meghatározott órákban Kazimiré; ott fogadja a vágóhídi munkások sorából kikerülő pacienseket; más időben pedig Bronia rendel. Mindketten erősen dolgoznak, házról házra sietnek betegeiket látogatni.

De mikor leszáll az est és kigyúlnak a lámpák, elfeledik gondjaikat. Dluski szeret szórakozni. A legfárasztóbb munka, a teljes „pillanatnyi pénzzavar” sem veheti el tőle kedvét és gúnyoros modorát. A legnehezebb napok után is pár perc alatt elhatározza, hogy színházba mennek valamilyen olcsó helyre. Vagy pedig, ha egyáltalán nincs pénzüik, leül a zongorához és gyönyörűen játszik. Az idő múlik, egyszerre jóbarátok csöngetnek — fiatal házaspárok a lengyel kolóniából, akik tudják, hogy „Dluskiék-hoz mindig be lehet állítani”. Bronia térül-fordul; a tea párolog és sütemény is akad — két beteg látogatása között készítette a háziasszony.

Egy este, mikor Marie a lakás végében levő kis szobájában könyve előtt ül és készül, hogy az éj egy részét magános munkában töltse, sógora beront hozzá.

— Kalapot, kabátot gyorsan. Ingyenyjegyet kaptam, hangversenyre megyünk.

— De...

— Semmi de! Az a lengyel zongorista, akiről már beszéltem neked. Nagyon kevés jegyet adtak el, okvetlen meg kell tenni a szegény fiú kedvéért, hogy „vattázzuk” a termet. Verbuváltam már önkénteseket, elmegyünk tapsolni és vörösre verjük a tenyerünket, de megteremtjük a siker hangulatát... És ha tudnád, milyen jól játszik!

Dluskinak, ennek a vígan csillogó tekintetű, feketeszakállú ördögös fickónak olyan nagyszerű a rábeszélő képessége, hogy nem lehet; neki ellenállni. Marie becsapja könyvét. Csattan a lakás ajtaja, a három fiatal lerobog a lépcsőn. Az utcán inuk szakadtából loholnak, nehogy lekéssenek az omnibuszról, amellyel épp arra ügetnek a nagytetű lovak.

Valamivel később a háromnegyedrészen üres Erard-teremben ül; a dobogón hosszú, sovány, különösarcú férfi jelenik meg. Bronzosan vörös égő haja dicsfényt von föléje. Odalép a zongorához. Finom ujjai alatt életrekél Liszt, Schumann, Chopin. Arca parancsoló és nemes, látnoki szemei a távolba révednek. Marie elragadtatva hallgatja ezt a furcsa előadót, aki gyűrött frakkjában, a csaknem üres széksorok előtt nem kezdő művésznek, hanem uralkodónak, félistennek látszik.

A muzsikus eljön néha esténként a rue d'Allemagne-ba, karján a bájos fiatal asszonnyal, Groskánéval, akibe szerelmes és akit később feleségül is vesz. Keserűség nélkül beszél nyomorúságos életéről, csalódásairól és küzdelmeiről.

A nők fölidézik a múltat, amikor Groskáné még tizenhat éves volt és üdülőhelyre kísérte Sklodowskinét. „Varsóba visszatérve — mondja Bronia nevetve — mama kijelentette, hogy nem mer téged többé fürdőhelyre vinni, mert túlságosan szép vagy.”

A fiatal, lobogóhajú muzsikust hirtelen elfogja a zene utáni legyőzhetetlen vágy, félbeszakítja a beszélgetést, leüt pár akkordot. És valami boszorkányság folytán Dluskiék tisztos zongorája egyszeriben mesés hangszerré változik.

A zongorista kiéhezett, de elbűvölő egyéniség. Szerelmes, ideges, boldog és boldogtalan egyszerre. Tünelmes művész lesz belőle és egy napon a felszabadított, újjáteremtett Lengyelország elnöke.

A neve: Paderewski.

*

Marie teljes hévvel vetette rá magát arra, amit új élete nyújtott neki. Lázasan dolgozik. Fölfedezi a barátkozás és az összetartozás érzésének azt az örömét, amelyet az egyetemi közös munka teremt meg. De még mindig túl félénk ahhoz, hogy franciákkal barátkozzék. Honfitársaihoz vonzódik: két matematikus lány, Kraskowska és Dydynska, Motz doktor, a biológus Danysz, Stanislas Szalay — aki később Helát feleségül veszi — a fiatal Wojciechowski — a lengyel köztársaság egyik eljövendő elnöke — a barátai; a szabad Lengyelország piciny szigetét alkotják a Quartier Latin-ben.

Ezek a kevésbé gazdag fiatalok összejöveteleket, vacsorákat rendeznek, ahol nemzeti ételek kerülnek az asztalra: forró, bíborszínű borsos, gombás káposzta, töltött csuka, mákosguba, pár csepp vodka és tengernyi tea. Színelőadásokat tartanak: vígjátékokat és drámákat adnak elő a műkedvelő színészek. A műsort természetesen lengyelül nyomtatják és szimbolikus képeket festenek rá: elhagyott kunyhót havas síkságon, padlásszobát, ahol egy ifjú hajol álmodozva könyve fölé. Vagy Téalapót, aki tudományos könyveket szór egy laboratóriumba, — és az előtérben egérrágta üres pénztárca.

Marie is részt vesz ezekben a szórakozásokban. Ahhoz nincs ideje, hogy szerepeket tanuljon, de egy nemzeti ünnepség alkalmával, amelyet Waszinkowski szobrász rendezett, őt választják ki, hogy az élőképben megismerhesse a „Láncait széttörő Lengyelország”-ot.

Ezen az estén a komoly diáklányból egészen más, felismerhetetlen nő lesz; ókori tunikába öltözik, kibontja haját és hosszú nemzetiszínű fátyollal borítja vállát. Áttetsző bőrével, világos hajával, szláv típusú, határozottságot tükröző arcával úgy jelenik meg száműzött honfitársai szemében, mint fajuk megtestesítője.

Látszik, hogy sem Marie, sem nővére nem hagyták el szívükben Varsót. Ösztönösen a rue d'Allemagne-ba mennek lakni, kívül a fővároson — ahová még most sem mernek behatolni — a Gare du Nord és azoknak a vonatoknak közelébe, amelyek őket Franciaországba hozták. Hazájuk velük van és ezer szállal köti őket. E szálak közül nem a leggyengébb az apjukkal folytatott levelezés. Ezek a jólnevelt, engedelmes lányok, akik magázzák apjukat és minden levelüket azzal végzik, hogy „Apuskám kezét csókolom”, mozgalmassal beszélnek az öreg embernek és mindenféle elintézni valót bízhatnak rá. Eszükbe sem jut, hogy Varsón kívül másutt is lehet teát vásárolni, vagy hogy tulajdonképpen mégis lehetséges Franciaországban is találni egy megfelelő áru vasalót...

Bronia Sklodowski úrnak.

... Nagyon hálás lennék az én apukámnak, ha két rubel húsz kopek ára két font közönséges teát küldene. Ezenkívül semmire sincs szükségünk, sem nekem, sem Mamának.

Jól érezzük magunkat, Mania remek színben van. Úgy látszik, fáradságos életmódja egyáltalán nem viseli meg ...

Skłodowski úr Broniának:

„Drága Broniám!

Rendkívül örülök, hogy a vasaló megfelel. Én magam választottam — tartottam is attól, hogy nem egészen olyan, amelyet te szeretnél. Nem tudtam, kit bízjak meg a vásárlással, azért bele kellett ártanom magamat az asszonyok dolgába ...”

Természetesen Marie írt apjának a szobrásznál töltött estéről és személyes sikeréről „Lengyelország” szerepében. Ám a tanár nincs elragadtatva:

Skłodowski úr Marie-nek 1892. január 31-én.

„Kedves Mania,

utolsó leveled elszomorított. Sajnálom, hogy olyan tevékenyen részt vettél a színelőadás munkájában. Bármilyen ártatlan is ez a szórakozás, a szervezőire felfigyelnek. Te pedig bizonyára tudod, hogy Párizsban egyesek éberren lesik magatartásodat, följegyzik a vezető személyiségek nevét és különféle célzattal elküldik ide értesülésüket. Nagy szomorúságok forrása lehet még ez, talán bizonyos foglalkozásoktól is eltiltják ezeket a vezetőket. Aki később Varsóban nyugodtan akar élni, saját érdekében maradjon nyugton és húzódjon vissza az ismeretlenség homályába. Minden mulatságról, hangversenyéről, bálról újság tudósítások számolnak be és neveket is említenek.

Bánatot okozna nekem, ha egy napon a te nevedet is így említenek. Erre céloztam már előző leveleimben is és ezért kértelek arra, hogy amennyire lehetséges, tartózkodj az ilyen szerepléstől.”

Akkori levelezésükből kitűnik, hogy apjuk nem nagyon örült a Marie „Lengyelország” szerepében elért sikerének. Attól félt, hogy az ilyen előadásokon való aktív részvétel politikailag ártalmas lehet és kéri őket, tartózkodjanak ilyesmitől.

Az apai tekintély szava tette-e, vagy Marie természetes józansága ismerte fel az effajta mozgalom terméketlenségét? Marie hamarosan észreveszi, hogy ezek az ártatlan szórakozások elvonják a békés

munkálkodástól. Otthagyja őket. Nem azért jött Franciaországba, hogy élőképekben szerepeljen és minden perc elveszett, amit nem a munkának szentel.

Egy másik kérdés is megoldásra vár. Az élet szép és kellemes a rue d'Allemagne-ban. De Marie-nak nincs meg ott a kellő nyugalma. Nem tilthatja meg Kazimirnek, hogy zongorázzék, hogy barátait fogadja, vagy hogy bejöjjön a szobájába, mikor nehéz egyenletekkel bajlódik. Nem akadályozhatja meg, hogy a betegek be ne jussanak a lakásba. Éjszaka csengő riasztja fel: Broniáért jöttek, hogy segítsen egy szülésnél.

Főként pedig borzasztóan kényelmetlen La Villette-ben lakni: egy óra az út a Sorbonne-ig! És a két omnibuszjegy ára egy hónap alatt sokra megy.

Családi haditanács után elhatározzák, hogy Marie a Quartier Latin-be megy lakni, az egyetem, a laboratóriumok, a könyvtárak közelébe. Dluskiék ragaszkodnak hozzá, hogy kölcsön adják neki azt a pár frankot, amibe költözködése kerül. És másnap Marie már nézegeti a kiadó padlásszobákat.

Nem hagyja ott keserűség nélkül a vágóhidak melletti szűk lakást, ahol a gyengédség, bátorság és jókedv tanyázik. Marie és Dluski között olyan testvéri érzés támadt, amely életük végéig tart. Marie és Bronia között pedig évek óta folyik már a nagyszerű regény: az áldozatkészség, az odaadás, az egymás segítségének regénye.

Bronia áldott állapotban, nehezen mozogva ügyel fel húga szegényes holmijának csomagolásánál. Felrakodnak egy kézi targoncára és még egyszer igénybevéve a híres omnibuszt, Kazimir és felesége is ünnepélyesen elkísérik a „kicsit” új diákokthónába.

IX.

HAVI NEGYSZÁZ RUBLE

A néhány hónap alatt, amelyet Marie nővérénél tölt, apránként beleszokik az új környezetbe. Lassan elmerül a magányba. A körülötte levők nem léteznek számára s a beszélgetések alig érintik a napjaira boruló csendet. Több mint három éven át csak a tudománynak szenteli életét. Álmainak megfelelő tökéletes élet ez, olyan tökéletes, mint a szerzetesé, vagy a misszionáriusé.

Egyébként ez az élet nem is lehet más, mint szerzetesi egyszerűségű amióta Marie saját akaratából lemondott a nényjénél élvezett lakásról és ellátásról, önmaga gondoskodik mindenről. És jövedelme, amely megtakarított pénzéből és apjának szerény küldeményeiből áll, nem haladja meg a havi negyven rubelt.

Szinte rejtély, hogyan tud havi negyven rubelből megélni egy idegen lány Párizsban 1892-ben, amikor ebből a napi három frankból kell kifizetnie szobáját, ellátását, ruháját, füzeteit, könyveit, egyetemi tandíját. De Marie nem ismer megoldhatatlan problémát.

Marie fivéréhez, Jozefhez 18\$. március 17-én:

„Apától valószínűleg már értesültél, hogy elhatároztam: közelebb megyek lakni az egyetemhez; az első félév miatt ez rendkívül fontos számomra. Ez a terv most megvalósult: már új lakásomból írok Neked, a rue Flatters 3-ból. Egy kis, nagyon rendes szobám van, s amellet olcsó is. Negyedóra alatt a

vegyészeti laboratóriumban vagyok, hús perc alatt a Sorbonne-on. Természetesen Dluskiék segítségével nélkül sohasem tudtam volna így elhelyezkedni.

Ezerszer annyit dolgozom, mint itt-tartózkodásom kezdetén: a rue d'Allemagne-ban kis sógorom megszokta, hogy állandóan zavarjon.

Nem tudta elviselni, hogy otthonában mással is foglalkozzam s ne csak folyton vele locsojgjak. Emiatt mindig harcban állottam vele. Néhány nap múlva Bronia és ő már vágyakoztak utánam s felkerestek. Együtt teáztunk garzon lakásomban, aztán meglátogattuk S-éket, akik szintén itt laknak.

Feleséged törődik-e apánkkal, ahogy azt nekem megígérte? Csak arra ügyeljen, hogy egészen ki ne túrjon otthonról: papa túl gyengéden ír róla és már attól félek, engem rövidesen el is felejt . . ”

Marie nem az egyetlen diáklány a Quartier Latin-ben, akinek havi száz frankból kell megélnie; lengyel kolléganői épp oly szegények, mint ő. Vannak, akik hármásával vagy négyesével laknak ugyanabban a szobában és közösen étkeznek. Mások, akik magánosan laknak, naponta több órát szentelnek a háztartásnak és olyan találékonyak, hogy annyit esznek, amennyi csak jól esik, fűtenek és többé-kevésbé elegánsan öltözködnek. Ez volt a módszere Broniának is, aki főzési tehetségével nagy hírnévre tett szert társnői között.

Bölcs példák, de Marie nem követi őket. A nyugalmat többre becsüli, semhogy barátnőkkel együtt tudna lakni. A munka annyira megszállva tartja, hogy nem tud kényelmével törődni. De ha akarna, sem tudna: ennek a lánynak, aki tizenhét éves korában társalkodónő volt idegen embereknél s naponta hét-nyolc órát tanított, sohasem volt ideje, sem alkalma ahhoz, hogy házimunkával foglalataskodjék. Marie-nak fogalma sincs mindarról, amit Bronia tanult, amikor atyja háztartását vezette. És a lengyel kolóniában az a hír járja, hogy „Skłodowska kisasszony azt sem tudja, hogyan kell húsleves főzni”.

Nem tudja, s nem is akarja tudni. Miért töltse el a délelőttöt a húsleves titkainak tanulmányozásával, amikor azalatt néhány oldal fizikát tanulhat, vagy érdekes elemzést végezhet a laboratóriumban ?

Elhatározta, hogy kitörli programjából a szórakozásokat, baráti összejöveteleket, az emberekkel való érintkezést. Éppígy eltökéli, hogy az anyagi lét teljesen mellékes, nem létezik. Ennek az elvnek a birtokában spártai szigorúságú, különös, embertelen életrendet épít fel.

Rue Flatters, Boulevard Port Royal, Rue des Feuillantines... A szobák, amelyekben Marie majd lakik, semmiben sem különböznek egymástól, ami a csekély lakbért és a kényelmetlenséget illeti. Az első egy szegényes garni-szállóban volt, ahol diákpárok, orvosok, katonatisztek laktak. Később Marie annyira vágyódik a tökéletes nyugalom után, hogy egy polgári házban bérel cselédszoba-forma padlásszobát. Tizenöthusz frankért az ember már talál egy kis lyukat, amely a ferde háztetőbe illesztett ablakocskán keresztül kapja a fényt. Mögötte négyszögletes égdarab. Fűtés, világítás, víz hiányzik.

Marie berendezi a szobát azzal, ami van: összehajtható vaságy, a belevaló matracokat még otthonról hozta; kályha, testetlen faasztal, konyhaszék, mosdótál. Petróleumlámpa, olcsó papírerővel. Kanna, amelyet a folyosón levő vízcsapból kell megtölteni. Tányérnagyságú szeszégő — három évig ezen főz Marie. Két tányér, egy-egy kés, villa, kanál, csésze, serpenyő. Végül a szamovár és három pohár, amelybe lengyel szokás szerint a teát önti, ha Dluskiék meglátogatják. Ha vendégek jönnek, ami nagyon ritkán történik meg, Marie barátságosan fogadja őket: begyújt a kis vaskályhába, előhúzza a

sarokból a nagy barna domborúhátú bőröndöt, mely szekrényül szolgál, s arra ülteti a látogatót.

Kiszolgálás nincs: ha bejárónőt fogadna, még ha csak egy órára is, nagyon megterhelné a költségvetését. Közlekedésre nem költ: Marie gyalog jár a Sorbonne-ra, bármilyen legyen is az idő. Nagyon kevés tüzelő kell neki: egy-két zsák brikett egész télre; a diáklány a sarki kereskedőnél vásárolja és saját maga cipeli fel vedrenként a hatodik emeletre. A lépcső oly meredek, hogy minden emeleten megáll és kifújja magát. Nagyon kevés petróleum: mihelyt beesteledik, Marie a Saint Geneviève könyvtár fejedelmi olvasótermébe menekül, ahol gáz ég és meleg van. Fejét kezére hajtva a szegény lengyel lány ott ül az egyik hosszú asztal mellett s nyugodtan dolgozik este tízig, amikor bezárják a könyvtárt. Azután csak annyi petróleumra van szüksége, amennyit a lámpa reggel kettőig fogyaszt... Akkor Marie a fáradtságtól kivörösödött szemmel otthagyja könyveit és lefekszik.

A gyakorlati dolgok közül csak a varráshoz ért. A Sikorski intézet „kézimunka órái”-nak, a Szcukiban töltött hosszú napoknak az emléke elevenedik meg, amikor a nevelőnő a gyerekek írásbelijére felügyelt és közben varrt magának. De azért ne gondoljuk, hogy kacérsági rohamában néha néhány méter maradék szövetet vásárol és új blúzt varr belőle. Ellenkezőleg: úgy látszik megfogadta, hogy sohasem veti le varsói ruháit, bármennyire viseltések is. De azért mindig gondozza ruháit. Még azt is megteszi, hogy lavórjában mossa ki fehérneműjét, ha nagyon elfáradt a munkában, s „pihenésre” van szüksége.

Marie nem hajlandó elismerni, hogy fázhat vagy éhezhet. Hogy ne kelljen szemet vennie — de gyakran szórakozottságból is — nem fűt be a kályhába, s nem veszi észre, hogy miközben számjegyeket, egyenleteket ír, ujjai megdermednek s időnként megborzong. Egy tányér meleg leves, egy szelet hús új erőhöz juttatná. De Marie nem tud levest főzni! Nem adhat ki egy frankot, nem szánhat rá félórát, hogy egy szelet húst süssön! Mészárosokhoz sohasem megy, vendéglőbe még kevésbé: nagyon drága lenne. Hónapokon át vajjas kenyéren és teán él. Ha lakomára van kedve, bemegy egy Quartier Latin-beli tejivóba s megeszik két tojást vagy egy darabka csokoládét, kevés gyümölcsöt vesz.

Ilyen életmód mellett a friss és egészséges lány, aki néhány hónappal ezelőtt jött Varsóból, rohamosan legyengül. Ha felkel az asztal mellől, gyakran szédül. Éppen csak annyi ideje van, hogy az ágyhoz érjen s már el is ájult. Amikor magához tér, nem érti, miért vesztette el eszméletét, betegnek véli magát, de semmibe sem veszi betegségét, akár a többi bajt. Nem is jut eszébe, hogy a legyengüléstől ájul el s egyedüli baj a halálos éhség.

Dluskiék előtt természetesen nem dicsekszik ezzel a fényes életmóddal. Ha meglátogatja őket, csak félszavakkal válaszol a kérdésekre: mennyire haladt a főzésben, mi a napi étrendje. S mikor sógora sápadtnak látja, azt feleli, hogy a munka csigázza el. És valóban, ő maga fáradtságának okát csak ebben látja. Aztán egy vállrándítással elhárítja a további érdeklődést és játszani kezd unokahúgával, Bronia kislányával, akit végtelenül szeret.

Egy napon azonban Marie elveszti eszméletét egy társnője előtt; ez Dluskiékhoz siet s értesíti a fiatal orvosházaspárt. Kazimir azonnal sógornőjéhez siet, belép a manzardszobába, ahol Marie kissé még sápadtan, már munkája mellett ül. Megvizsgálja a használatlan tányérokat, az üres lábasokat és a szobát, ahol csupán egy csomag teát talált. Hirtelen minden világos lesz előtte és a vallatás megkezdődik.

— Mit ettél ma?

— Ma?..Nem tudom... Éppen most reggeliztem ...

— Mit ettél? — ismétli könnyörtelen hangon Kazimir.

— Cseresznyét és ... még sok mindent...

Végül is Marie kénytelen volt bevallani: tegnap óta csak néhány retket s fél kiló cseresznyét evett. Reggel háromig dolgozott, nem aludt többet négy óránál. Azután a Sorbonne-ra ment. Hazaérve megette a maradék retket. Aztán elájult.

Az orvos nem sokat beszél. Haragszik. Haragszik Marie-ra, akinek acélszürke szeméből végtelen kimerültség és ártatlan öröm árad. Haragszik önmagára is, s restelli, hogy nem vigyázott eléggé a „kicsire”, akit Sklodowski úr a gondjaira bízott. Nem törődik sógornője tiltakozásával, odanyújtja neki a kabátot, kalapot, megparancsolja, hogy szedje össze azokat a füzeteket és könyveket, melyekre jövő héten szüksége lesz. Némán, haragosan magával viszi, s mielőtt belép a lakásba, Broniáért kiált, aki rohan a konyhába.

Húsz perc telik el. Marie falatonként nyeli a gyógyszert, melyet Kazimir előírt: hatalmas szelet bifszteket egy tányér ropogósra sült burgonyával. Csoda történik: kipirul az arca. Este tizenegykor Bronia bemegy a szobába, ahol hűgának ágyat állított fel és leoltja a villanyt.

Marie néhány napig engedelmesen tűri, hogy etessék és ápolják s erejét lassan visszanyeri. Ekkor a közeledő vizsgák gondolatától hajtva, visszatér manzardszobájába és megígéri, hogy a jövőben okosabban fog viselkedni.

És másnapról kezdve megint csak a levegőből él.

*

Dolgozni!... Dolgozni!... Teljesen belemerül tanulmányaiba, megrészegül az elért eredményektől és úgy érzi, el tudja sajátítani mindazt, amit a férfiak ez ideig felfedeztek. Matematikát, kémiát, fizikát hallgat. Kézügyessége lassanként tökéletesül és a tudományos kísérletek szigorú precizitása vérébe megy át: nemsokára az az öröm éri, hogy Lippmann professzor kutatásokat bíz rá, amelyek kisebb jelentőségűek ugyan, de alkalmasak arra, hogy megmutassák ügyességét és eredeti gondolkozásmódját. A Sorbonne fizikai intézetében próbálja ki Marie Sklodowska az erejét; magas, tágas szoba ez, két csigalépcső vezet fel a karzatára.

Kezdi szenvedélyesen szeretni a fegyelem és a csend légkörét, a laboratóriumok „klímáját”, melyet életének utolsó pillanatáig minden másnál többre becsül. Mindig ott áll a precíziós műszert tartó asztal vagy a kísérleti kád előtt, melyben az izzó Bunsen-égő valami folyékony anyagot hevít. Bő, durva vászon munkaköpenyében alig különbözik a többi munkába mélyedt fiatal tudóstól, akik mellette más hevítőláng és készülékek fölé hajolnak. Mint ezek, ő is tiszteletben tartja a terem csendjét. Nem üt zajt, egy fölösleges szót sem ejt ki.

Egy licenciátus nem elégíti ki! Elhatározza, hogy kettőből vizsgázik: fizikából és matematikából. Egykori szerény tervei oly gyorsan megnőnek és lombosodnak, hogy nincs ideje s mindenekelőtt bátorsága ahhoz, hogy azokat apjával közölje, aki türelmetlenül várja őt vissza Lengyelországba. A szerető apa most is felajánlja segítségét. De leveleiből kiérződik a nyugtalanság, hogy ő keltette életre

ezt a független teremtést, aki most, oly sok alázatos és önfeláldozó év után a maga szárnyán kezd repülni.

*

Skłodowski úr Broniának 1893. március 5-én.

.. Utolsó leveledben utálsz először arra, hogy Mania meg akarja szerezni a licenciátust. Sohasem írt róla, pedig gyakran érdeklődtem erről a szándékáról. Írd meg pontosan, milyen időszakban kerül sor a vizsgákra, Maniáét mikorra tűzhetik ki, mennyi a vizsgaköltség és a diplomáért mennyit kell fizetni. Előre kell gondoskodnom a Maniának küldendő összeégről és a magam terveit is ettől teszem függővé.

Mostani lakásomat jövőre is meg akarom tartani: nekem és Marnának — ha visszajön — kiválóan megfelel. Mania majd egyre több tanítványt szerez magának, de akárhogy alakuljanak a körülmények, én hajlandó vagyok megosztani vele, amim csak van. Gond nélkül fogunk élni.”

Bármennyire zárkózott is Marie, kénytelen naponként emberekkel érintkezni. Néhány férfikollégája kedvesen és szívélyesen viselkedik irányában. A Sorbonne-on nagyon becsülik az idegeneket. A szegény s általában tehetséges lányok, akik oly messziről jönnek az egyetemre, amelyet a Goncourtok a „tudás anyjára”-nak neveznek, rokonszenvet keltenek a fiatal franciákban. A lengyel lány lassanként leveti zárkózottságát és észreveszi, hogy kollégái becsülik őt s igyekeznek kimutatni kedvességüket. Sőt kedvességük nem is merül ki kedveskedésben. Marie igen csinos lehetett, mert barátnője, az elragadó és egzaltált Dydynska, aki testőrévé nevezte ki magát, egy alkalommal esernyőjével fenyegette meg a körülötte sürgölődő udvarlókat.

A fiatal lány Dydynska kisasszonyra bízta, hogy utasítsa vissza az őt érzéketlenül hagyó közeledéseket s olyan férfiak társaságát keresi, akik nem udvarolnak neki s akikkel munkájáról beszélhet. Fizikaóra és laboratóriumi gyakorlat közt elbeszélget Paul Painlevé-vel, aki már egyetemi professzor, Jean Perrin-nel, Charles Maurin-nel, a francia tudomány jövője nagyságaival. Marie-nak nincs ideje barátságokra és szerelemre. A matematika, a fizika a szerelme ...

Agya oly pontos, intelligenciája oly csodálatosan világos, hogy semmiféle szláv zűrzavar nem rontja meg lendületét. Ebben segítségére van vasakarata, a szinte mániákus törekvés a tökéletes felé és hihetetlen makacssága. Rendszeres, kitartó munkával éri el minden egyes kitűzött célját: 1893-ban első a fizika, 1894-ben második a matematikai alapvizsgán.

Elhatározta, hogy teljesen elsajátítja a számára nélkülözhetetlen francia nyelvet: míg a többi lengyel hónapokon át énekelve és hibásan beszél, Marie csalhatatlan biztonsággal tanulja meg a helyesírást és a mondattant és idegenes hangsúlyának utolsó nyomait is kiirtja. Csupán az alig észrevehető raccsolást őrzi meg, ami kissé tompa, lágy és bájos hangjának egyik örök varázsa marad.

Sikerül havi negyven rubelből megélni és megfosztja magát a legfontosabb dolgoktól, néha luxust is engedélyez magának: színházba megy, kísétál a környékbéli erdőbe s virágcsokorral tér vissza, amely néhány napig ott illatozik asztalán. Az egykori kis falusi lány még nem halt meg benne; a nagyváros forgatagában is észreveszi a rügyfakadást s mihelyt egy kis ideje és pénze van. a szabadba menekül.

*

„Múlt vasárnap Raincyben, Párizs egyik kedves és elég szép külvárosában jártam. Az orgonák és a gyümölcsfák, még az almafák is, egészen kivirágoztak és a levegő is virágillatos volt.

Párizsban már április elején kizöldültek, kinyíltak a levelek, a gesztenyefa már virágzik. Mintha meleg nyár volna: körülöttünk minőben zöldell. Szobámban rekkenő a hőség. Szerencsére júliusban, amikor vizsgára készülök, már nem lakom itt, mert csak július 8-ig béreltem ezt a szállást.

Minél jobban közeledik a vizsga ideje, annál inkább félek attól, hogy nem készülök el. Legrosszabb esetben várok novemberig, de ez a nyaramba kerülne s én nem örülnék neki nagyon. De hát majd elvállik!”

*

Július. Láz, sürgés-forgás, nyugtalanító vizsgák, nyomasztó délelőttök, amikor Marie harminc más diákkal a vizsgaterembe zárva oly ideges, hogy a betűk táncolnak szeme előtt és hosszú perceken át még elolvasni sem tudja a végzetes papírlapon a probléma föltételeit és a kérdéseket. Az írásbeli dolgozat benyújtása után a várakozás napjai következnek, az eredmény kihirdetésének ünnepélyes pillanataig. Marie a díszteremben tolongó jelöltek s hozzátartozóik közé vegyül; ott olvassák fel az elért eredmény sorrendjében a sikeresen dolgozottak névsorát. És a hirtelen beálló csendben hallja, amint nevét valamennyi között elsőnek olvassák fel: Marie Sklodowska.

Senki sem sejtí izgatottságát. Kitépi magát gratuláló társai közül, kibontakozik a csoportosulásból, eltávolodik. Elérkezett a szünidő órája, indulhat haza, Lengyelországba.

A szegény lengyelek hazatérésének külön ünnepélyes szertartása van. Marie is megtartja lelkiismeretesen.

Ingóságait — ágyát, kályháját, edényeit — egy honfitársnőjénél helyezi el, aki elég gazdag ahhoz, hogy nyáron át megtartsa párizsi lakását. Elbúcsúzik padlásszobájától: mielőtt örökre otthagyná, gondosan kitakarítja. Búcsút vesz a házmesternétől, akit nem lát többé soha és bevásárol az útra. Maradék pénzét összeszedve belép egy nagy áruházba és — amit már egy éve nem tett — turkálni kezd az apró csecsebecsék és szalagok között.

Szégyenletes dolog pénzzel a zsebben hazatérni. A szokás, a nagyvonalúság, a hazatérők íratlan törvénye, mind megköveteli, hogy az utolsó filléren is ajándékot vásároljunk az otthoniak számára. És így is van ez jól. Hiszen kétezer kilométerre innen, a sínpár másik végén, családi hajlék várja, lesz mivel csillapítani éhségét; és egy kis szabónő, aki néhány fillérért fehérneműt és vastag szövetrohákat varr neki. S novemberben, mikor a Sorbonne-ra újra visszatér, Marie majd ezeket viseli.

Kicsattanó egészségben tér ide vissza, alaposan meghízva a rengeteg ételtől, amit soványsága és rossz színe miatt felháborodott Sklodowskiak lengyelországi kúriáikon belétukmáltak. És aztán ... egy újabb év az egyetemen, újra dolgozhat, tanulhat, készülhet vizsgára és soványodhat.

*

De valahányszor beköszönt az ősz, Marie számára mindig aggodalmas órákat hoz. Hol szerezzen pénzt, hogy Párizsba visszatérhessen? Megtakarított pénze napról napra fogy és szégyenkezve gondol arra, hogy apja a legapróbb örömökről is lemond miatta. 1893-ban a helyzet már teljesen

reménytelen és a fiatal lánynak le kell mondania az utazásról — mikor megtörtént a csoda. Dydynska, aki egy évvel ezelőtt esernyőcsapásokkal védte meg őt a tisztelők rohamától, most egészen másképpen sietett segítségére. Meg volt róla győződve, hogy Marie nagy jövő előtt áll s ezért fűt-fát megmozgatott Varsóban, hogy Marie megkaphassa az arra érdemes és külföldön tanuló lengyelek számára létesített Alexandrovics-ösztöndíjat.

Hatszáz rubel! Tizenöt hónapig élhet belőle! Marie-nak, aki a mások érdekében szívesen kért, sohasem jutott volna eszébe, hogy ezt a segítséget a maga számára megszerezze és bátorsága sem volt hozzá, hogy a szükséges lépéseket megtegye. Örömtől ragyogó arccal, elbűvölten indul Párizsba.

Marie levele bátyjához, Jozefhez, 1803. szeptember 15-én (Párizsból):

... Már béreltem szobát a hatodik emeleten, egy nagyon tiszta és rendes utcában. Mondd meg apának, hogy ott, ahová küldött, már nem kaptam szobát és ezzel nagyon elégedett vagyok: az ablak jól záródik s ha minden rendbe jön, hideg sem lesz, annál is inkább, mert a padló nem kockaköves, hanem parkett.

A tavalyi szobámhoz hasonlítva valóságos palota. Évente 180 frankot fizetek érte... tehát 60 frankkal olcsóbb, mint amelyről apám beszélt.

Nem is kell mondanom, mennyire örülök, hogy ismét Párizsban lehetek. Nagyon nehezemre esett újra elszakadni apától; de láttam, hogy egészséges, friss erőben van és ellehet nélkülem is — annál is inkább, mivel te is Varsóban laksz. Nekem pedig az egész életem függ ettől... Úgy érzem tehát, hogy a legkisebb lelkiismeretfurdalás nélkül itt maradhatok.

Szakadatlanul matematikát tanulok, hogy mire az előadások megkezdődnek, teljesen fel legyek készülve. Hetenként három délelőtti órát adok egy francia társnőmnek, ő arra a vizsgára készül, amelyet én nemrég tettem le. Mondd apának, hogy egészen beleszokom ebbe a munkába, nem fáraszt ki annyira, mint azelőtt és így nincs is szándékomban abbahagyni.

Ma megkezdem az idejű kis fészkenek a berendezését — nagyon szegényesen, de mit tehetek? Mindent magamnak kell megcsinálnom, különben nem volna elég a pénzem. Rendbehozom a bútoraimat, jobban mondva azt, amit én fellengősen annak nevezek, mert az egész nem ér többet húsz franknál.

Rövidesen írni fogok Jozef Boguskinak, hogy adjon útbaigazításokat a laboratóriumot illetőleg. Ettől függ jövőm munkásságom.

Marie levele Jozefhez, 1894. március 18.

... Nagyon nehéz részletesen elmesélnem életem folyását, annyira egyhangú és alapjában véve nem túlságosan érdekes. Engem azonban mégsem kínozik az egyformasága. Csak azt sajnálom, hogy a napok túlságosan rövidek és nagyon gyorsan telnek. Az ember sohasem azt veszi észre, amit már elvégzett, csak az lebeg szeme előtt, amit még tennie kell és ha nem szeretné a munkáját, könnyen elveszthetné a kedvét. Nagyon szeretném, ha letennéd a doktorátust... Úgy látszik, hogy az élet egyikünk számára sem könnyű. De mit, az embernek legyen kitartása és önbizalma! Hinni kell, hogy van tehetségünk valamihez és hogy ehhez a valamihez mindenáron el kell jutnunk. Tálán akkor fog minden a legjobbra fordulni, mikor a legkevésbé várjuk.

Micsoda istenadománya ez az Alexandrovics-ösztöndíj! Marie szenvedélyes zsugorisággal igyekszik

úgy beosztani a hatszáz rubelt, hogy minél tovább maradhasson Párizsban, a tantermeknek és laboratóriumoknak ebben a paradicsomában. Néhány évvel később ugyanilyen lelkesedéssel tesz majd félre hatszáz rubelt az első keresményéből — egy technikai tanulmány lesz az, melyet a Societé d'Encouragement pour l'Industrie Nationale rendel meg nála — s az Alekszandrovics-alapítvány titkárához viszi, aki majd elájul a csodálkozástól, hiszen még egyszer sem jegyezheték fel az ösztöndíj-tanács évkönyveiben, hogy az ösztöndíjat bárki is visszafizette volna.

Marie szemében az ösztöndíj csak a bizalomnak az egyik tanújele volt és mint becsületbeli kölcsönt fogta fel. És most meg nem alkuvó leikével tisztességtelen dolognak tartaná azt, ha egy pillanatig is igénybe venné ezután azt az összeget, amely egy másik fiatal lánynak az utolsó szalmaszálát jelentheti.

*

Ha újra elolvasom anyámnak egyik rövid lengyel költeményét, amelyet életének erről a szakáról írt, ha visszaemlékezem azokra a történetekre, melyeket mosolyogva mesélt és tréfás megjegyzésekkel kísért, és ha egyetlen megmaradt arcképét nézem, amelyet ő maga is olyan nagyon szeretett: egy merész tekintetű és határozott vonású diáklány kis fényképét, — érzem, hogy lázas és munkás életének ezt az időszakát becsülte a legtöbbre:

... Bizony keserű az ifjú lány élete.

A többiek ájuló szenvedéllyel, mohón Kergetnek olcsó örömperceket!

S magányában mégis ismeretlenül És boldogan éli le életét,

Mert szobájában megtalálja azt,

Mi visszaadja szíve melegét...

De ez a boldog idő tovaszáll,

A tudomány földjét el kell hagynia,

S küzdve keresni nehéz kenyerét Az élet poros országútjain.

... De számtalanszor fásult szelleme Az ismert fedél alá visszatér,

S a mindig drága szívheznőtt sarokba,

Hol a csendes munka lakozott,

*S hol egy világnyi emlék honol.. .**

* Ez a versfordítás az előző kiadásból való.

Kétségtelenül voltak Marie-nak később másfajta örömei is. Ez az örök diáklány sem a végtelen gyöngédség óráiban, sem pedig a diadal és a dicsőség tetőfokán nem volt annyira megelégedett magával, sőt inkább mondhatjuk, nem volt annyira büszke magára, mint ebben a nyomorúságban és

ennek a teljes neki-feszülésnek a tüzeiben. Büszke szegénységére. Büszke arra, hogy egyedül és függetlenül él egy idegen városban. Mikor szegényes szobájában a lámpa világánál munkájára görnyed, érzi, hogy az ő apró életével magasabbrendű létezéseket kapcsol össze titokzatos erővel és alázatos ismeretlen társa lesz a múlt nagy tudósainak, akik szintén rosszul világított padlásszobákban tengődtek, s korukból kiszakítva sarkallták szellemüket: túlhatolni a már megszerzett tudástengeren.

Igen, ez a hősiesség négy esztendő, ha nem is legboldogabb, de a legtökéletesebb volt Marie Curie életében; az emberi hivatás áhított tetőfokához legközelebb eső négy esztendő. Amikor az ember fiatal, magános és elmerül tanulmányaiban, könnyen megteheti, hogy „nincs miből élnie” — és mégis a legteljesebb életet éli. Valami végtelen lelkesedés adta meg a huszonhat éves lengyel diáklánynak azt a lelki erőt, hogy ne is törődjék a rá váró megpróbáltatásokkal és nélkülözésekkel, s hogy nagyszerűnek érezze a nehéz létet. Később a szerelem, az anyaság, a hitvesi és anyai gondok és egy lenyűgöző munkásság sokoldalúsága visszahúzzák a reális életbe ezt a rajongó lényt. De ebben a csodálatos pillanatban, amikor szegényebb, mint valaha, gyermeki gondtalanságban él. Testetlenül szárnyal egy másik világban, mely úgy áll előtte, mint az egyedül tiszta és igaz.

Ez a nagyszerű élet rossz napokat is rejteget számára. Véletlen, előre nem látható szerencsétlenség hirtelen felforgat mindent s megoldhatatlannak látszik: leküzdhetetlen kimerültség, kisebb, de mégis gondos ápolást igénylő betegség. Más baleset is éri: egyetlen lyukas talpú cipője szétmállik s kénytelen új cipőt vásárolni. Ez azt jelenti, hogy költségvetése hetekre összezavarodik és ételen, petróleumon kell takarékoskodnia, amíg az egyensúly helyre nem billen.

A tél hosszúra nyúlt, és fagyossá tette a hatodik emeleti manzárdszobát. A nagy hidegben Marie még aludni sem tud, csak didereg. Szénkészlete elfogyott... De egy varsói lányt csak nem győz le a párizsi tél? Meggyújtja lámpáját, kinyitja a nagy táskát, magára vesz egy csomó ruhát, visszabújik az ágyba, s a takaró fölé teríti a többi, fehérneműjével együtt. Még mindig hideg van. Marie kinyújtja kezét, magához húzza az egyetlen széket, felemeli és a ruhahalmaz tetejére fekteti: a súly adja neki a melegség illúzióját.

Most már csak várja az álmat, mozdulatlanul, hogy össze ne döntse az állványzatot, melynek ő az élő alapja.

A vizeskancsóban lassan megfagy a víz.

X.

PIERRE CURIE

Marie kitörölte életének műsorából a szerelmet és a házasságot.

Nincs ebben semmi rendkívüli. Egy szegény lány, akinek az első idill csalódást és megaláztatást hozott, megfogadja, hogy többé nem fog szeretni. És a szellemi becsvágytól úzótt szláv diáklány könnyen le tud mondani arról, ami társait rabul ejti, boldoggá vagy szerencsétlenné teszi, csak azért, hogy hivatását követhesse. Minden korban voltak nők, akik híres festők vagy nagy zenészek akartak lenni s lenézték a szerelmet, anyaságot, élettörvényt.

Marie hihetetlenül zord belső világot épített fel, amely felett a tudomány szenvedélye uralkodott. A családi szeretet, az elnyomott haza iránti ragaszkodás is megtalálható benne. És ez minden! Semmi

más nem számít, nem létezik. Így határozott a huszonhat éves teremtés, aki magánosan él Párizsban, bár naponként találkozik az egyetemen vagy a laboratóriumban fiatal férfiakkal.

Alma megszállva tartja, a szegénység kínozza, az erős munka elcsigázza. Nem ismeri a tétlenséget s veszélyeit. Büszkesége, féltékenysége is védi. És bizalmatlansága is: amióta Z-ék restelltek menyükül fogadni, az a homályos meggyőződés él benne, hogy a szegény lányok nem keltenek a férfiakban sem tiszteletet, sem mély érzelmet. Szép elméletek és keserű gondolatok töltik be lelkét és szívósan ragaszkodik függetlenségéhez.

Nem, nincs semmi meglepő abban, ha egy zseniális lengyel nő, akit kietlen élete is elszigetel mindenkitől, munkájának szenteli magát. De meglepő és csodálatos, hogy egy nagy francia tudós e lengyel nő számára marad meg s öntudatlanul vár rá.

Csodálatos, hogy abban az időben, amikor a Nowolipki utcai lakásban a csaknem gyermek Marie párizsi egyetemi tanulmányokról álmodozik, Pierre Curie, aki éppen azon a Sorbonne-on végzi tanulmányait s már fontos fizikai felfedezésekkel dicsekedhetik, naplójába a következő melankolikus sorokat írja:

... A nő, még sokkal inkább, mint a férfi, azért él, hogy éljen: a zseniális nők ritkák. Így, ha mi férfiak, titokzatos vágytól hajtva, valami olyan úton akarunk haladni, mely a természettől eltávolodik, ha minden gondolatunkat egy műre összpontosítjuk, amely a bennünket környékező emberiségtől elragad, mindig a nőekkel kell harcolnunk. Az anya mindenekelőtt gyermeke szeretete után áhítozik, még akkor is, ha ez a gyermek lelki fejlődésére káros. A kedves is hatalmában akarja tartani a férfit s természetesnek találná, ha a világ legnagyobb szellemét egy szerelmes óráért feláldoznák. A harc majdnem mindig egyenlőtlen, mert az igazság a nők oldalán van: az élet és a természet nevében akarnak bennünket visszatéríteni.

Évek múltak. Pierre Curie testét-lelkét a tudományos kutatásnak szentelte s nem vett el senkit azon jelentéktelen, csinos lányok közül, akikkel alkalma volt találkoznia. Harmincöt éves. Senkit sem szeret.

Ha szórakozásból abbahagyott naplóját lapozgatja s az egykori elsárgult feljegyzéseket olvassa, tekintete megakad a szomorú, titkolt vágyakozással teli szavakon:

... A zseniális nők ritkák.

*

Amikor beléptem, Pierre Curie az erkélyajtó mélyedésében állt. Nagyon fiatalnak tűnt fel, bár akkor már harmincöt éves volt. Különösen világos szemének tekintete és magas alakjának kissé görnyedt tartása lepett meg. Meglehetősen lassú és meggondolt beszédében, egyszerűségében, komoly s egyúttal fiatalos mosolyában volt valami bizalomkeltő. Beszélgetés indult meg köztünk, mely hamarosan barátságos jelleget öltött: tudományos kérdésekről beszélgettünk s boldog voltam, hogy megkérdezhetem véleményét.

Ezekkel az egyszerű és szemérmes szavakkal írja le Marie első találkozásukat, amely 1894 elején történt.

Egy lengyel úr, Kowalski, a fribourgi egyetem fizika-professzora időz átmenetileg Párizsban feleségével, akivel Marie még Szczukiban ismerkedett meg. Nászútra jöttek, de tanulmányútra is. Kowalski tanár úr előadásokat tart Párizsban és a Fizikai Társaság ülésein is megjelenik. Barátságosan érdeklődik Marie sorsáról és Marie bevallja neki pillanatnyi gondjait: a Nemzeti Iparpártoló Társaság megbízta egy tanulmány megírásával a különböző fémek mágneses tulajdonságára vonatkozólag. Lippmann professzor laboratóriumában kezdte meg kutatásait. De különböző ásványvizsgálatokat is kell végeznie, ércmintákat kell összeállítania. Ez azonban sok helyet igényel, túl sokat a már amúgy is túlterhelt laboratóriumban. És Marie nem tudja, mitevő legyen, hol rendezze be kísérleteit.

— Van egy eszmém — feleli Kowalski professzor néhány pillanatnyi gondolkodás után. — Ismerek egy kitűnő tudóst, aki a „Fizikai és Kémiai Iskolá”-ban dolgozik, a rue Lhomond-ban. Talán rendelkezésére tud bocsátani valami helyiséget. Mindenesetre majd tanácsol valamit. Jöjjön holnap este hozzánk teára. Meghívom azt a fiatalembert is. Valószínűleg ismeri névről: Pierre Curie-nek hívják.

Egy csendes penziószobában töltött est folyamán gyors rokonszenv keletkezik a francia és a lengyel fizikatudós között.

A komolyság és a diákos kedvesség keveréke különösen vonzóvá teszi Pierre Curie egyéniségét. Magas. A bő, divatjamúlt ruha csak úgy lóg rajta, mégis jól áll neki: nem is sejtí, milyen természetes előkelőség árad lényéből. Keze hosszú, finom. A szabályos, szakállas arc a nyugodt szemmel nagyon szép. A mély, tiszta, befelé forduló tekintetben van valami rendkívüli.

Bár rendkívül tartózkodó és mindig halk hangú, lehetetlen észre nem venni, hogy különb, mint a többi. Egy korban, ahol a szellemi felsőbbrendűség és erkölcsi érték ritkán jár együtt, Pierre Curie az emberiség ritka mintaképe: hatalmas, nemes szellem.

A rokonszenv, melyet az első pillanattól kezdve érez a hallgatag idegen lánnyal szemben, még erősebb lesz, amikor erős érdeklődéssel párosul. Ez a Sklodowska kisasszony igazán csodálatos teremtés... Szóval lengyel és Varsóból jött, hogy a Sorbonne előadásait hallgassa? A múlt évben első volt fizikában?

Néhány hónap múlva matematikából vizsgázik? S ez a kis gondterhes ránc a két acélszürke szem között azért van, mert nem tudja, hol helyezze el készülékeit, melyek az ércek mágnesességének vizsgálatához szükségesek?

A kezdetben általánosságban mozgó beszélgetés nemsokára tudományos vitakozássá alakul át Pierre Curie és Marie Sklodowska közt. Marie félnéken és tiszteletteljesen kérdeget s hallgatja Pierre magyarázatait. Aztán a férfi is elmondja terveit, a kristályképződés jelenségeiről beszél, melyek foglalkoztatják s amelyeknek törvényeit keresi. Milyen különös, gondolja a fizikus, az ember egy nővel beszélhet kedvelt munkáiról, szakkifejezéseket és összetett képleteket használhat s közben látja, hogy ez a bájos és fiatal nő élénken figyel, mindent ért, sőt csalhatatlan tisztánlátással egyes részleteket meg is vitat... Milyen kedves ez!

Marie haját nézi, magas homlokát, kezét, melyet a laboratórium savai és a házimunka már tönkretett. A minden kacérságtól mentes báj felkavarja a férfit. Visszaemlékezik, mit mondott vendége a lányról: évekig dolgozott, mielőtt Párizsba jöhetett volna, nincs pénze, egyedül él egy padlásszobában ...

— Örökre Franciaországban marad? — kérdezi Sklodowska kisasszonytól, anélkül, hogy tudná, miért.

Marie arcán árnyék suhan át, aztán éneklő hanghordozással feleli:

— Ó, nem. Ha levizsgázom, nyáron hazamegyek Varsóba. Szeretnék ősszel megint Párizsba jönni, de nem tudom, lesz-e módom rá. Azután majd tanárnő leszek Lengyelországban s igyekszem magamat hasznossá tenni. A lengyelek nem hagyhatják el hazájukat.

A beszélgetés, melybe a Kowalskiak is bekapcsolódnak, az orosz elnyomás kegyetlenségeire terelődik. A három száműzött felidézi a hazai föld emlékeit, rokonokról és barátokról beszél. Pierre Curie csodálkozva s kissé elégedetlenül hallja, amint Marie hazafias és szociális kötelességeiről szónokol.

A fizika megszállottja nem tudja felfogni, hogyan szentelhet ez a nagyszerű képességű lány akár csak egy gondolatot is másnak, mint a fizikának s hogy jövőendő terveiben csak a cárizmus elleni küzdelem szerepel.

Szeretné viszontlátni a leányt.

Kicsoda Pierre Curie?

Zseniális francia tudós, aki még csaknem teljesen ismeretlen hazájában, de idegen kollégái már nagyra értékelik.

Párizsban született, 1859. május 15-én. Második gyermeke egy orvosnak, Eugene Curie doktornak, aki maga is orvosi családból származik. A család elzászi származású és protestáns. A Curie-k, valamikor nem éppen jómódú polgárok, lassanként nemzedékről nemzedékre tanult emberek, tudósok lettek. Pierre atyja, aki kénytelen orvosi gyakorlatot folytatni, hogy megkeresse kenyerét, szenvedélyes kutató. Tanársegéd volt a múzeum laboratóriumában s a tüdőbaj elleni oltásról írt tanulmányokat.

Fiai, Jacques és Pierre gyermekkoruktól kezdve vonzódást éreznek a tudomány iránt. A lényénél fogva független és álmodó Pierre nem tudott betörni a fegyelembe és a gimnázium rendszeres munkájába. Nem is íratják be iskolába. Curie doktor megérezte, hogy ez a rendkívüli fiú nem lenne kitűnő tanuló: először maga oktatta, majd egy figyelemre méltó tanár, Monsieur Bazine gondjaira bízta.

A szabad szellemű nevelés meghozza gyümölcsét: Pierre Curie tizenhat éves korában már érettségizett, két évvel később a licenciátus is a kezében van. Tizenkilenc éves korában Desains professzor tanársegédjévé nevezik ki a Természettudományi Karon — öt évig marad ebben az állásban. Kutatásokat végez fivérével, Jacques-kal, aki szintén elnyerte a licenciátusi fokozatot és tanársegéd a Sorbonne-on. A két fiatal fizikus nemsokára nyilvánosságra hozza a „piezoelektromosság” fontos jelenségének felfedezését, s kísérleti munkájuk eredményeképpen kitalálnak egy új készüléket, amely számos dologra alkalmazható: a *piezoelektromos kvarc* ez s elsősorban arra szolgál, hogy pontosan meg lehessen mérni elenyésző mennyiségű elektromosság jelenlétét.

1883-ban a két testvér kénytelen elszakadni egymástól: Jacques-ot professzorrá nevezik ki Montpellier-ben, Pierre tanár lesz „Párizs Város Fizikai és Kémiai Iskolájában. Bár az intézet növendékeivel való foglalkozás sok idejét elrabolja, folytatja elméleti munkáját a kristályok fizikájára vonatkozólag. Az eredmény a szimmetria elvének törvénye, amely a modern tudomány egyik sarkköve.

Azután újból megkezdí kísérleti kutatásait, kitalál és megszerkeszt egy végtelenül érzékeny tudományos mérleget, a „Curie-mérleg”-et majd a mágnesség kutatásába fog és rendkívül nagy jelentőségű eredményre jut: egy alaptörvényt fedez fel, a „Curie-törvény”-t.

Mindezért a ragyogó eredményekkel megkoronázott erőfeszítésért, a rábízott harminc növendékre pazarolt szakadatlan figyelemért, Pierre Curie tizenöt évi szakadatlan munka után 1894-ben havi háromszáz frank fizetést kap a francia államtól, körülbelül annyit, amennyit egy gyári szakmunkás.

De amikor a leghíresebb angol tudós Lord Kelvin Párizsba jön, nem elégszik meg azzal, hogy a Fizikai Társaságban meghallgatja Pierre Curie előadását. Hatalmas állása és magas kora ellenére ő ír a fiatal tudósnak, megbeszéli vele munkáit, arra kéri, hogy találkozzanak:

Lord Kelvin Pierre Curie-hez, 1893 augusztusában:

Kedves Curie úr!

Nagyon köszönöm fáradságát, hogy megszerezte számomra a készüléket, mely lehetőségessé teszi, hogy megfigyelhessem a piezoelektromos kvarc nagyszerű felfedezését, amely önnek és fivérének az érdeme.

Írtam a Physical Magazine számára egy rövid beszámolót, amelyben hangsúlyozom, hogy munkái korábbiak az enyéimnél. Ez a cikk valószínűleg még elég korán érkezett ahhoz, hogy az októberi számban megjelenjék; ha nem, bizonyára novemberben jelenik meg ...

Másik, 1893. október 3-án kelt, levele:

Kedves Curie úr!

Valószínűleg holnap este érkezem Párizsba. Nagyon hálás lennék, ha közölné velem, mikor tudnám önt laboratóriumában meglátogatni. Nekem a hét bármelyik napja megfelel.

A látogatások alkalmával, amikor a két fizikus órákig vitatkozott tudományos kérdésekről, az angol tudós nagyon elcsodálkozott azon, hogy Pierre Curie munkatársak nélkül kénytelen dolgozni egy nyomorúságos helyiségben, drága idejét silányul fizetett munkára áldozza és Párizsban alig ismeri valaki annak az embernek a nevét, akit ő, Lord Kelvin, mesternek tart.

De Pierre Curie nemcsak jelentős fizikus, ő az az ember, aki, mikor felszólítják, hogy jelöltesse magát egy anyagilag előnyösebb állásra, így válaszol: „Azt mondták, hogy a professzorok közül valaki talán lemond s ebben az esetben ajánlatos lenne, ha pályáznék helyére. Undorító feladatot jelent, ha valakinek pályáznia kell egy helyre s számomra szokatlan az ilyen mesterkedés, melyet fölöttébb demoralizálónak tartok. Sajnálom, hogy beszéltem önnek erről. Azt hiszem nincs károsabb hatású dolog a szellemre, mint az ilyen dolgokkal való foglalkozás.”

Amikor a Fizikai Intézet igazgatója kitüntetésre terjeszti fel, a következő szavakkal tér ki:

Igazgató Uram,

Muset úr említette, hogy önnek szándékában áll engem újból kitüntetésre ajánlani.

Kérem, ne tegyen ebben az ügyben semmit. Ha megszerezné nekem ezt a kitüntetést, kénytelen lennék visszautasítani, mert erős elhatározásom, hogy sohasem fogadok el semminemű érdemrendet. Remélem, megkímél egy lépéstől, amely sok ember előtt némileg nevetségessé tenne. Ha az a célja, hogy tanúbizonyosságát adja érdeklődésének, akkor ön ezt már megtette s még hozzá jóval hatásosabb módon, mikor lehetővé tette, hogy kedvem szerint dolgozhassam. Ez mindennél jobban meghatott.

Pierre Curie író is, vagy legalább az lehetett volna. Ez az ember, aki oly különös kiképzésben részesült, elegáns, erőteljes stílussal rendelkezik:

„Kínzó gondolatot kolomp hallgattat el.” (Victor Hugo: A király mulat.)

Én is csak gyöngé ember vagyok. Ahhoz, hogy ítéletem ne rendüljön meg a legcsekélyebb hatásra, mindennek mozdulatlanak kellene lennie körülöttünk, vagy pedig magamnak kellene bűgőcsigaként pörögnöm, hogy a mozgás megóvjon minden külső befolyástól.

Amikor magamba fordulva, valami semmiség: egy szó, egy történet, egy cikk vagy látogatás jut az eszembe, megtorpanok, nem maradhatok tovább „bűgőcsiga” és elhalasztódik vagy örökre elmúlik a pillanat, amelyben szabályozva önnön sebességemet, környezetem ellenére önmagamra összpontosíthatok.

Arra rendeltettünk, hogy együnk, igyunk, aludjunk, szeressünk, vagyis érintkezésbe kerüljünk az élet legkellemesebb dolgaival s mégse alacsonyodjunk le. De amikor mindezt véghezvisszük, szükséges, hogy a természettel ellentétes gondolatok, melyeknek szolgálatába állítottuk magunkat, tovább is uralkodók maradjanak s folytassák érzéketlen útjukat szegény agyunkban. Az életet álommá kell átalakítani s álmunkból valóságot formálni.

Érzékenysége, képzelete, csüggedése, szorongása, mind művészi lélekre mutat...

Mi lesz belőlem? — írja 1881-ben naplójába. — Ritkán fordul elő, hogy teljesen a magamé vagyok: lényem egy része rendszerint álomba merül. Az az érzésem, hogy szellemem napról napra lomhább. Azelőtt belevetettem magam a tudomány rengetegébe, ma alig nyúlok témáimhoz s már nem hatolnak belém. S mennyi, mennyi dolog vár rám!

Szegény szellemem, hát annyira gyöngé vagy, hogy nincs erőd a test felett uralkodni? És ti gondolataim, nem tudjátok mozgásba hozni szegény szellememet, — hát ilyen semmiségek vagytok? Gőg, nagyravágyás, legalább ti lendítenétek engem előre, ahelyett, hogy így hagytok élni! Képzeletemben van a legtöbb reményem, hogy az majd kiránt a kátyúból. Talán magával vonszolja szellememet is. De félek, képzeletem halott...

•

Marie Skłodowska egyaránt lebilincselte a költőt és a fizikust, aki megérezte, mennyire egyedülálló ez a nő. Pierre Curie makacsul keresi az alkalmat, hogy találkozzék vele. Kétszer-háromszor viszontlátta a Fizikai Társaság ülésein, ahol Marie a tudósok előadásait és új kutatásaikról való beszámolóikat hallgatta. A férfi elküldte neki tisztelete jeléül utolsó munkájának különlenyomatát:

„A fizikai jelenségek szimmetriájáról — Az elektromos és mágneses mező szimmetriája” és az első oldalra ügyetlen írással ezt írta: „Skłodowska kisasszonynak, tisztelettel és barátsággal P. Curie.” Lippmann laboratóriumában is látta néha a lányt, amint vászonköpenyében némán készülékei fölé hajol.

Végül is engedélyt kért arra, hogy meglátogathassa. Marie megadta címét: rue de Feuillantines 11. Barátságosan, tartózkodóan fogadta kis szobájában és Pierre a nagy szegénység láttán összeszorult szívvel, de lelke mélyén mégis örömmel állapítja meg, milyen finom összhang uralkodik az egyén és környezete között. Sohasem látta Marie-t szebbnek viseltes ruhájában, égő és makacs arcával, mint ebben a csaknem teljesen üres szobácskában. Fiatal arca, melyen az aszketikus élet megpróbáltatásai mély nyomot hagytak, nem találhatott tökéletesebb keretet ennél a csupasz padlásszobánál.

Eltelik néhány hónap. A kölcsönös becsülés, csodálat és bizalom növekedtével a barátság elmélyül, megerősödik. Pierre Curie már az okos, tisztánlátó lengyel lány rabja. Engedelmeskedik neki, meghallgatja véleményét, Marie lelkesítésének és bátorításának köszönheti, hogy nemtörődömségét levetve, nekifog a mágnesességről szóló munkájának és egy ragyogó doktori értekezést ír.

Marie még szabadnak hiszi magát. Nem akarja meghallani a döntő szavakat, amelyeket a tudós nem mer kimondani.

Ez este, talán a tizedik alkalommal, ismét együtt vannak Marie szobájában. Az idő szép: júniusi alkony van... Az asztalon pohárban néhány szál fehér margaréta, egy közös kirándulás emléke; mellette matematikai tankönyvek: Marie a közeli vizsgára készül. Teát tölt vendégének, aki mostanáig munkájáról beszélt. Majd minden átmenet nélkül:

— Szeretném, ha megismerné szüleimet. Velük lakom egy kis házban, Sceaux-ban. Nagyon kedvesek.

Lerajzolta Marie-nak apját, aki magas öregember, fűrge tekintetű kék szemekkel; intelligens, könnyen

fortyanó és mérgező, amellet azonban végtelenül jó. Anyjáról is beszél: a betegség nehézkessé tette, de azért ügyes háziasszony maradt, tele életkedvvel és vidámsággal. Felidézi különös gyermekkorát, a végtelen sétákat az erdőkben Jacques fivérével.

Marie meglepődve hallgatja. Mennyi hasonlóság és titokzatos megfelelés. Elég ennek néhány részletét felcserélni, átvinni a sceaux-i házacska egy varsói utcába, hogy a Curie-családból a Sklodowski-család legyen. Ha a vallást nem tekintjük (a szabadgondolkodó és egyházellenes Curie doktor nem kereszteltette meg fiait), ugyanaz az okos, tiszteletré méltó családi légkör. Egyformán tisztelik a kultúrát és a tudományt, ugyanaz a belső kapcsolat szülők és gyermekek között, egyformán rajonganak a természet iránt.

Marie kissé felenged s mosolyogva mesél a lengyel vidéken töltött boldog vakációkról — azon a vidéken, amelyet néhány hét múlva viszontlát.

— De októberben visszajön? Ígérje meg, hogy visszatér! Ha Lengyelországban marad, nem tudja tanulmányait folytatni. Most már nincs joga hátat fordítani a tudománynak!

Ezek a banális aggódó szavak Pierre nyugtalanságát tükrözik. Marie jól tudja, hogy amikor azt mondja: „Most már nincs joga hátat fordítani a tudománynak!” voltaképpen azt akarja mondani: „Nincs joga nekem hátat fordítania.”

Hosszú csend. Azután Marie Pierre-re emeli acélszürke szemét s bizonytalan hangon válaszol:

— Azt hiszem, igaza van. Nagyon szeretnék visszajönni.

*

Pierre azóta többször beszélt a jövőről. Megkérdezte Marie-t, hajlandó lenne-e a felesége lenni. De lépése nem járt szerencsével. Sklodowska kisasszony szörnyű árulásnak tekinti, ha valaki egy francia felesége lesz, örökre elhagyja a családját, lemond hazafias tevékenységéről, hűtlen Lengyelországgal szemben. Ezt nem tudja s nem is akarja megtenni! Gyönyörűen levizsgázott s most itt az ideje, hogy visszatérjen Varsóba, egyelőre a nyári hónapokra s talán örökre. A fiatal tudós nem elégszik meg a felajánlott barátsággal s amikor Marie vonatra ül, anélkül, hogy bármit is megígérne, teljesen magábaroskadtan néz utána.

De gondolatban követi a lányt. Szeretne utána utazni Svájcba, ahol Marie néhány hetet tölt atyjával, aki elébe jött, vagy Lengyelországba — abba az országba, amelyre féltékeny. De ez lehetetlen ...

Így a távolból igyekszik Marie-t jobb belátásra bírni. Bárhol is tartózkodik e nyári hónapokban — a Crettaz-on, Lembergben, Krakóban, Varsóban — a Fizikai Intézet levélpapír jára bizonytalanul, kissé gyerekes betűkkel írott levelek elérik őt s igyekeznek meggyőzni, visszahívni s emlékeztetni arra, hogy Pierre Curie vár rá.

Semmi sem tud nagyobb örömet szerezni, mint ha hírt kapok magáról. Az a tudat, hogy két hónapig nem hallok semmit Magáról, rendkívül kedvetlenné tett: érthető, hogy lapjának nagyon megörültem.

Remélem, jóelőre teleszívja magát friss levegővel, s visszatér hozzánk októberben. Ami engem illet, azt hiszem, nem utazom el, falun maradok, naphosszat a nyitott ablaknál vagy a kertben ülök.

Közös ígéretet tettünk (ugye így van), hogy legalább őszinte barátok maradunk. Csak meg ne gondolja magát! Mert nincs tartós ígéret; ezeknek a dolgoknak nem lehet parancsolni. De azért szép lenne — nem is merek rágondolni — ha egymás mellett töltenők az életet, álmainktól megszállottan: a Maga hazafias álmától, a mi embermegváltó és tudományos álmunktól.

E sok álom közül azt hiszem, csak az utolsó jogos. Azt akarom ezzel mondani, hogy képtelenek vagyunk megváltoztatni a társadalmi rendet és ha nem így állna a dolog, nem tudnánk, hogy mit csináljunk, s egy bizonyos irány felé törekedve, sohasem sejtenők, mi származik tevékenységünkből: jó vagy rossz, s esetleg csak késleltetnénk a kikerülhetetlen fejlődést. Ezzel szemben, ha a tudományt műveljük, nyugodtan állíthatjuk, hogy teszünk valamit: a talaj itt biztosabb s minden felfedezés, még a legkisebb is, megmarad.

Látja, minden összefügg... Megbeszéltük, hogy őszinte barátok leszünk: de ha egy év múlva elhagyja Franciaországot, két ember barátsága, akik sohasem látják többé egymást, igazán túl platonikus lesz. Nem lenne jobb, ha mellettem maradna? Tudom, ez a kérdés csak megharagítja s nem is akarok róla beszélni — amellet minden tekintetben nagyon méltatlannak érzem magamat...

Arra gondoltam, hogy engedélyt kérek, hogy véletlenül találkozhassunk Fribourgban. De azt hiszem, csak egy napol tölt ott s az a nap természetesen Kowalski barátainké.

Hűségese barátja

P. Curie.

Nagyon boldog lennék, ha írna nekem s megnyugtatna, hogy októberben visszajön. Ha egyenesen Sceaux-ba ír, gyorsabban kapom meg a levelet: Pierre Curie, 13 Rue de Sablons, Sceaux.

Pierre Curie Marie Sklodowskának 1894. augusztus 14-én.

Nem tudtam elhatározni, hogy maga után utazzak, egy teljes napot tétováztam s a vége: ez a negatív eredmény. Amikor levelét elolvastam, első érzésem az volt, jobban szeretné, ha nem jönnék. A második: voltaképpen nagyon kedves magától, amikor alkalmat ad arra, hogy három napot együtt töltsünk, s majdnem felültem a vonatra. Azután valami szégyenérzés-féle fogott el arra a gondolatra, hogy szinte akarata ellenére követem s végül — és ez tartott itt — majdnem biztosan éreztem, hogy jelenlétem kényelmetlenül érintené atyját, s elrontaná örömét.

Most, amikor már késő, sajnálom, hogy nem utaztam el. Az együtt töltött három nap talán barátságunk megerősödését jelentette volna s erőt meríthettünk volna, hogy ne felejsük el egymást a szétszakító harmadfél hónap alatt.

Hisz a végzetben? Emlékszik a Mi-Careme napjára? Hirtelen elvesztettem Magát a tömegben. Úgy érzem, baráti kapcsolatunk is ilyen hirtelen szakad majd meg anélkül, hogy azt bármelyikünk is kívánná. Nem hiszek a végzetben, de ez valószínűleg egyéniségünk következménye lesz. Az alkalmas pillanatban majd nemi lesz bátorságom közbelépni. A maga számára ez mindenesetre jobb lesz, mert nem tudom, miért vettem a fejembe, hogy itt tartom Franciaországban, elszakítom hazájától és hozzátartozóitól, s viszonzásul nem tudok semmit sem nyújtani áldozatáért.

Kissé elbizakodottnak találom, amikor kijelenti, hogy teljesen szabad. Mindnyájan legalábbis

rabszolgái vagyunk érzelmeinknek, rabszolgái az előítéleteknek, amelyek szeretteinkre vonatkoznak, nekünk is meg kell keresnünk mindennapi kenyerünket, s ezáltal kereke vagyunk egy gépezetnek stb...

A legkényelmetlenebb az a sok engedmény, amelyet a bennünket körülvevő Társadalom előítéleteivel szemben kell tennünk: gyöngeségünk vagy erősségünk tudatának arányában több vagy kevesebb engedményt teszünk. De ha nem teszünk eleget, egyszerűen eltaposnak. Ha pedig az engedmény túl sok, lealacsonyodunk és még önmagunkkal szemben is undort érzünk. Messze jutottam azoktól az elvektől, amelyeket tizenkilenc éves koromban vallottam: abban az időben azt hittem, leghelyesebb, ha az ember mindenben szélsőséges s nincs semmi tekintettel környezetére. Az hittem, jóban-rosszban egyaránt helyes a túlzás, kék inget viseltem, mint a munkások stb.

Ebből is láthatja: öreg lettem s nagyon gyengének érzem magam.

Kellemes szórakozást kíván hűségese barátja

P. Curie

Pierre Curie Marie Skłodowskának 1894. szeptember 7-én.

... Elképzelheti, mennyire nyugtalanít levele, őszintén tanácsolom, jöjjön vissza Párizsba októberben. Nagyon bánkódnék, ha ebben az évben nem jönne vissza: de nem baráti önzésből kérem ezt magától. Csak az a meggyőződésem, hogy itt jobban dolgozna s alaposabb és hasznosabb munkát végezne.

... Mit gondolna arról az emberről, aki fejjel akar nekimenni a falnak azzal a szándékkal, hogy azt betörje? Ez a gondolat nagyon szép érzelmek eredménye lehet, de lényegében nevetséges és ostoba lenne. Az a véleményem, hogy bizonyos kérdések általános megoldásra várnak s ma már nem intézhetők el helyi megoldással és ha az ember olyan úton indul el, mely zsákutcába vezet, sok bajt okozhat. Még ma is hiszem, hogy nincs igazság a világon és hogy a legerősebb vagy inkább a leggazdaságosabb rendszer diadalmaskodik. Van ember, aki agyondolgozza magát s mégis nyomorultul él: ez lázító dolog, de ezért még semmi sem változik meg. A változás valószínűleg azért következik majd be, mert az ember bizonyos mértékig gép, s gazdasági szempont azt diktálja, hogy okosabb, ha valamilyen gépet ésszerűen dolgoztatunk, mintha erőltetjük.

Meglepő felfogása van az önzésről: amikor húszéves voltam, nagy szerencsétlenség ért, szörnyű körülmények között vesztettem el egy gyermekkori barátnőmet, akit nagyon szerettem — nincs erőm, hogy elmeséljem, hogy mi történt... Utána napokon és éjeken keresztül rögeszme gyötört, csaknem élvezettel kínoztam magam. Azután szinte szerzetesi életre adtam magam, s megfogadtam, hogy csak a dolgok iránt fogok érdeklődni, s nem gondolok többé sem magamra, sem a többi emberre. Azóta gyakran felvettem önmagamban a kérdést, vajon az a lemondás nem egyszerű csel volt-e saját lényemmel szemben, hogy így jogom legyen felejtetni.

Cenzúrázzák a leveleket Lengyelországban? Azt hiszem, igen, s ezért helyesebb, ha a jövőben nem írunk egész értekezéseket leveleinkben; bármennyire is elméletiek ezek, helytelenül lehet őket értelmezni, s csak kellemetlenséget okoznának Magának.

Ha kedve van, írjon sceaux-i címemre.

Hű barátja, P. Curie

Pierre Curie Marie Skłodowskának, 1894. szeptember 17-én.

Levele sok nyugtalanságot okozott, az volt az érzésem, hogy valami felkavarta és bizonytalanságban hagyta. De Varsóból írt levele már megnyugtató, látom, hogy lecsillapodott. Képe nagyon tetszik. Kedves gondolat volt, hogy elküldte nekem, szívemből köszönöm.

Szóval visszajön Párizsba; igazán örülök neki. Nagyon szeretném, ha legalább elválaszthatatlan barátok lennénk. Talán magának is ez a véleménye.

Ha francia lenne, könnyen kaphatna tanárnői állást egy gimnáziumban vagy középiskolai tanárképzőben. Lenne kedve ehhez?

Hű barátja P. Curie

Megmutattam fényképét a fivéremnek. Rosszul tettem? Nagyon tetszik neki. Többek között azt mondta: „Nagyon határozottnak, sőt makacsnak látszik.”

*

Október. Pierre boldogsága határtalan: Marie megtartotta ígését, s visszajött Párizsba. Alakja feltűnik a Sorbonne előadásain, Lippmann professzor laboratóriumában. De ebben az évben — utolsó franciaországi évében, legalábbis ő így véli — nem a diáknegyedben lakik. Bronia berendezett részére egy szobát az orvosi rendelőben, amelyet nemrég nyitott meg a városban, a rue de Chateaudun 39 alatt. Tekintve, hogy Dluskiék megtartották régi lakásukat, s Bronia csak napközben használja a rendelőt, Marie zavartalanul dolgozhat.

Ebben a homályos, kissé szomorú lakásban veszi fel Pierre ismét a harcot Marie kezéért. A maga módján ő éppoly makacs, mint a lengyel lány. Ugyanaz a hit él benne, mint jövődő feleségében, csak hite még teljesebb, osztatlanabb. A tudományon kívül nem ismer más célt. Élményében az a különös, s szinte hihetetlen, hogy szívének óhaja egyesül szellemének vágyódásával. A tudás szenvedélye éppúgy Marie-hoz taszítja, mint a legmagasabb szükségyszerűség parancsszava.

Még arra is kész, hogy feláldozza azt, amit az emberek boldogságnak neveznek, egy másik, csak őáltala ismert boldogságért. A Marie-nak tett ajánlat első pillanatra különösnek látszik, s könnyen lehetne cselnek vagy közeledésnek venni; valójában lényének természetes megnyilatkozása. Hajlandó lenne-e Marie, érzelem híján egy tisztán baráti megoldásra: közös munka egy rue mouffetard-i kerti lakásban, mely két teljesen független részre osztható?

Vagy pedig — mindenek ára van — hajlandó lenne Marie felesége lenni, ha ő, Pierre Curie, letelepedne Lengyelországban? Kezdetben francia órákat adna, azután, amennyire a viszonyok engedik, folytatnák a tudományos kutatást... A lengyel kisbirtokosok által egykor megvetett nevelőnő előtt ez a rendkívüli ember megalázza magát, könyörög neki.

Marie bevallja Broniának szorongó kétségeit, elmondja, hogy Pierre hajlandó lenne elhagyni érte még hazáját is. Ügy érzi, nincs joga elfogadni ezt az áldozatot. Ugyanakkor azonban a férfi érzelmének ez a külső jele meghatja és felkavarja.

Amikor Pierre megtudja, hogy Marie beszélt róla Dluskiék-nak, erről az oldalról kísérel meg újabb

támadást. Felkeresi Broniát, akivel már többször találkozott, teljesen megnyeri ügyének, meghívja őt Marie-val szüleikhez. Anyja félrevonja Broniát, s megható hangon kéri, igyekezzék Marie-t rábeszélni.

— Senki a világon nem ér föl az én Pierre-emmel. Húga ne tétovázzék. Senkivel sem lesz oly boldog, mint velem.

Tíz hónapra van még szükség, hogy a makacs lengyel lány megbarátkozzék a házasság gondolatával. Mint igazi szláv „intellektuel”, Marie tele van a léte és kötelességeire vonatkozó elméletekkel. Egyik-másik elmélete szép és nemes, mások gyermekesek. De Pierre már régen rájött arra, hogy nem ezek az elméletek teszik Marie-t rendkívüli lényé. A francia tudós nem sokra értékeli ezeket az elveket, melyeket Marie-n kívül ezer más tanult lengyel nő vall. Más kápráztatja el: a lány tökéletes munkaszeretete, megsejtett zsenije, bátorsága, nemes lelke. Ebben a bájos lányban egy nagy ember jelleme és képességei lakoznak.

Elvek? De hisz ő is elvekből táplálkozott hosszú időn át, s csak az élet mutatta meg értéktelenségüket. Ő is megfogadta: nem házasodik meg. Nincs Lengyelországa, amelyet meg kellene védenie, de a házasságot és a tudománynak szentelt életet sohasem tartotta összeegyeztethetőnek. Egy heves gyermekkori szerelem tragikus befejezése zárkózottá tette, s távol tartotta a nőktől. Nem akart tudni a szerelemről. Szerencsés elv volt, mert megóvta őt egy banális házasságtól, s arra kényszerítette, hogy várjon addig a pillanatig, amíg találkozhat egy rendkívüli, hozzávaló nővel — velem, Marie-val! Csak nem lesz most olyan ostoba, hogy egy elv miatt nem ragadja meg ezt a nagy szerencsét, ezt a csodálatos munkatársat! Feleségül akarja venni, mert háromszorosan szívéhez nőtt: mint nő, mint lengyel és mint fizikus.

Mindezt szelíd szavakkal ecseteli Marie előtt. Ezekkel s más gyöngédebb szavakkal, az iránta tanúsított gondoskodással, mindennapi jelenlétének ellenállhatatlan varázsával Pierre Curie lassanként emberi lényt farag a magános lányból.

*

1895. július 14-én Marie fivére, Jozef közli vele a Sklodowski-család szerető beleegyezését.

... Most, hogy Curie úr menyasszonya vagy, először is fogadd. legőszintébb jókívánataimat: találj oldalán annyi boldogságot és örömet, amennyit az én szememben és mindazok szemében, akik ismerik jó szívedet és jellemedet, megérdemelsz.

Úgy vélem, helyesen jársz el, amikor szívedre hallgatsz, s nincs igazságos ember, aki ezt neked felróná. Amennyire ismerlek, biztos vagyok, hogy egész lelkeddel mindig lengyel maradsz, s szívedben továbbra is hű leszel családunkhoz. Mi is mindig segítségedre leszünk és közénk számítunk.

... Százszor inkább tudjalak Párizsban boldognak és megelégedettnek, mint közöttünk megtörtnek, mert feláldoztál egy egész életet, s áldozata vagy hazafias kötelességed túlzásba vitt értelmezésének. Azon kell lennünk, hogy minden akadály ellenére minél gyakrabban láthassuk egymást.

... Sokszor csókollak drága Maniám, s még egyszer kívánok boldogságot, örömet és sikert. Add át vőlegényednek szíves üdvözlőmet. Mondd meg neki, hogy boldogan fogadom családunk tagjai közé, s felajánlom őszinte barátságomat és rokonszenveimet. Remélem, ő is szeretetet és becsülést érez majd irányomban.

Őszintén szerető bátyád, Jozef

Néhány nappal később Marie régi barátnőjének, Kaziának ír, s értesíti a nagy elhatározásról.

Marie Kaziának:

Amikor megkapod ezt a levelet, Maniád már más nevet visel. Felesége leszek annak az embernek, akiről múlt évben beszéltem neked Varsóban. Nagyon fáj az a gondolat, hogy örökre Párizsban kell maradnom, de mit tegyek? A sors összekapcsolt bennünket, s nem tudnánk belenyugodni az elválásba.

Minderről nem írtam neked, mert az egész nemrégiben, hirtelen történt. Egy egész évig haboztam, s nem tudtam határozni. Végül megbékültem azzal a gondolattal, hogy itt maradok. Ha megkaptad levelemet, írd a következő címre: Madame Curie, Fizikai és Kémiai Iskola, 42 rue Lhomond. Ezentúl így hívnak. Férjem tanár ebben az iskolában. Jövőre magammal viszem Lengyelországba, hogy megismerje hazámat, s okvetlenül bemutatom kedves kis választott nővéremnek, arra kérve őt, fogadja szeretetébe.

Július 26-án Marie utoljára ébred fel a rue de ChSteaudun-i lakásban. Gyönyörű idő van. A fiatal lány arca igazán szép. Valami ismeretlen ragyogást tükröz, amelyet évfolyamtársai nem ismertek. Sklodowska kisasszonyból ma Pierre Curie felesége lesz.

Megfésüli gyönyörű haját, felveszi esküvői ruháját, Kazimir Dluski öreg édesanyjának ajándékát. „Hétköznapi ruhámon kívül nincs más ruhám” — mondja neki Marie. „Ha olyan jó és ajándékoz nekem egyet, szeretném, ha az sötét és praktikus lenne, hogy abban járhatnék később a laboratóriumba.” Bronia egy kis varrónőhöz vezet, aki sötétkék szövetszőtűt és világoskék csíkos blúzt készít számára. Marie oly bájos, oly friss és fiatal benne!

Tetszik neki ez az esküvő, mely minden részletében más lesz, mint a többi. Nem lesz fehér ruha, arany karikagyűrű, lakodalmi ebéd. Vallásos szertartás sem: Pierre szabadgondolgozó, s Marie már régóta nem jár templomba. Közjegyzőre sincs szükség, mert a jegyeseknek nincs egyebük a két vadonatúj kerékpáron kívül, az is rokon ajándék, hogy nyáron kirándulhassanak a szabadba.

Igen, szép esküvő lesz: a közömbösek, kíváncsiak, irigyek serege hiányozni fog. A sceaux-i városházán és Pierre szüleinek rue de Sablons-i kertjében a szűkebb rokonságon kívül csak néhány egyetemi barát és a Helával együtt Varsóból jött öreg Sklodowski vesz részt, aki becsületbeli ügyének tekinti, hogy az öreg Curie doktorral a legtokéletesebb és legválasztékosabb francia nyelven társalogjon.

Először azonban halkán, igen meghatottan, szívéből fakadó szavakat mond neki:

— Marie-ban olyan menyet kap, aki érdemes a szeretetére. Egyszer sem okozott bánatot nekem, amióta csak a világon van.

Pierre Marie-ért megy. A pályaudvarra igyekeznek, hogy Sceaux-ba utazzanak. A vidám napfényben az omnibusz tetején ülnek, s diadalkocsijuk magasából nézik a Boulevard Saint Michelt és az ismerős helyeket. Amikor a Sorbonne előtt haladnak el, Marie megszorítja társa karját és csillogó, megnyugodott szemébe néz.

FIATAL HÁZASOK

Marie-nak minden sikerül, amibe belefog.

Így van ez a házasságával is. Mielőtt Pierre Curie-hez hozzáment volna, egy álló esztendeig töprengett. Most hogy a felesége lett, valóságos csoda, milyen tisztánlátó gyengédséggel rendezi be házastársi életét.

A közös élet első napjai festőiek: Pierre és Marie bejárják híres kerékpárjukon az Ile-de-France útjait. Csomagtartójukra szíjaztak néhány ruhadarabot, még két hosszú esőköpenyt is, melyek megvásárlását az esős nyár tette szükségessé. Kenyérből, sajtból, gyümölcsből álló ebédjüket az erdőtisztások moháján fogyasztják el. Este megszállnak az első útjukba kerülő fogadóban. Sűrű, meleg levest kapnak és egy elnyútt tapétájú szobát, ahol gertya ég és árnyékok imbolyognak a falon. Egyedül maradnak a vidéki éjszaka csöndjében, melyet csak távoli kutyaugatás, madárturbékolás, kétségbeesett macskanyávogás és a padló drámai nyikorgása zavar meg.

Ha kedvük jön erdőt járni, vagy sziklákat mászni, megszakítják útjukat. Pierre rajong a természetért, s valószínű, hogy hosszú, néma gyaloglások, egyforma ütemükkel, elősegítik elmélkedéseit. Nem tud mozdulatlanul ülni a természetben, nem tud pihenni. Épp így nem szereti a szokványos kirándulásokat és az előre kitervezett utakat sem. Nincs semmi időérzéke: éjjel éppen úgy lehet sétálni, mint nappal, az étkezési idő is megváltoztatható. Gyermekkorra óta megszokta, hogy hol hajnalban, hol estefelé vág neki az útnak, s nem tudja, egy óra vagy három nap múlva jön-e vissza. Fivérével együtt megtett bolyongásairól csodálatos emlékeket őriz lelkében:

Milyen nagyszerű órákat töltöttem ott, abban az áldott magányban, távol ezer apró kellemetlenségtől, mely Párizsban halálra kínoz... Nem, igazán nem sajnálom az erdőben töltött éjszakákat és a gyorsan elfolyó napokat. Ha időm lenne, szívesen mesélném el akkori álmodozásaimat. Szívesen írnám le a gyönyörű völgyet, melyben szinte megrészegültem a növényzet illatától, a friss, párás vadont a rajta keresztül haladó folyóval, a komlóból épült tündérpalotát, a hangától vörös szikladombokat, melyeken oly jó volt megpihenni. Igen, mindig hálásan gondolok vissza a maniere-i erdőre. Nincs olyan zuga a földnek, melyet jobban szerettem, s ahol boldogabb lettem volna. Sokszor megtörtént, hogy este indultam neki a völgynek. Visszajövet fejemben nyüzsögtek a gondolatok.

1895 nyarának bolyongásai, ezek a „nászbolyongások” még kedvesebbek, mert a szerelem ragyogja be őket. A házaspár néhány frankért (az éjjeli szállások ára) és pár ezer pedálfordulatért csodálatos éjszakákon és nappalokon keresztül a háborítatlan magány élvezetét vásárolja meg.

Ma egy parasztházban hagyták gépeiket, letértek az országútról, s nekivágtak az első ösvénynek. Iránytűn és némi gyümölcsön kívül nincs más terhük. Pierre nagy léptekkel halad előre, Marie könnyedén követi. Hajadonfőtt van; üde fehér blúzt hord, szoknyája rövidebb a rendesnél, hogy kényelmesen gyalogolhasson, nehéz cipő a lábán; derekán praktikus, széles bőröv, az övre varrott kis zsebekben: kés, óra, aprópénz. (Azt lehetne mondani, egészében „rosszul öltözött” és Marie mégis elbájoló.)

Pierre egyetlenegyszer sem fordul hátra, fennhangon elmélkedik: a kristallográfiával kapcsolatos kutatásról beszél, mely most foglalkoztatja. Tudja, hogy Marie figyel szavára, s amit majd mond, az

okos, hasznos és eredeti lesz. A fiatalasszony is nagy terveket forgat fejében: az államvizsgára készül, s a Fizikai Iskola igazgatója, Schutzenberger bizonyára megengedi, hogy ugyanabban a laboratóriumban végezze kísérleteit, mint Pierre. Állandóan együtt lesznek! Sohasem kell elszakadniok egymástól.

Az erdőségen keresztül nádassal övezett kis tóhoz érnek. Pierre gyerekes örömmel gyönyörködik az állóvíz növény- és állatvilágában. Nagyszerűen ismeri a levegő és a víz állatkáit, a szalamandrát, szitakötőt, vízicsigát. Amíg a fiatalasszony végigheveredik a parton, ügyesen végigkúszik egy ledőlt fa törzsén, kockáztatva, hogy esetleg belepottyan a vízbe, majd kinyújtja kezét a sápadt íriszek és sárga vízirózsák után.

Marie békésen fekszik, s mintegy félálomban nézi az égen vonuló könnyű felhőket. Hirtelen valami hideget és nyirkosat érez a tenyerén és felkiált. Pierre egy remegő levelibékát helyezett óvatosan a kezébe. Nem megtréfálni akarta: a békákkal való barátságos viszony számára természetes dolog.

— Pierre... De Pierre! — tiltakozik a másik ijedt mozdulattal.

A férfi megütközve kérdezi;

— Nem szereted a békát?

— Hogyne, de nem a kezemben ...

— Nincs igazad — feleli nyugodtan. Oly érdekes nézni egy békát... Nyisd csak ki lassan a kezéd ... Látod, milyen kedves?

Leveszi az állatot Marie tenyeréből, aki megkönnyebbülten mosolyog. Azután a tópartra helyezi, s visszaadja szabadságát. És máris elég volt a pihenésből: Pierre megindul az ösvényen, felesége felpattan s követi, vízirózsákkal és íriszekkel, a természet ékszereivel övezetten.

Pierre-t megint a munkája foglalkoztatja s pillanatok alatt elfelejti az erdőt és az eget, a tavat és a békát. Kutatásainak óriási nehézségeire gondol, a kristályképződés nyugtalanító titkára. Leírja a készüléket, melyet egy új kísérlet számára akar összeállítani. És megint hallja Marie hűségese hangját, világos kérdéseit, meggondolt feleleteit.

Ezekben a boldog napokban szövődik a legszebb kapcsolatok egyike, amelyek férfi és nő között valaha is fennálltak. Két szív, két test egyesült, két zseniális agy kezd egy ütemre gondolkodni. Marie neon tudott volna e nagy fizikuson kívül máshoz feleségül menni, Pierre-nek csak ez a szőke, gyengéd, élénk lengyel nő lehetett a hitvese, aki egyben gyerekes és fennkölt, szerelmes és tudós, munkatárs és élettárs.

*

Csodálatos, boldog nyár! Augusztus közepe felé a házaspár Chantilly mellett „Az ünő” nevű erdei lakban pihen meg; ez is Bronia felfedezése, aki több hónapra kibérelte a csendes fészket. Pierre és Marie itt viszontlátják Sklodowski tanár urat és Helát, akik meghosszabbították franciaországi tartózkodásukat.

Ez a szünidő drága és ragyogó emléket hagy néhány ember életében, akiket a sors csak nagy ritkán

hoz majd össze. A fácánál és nyúllal teli erdőben a magános ház elragadó látvány. A benne élőket, bár két nemzethez és három nemzedékhez tartoznak, tökéletes barátság fűzi egymáshoz. Pierre Curie teljesen meghódította felesége családját. Sklodowski úrral tudományos kérdésekről beszél, Lou-val, Bronia hároméves kislányával nagykomolyan társalog. Néha Curie doktor is eljön látogatóba feleségével: a beszélgetés mindenre kiterjed: kémiáról orvostudományra térnek át, gyermeknevelésről, szociális eszmékről politikai kérdésekre.

Pierre-nél nyoma sincs annak az ösztönös bizalmatlanságnak, amellyel a franciák viseltetnek az idegenekkel szemben. Feleségének családja valósággal elbűvöli. S hogy újabb tanújelét adja szerelmének, elhatározza — Marie elragadó tiltakozásával nem törődve — hogy megtanulja a lengyel nyelvet, Európa legnehezebb, — s minthogy az ország idegen iga alatt nyög — leghaszontalanabb nyelvét.

Az erdei lakban Pierre „lengyel” kúrát tart. Sceaux-ban, ahol feleségével együtt a szeptembert szüleinél tölti, Marie-n a sor, hogy „franciásítsa” magát, őszinte örömmel teszi ezt. Francia ember felesége, tehát természetes, ha minél tökéletesebben igyekszik új hazájához idomulni.

Belátta, hogy amikor lemondott a magányos életről, egyúttal rideg szokásairól is le kell mondania. Emberi légkört varázsol a különleges, tudományos kutatásra alapított családi tűzhely köré. Marie azt szeretné, ha férjének kellemes élete lenne az ő s az öregek társaságában. Megszerette Pierre szüleit, akiknek a rokonszenve majd megkönnyíti életét ebben az idegen országban.

Az öregek nem ütköztek meg, s még csak meg sem lepődtek, amikor Pierre elvette a szegény, padlásszobában lakó idegen lányt. Csodálattal néztek Marie-ra az első naptól kezdve. Nemcsak a „szláv báj” hat rájuk. Curie doktort elkápráztatja menyének férfias intelligenciája és egyenes jelleme.

Ami Marie számára új és meglepő a sceaux-i környezetben, az apósának és barátainak hevesége politikai kérdésekben. Curie doktor, aki rajong az 1848-as eszméért, bizalmas híve a radikális Henri Brisson-nak. Harcias szellemű. Az idegen elnyomók elleni küzdelem és a szociális eszmény iránti áldozatkészség közepette nevelkedett Marie most megismeri a pártvitákat, amelyeket a franciák annyira szeretnek. Végighallgatja a hosszú vitatkozásokat, fanatikus elméletek ismertetését. Ha megelégette őket, férjéhez menekül, aki távortartja magát a vitáktól, s a csendben álmodozik. A vasárnapi vendégek néha be akarják vonni Pierre-t is a napi események által felidézett baráti vitatkozásokba, de a tudós szelíden válaszol, mintegy mentegetőzve:

— Nincs elég tehetségem ahhoz, hogy felbőszítsem magam!

Pierre Curie-nek nem volt sok kedve ahhoz, hogy aktív részt vegyen a politikában — írja később Marie Curie. — Nevelése és rokonszenve a demokratikus és szocialista eszmékhez vonzották, de nem lelkesedett egy párt eszméiért sem. A közéletben csakúgy, mint a magánéletben, nem hitt az erőszak, jogában.

A Dreyfus-ügy egyike lesz azoknak a ritka alkalmaknak, amikor Pierre Curie kilép zárkózottságából és szenvedéllyel veti magát a politikai harcba. De még ott sem csoportérdekek vezetik lépteit: magától értetődőnek tartja, hogy egy ártatlanul üldözött ember mellé álljon. Igaz ember, s ezért harcol az igazságtalanság ellen, melytől irtózik.

•

A fiatal pár lakásának az ablakai a rue de la Glacière-en, egy hatalmas kert fáira néznek. A minden kényelem nélküli otthonnak ez az egyetlen bája.

A házasság nem nagyon igyekeztek feldíszíteni a három szűk szobát. Még azokat a bútorokat is visszautasították, amelyeket Curie doktor akart nekik ajándékozni: minden dívány, minden karosszék csak több munkát adna a takarításnál. Marie-nek erre nincs ideje. De mire is lenne jó dívány és karosszék, amikor Curie-ék közös akarattal elhatározták, hogy elkerülik a fogadásokat és látogatásokat. Az alkalmatlankodó, aki megmászik négy emeletet s megzavarja fészükben a házasságokat, egyszer s mindenkorra elveszti bátorságát, ha belép a csupasz falú közös dolgozószobába, melynek összes bútora egy könyvszekrény, s egy fehérre súrolt puhafa asztal. Az egyik végén áll Marie széke, a másik oldalon Pierre széke. Az asztalon fizikai művek, petróleumlámpa, egy csokor virág. Semmi más. A két szék láttára, amely nem vendégek számára áll ott, Pierre és Marie udvariasan csodálkozó tekintete előtt, még a legmerészebb látogató is meghátrál...

Pierre élete csak egy célt ismer: tudományos kutatást egy szeretett asszony oldalán, aki szintén a kutatásért él. Marie élete még nehezebb, mert a szellemi munka küzdelmei mellett még ott vannak a háziasszonyi fárasztó kötelességek. Most nem hanyagolhatja el mindennapi házimunkáját, mint sorbonne-i tanulmányainak kietlen és felelőtlen korában. Amikor a nyári szünidőről visszatértek, első bevásárlása egy háztartási könyv volt, amelynek fekete fedelén ez az aranybetűs szó olvasható:

KIADÁSOK

Pierre Curie havi ötszáz frankot keres a Fizikai Intézetben. Amíg Marie az államvizsgát meg nem szerzi, amely feljogosítja majd, hogy Franciaországban tanítson, ez az ötszáz frank a házaspár egyedüli jövedelme.

Ez nem is lenne baj: az összeg elég lenne ahhoz, hogy egy szerény család tisztességesen megéljen belőle és Marie tud vigyázni a pénzre. A nehézség abban van, hogy huszonnégy órába kell beosztani a napi nyomasztó munkát. Marie idejének legnagyobb részét az iskola laboratóriumában tölti, ahol helyet szorítottak számára. A laboratórium jelenti a boldogságot! Csakhogy otthon ágyat is kell vetni, a parkettet is tisztán kell tartani. Pierre ruháinak rendbehozatala is rá vár, meg a főzés ezer gondja. És cseléd nincs! Így Marie hajnalban kel fel, hogy kimenjen a piacra és este, amikor Pierre karján hazatér, bemegy férjével a pékhez, a tejeshöz. Mielőtt reggel a laboratóriumba menne, fölteszi az ebédet. Hol vannak azok az idők, amikor a gondtalan Skłodowska kisasszony nem ismerte a húsleves készítésének csínját-bínját? Curie asszony számára becsületbe vágó ügy, hogy ezt tudja! Amikor a házasság kérdése eldőlt, a diáklány titokban főzőórákat vett Broniától, az idős Mme Dluskitól. Megtanult tyúkot főzni és krumplit sütni. Egészséges ételeket főz Pierre-nek, aki maga a megtestesült elnézés és annyira szórakozott, hogy észre sem veszi a nagy igyekezetet.

Gyerekes hiúság ösztökéli Marie-t. Micsoda szégyen lenne, ha francia anyósa egy nap a rosszul sikerült omlette láttán megkérdezné: ugyan, hogy tanítják főzni a varsói lányokat? Újból és újból elolvassa szakácskönyvét és lelkiismeretesen széljegyzetekkel írja tele, tudományos szűkszavúsággal jelezve rosszul és jól sikerült kísérleteit.

Kitalál egyes gyorsan elkészíthető ételeket — másokat meg nyugodtan ott lehet hagyni a lassú tűzön, amíg az ember a laboratóriumban dolgozik. De a főzés éppolyan nehéz és titkos tudomány, mint a kémia! Mit kell csinálni, hogy a makaróni ne ragadjon össze? A marhahúst hideg vagy meleg vízben kell a tűzre tenni? Mennyi ideig kell a zöldbabot főzni? Marie égő arccal áll a tűzhely előtt s nagyokat

sóhajt. Milyen egyszerű volt, amikor teán, vajaskenyéren, retken és cseresznyén élt!

Háziasszonyi ismeretei lassan mégis gyarapodnak. A gázresó, amely többször is el merete égetni a sültet, már tudja kötelességét. Mielőtt elmenne hazulról, Marie tudományos pontossággal beállítja a lángot, azután nyugtalan tekintetet vetve a tűzre bízott fazekakra, bezárja a folyosó ajtaját, lerohan a lépcsőn és férje után siet, hogy együtt tegyék meg az iskolába vezető utat.

Negyedóra múlva retorták fölé hajol, s ugyanazzal a gondos mozdulattal szabályozza a laboratórium égő lángját.

Nyolc órai tudományos kutatás, két-három órai házimunka: mindez nem elég. Este, ha beírta a háztartási napló impozáns oszlopaiba — *Az úr kiadása, Az asszony kiadása* — a mindennapi költségeket, Marie Curie leül a fehér puhafa asztal végéhez és belemerül az államvizsga anyagába. A lámpa másik oldalán figyelmes, lehajtott fejjel Pierre állítja össze új tanítási tervzetét a Fizikai Iskola számára. Olykor, ha Marie magán érzi férjének szép, mély tűzű tekintetét, ő is felnéz, hogy átvegye a szeretetnek és csodálatnak üzenetét. A lakás hajnali kettőig világos és a dolgozószobában, ahol két szék áll, hallani lehet a lapok halk zizzenését és a toll sercegését.

Marie Jozef Sklodowskihoz, 1895. november 23-án:

... Nálunk minden rendben van: egészségesek vagyunk és az élet öröm számunkra. Lassanként teljes rend lesz lakásomban, de az a szándékom, hogy olyan stílusnál maradok, amely nem okoz gondot és nem követel munkát, mert nincs sok segítségem.: egy asszony jár hozzám napi egy órára, elmosogat, s elvégzi a durva munkát. A takarítást és főzést magam végzem.

Gyakran utazunk Sceaux-ba, férjem szüleihez. Ez azonban nem zavar kutatásainkban: az első emeleten két szobánk van, ahol minden megtalálható, amire szükségünk van. Így teljesen otthon vagyunk, s könnyen megcsinálhatjuk munkánknak azt a részét, melyet a laboratóriumban nem végezhetünk el...

Ha az idő szép, biciklin megyünk Sceaux-ba; vonatra csak akkor ülünk, ha zuhog az eső.

„Lukratív” elfoglaltságaim egyelőre még bizonytalanok. Azt hiszem, sikerül hozzájutnom idén egy munkához, amelyet a laboratóriumban csinállok meg. Félig tudományos, félig ipari munka, mindenesetre inkább ezt vállalom el, mint az óraadást.

Marie Jozef Sklodowskihoz, 1896. március 18-án:

... Életünk mindig egyforma, egyhangú. Dluskiékon és férjem szülein kívül senkivel sem érintkezünk. Színházba alig járunk, szórakozásokat nem engedünk meg magunknak. Húsvétkor tálán veszünk néhány napi szabadságot, hogy kirándulhassunk.

Sajnálom, hogy nem tudok részt venni Hela esküvőjén. Ha közülünk senki sem lakna Varsóban, minden nehézség ellenére is összeszedném az utazáshoz szükséges pénzt. De szerencsére Hela nincs egyedül. Így meg kell magamat fosztanom ettől a nagy örömtől, mert nem engedhetem meg magamnak lelkiismeretfurdalás nélkül ezt az utazást.

Néhány hét óta nagy meleg van. Kint minden zöld. Sceaux-ban az ibolya már februárban nyílt, s most

rengeteg van belőle ... Az utcákon olcsón árulnak virágot, s mindig van csokor az asztalunkon.

Marie Jozefhez és feleségéhez, 1896. július 16-án:

Kedveseim, nagyon szerettem volna hazamenni az idén, hogy megölelhesselek benneteket! Nem gondolhatok rá, egyrészt, mert nincs pénzem, másrészt, mert nincs időm. Az államvizsga, melyet most teszek le, augusztus végéig elhúzódhat...

A középiskolai tanárságra képesítő államvizsgán Marie Curie az első helyen végez. Pierre szóltanul büszke és óvó karral vonja magához feleségét. Egymásba karolva mennek haza... A bicikli kerekeket azonnal felpumpálják, a hátizsákot megtöltik. Hajrá, Auvergne-be: felfedező utazásra!

Hogy pazarolják mindketten szellemi és testi erejüket! Még vakációjuk is hallatlan energiatobzódás.

Ragyogó emlékünk maradt — írja később Marie — egy tiszta napról, amikor hosszú és fáradtságos hegymászás után áthaladtunk az Aubrac zöld és üde rétyjén, a magas fennsíkok tiszta levegőjében. Egy másik élő emlék az az est, amikor az alkonyaiban megkértünk a Truyére-hegysorosban, rendkívüli hatást tett ránk egy, a távolban elhaló népdal, amint folyón leereszkedő bárkáról hallatszott. Elszámítottuk magunkat, s így csak hajnalban értük el szállásunkat: menet közben szekerekkel találkoztunk, a lovak megijedtek kerékpárjainktól, s kénytelenek voltunk a megművelt szántóföldön átvágni. Azután a magas fennsíkon mentünk át, melyet a hold sejtelmes fénye öntött el. A mező bekerített részén éjszakázó ökrök nagy, nyugodt szemekkel bámultak ránk...

*

A házasság második éve. Csak annyiban különbözik az elsőtől, hogy Marie egészségi állapotát megzavarja a terhesség. Kívánta ezt a gyermeket, mégis kényelmetlenül érinti, hogy ilyen rosszul érzi magát, s nem tud kimerültség nélkül műszerei előtt állni, hogy a fém mágnességét tanulmányozza. Panaszkodik:

Marie Kaziához, 1897. március 2-án:

Kedves Kazia! Születésnap levelemmel alaposan elkéstem, de az utóbbi időben sokat betegeskedtem, s ez megfosztott az íráshoz szükséges erőtől és pihent agytól.

Gyermeket várok és ez a remény kegyetlen módon nyilatkozik meg. Több mint két hónap óta állandó szédülés környékez, egész nap, reggeltől estig. Nagyon fáradt és gyenge vagyok, s bár nem vagyok rossz színben, hangulatom nyomott, s nem érzek magamban elég erőt a munkához.

Állapotom annál kellemetlenebb, hogy anyósom nagyon súlyosan beteg ...

Maria Jozef Sklodowskihoz, 1897. március 31-én:

Semmi újság. Állandóan betegeskedem, bár szívem nem rossz. Férjem anyja még mindig beteg, s mindnyájunkat nagyon lever, hogy baja gyógyíthatatlan (mellrákja van). Főleg attól félek, hogy betegségének vége szüléssel esik össze. Ha ez bekövetkezne, szegény Pierre-nek nehéz heteket kellene átszenvednie.

1897 júliusában először történik, hogy Pierre és Marie, akik két éve szinte egy órát sem töltöttek

egymás nélkül, elválnak egymástól. Sklodowski tanár úr a nyarat Franciaországba tölti s lányával falura megy, ahová később Pierre is követi őket.

Pierre Marie-hoz, 1897. júliusában:

Kis lánykám, édes-kedvesem, leveledet ma kaptam meg, s nagyon boldog vagyok. Itt semmi újság, hacsak az nem, hogy nagyon hiányzol nekem: lelkem veled együtt elhagyott engem.

Ezeket a sorokat nagy igyekezettel lengyelül írja. Marie is lengyelül válaszol, rövid, kezdő számára könnyen érthető mondatokban:

Kedvesem, szép idő van, a nap süt, meleg van. Nagyon szomorú vagyok nélküled, gyere mielőbb. Reggeltől estig várok rád s mégsem jössz. Jól vagyok, dolgozom, amennyire tudok, de Poincaré könyve nehezebb, mintsem gondoltam volna. Majd beszélünk róla, s együtt átnézzük azt, ami nehéznek tűnt fel nekem.

A következő levelekben, melyek így kezdődnek: Kedves, szeretett kis gyermekem, Pierre már franciául írja le életét Sceaux-ban és évvégi munkájának részleteit. Végtelenül komolyan beszél a születendő gyermek pólyáiról és kelengyjéről.

Ma feladtam részedre egy postacsomagot. Két szövött gyermekkabátkát, azt hiszem, P.-nétől ered. A legkisebb, s az utána következő nagyság. A kisebbik kabátka mintája rugalmas trikóanyagból készült, elég nagy, ha vászonból vagy pamutból készítik, bővebbre kell venni. Legjobb, ha mindkét nagyságú kabátkád lesz.

S hirtelen komoly, ünnepélyes szavakkal ecseteli szerelmét:

Kedves kis feleségemre gondolok, aki életemet betölti, s szeretném, ha nemlétező képességeim lennének. Úgy érzem, ha teljesen rád összpontosítom gondolataimat, mint az imént, el kellene jutnom odáig, hogy lássalak, kövessem minden lépésedet, s éreztessem is veled, hogy abban a pillanatban egészen a tied vagyok — mégsem sikerül képedet felidézniem.

Augusztus elején Pierre Marie-hoz siet. Az ember azt hinné, hogy az asszony állapota — a fiatalasszony a terhesség nyolcadik hónapjában van — elérzékenyíti, s nyugodt nyarat tölt oldala mellett. Szó sincs róla! A házaspár kerékpárra ül és Brest felé veszi útját; s a naponta megtett szakaszok sem rövidebbek. Marie azt állítja, nem fáradt és Pierre készséggel el is hiszi ezt. Valahogyan úgy érzi: felesége természetfeletti lény, akire a földi törvények nem érvényesek.

Ezúttal azonban a fiatalasszony teste kegyelmet kér. Marie, legnagyobb szomorúságára, kénytelen megrövidíteni az utat, s visszatérni Párizsba, ahol szeptember 12-én kislánynak ad életet. Iréne pompás kisbaba, jövődő Nobel-díjas! Curie doktor is jelen van a szülésnél, melyet Marie össze szorított foggal, hangtalanul visel el.

Az esemény nem sok vizet zavart, s nem is került sok pénzbe. Szeptember 12-én a háztartási naplóban a következő beírásokat találjuk Rendkívüli kiadások címmel: Pezsgő 3 frank. Távirat 1 fr. 10. Gyógyszertár és ápolás 71 fr. 50. S mert a Curie-házaspár szeptemberi összkiadása 430 fr. 40 — ilyen sok külön költséggel növekedett, Marie a 430-as számot két mérges vonással vastagon aláhúzta, amivel méltatlankodását akarta kifejezni.

Az a gondolat, hogy választani kellene tudós pálya és családi élet között, nem is jut Marie eszébe. Egyszerre szerető feleség, anya és tudós, s mindhárom kötelességének becsülettel megfelel. A lelkesedés és az akarat lendíti előre.

Marie Sklodowski tanár úrhoz, 18.97. nov. 10-én:

Még mindig táplálom kis királynőmet, de mostanában komolyan aggódtunk, hogy nem folytathatom tovább. Három hét alatt a gyerek súlya hirtelen lecsökkent, arca beesett, kedvetlen és levert lett. Néhány nap óta a helyzet javult. Ha rendesen hízik, ezután is én táplálom. Ha nem, dajkát kell felvennem, bármennyire is bántana a dolog, a kiadást nem is említve: de a világ minden kincséért sem akarnék ártani gyermekem fejlődésének. Az idő még nagyon szép: meleg és napos. Iréné mindennap sétál velem vagy a lánnyal. Magam fürdetem egy kis mosódézsában.

Az orvos szigorú parancsára Marie nemsokára kénytelen lemondani arról, hogy a gyermeket maga táplálja. De reggel, délben, este, éjjel ő teszi szárazba, ő fürdeti, ő öltözteti. A dajka a Montsauris parkban sétál a gyerekekkel, s ezalatt a fiatal anya laboratóriumi készülékei előtt szorgoskodik, s írja a mágnességről szóló értekezést, mely a „Bulletin de la Société pour l'Encouragement de l'Industrie Nationale” hasábjain jelenik meg majd.

Ugyanabban az évben, három hónapnyi időközben, Marie Curie napvilágra hozza első gyermekét és első kutatásainak eredményét...

Vannak pillanatok, amikor úgy látszik, hogy lehetetlen egyensúlyban tartani akrobatikus életmódját. Egészségi állapota a terhesség óta megrendült. Kazimir Dluski és a Curie-család háziorvosa. Dr. Vauthier szerint a baloldali tüdőcsúcs meg van támadva. S mert Marie anyja is tüdőbajban halt meg, öröklött betegségtől félnek, s néhány hónapi szanatóriumi kezelést ajánlanak. De a makacs asszony szórakozottan hallgatja szavukat és egyszerűen megtagadja az engedelmességet.

De más gondjai is vannak! A laboratórium, a férje, kislánya, háztartása... A fogzó Iréne sírása, spanyolnátha, egy kisebb szerencsétlenség minduntalan megzavarja a család nyugalma és álmatlan, aggódó éjszakákat szerez a két tudós számára. Megtörténik, hogy Marie-t hirtelen aggodalom keríti hatalmába, otthagyja a Fizikai Iskolát, s a Montsouris-parkba rohan. Nem vesztette-e el a dajka a kislányt? Ó, nem. Már messziről látja az asszonyt, a kis gyermekkocsit a benne levő fehérséggel.

Értékes segítséget talál apósában. Curie doktor, akinek felesége Iréne születése után néhány nappal meghalt, szenvedélyes szeretettel vonzódik a gyerekekhez. Első lépteire vigyáz a Rue des Sablons-i kertben. Amikor Pierre és Marie a rue de la Glacière-ről a Boulevard Kellermann-ra költözik, az öreg odaköltözik hozzájuk. Iréné nevelője s legjobb barátja lesz.

Milyen hosszú utat tett meg az a lengyel lány, aki 1891 novemberének egyik reggelén egy harmadosztályú kocsiból, kézicsomagokkal megrakodva, kiszállt az Északi Pályaudvar peronjára. Marie Sklodowska felfedezte a fizikát, a kémiát és feltárult előtte egy egész női élet. Legyőzött jelentéktelen és óriási akadályokat, de sohasem rémlett fel benne, hogy milyen kitartás és bátorság kellett mindehhez.

Ezek a küzdelmek és győzelmek külsőleg is megváltoztatták, s arcát is átformálták. Lehetetlen

megilletődés nélkül a harmincéves Marie Curie fényképére nézni. Az erős, meglehetősen tömzsi lányból éteri lény lett. Az embernek kedve lenne így szólni: „Milyen elbájoló, érdekes, szép asszony!” De a hatalmas homlok és a különös tekintet miatt nem meri ezt mondani.

Így megy Marie Curie a dicsőség elébe.

XII.

A RÁDIUM FELFEDEZÉSE

Egy fiatal háziasszony otthon serénykedik, gyermekét gondozza, lábasokat rak a tűzre ... és a Fizikai Iskola szegényes laboratóriumában egy tudós asszonynak a modern tudomány legjelentősebb felfedezése köszönhető.

Két licenciátus, az államvizsga, egy tanulmány az edzett acél mágnességéről: ez Marie tevékenységének mérlege 1897 végén. Mihelyt a szülés után valamennyire összeszedi magát, rögtön visszatér munkájához.

A következő állomás a doktorátus. Néhány hetes tétovázás előzi meg. Valami olyan kutatómunkát szeretne, amely termékeny és eredeti. Marie alkalmas doktori értekezés-téma után kutat, s társával szemlét tart a legújabb fizikai munkák felett.

Ebben a döntő pillanatban Pierre tanácsai jelentős szerepet játszanak életében. Férjével szemben Marie tanoncnak érzi magát: Pierre Curie sokkal idősebb és tapasztaltabb fizikus, mint ő. Sőt, ha pontosak akarunk lenni, laboratóriumi felettese, „főnöke” is. Így a Marie jövőjére vonatkozó fontos döntéseket egyhangúlag mondják ki.

Emellett azonban kétségtelen, hogy a lengyel nő lelki alkata, természete döntő hatással volt a tárgy megválasztásánál. Marie gyermekkor óta magában hordja a felfedezők kíváncsiságát és merészségét. Ez az ösztön hajtja, amikor elhagyja Varsót, hogy felfedezze Párizst és a Sorbonne-t, ez sugallja, hogy válassza inkább a diáknegyed magános szobáskáját, s ne a Dluskiak puha fészket... Ha az erdőt járja, akkor is a ki nem taposott ösvényt szereti.

Olyan, mint a vándor, aki nagy útra készül. Térképe fölé hajolva egy messzi országban kutat valami különös hely után, mely felcsigázza képzeletét, s hirtelen elhatározza: az lesz a teljesen különböző jelenséget figyelt meg:

célja és semmi más. Marie is, miközben az utolsó kísérleti tanulmányok beszámolóit lapozgatja, megáll a francia fizikus, Henri Becquerel munkáinál, melyekről a francia fizikus az elmúlt évben számolt be. Pierre-el együtt már ismerik ezeket a kutatásokat: de Marie most újból átolvassa, áttanulmányozza őket szokott gondosságával.

A röntgensugarak felfedezése után Henri Poincarénak az a gondolata támadt, hogy meg kellene vizsgálni, vajon a fény hatása alatt nem bocsátanak-e ki fluoreszkáló testek a röntgen-sugárhoz hasonló sugarakat. Henri Becquerel, akit szintén érdekelt ez a kérdés, egy ritka fémnek, az uránnak sóit vetette vizsgálat alá. De ahelyett, hogy a várt jelenségre bukkant volna, egy másik, érthetetlen, az uránsó, a fény előzetes behatása nélkül, magától áraszt ismeretlen természetű sugarakat. Ha egy uránösszetélt fekete papírral beburkolt fényképlemezre helyeztek, az a papíron keresztül is hatott a

lemezre. És éppúgy, mint a röntgensugarak, ezek a csodálatos uránsugarak is ki tudtak sütni egy elektroszkópot, mert egyszerűen vezetővé tették a körülötte levő levegőt.

Henri Becquerel bebizonyította, hogy ezek a jellegzetességek függetlenek az előzetes napsugárzástól, s akkor is maradnak, ha az uránvegyületet hosszú ideig homályban tartják. Felfedezte azt a jelenséget, melynek Marie Curie később a radioaktivitás elnevezést adta. De ennek a kisugárzásnak az eredete rejtély maradt.

Ezek a Becquerel-sugarak nagyon izgatták a Curie-házaspárt. Honnan jöhet — vetik fel a kérdést — az az energia (igaz, hogy csak nagyon csekély), melyet az uránvegyületek állandóan kibocsátanak magukból sugárzás alakjában? És milyen természetűek ezek a kisugárzások? Mindez nagyszerű kutatási anyag és doktori értekezés lenne. A tárgy annál inkább izgatja Marie-t, mert ez a kutatási terület még érintetlen: Becquerel munkái újak és Európa laboratóriumaiban tudomása szerint senki sem mélyült el az uránsugarak tanulmányozásába. Mint kiindulási pont és irodalom csak azok a beszámolók állanak rendelkezésre, melyeket Henri Becquerel a Természettudományi Akadémiában olvasott fel 1896 folyamán. Milyen csodálatos nekivágni az ismeretlen területnek!

*

Most már csak helyiséget kell találni, ahol Marie megkezdheti kísérletezéseit. — És itt kezdődnek a nehézségek. Pierre több ízben lépéseket tesz a Fizikai Intézet igazgatójánál, de az eredmény nem valami fényes: Marie-nak az iskolaépület földszintjén bocsátanak rendelkezésre egy munkahelyiséget. Raktárnak és gépteremnek használt, túlszűfolt, gőzös helyiség. A technikai felszerelés kezdetleges. Semmi kényelem.

De a fiatal asszony nem veszi el türelmét. Hiányzik a megfelelő elektromos felszerelés, s a tudományos kutatások megindulásához szükséges anyagkészlet? Megkeresi s meg is találja a módot, hogy készülékeit ebben a nyomorúságos helyiségben elindíthassa!

Mindez nem megy könnyen. A precíziós műszereknek alattomos ellenségeik vannak: a nedvesség és a hőmérséklet változása. Emellett a kis műhely klímája, mely az érzékeny elektrométerekre veszélyes. Marie egészségi állapotára sem valami kedvező — De ez, ugye, nem fontos?! Ha a fiatal asszony fázik, úgy bosszulja meg magát, hogy munkakönyvébe feljegyzi a hőmérsékletet. Így találjuk 1898. február 6-án formulák és számjegyek között a következő észrevételt: „Hőmérséklet 6,25 fok”.

Hat fok igazán kevés. Marie elégedetlenségét tíz apró felkiáltójel fejezi ki.

A doktoranda első tette az, hogy megméri az urániumsugár „ionizáció-képességét”, vagyis, hogy milyen mértékben tudja vezetővé tenni a levegőt és kisütni az elektroszkópot. Az általa használt kitűnő módszert — ez a módszer lesz kísérleti sikereinek a kulcsa — valamikor más jelenségek tanulmányozására találta fel két fizikus, akiket ő jól ismer: Pierre és Jacques Curie a nevük. A berendezés, melyet Marie használ, egy „ionizációs kamrából”, egy Curie-elektrométerből és egy piezoelektromos kvarcból áll.

Néhány hét, s máris jelentkezik az első eredmény: Marie előtt bebizonyosodik, hogy a meglepő sugárzás ereje arányban áll a vizsgált mintadarabok urániumtartalmával, s hogy a sugárzást, mely pontosan megmérhető, nem befolyásolja sem az uránium vegyi összetételének állapota, sem külső körülmény, mint például „megvilágítás”, vagy hőmérséklet.

Ezek a megállapítások nem sokat jelentenek a laikus számára, de a tudós szemében izgatóak. A fizikában gyakran megtörténik, hogy valamilyen megmagyarázhatatlan jelenség rövid kutatások után már előzőleg ismert törvényekhez kapcsolható, s ezzel egyúttal el is veszi érdekességét a kutató előtt. Így jár az olvasó az ügyetlenül összetákolt detektívregénnyel, amikor a harmadik fejezetből kiderül, hogy a tett elkövetésével vádolható végzetes asszony alapján véve tisztos polgári nő, az életében sincs semmi rejtély. Ilyenkor nagyon csalódottnak érzi magát az ember és leteszi a könyvet. Jelen esetben más a helyzet. Minél inkább behatol Marie az uránium sugarainak titkába, annál idegenebbeknek és ismeretlen lényegűeknek tűnnek fel előtte. Semmire sem hasonlítanak. Semmi sem tudja befolyásolni őket. Rendkívül gyenge erejük ellenére is rendkívüli „egyéniséggel” bírnak.

Miközben Marie állandóan töpreng a titkon, megsejti és nemsokára be is bizonyíthatja, hogy az érthetetlen sugárzás az atom egyik tulajdonsága. És felveti e kérdést: bár a jelenséget csak az urániumnál figyelték meg, semmi sem bizonyítja, hogy az uránium az egyetlen vegyi elem, amely azt elő tudja idézni, — miért ne lenne meg más testeknek is ugyanilyen tulajdonságuk? Talán csak véletlen, hogy a sugarakat először az urániumban vették észre, s most a fizikusok agyában azzal maradtak összefüggésben. Keressük máshol is ezeket a sugarakat. A gondolat egyenlő a tettel! Marie félreteszi az urániumot és hozzákezd az összes ismert vegyi anyagok vizsgálatához. Az eredmény nem is késik: egy másik anyagnak, a tóriumnak vegyületei szintén az uránium sugaraihoz hasonlóan spontán sugarakat árasztanak magukból, s még erősségi fokuk is egyforma. A fiatal asszony jól sejtette: a jelenség nemcsak az uránium kiváltsága, s szükséges lenne egy megkülönböztető elnevezést adni számára. Madame Curie a *radioaktivitás* névre gondol. Azok a testek, melyek, mint az uránium és a tórium, ezt a különleges sugárzást mutatják, *radioaktív* elemek.

A radioaktivitás annyira izgatja Marie Curie-t, hogy fáradhatatlanul vizsgálja — mindig ugyanazzal a módszerrel — a legkülönbözőbb anyagokat. Kíváncsisága a csodálatos női kíváncsiság, a tudós legfontosabb erénye: Marie-ban a legmagasabb mértékben megvan! Nem elégszik meg az egyszerű vegyületek, sók és oxidok vizsgálatával, hanem hirtelen kedve támad, hogy a Fizikai Iskola ásványgyűjteményéből szedjen ki különböző mintákat, csaknem válogatás nélkül, s alávesse őket szórakozásból annak a vámvizsgálatnak, amit az elektroszkóp kísérlete jelent.

Pierre helyesli a tervet és vele együtt keresi az eres, kemény, vagy laza, idomtalan darabokat.

Marie gondolata egyszerű — egyszerű, mint a lángész meglátása! A munka küszöbénél, ahol most áll, kutatók százai hónapokra, talán évekre megtorpannak. Ha végigmenve az ismert vegyi testeken, felfedezik a tórium sugárzását — amint azt Marie tette — minden biztonnal tanácstalanul állottak volna a titokzatos radioaktivitás forrása előtt. Marie is felveti a kérdést és meglepődik. De csodálkozása termékeny tettekben nyilatkozik meg. Minden kézzelfogható lehetőséget kimerített: most az ismeretlen, a ki nem fürkészett felé fordul.

Előre tudja, vagy inkább azt hiszi, hogy tudja, milyen eredménye lesz az ásványok vizsgálatának. Az urániumot, vagy tóriumot nem tartalmazó minták teljesen inaktív jelleget mutatnak majd. A többiek, melyek urániumot vagy tóriumot rejtenek magukban, radioaktívok lesznek.

A tények beigazolják sejtéseit. Marie félreteszi az inaktív ásványokat, a többiekkel kezd foglalkozni, s megméri radioaktivitásukat. Itt drámai meglepetés következik: ez a radioaktivitás jelentékenyen erősebb, mint a vizsgált anyagok uránium- vagy tóriumtartalmánál fogva azt szabályosan várni lehetett volna!

„Valószínűleg hiba van a kísérletben”, gondolja a fiatal asszony, mert a váratlan jelenség láttán a tudós első mozdulata a kételkedés.

Nyugodtan megismétli a méréseket mindig ugyanazokon az ásványokon. Tízszor, hússzor. Végül is kénytelen meghajolni az evidencia előtt: az ásványokban található uránium- és tóriummenyiség távolról sem magyarázza meg az általa tapasztalt rendkívüli sugárzást.

Honnan ered ez a rendkívüli, az átlagot erősen meghaladó radioaktivitás? Csak egy megoldás lehetséges: az ásványok, kis mennyiségben, az urániumnál és a tóriumnál *sokkal erősebb radioaktív* elemeket tartalmaznak!

De milyen elemet? Hiszen előző kísérleteiben Marie az *összes ismert vegyi elemeket* megvizsgálta.

A kérdésre Marie a szellemóriások biztos logikájával és merészségével válaszol. Merész hipotézist állít fel: az ásványok radioaktív anyagot tartalmaznak, mely egyúttal egy, a mai napig még ismeretlen kémiai elem — *egy új test!*

Egy új test! Lenyűgöző és gazdag hipotézis — de csak hipotézis. Ez ideig az erősen radioaktív lényeg csak Marie és Pierre képzeletében létezik. De ott erősen meggyökerezett! Annyira, hogy a zárkózott fiatalasszony egy napon felkeresi Broniát és visszafojtott izgalommal szavaiban, így szól hozzá:

— Tudod, Bronia, a sugárzás, melyet nem tudtam magamnak megmagyarázni, egy ismeretlen vegyi elemtől ered ... Az elem itt van, most csak meg kell találni! Teljesen biztosak vagyunk a dolgunkban! A fizikusok, akikkel beszélünk róla, azt hiszik, hiba történt a kísérletben, s óvatosságra intenek bennünket. De meg vagyok győződve, hogy nem tévedek!

Csodálatos pillanat egy csodálatos életben. A laikusok színpadi beállításban képzelik el a kutatót és felfedezését, de ez az elképzelés teljesen hamis. „A felfedezés pillanata” sok esetben nem is létezik: a tudós munkája túlságosan törekeny ahhoz, hogy fáradságos küzdelme folyamán a siker tudata hirtelen törjön fel, mint a villám és fényével elvakítsa. Marie, miközben készülékei előtt dolgozott, talán nem érezte a diadal hirtelen mámorát. A mámor több napra terjedő, s nagyszerű eredménnyel kecsegtető lázas munka felett lebegett. De az a pillanat izgató lehetett, amikor Marie, miután szigorú okoskodással beigazolta, hogy egy ismeretlen anyag nyomán van, nővérének, szövetségésének bevallja a titkot!

A két nővér szótlánul átéli ebben a pillanatban a várakozás éveit, a kölcsönös áldozatokat, a kietlen, s mégis álmokkal és reménnyel teli egyetemi éveket.

Alig négy évvel ezelőtt írta Marie a következő sorokat:

Az élet egyikünk számára sem könnyű. De nincs semmi baj, ha az embernek van kitartása, s főleg önbizalma. Hinnünk kell, hogy tehetségesek vagyunk valamiben és hogy ezt a valamit bármi áron is el kell érniünk.

Ez a „valami” egy nem sejtett út megnyitása volt a tudomány számára.

Egy, az Akadémia számára készült értekezésben, amelyet Lippmann professzor mutatott be, s amelyet az 1898. április 12-i ülés *Beszámolóiban* adtak ki, Marie Sklodowska Curie jelzi, hogy a szurokérc

ásványokban valószínűleg egy új, rendkívül erős radioaktív elem van jelen:

".. Két urániumot tartalmazó ásvány: a szurokérc (urán-oxid) és a chalcolith (rézfoszfát és uranil) sokkal aktívabb, mint maga az urán. Ez a tény nagyon figyelemre méltó és arra enged következtetni, hogy ezek az ásványok egy, az urániumnál aktívabb elemet tartalmaznak .."

Ez a rádium felfedezésének első állomása.

◆

Intuíciója erejével a tudós asszony bebizonyította önmagának, hogy az ismeretlen lényeg létezése bizonyos. Ha szabad mondani: elrendeli létezését. Most már csak napvilágra kell hozni, kényszeríteni, hogy lépjen ki ismeretlenségéből. Kísérlet segítségével igazolni kell a hipotézist, elkülöníteni az anyagot, meglátni, hogy kézzel fogható bizonyítékokkal lehessen igazolni: íme, itt van.

Pierre Curie szenvedélyes érdeklődéssel kísérte a kísérletek gyors haladását. Nem avatkozott be közvetlenül feleségének munkájába, de gyakran segítette észrevételeivel és tanácsaival. Az elért eredmények annyira mehökkentik, hogy pillanatnyilag abbahagyja a kristályok tanulmányozását, és minden erejével Marie-nak segít az új lényeg feltárásában.

Így áll melléje a neves fizikus, aki egyúttal élettársa is, amikor egy sürgető feladat megköveteli közreműködését.

Három évvel ezelőtt a szerelem vezette egymáshoz ezt a két rendkívüli embert. A szerelem, de talán a közös, nagy feladat titokzatos megérzése is.

*

A harcoló erők most megkettőződtek. A rue Lhomond-i nyirkos kis műhelyben két ember agya és keze keresi az ismeretlen testet. S ettől a pillanattól kezdve lehetetlen különválasztani Curie-ék művében az asszony és a férfi szerepét.

Tudjuk, hogy amikor Marie az uránsugarak tanulmányozását választotta disszertációjának tárgyául, már más radioaktív anyagok létezését is fölfedezte. Tudjuk, hogy ásványok vizsgálata közben új, erősen radioaktív elemet figyelt meg és éppen ennek a megállapításnak rendkívüli jelentősége készítette Pierre Curie-t, hogy egészen más irányú kutatásait abbahagyja és megkísérelje az elem izolálását.

1898 májusában vagy júniusában közös munka kezdődik, mely nyolc évig tart és csak egy halálos szerencsétlenség erőszakos közbejötté akasztja meg.

Nem tudjuk, s nem is szükséges megállapítani, milyen rész esik e nyolc év alatt Marie-ra, s milyen Pierre-re. Ezt ők nem is akarták. Pierre Curie lángeszét az az eredeti alkotás mutatja, mely a közreműködés előtt készen volt. Marie zsenije felvillan a felfedezéshez vezető első megérzésben, a megdöbbentő elindulásban. Ez a zseni majd magánosan is feltűnik előttünk, amikor az özvegy Marie Curie az új tudomány súlyát összeroppanás nélkül viszi tovább és kutatást kutatásra halmozva harmonikus tökélyre emeli az általa alapított tudományt. Kézzelfogható bizonyítékaink vannak tehát, hogy ebben a felsőbbrendű szövetségben a szerep egyenlő.

Ez a bizonyosság ki kell, hogy elégítse kíváncsiságunkat és csodálatunkat. Ne válasszunk el két egymást szerető embert, akiknek az írása változik és elvegyül a képletekkel borított munkanapló lapjain, és akik csaknem minden tudományos értekezést együttesen szignálnak. „*Azt találtuk, azt vettük észre*” ... írják és ha néha a tények arra kényszerítik őket, hogy megkülönböztessék szerepüket, a következő meghatározó fogalmazást találjuk: „*egy, urániumot és tóriumot tartalmazó ásványok (szurokérc, chalcolit, uranit) nagyon aktívak a Becquerel-féle kisugárzást illetően. Egy korábbi munkában kettőnk közül az egyik kimutatta, hogy aktivitásuk még az urániumnál és tóriumnál is magasabb, s annak a véleményének adott kifejezést, hogy ez a hatás valami más, nagyon aktív lényegnek köszönhető, mely ezekben az ásványokban kis mennyiségben van jelen ..*

(Pierre és Marie Curie: „Beszámoló”, 1898. július 18-án.)

*

Marie és Pierre a „nagyon aktív lényeg” keresik egy uránásványban, a szurokércben. Nyers állapotban a szurokérc négyszer radioaktívabb, mint a belőle kivonható uránoxid. De ennek az ásványnak az összetételét elég pontosan ismerik... Az új elem minden valószínűség szerint csak nagyon csekély mennyiségben lehet meg benne, ha a tudósok mind ez ideig nem vették észre és a pontos vegyi elemzés sem jelezte!

Marie Curie munkaközben

Számításuk szerint — ezek a számítások pesszimisták, mint igazi fizikusokéi, akik két valószínűség között mindig a kedvezőtlenebb felé hajolnak — Curie-ék úgy vélik, hogy az ércben legfeljebb egy százalék lehet az új elem. Nem valami sok, gondolják ... Mennyire meglepődnének, ha tudnák, hogy az ismeretlen radioaktív elemet a szurokérc még egy milliommód részben sem tartalmazza!

Nagy türelemmel elindulnak a felfedező utazásra: saját találmányú vegyi kutató módszert alkalmaznak, mely a radioaktivitáson alapul. Az elemzés ismert eszközeivel elemeire bontják a szurokércet, majd az így nyert részek radioaktivitását lemérik. Folytatólagos kiküszöbölésekkel

lassanként megállapítják, hogy az „abnormális” radioaktivitás az érc bizonyos részeibe húzódik vissza. Munkájuk előrehaladásával kutatásuk mezeje szűkül.

A rendőrök is ezzel a módszerrel dolgoznak, amikor egy negyedét átfésülnek, hogy lefogjanak és letartóztassanak egy gonosztevőt.

A radioaktivitás elsősorban a szurokérc két részében koncentrálódik. Curie-ék szerint ez két egymástól különböző új test létezésének a jele. 1898 júliusától kezdve abban a helyzetben vannak, hogy a két elem egyikének felfedezését nyilvánosságra hozhatják.

— Jó lenne, ha nevet adnál „számára!” — mondja Pierre Curie fiatal feleségének.

Az egykori Sklodowska kisasszony egy pillanatig elgondolkodik. Azután szíve a térképről letörölt haza felé száll, arra gondol, hogy a tudományos eseményről minden valószínűség szerint Oroszországban, Németországban és Ausztriában — az elnyomók körében — is értesülnek és félénken válaszol:

— Mi lenne, ha „polonium”-nak neveznők el?

Az 1898 júliusi *Beszámoló*k-ban a következőket olvassuk:

„... Az a véleményünk, hogy az anyag, amelyet a szurokércből nyertünk, egy még ismeretlen, analitikus tulajdonságaiban a bizmuthoz hasonló fémet tartalmaz. Ha ennek az új fémnek léte bebizonyosodik, azt ajánljuk, hogy egyikünk szülőföldjéről *polonium*nak nevezzék.”

Ez az elnevezés is bizonyítja, hogy amikor Marie francia és tudós lett, nem tagadta meg egykori lelkesedését. De más bizonyítékunk is van erre nézve: még mielőtt a Természettudományi Akadémia számára a közlemény *Egy új, a szurokércben található radioaktív elemről* a *Beszámoló*k-ban megjelent volna, Marie elküldte a kéziratot annak a Jozef Boguskinak, aki az Ipari és Földművelési Múzeumot vezeti s ahol ő valamikor első kísérleteit végezte. A közlés Varsóban egy fényképészeti havi szemlében, a „Swiatlo”-ban csaknem ugyanakkor jelent meg, mint Párizsban.

*

A rue de la Glacière-i lakásban nem változott az élet. Pierre és Marie még a szokásosnál is többet dolgoznak, ez minden. Amikor a nyári hőség megkezdődik, Marie időt talál arra, hogy gyümölcsöt vásároljon a vásárcsarnokban, s azt a Curie-család receptje szerint befőzze télire. Majd elrendezi nyárra a lakást, feladja vasútra a két biciklit, s mint milliónyi más párizsi asszony, vakációra utazik férjével és kislányával.

A házaspár az auvergne-i Auroux-ban bérelt egy parasztházat. Boldogok, hogy kiszabadultak a városból, s élvezhetik a tiszta levegőt az egészségtelen rue Lhomond után, és nagy túrákat tesznek kerékpáriukon. Vidéki magányukban naponta beszélgetnek „új fémükről”, a poloniumról és a másikról, melyet még fel kell fedezniük... Szeptemberben visszatérnek a nyirkos műhelybe szürke ásványaik közé és új életkedvvel folytatják kutatásaikat.

Marie munkakedvét szomorúság zavarja meg: Dluskiék rövidesen elutaznak Párizsból. Elhatározták, hogy letelepednek Lengyelországban és a Kárpátokban fekvő Zakopanében szanatóriumot építenek

tüdőbetegek részére. A búcsú nagyon szomorú. Marie barátnőjét, őrzőangyalát veszíti el. Első ízben érzi magát száműzöttnek.

Marie Broniánák, 1898. december 2-án:

... Nem tudod elképzelni, milyen úrt hagytál magad után. Kettőtökkel — férjemet és gyermekemet nem számítva — azt vesztettem el, amihez leginkább ragaszkodtam Párizsban. Olybá tűnik fel nekem, mintha lakásunkon és munkahelyünkön kívül Párizs megszűnt volna létezni.

Kérdezd meg anyósodat, hányszor kell öntözni naponta a nálunk hagyott növényt. Szüksége van sok napra és melegre?

A rossz idő, eső és sár ellenére is jól érezzük magunkat. Iréné lassanként nagy lány lesz. Táplálása állandó nehézségekbe ütközik, mert tejbe főtt tápiókán kívül semmit sem akar rendesen enni, még tojást sem. Írd meg, milyen étrend felel meg az ő korában levő gyereknek ...

Talán nem lesz érdektelen Madame Curie néhány, az emlékezetes 1898. évben írt feljegyzését idéznünk, itt, bármennyire is prózai természetűek azok — vagy talán éppen azért.

Egy könyv, a „Polgári Konyha” margóján található és egy ribizkezelé receptjére vonatkozik a következő feljegyzés:

Négy kiló gyümölcsöt, s ugyanannyi súlyú kristálycukrot vettem. Tízpercnyi felfőzés után az egész anyagot átnyomtam egy elég finom szitán. Tizennégy üveg nagyon jó, nem átlátszó, kocsonyás zselét nyertem belőle.

Egy szürke iskolásfüzetben, melybe az anya napról napra beírja kislányának súlyát, étrendjét és tejfogainak megjelenését, 1898. július 20-i keltezéssel, a polonium felfedezésének bejelentése után egy héttel, a következő olvasható:

Iréné már tud „köszönöm”-öt inteni a kezével... már szépen mászkál négykézláb. Azt mondja: „Gogli, gogli, go.” Naphosszat egy szőnyegen ül a kertben (Sceaux-ban). Lefordul, felkel, leül...

Auroux-ban, augusztus 15-én:

Iréné hetedik foga kinőtt alul, baloldalt. Fél percig már tud állni, minden támasz nélkül. Három nap óta a patakban fürdetjük. Sikoltozik, de ma (a negyedik fürdés) hirtelen elhallgatott, s játékosan paskolta a vizet.

A macskával játszik, s csatakiáltásokkal követi. Már nem fél az idegenektől. Sokat énekel. Ha székén ül, felmászik az asztalra ...

Három hónappal később, október 17-én, Marie büszkén jegyzi fel:

Iréné már nagyon szépen sétál, de nem négykézláb.

És 1899. január 5-én:

Iréne-nek tizenöt foga van.

*

A két utolsó feljegyzés között — az egyikben, 1898. október 17-én, Iréné már nem négykézláb járkal, a másikban, 1899. január 5-én Iréne-nek tizenöt foga van és nem sokkal a gyümölcs-zselés üvegek után, még egy feljegyzés található, mely szintén figyelemre méltó. Marie és Pierre Curie, valamint G. Bémont nevű munkatársuk közös közleménye ez. A Tudományos Akadémiának szánták és az 1898. december 26-i ülés értesítőjében jelent meg. A kutatók a szurokércben jelen levő második radioaktív elemre következtetnek.

Íme pár sor a közleményből:

... A felsorolt különféle okok arra engednek következtetni, hogy az új radioaktív anyag egy új elemet tartalmaz, melynek a RÁDIUM nevet akarjuk adni.

Ez az új radioaktív szubsztancia biztosan tartalmaz nagy adag báriumot: ennek ellenére a radioaktivitás tekintélyes. A rádium radioaktivitásának tehát óriásinak kell lennie.

XIII.

NÉGY ÉV EGY HANGÁRBAN

Ha a tömegből kiemelünk egy embert és kezébe adjuk a rádium felfedezéséről írt beszámolót, az egy pillanatig sem fog kételkedni a rádium létezésében: azok a lények, akiknek kritikai érzékét nem csiszolták ki, s ugyanakkor nem is torzították el egy szaktudomány műhelyében, megtartják képzeletük erejét. Készek elfogadni a váratlan tény, bármilyen rendkívüli legyen is az, s könnyen tudnak valamit megcsodálni.

A fizikus némileg másként fogadja a hírt. A polonium és a rádium sajátosságai feldöntik az alapelméleteket, amelyek a tudósok szemében évszázadok óta igazak. Hogyan lehetne megmagyarázni a radioaktív testek önkéntes kisugárzását? Ez a felfedezés megingatja az ismert fogalmak egész világát és ellentmond az anyagösszetétel mélyen meggyökerezett eszméinek. Így a fizikus nagyon óvatos marad. Szenvedélyesen érdekli Pierre és Marie munkája, fogalma van beláthatatlan következményeiről, de mielőtt tiszta képet alkotna magának róla, megvárja a döntő eredményeket. A vegyész állásfoglalása még határozottabb. A vegyész csak

akkor hisz egy új test létezésében, ha már látta, megérintette, megvizsgálta, savakkal változást idézett elő benne, fiolába tette és ha meghatározta atomsúlyát.

Nos, ez ideig senki sem látott rádiumot. Senki sem ismeri a rádium atomsúlyát. És a vegyészek elveikhez híven, levonják a következtetést: „Sem atomsúly, sem rádium. Mutassátok meg nekünk a rádiumot, s majd hiszünk nektek.”

Hogy megmutathassák a hitetleneknek a poloniumot és a rádiumot, hogy bebizonyíthassák a világnak „gyermekük” létezését, s hogy önmagukat is teljesen meggyőzhessék, a Curie-házaspárnak még négy évig kell küszködni.

A cél: előállítani tiszta rádiumot és poloniumot. A legerősebb mértékben radioaktív készítményekben, melyeket a két tudós előállított, a két anyag csak megfoghatatlan nyomokban jelentkezik. Pierre és

Marie tudja, milyen módszerrel lehet reményük arra, hogy elkülönítsék az új fémeket, de az elválasztáshoz hatalmas mennyiségű nyersanyag szükséges.

Itt három sürgető kérdés vár megoldásra:

Hogyan szerezhető be megfelelő mennyiségben az érc?

Milyen helyiségben lehet az ércet feldolgozni?

Milyen pénzből fedezhető a munka elkerülhetetlen költségei ?

A szurokércet, a poloniumot és rádiumot tartalmazó értékes anyagot a joachimsthalai bányákban, Csehországban nyerik, hogy az üvegiparhoz szükséges uránsót előállítsák belőle. Néhány tonna szurokérc nagyon drága lenne. Túlságosan drága a Curie-házaspár anyagi helyzetéhez mérten!

A találékonyság majd pótolja a vagyont. A két tudós számítása szerint az uránium kivonása érintetlenül hagyja az ércben levő polonium- és rádiumnyomokat. Semmi akadályta tehát annak, hogy ezeket a nyomokat az üledékben meg ne lehessen találni. A nyers szurokérc drága, de az üledéknek alig van értéke. Ha valamelyik osztrák kollégától ajánlólevelet kérne a joachimsthalai bánya igazgatóihoz, talán lehetséges lesz elfogadható áron beszerezni nagyobb mennyiséget ebből az üledékből.

Az egész dolog egyszerű. Csak valakinek ki kellett találnia.

Emellett azonban nyersanyagot is kell vásárolni és a szállítás költségeit is kell fizetni. Pierre és Marie megtakarított pénzeszkéből veszik el a szükséges összeget. Arra nem is gondolnak, hogy hivatalos kölcsönt kérjenek ... Ha két fizikus, aki nagy fontosságú felfedezés nyomán jár, a párizsi egyetemről, vagy a kormánytól kérne segítséget, hogy szurokércüledéket vásárolhasson, szemükbe nevetnének. Mindenesetre levelük valamilyen hivatal iratcsomói között elkallódnék és hónapokig kellene várniuk, amíg a valószínűleg kedvezőtlen válasz megérkeznék.

Annak a francia forradalomnak a hagyományaiból és elveiből, mely bevezette a méterrendszert, megalapította az École Normale-t és számos esetben előmozdította a tudomány fejlődését, az állam úgy látszik csak Fouquier-Tinville kéteshírű szavait őrizte meg: ő mondta, azon a tárgyaláson, melyen Lavoisier-t halálra ítélték:

„A köztársaságnak nincs szüksége tudósokra.”

De legalább a Sorbonne-hoz tartozó számos épület között nem lehetne egy megfelelő munkahelyiséget találni és azt a Curie házaspár rendelkezésére bocsátani? Úgy látszik, nem! Hiábavaló lépések után (Pierre és Marie visszatért kiindulópontjához, a Fizikai Iskolához, a kis műhelyhez, ahol Marie első kísérleteit végezte. A műhely egy udvarra néz, az udvar másik részén fabarakk fekszik, egy elhagyatott hangár, melynek üvegteteje oly szánalmas állapotban van, hogy az eső is becsurog rajta. Régebben az orvosi kar boncolóteremnek használta ezt a helyiséget, de már hosszabb idő óta arra sem tartották méltónak, hogy holttesteket helyezzenek el benne. Fapadló nincs: a földet vékony aszfaltréteg takarja, az egész bútorzat néhány ócska konyhaasztal, egy fekete tábla, melyről csak Isten tudja, hogyan került oda, egy öreg vaskályha rozsdás csővel.

Nincs munkás, aki szívesen dolgozna ilyen helyen. De Pierre és Marie ezzel is megelégszik. A hangárnak egy előnye is van: olyan rideg, hogy senki sem tagadja meg tőlük. Az iskola igazgatója többször kimutatta jóakarátát Pierre-rel szemben s valószínűleg sajnálja is, hogy nem tud jobb helyiséget a házaspárnak felajánlani. De Curie-ék, akik boldogok, hogy felszerelésükkel együtt nem az utcán vannak, hálálkodnak és erősítgetik, hogy „ez teljesen megfelelő és majd sikerül rendbehozniuk”.

Miközben birtokukba veszik a helyiséget, az ausztriai válasz is megérkezik. Jó hírek! Csodálatos véletlen folytán az újabb urániumkivonásból visszamaradt üledéket nem hányták szét. Valahol Joachimsthal közelében halmozták fel. Süss professzor és a bécsi Természettudományi Akadémia közbenjárására az osztrák kormány, a gyár tulajdonosa ingyen bocsát egy tonna üledéket a két holdkóros francia rendelkezésére, akiknek állítólag szükségük van erre az anyagra. Ha később nagyobb mennyiséget óhajtanak, a bánya a legkedvezőbb feltételek mellett engedi majd át nekik. Curie-éknek pillanatnyilag így csak egy tonna érc szállítási költségeit kell viselniük.

Egy reggel lovaskocsi áll meg a Fizikai Iskola előtt. Értesítik a fiatal házaspárt. Hajadonfőtt, munkakabátjukban szaladnak le a kocsizhoz. Pierre sohasem izgatott, s most is nyugodt maradt, de Marie nem tudja elnyomni örömét a zsákok láttára, melyeket leraknak a szállítómunkások. Hát megjött a szurokérc, az ő szurokérc, melynek érkezését néhány nappal azelőtt már jelezték a teherpályaudvarról. A kíváncsiságtól és türelmetlenségtől lázasan kinyit egy zsákot, hogy gyönyörködjék kincsében. Két kezét a cseh fenyőtűkkel keveredett barna, fénytelen érc tömegbe süllyeszti.

Itt rejtőzik a rádium. Innen nyeri majd Marie a rádiumot, még akkor is, ha egy egész hegyet kell feldolgoznia ebből az élettelen tömegből, mely az utak porához hasonlít.

*

Maria Sklodowska diákéveinek leglelkesítőbb pillanatait egy padlásszobában élte át. Most Marie Curie-nek egy rozoga épületben csodálatos örömben lehet része. Különös ismétlődése az eseményeknek: a fanyar és szellemi boldogsághoz, melyet Marie előtt nyilván egyetlen asszony sem élvezett, ezúttal másodszor is a legnyomorúságosabb környezetben jut.

A hangár megdönti a kényelmetlenség rekordját. Nyáron az üvegtető következtében forró, mint egy üvegház, télen az ember nem tudja, mit válasszon: a fagyot vagy az esőt. Ha esik, a víz cseppenként hull tompa, idegesítő zajjal a padlóra, vagy a munkaasztalok egyes pontjaira, amelyeket a házaspár megjelöl, nehogy egy készüléket állítsanak oda. Ha fagy van, az ember is fagyoskodik. Nem lehet rajta segíteni. A kályha nem ér semmit, még ha fehérén izzóvá fűtik is. A közvetlen közelben meleg van, de mihelyt távolabb mennek, megint a sarkövön érzik magukat.

Majdnem helyesebb, ha Pierre és Marie megszokja a külső hőmérséklet szigorát: a feldolgozás legnagyobb részét az udvaron kell elvégezni, mert hiányzik a szellőztető készülék, amely kihajtaná az ártalmas gázokat. Ha zápor keletkezik, a fizikusok sietve viszik vissza a hangárba készülékeiket. S hogy munkájukat folytathassák, anélkül, hogy megfulladnának, kinyitják az ajtót és az ablakokat s így idéznek elő léghuzatot.

Marie aligha dicsekedett orvosa előtt, hogy ezzel a nagyon különös kúrával igyekezett a tüdőbaj kitörését elősegíteni!

Nem volt pénzünk, laboratóriumunk, segítségünk, hogy ezt a fontos és nehéz feladatot jól végezzük el — írja később Marie. — Szinte a semmiből kellett valamit teremteni, és ha egyetemi éveimet Kazimir Dluski valamikor „életem hősi éveinek” nevezte, túlzás nélkül állíthatom, hogy ez az idő férjem és önmagam számára közös hősi korunk volt.

... És mégis, a nyomorúságos hangárban töltött évek életünk legjobb, legboldogabb, egyedül csak a munkának szentelt évei voltak. Gyakran megtörtént, hogy a helyszínen készítettem el ebédünket, mert így nem kellett valami fontos munkát félbeszakítani. Néha reggeltől estig kellett kavarnom egy forrásban levő tömeget, nálamnál alig valamivel kisebb vasrúddal. Este halálosan fáradt voltam.

Ilyen körülmények között kellett Marie-nak és Pierre-nek dolgoznia 1898-tól 1902-ig.

Az első év folyamán együttesen végzik a rádium és a polonium kiválasztásának munkáját, s közösen tanulmányozzák az elnyert s mindinkább aktívabb termékek sugárzását. Nemsokára úgy látják, célszerű, ha megosztják a munkát. Pierre Curie azt tűzi ki feladatául, hogy közelebbről megismerje a rádiumot s megállapítsa az új elem tulajdonságait. Marie a vegyi feldolgozást folytatja, amelynek segítségével tiszta rádiumot kell nyerniük.

Ebben a munkamegosztásban Marie vállalta magára a férfimunkát: úgy dolgozik, mint egy napszámos. A hangárban férje a finomabb kísérletekbe merült el. Az udvaron, poros és savaktól foltos zubbonyában, lengő hajával és csípős füst közepette Marie egy egész gyár munkáját végzi.

Néha húsz kiló anyagot dolgoztam fel egyszerre — írja —, aminek az volt az eredménye, hogy a hangár tele lett lecsapódásokat és folyadékokat tartalmazó hatalmas edényekkel. Munkám nagyon fárasztó volt: tálakat kellett cipelnem, egyik edényből a másikba kellett folyadékokat öntenem és órák hosszat kellett kavarnom az olvasztóüstben fortyogó anyagot.

De a rádium nem akarja feltárni titkát: a legcsekélyebb jóakaratot sem mutatja, hogy megismertesse magát az emberrel. Hol van az az idő, amikor Marie egy százalék rádiumot sejtett a szurokérc üledékeiben! Az új lényeg sugárzása annyira erős, hogy az ércben szétszórt végtelenül csekély rádium meglepő jelenségek forrása, melyeket könnyen meg lehet figyelni és mérni. A nehézség, a lehetetlenség ennek a kis mennyiségnek az elkülönítésében áll.

A napokból hónapok, évek lesznek. Pierre és Marie nem veszi el bátorságát. Ez a konok anyag lenyűgözi őket.

A szeretet és a tudományos szenvedély által összekapcsolva, a legelemibb kényelemmel sem törődve élnek egy deszkabódében, de úgy látszik, mindketten erre születtek.

Ebben az időszakban teljesen lekötött bennünket az új munkaterület, melyet egy váratlan fölfedezés tárt fel előttünk — írja Marie. — Bár munkakörülményeink nehezek voltak, nagyon boldognak éreztük magunkat. Egész napunk a laboratóriumban telt el. Szegényes hangárunkban nagy nyugalom honolt, néha, amikor egy kísérletet ellenőriztünk, fel-álá sétáltunk időszerű és jövőendő munkánkról beszélgetve. Ha fáztunk, egy csésze forró teát ittunk a kályha mellett és fölmelegedtünk. Mint valami álomba, úgy feledkeztünk bele a munkába ...

Laboratóriumunkban kevesen fordultak meg. Időnként megjelent egy fizikus vagy vegyész: kísérleteinket akarta látni, vagy tanácsért jött Pierre Curie-hez, akit a fizika bizonyos területei

közismert szaktekintélyének tartottak. A fekete tábla előtt zajlottak le a beszélgetések, azért emlékszem olyan élénken rájuk, mert ösztönzően hatottak tudományos kutatásainkra és munkakedvünkre, anélkül, hogy gondolataink menetét és a békés, elmélyülésre alkalmas, valódi laboratóriumi légkört megzavarták volna.

Amikor Pierre és Marie otthagynak egy készüléket és csöndesen elbeszélgetnek a rádiumról, szenvedélyük tárgyáról szőtt mondataikban magasröptű és naiv gondolatok váltakoznak egymással.

— Kíváncsi vagyok, vajon külsőre milyen lesz? — mondja egy szép napon Marie, olyan gyermek kíváncsiságával, akinek játékszert ígértek. — Pierre, te milyennek képzeled?

— Nem tudom, milyen lesz — feleli csöndesen a fizikus. — Csak azt kívánom, hogy szép színe legyen.

•

Különös, hogy Marie Curie leveleiben nem találunk csodálatos munkájáról érzékeltető, színes magyarázatokat, melyek nemrégiben még villámszerűen átütöttek a levelek baráti hangján. Talán azért, mert a hosszú évek óta tartó számkivetettség meglazította a bensőséges kapcsolatot közte és övéi között? Vagy talán munkája annyira lefoglalja, hogy másra nem marad ideje?

Ennek a zárkózottságnak a főoka valószínűleg másban keresendő. Nem véletlen, hogy Madame Curie levelei abban a pillanatban vesztek el érdekességüket, amikor életének története rendkívüli lesz. Mint gimnazista, nevelőnő, diáklány, fiatal asszony Marie tudott magáról mesélni... De ma hivatásának kimondhatatlan titka zárkózottá teszi. Azok között, akiket szeret, nincs senki, aki megértené, akinek érzéke lenne gondja és nagy álma iránt. Csak egy emberrel tudja megosztani álmait, ez élettársa, Pierre Curie. Csak neki mondja el legbensőbb gondolatait, s céljait. A többieknek, még a hozzá legközelebb állóknak is csak egy majdnem banális képet ad önmagáról. Polgári életén kívül nem beszélt semmiről. Néha érzékeny szavakkal ecseteli családi boldogságát; de munkájáról csak szűkszavú, rövid, semmitmondó mondatokban számol be: háromsoros hírek, melyek távolról sem sejtetik, milyen élményt jelent számára ez a munka. Soraiból azt a határtalan törekvést érezzük, hogy egy szóval se színezzé választott életformájának leírását. Finom szerénység és az üres, teljesen felesleges szavaktól való irtózása látszik belőle. Marie maga a háttérbe húzódik, elrejtőzik, vagy inkább csak énjének egyik arcát mutatja. Leveleiben közömbösségből vagy bölcsességből a lángeszű tudós asszony alakja teljesen elmosódik a hétköznapié mögött.

Marie Broniánák, 1899:

... Életünkben semmi változás. Sokat dolgozunk, de egészségünknek nem árt a munka, mert jól alszunk. Esténként a kicsivel foglalkozom. Reggel felöltöttem, megettem és aztán 9 óra tájban rendszerint elmehetek hazulról. Az egész évben egyszer sem voltunk színházban vagy hangversenyen, nem látogattunk meg senkit. Egyébként jól érezzük magunkat... Csak a családom hiányzik nagyon, főleg ti, kedveseim és apa. Nagyon gyakran elszomorít, hogy távol vagyok tőletek. Ettől eltekintve másra nincs panaszom, mert egészségi állapotunk rendben van. A gyerek szépen fejlődik, uramnál jobb embert álmodni sem tudnék; sohasem gondoltam volna, hogy ilyen férjet találok. Valóságos ajándéka az égnek, minél tovább élünk együtt, annál inkább szeretjük egymást.

Munkánk halad. A közeljövőben előadást fogok tartani róla. Múlt szombaton kellett volna

sorrakerülnie, de nem értem rá. Ilyenformán biztosan most szombaton lesz, vagy két hét múlva.

A munka, amelyről csak sebtiben tesz említést, nagyszerűen halad. Az 1899. és 1900. évek folyamán, Pierre és Marie emlékiratot adnak ki a rádium által előidézett „indukált radioaktivitás” felfedezéséről, egy másikat a radioaktivitás hatásairól, még egyet a sugarak által módosult levegő elektromos töltéséről. Végül az 1900-as Fizikai Kongresszus számára kiadnak egy általános jelentést radioaktív testekről, amely az európai tudósok körében óriási feltűnést kelt.

A radioaktivitás új tudományának fejlődése rohamos léptekkel halad előre. Curie-éknek munkatársakra van szükségük. Eddig csak egy Petit nevű laboratóriumszolga állt időnként rendelkezésükre. Ez a jó ember egyéni lelkesedésből és csaknem titokban dolgozott náluk szolgálati idején kívül. De most kiváló szakemberekre van szükségük. Pierre és Marie inkább fizikus, mint kémikus. Felfedezésüknek a vegyészeti területén fontos következményei vannak, melyek figyelmes tanulmányt igényelnek. A házaspár hozzáértő kutatókkal szeretne társulni.

A radioaktivitással kapcsolatos munka magányban kezdődött — írja később Marie. — De a feladat sokoldalúsága miatt a másokkal való együttműködés mindinkább szükségessé vált. A Fizikai Iskola egyik munkavezetője, G. Démont már 1898-ban ideiglenes segítséget nyújtott. 1900 körül Pierre Curie érintkezésbe lépett egy fiatal vegyésszel, André Debierne-nel, Freidel professzor kiváló tanársegédjével. Pierre Curie ajánlatára André Debierne készségesen vállalkozik arra, hogy a radioaktivitás körüli munkákkal foglalkozzék. Elsősorban egy új rádióelem után kezdett kutatni, melynek létezését a vas-csoportban és a ritka földeken gyanítják. Ezt az elemet, actiniumot ő fedezte fel. Bár a Sorbonne fizikai vegytan laboratóriumában dolgozott, amelyet Jean Perrin vezetett, gyakran meglátogatott bennünket hangárunkban s nemsokára nagyon közeli barátaink lett, később Curie doktossal és gyermekeinkkel is barátságba került.

Így mielőtt még a poloniumot és a rádiumot sikerült volna elszigetelni, egy francia tudós, André Debierne felfedezi „testvérüket”, az actiniumot.

Ebben az időben — meséli Marie — egy fiatal fizikus, George Sagnac, aki a röntgen-sugarakat tanulmányozta, gyakran kereste fel Pierre-t és azokról a hasonlóságokról beszélgettek, amelyek ezen sugarak másodlagos sugarai és a radioaktív testek sugárzása közt létezhetnek. Egy közös munkát adtak ki ezen másodlagos sugarak által közvetített elektromos töltésről.

Marie továbbra is folytatja a Joachimsthalból ismételt küldött szurokércüledék feldolgozását. Kérlelhetetlen kitartásával négy év alatt minden nap a fizikus, kémikus, szakmunkás, mérnök és napszámos feladatát látta el. Az ő agyának és izmainak köszönhető, hogy a hangár öreg asztalain állandóan szaporodtak a mindjobban töményített és mind erősebben rádiumtartalmú anyagok.

Madame Curie közeledik a célhoz: az az idő már elmúlt, amikor az udvaron a csípős füst közepén állva a hatalmas üstökben forró anyagra ügyelt. Most az erősen radioaktív oldatok megtisztításának és kristályosításának szakasza következik. De a rögtönzött berendezés szegénysége miatt a munka nehezebb, mint valaha. Ez lenne a pillanat, amikor egy végtelenül tiszta helyiségre és az időjárás viszontagságaitól teljesen védett készülékre lenne szükség!...

A huzatos hangárban a levegő tele van vas- és szénporral; ez, Marie nagy bánatára letelepszik a nagy gonddal megtisztított készítményekre. A szíve elszorul, amikor ezeket a mindennapi kis szerencsétlenségeket látja, amelyek felőrlik idejét és erejét.

Pierre-t annyira megviselte a szüntelen küzdelem, hogy legszívesebben feladná az egészséget. Értsük meg egymást, nem akarja végleg abbahagyni a rádium és a radioaktivitás tanulmányozását, de pillanatnyilag szívesen beszüntetné a *tiszta rádium* előállítására irányuló különleges munkálatokat. Később jobb körülmények között majd megint el lehet kezdeni a munkát. Pierre Curie-nek, akit jobban érdekel a természeti jelenségek értelmezése, mint anyagi alapjuk kutatása, kedvét szegik Marie kimerítő kísérleteinek száralmas eredményei. Azt ajánlja neki, hogy függesszék fel a munkát.

De Pierre nem számol feleségének lelki alkatával. Marie elhatározta, hogy különválasztja a rádiumot és külön is fogja választani. Megveti a fáradságot, a nehézséget és még saját ismereteinek hiányával sem törődik, pedig ez megnehezíti feladatát.

Végeredményben Marie nagyon fiatal tudós: még hiányzik belőle férjének — aki húsz éve dolgozik — biztos tekintete, nagy képzettsége és néha bizony téved a jelenségek vagy módszerek megítélésében, nem ismeri őket eléggé: tehát nagy sietve át tanulmányozza őket.

Nem baj! Csökönyösen hozzátapad munkájához.

Negyvenöt hónappal ama nap után, amikor Curie-ék bejelentették a rádium valószínű létezését, 1902-ben Marie győzedelmeskedik ebben az idegőrlő háborúban: sikerül egy tized gramm tiszta rádiumot előállítani és elvégezni az új elem atomsúlyának első mérését: az atomsúly 225.

A hitetlen vegyészek számára — néhány még maradt — nincs más hátra, minthogy meghajtsák fejüket a tények és egy asszony emberfeletti szívóssága előtt.

A rádium hivatalosan is létezik.

*

Este kilenc óra. Pierre és Marie otthon ül. 1900 óta Boulevard Kellermann egyik házában laknak. A ház illik hozzájuk ... A körútról, ahol három sor fa félig eltakarja az erődítményeket, csak egy szomorú falat és egy kis házajtót lehet látni. De az egyemeletes házacska mögött szép és csendes külvárosi kert rejtőzik. És a gentilly-i sorompón át az ember a külvárosba, az erdőbe menekülhet.

Curie doktor, aki a házaspárral él, már visszavonult szobájába. Marie megfürdette és lefektette kislányát, és egy hosszú percig ott maradt a kis ágy mellett. Ez már hozzátartozik az elalvás szertartásához. Ha Iréne este nem érzi maga mellett anyját, fáradhatatlanul hívja „MÉ”-t. Ez a szó helyettesíti számunkra mindig a „mamá”-t. És Marie meghajol a kislány nyakassága előtt, felmegy az emeletre, leül a gyermek ágya mellé és a homályban addig marad ott, amíg a gyermek hangját szabályos lélegzés váltja fel. Csak akkor megy vissza Pierre-hez, aki már türelmetlenkedik. Szelídsége ellenére Pierre a legkövetelődzőbb, és legféltékenyebb férj. Annyira megszokta feleségének állandó jelenlétét, hogy a legkisebb eltérés megzavarja munkájában. Ha Marie valamivel hosszabb ideig marad kislányánál, visszatérését épp olyan igaztalan, mint nevetséges szemrehányással fogadja:

— Te csak a gyerekekkel törődsz!

Pierre lassan fel-alá járkál a szobában, Marie leül, néhányat ölt a kötényen, amelyet Iréne számára készít. Sohasem vesz kész ruhát a gyerekeknek: nagyon cifrának és kényelmetlennek találja a bolti árut.

Amikor Bronia Párizsban tartózkodott, a nővérek maguk találtak ki ruhamodelleket és ezek szerint együtt varrták lányaik ruháit. A modelleket Marie még ma is használja.

De ma este nem tud munkájára figyelni. Idegesen felkel és hirtelen így szól:

— Mi lenne, ha odamennénk egy percre!

A hangjából kicsendülő könnyörgés felesleges, mert Pierre is ég a vágytól, hogy visszamenjen az alig két órával ezelőtt elhagyott hangárba. A rádium nem hagyja őket nyugton, hívja a két tudóst birodalmukba, a szegényes laboratóriumba.

Nehéz munkanap van hátuk mögött; és a legokosabb lenne, ha lepihennének. De Pierre és Marie nem mindig a bölcs dolgot követi. Felveszik kabátjukat, bejelentik Curie doktornak távozásukat és kisuhanak. Gyalog mennek, karonfogva, csaknem szóltanul. Céljukhoz értek, Pierre kinyitja a csikorgó ajtót. Belépnek varázsbirodalmukba.

— Ne gyújts világot! — mondja Marie és halkán, nevetve hozzáteszi: — Emlékszel még, hogy egyszer azt mondtad nekem: „szeretném, ha a rádiumnak szép színe lenne?”

A néhány hónap óta nyilvánvaló valóság még meséőbb, mint az egykori gyerekesen komoly kívánság. A rádium mással is dicsekedhet, nemcsak „szép szín”-nel: *saját magától világít!* A sötét hangárban az asztalra és a falipolcokra helyezett értékes szilánkok üvegedényeikben kékesen foszforeszkálnak az éjszakában.

— Nézd ... nézd! — suttogja a fiatal asszony.

Óvatosan megindul és egy széket keres. A sötétben és csendben leül. Mindkettőjük arca a sápadt fények felé fordul, a titokzatos fényforrások, a rádium — az ő *rádiumuk felé!* Marie lehajtott fejjel, ugyanolyan helyzetben ül, mint egy órával előbb gyermekének ágyánál.

Élettársának keze megsimítja a haját.

Sohasem fogja elfelejteni ezt az estét, a fénylő bogárkákat, ezt a tündérjátékot.

XIV.

NEHÉZ ÉLET

Életük tökéletesen boldog lett volna, ha a természet ellen folytatott szenvedélyes harcot erejük teljes latbavetésével tudják megvívni.

De sajnos, mással is kellett harcolniuk és itt vesztesek maradtak.

Havi ötszáz frankért Pierre a Fizikai Iskolában százhusz órát ad és a tanulók kísérleteit vezeti. A fáradságos tanításhoz még hozzájárul a maga kutató munkája. Amíg Curie-éknek nem volt gyermekük és Marie el tudta végezni a házimunkát, az ötszáz frank fedezte a kiadásokat. De Iréne születése után egy dajkának és egy szolgálónak a bére nagy rést ütött a költségvetésen. Pierre és Marie kénytelen új kereseti lehetőségek után nézni.

Nem tudok vigasztalanabb dolgot elképzelni, mint e két felsőbbrendű ember ügyetlen és szerencsétlen próbálkozásait, amint a hiányzó évi 2—3000 frankot szeretnék megszerezni. De a probléma nem egyszerűen abban áll, hogy valami alárendelt foglalkozást találjanak, amely fedezi a hiányt. Tudjuk, hogy Pierre Curie számára a tudományos kutatás életszükséglet. Munkája a laboratóriumban — vagy inkább a hangárban, mert nincs laboratóriuma — fontosabb, mint az evés vagy alvás. Viszont iskolai elfoglaltsága idejének legnagyobb részét lefoglalja. Az eszményi az lenne, ha ahelyett, hogy új kötelezettséget vállalna, a mostanit is megkönnyítenék számára. De nincs elég pénzük. Mit tegyen?

A megoldás egyszerű — túlságosan egyszerű. Ha Pierre-t professzornak neveznék ki a Sorbonne-ra (ez az állás munkái révén mindenképp megilletné), évi tízezer frankot kapna s elfoglaltsága is kisebb lenne; tudása a diákok hasznára válna és emelné az egyetem tekintélyét.

S ehhez az álláshoz egy külön laboratórium is járna, Pierre Curie többet nem is kérne a sorstól. Egy laboratórium, mindazzal, ami a hangárban hiányzik, elektromos és technikai felszerelés; hely néhány asszisztens számára; télen némi meleg ...

Örült igények, balga álmok! Az egyetemi katedrát Pierre csak 1904-ben kapja majd meg, amikor már az egész világ ismeri a nevét. Laboratóriumot pedig sohasem fognak rendelkezésére bocsátani. A halál könnyebben szegődik a nagy emberekhez, mint a világi hatalom.

Ugyanis Pierre, aki mintegy arra született, hogy kibetűzze a titokzatos jelenségeket s éles elmével küzdjön az ellenséges anyaggal, maga a megtestesült ügyetlenség, ha valamilyen állást kell kiharcolni. A legnagyobb hibája az, hogy lángész, mert ez személyes vetélkedésben mindig engesztelhetetlen és titkos haragot szül. Nem ismeri a számításokat és cselszövéseket. Legjogosabb címei nem segítenek rajta, mert nem tudja, hogyan kell azokat ügyesen felhasználni.

„Mindig kész volt visszalépni barátai, sőt még vetélytársai javára is, így típusa volt a »rossz jelöltnek-
“ — mondja majd róla Henri Poincaré s hozzáteszi: — „De demokráciában nem éppen a jelöltekben van a hiány” ...

1898-ban egy fizikai vegytani tanszék megüresedik a Sorbonne-on. Pierre Curie elhatározta, hogy megpályázza. Ha igazságosak akarnak lenni, ki kell nevezniök... De nem volt sem az École Normale, sem az École Polytechnique növendéke s így meg van fosztva attól a támogatástól, amelyben ez a két intézmény egykori tagjait részesíti. Ezenkívül a tizenöt év óta közzétett felfedezések nem tartoznak „pontosan” a fizikai vegytan területéhez, állítja néhány szőrszálhasogató professzor. A pályázat nem jár sikerrel.

„Elvesztettük a csatát” — írja neki egyik híve, Friedel professzor —, „de a sajnálaton kívül, hogy önt felbátorítottam ezzel az eredménytelen jelöltetésre, még az a megnyugtató érzésem is megmaradt, hogy a szavazást megelőző vita sokkal kedvezőbb volt számunkra, mint maga a szavazás. Bár Lippmann, Bouty, Pellat és jómagam minden erőnket megfeszítettük, s ellenfelei is dicsérettel halmozták el nagyszerű munkáit, de ugyan mit tehetünk volna az École Normale volt növendéke és a matematikusok elfoglaltsága ellen?”

Az a tény, hogy a vita kedvező volt Pierre-re nézve, legfeljebb platonikus kárpótlás. Hónapokon keresztül nem üresedik meg megfelelő állás és Curie-ék, akiket teljesen lefoglal a rádiumkutatás nagy munkája, inkább szegényesen éldegélnek, mintsem, hogy az előszobákban vesztegessék idejüket. Bátran szembenéznek a balszerencsével és nem panaszkodnak. Végeredményben ötszáz frank még

nem jelent nyomort. Majd megélnék valahogy... Nehezen.

Marie Jozef Sklodowskinek 1899. március 19-én:

„Nagyon takarékosan kell élnünk. Férjem fizetéséből nem jövünk ki, de eddig még" minden évben hozzájutottunk valami váratlan különkeresethez, így háztartásunk mérlege egyensúlyban maradt.

Egyébként remélem, hogy valamelyikünk végleges állást kap. Akkor nemcsak arra kell majd ügyelnünk, hogy a víz színén maradjunk, hanem valamit félre is tehetünk, hogy gyermekünk jövőjét biztosítsuk. Csak a disszertációmon legyek túl, aztán állást keresek.

Ez idő szerint új fémjeink annyi munkát adnak, hogy nem tudok készülni a doktorátusra, amelynek alapja ugyan épp ez a munka, de kiegészítő tanulmányokra is szükség volna, arra pedig most nem futja az időmből.

Egészségesek vagyunk, férjemet nem kínozza reumája és én is jól vagyok, egyáltalán nem köhögök. A klinikai és több köpetvizsgálat szerint a tüdőmnek semmi baja.

Iréne szépen fejlődik. Tizennyolc hónapos korában elválasztottam, de természetesen már régen adtam neki tejlevest. Most friss, egyenesen a tyúk alól kiszedett tojással és tejjel táplálom."

1900 ... A háztartási naplóban a kiadások emelkednek és meghaladják a bevételeket. Az öreg Curie doktor fiánál lakik és Marie a Kellermann boulevardon bérel 1400 frankért egy kis házat, hogy házanépét, öt személyt, köztük a szolgálat, elhelyezze. A szükség arra kényszeríti Pierre-t, hogy felügyelői állást kérjen az École Polytechnique-ben. Az állást meg is kapja, évi kétezeröttszáz frank fizetéssel.

Hirtelen nem remélt ajánlat érkezik. De nem Franciaországból. A rádium felfedezése, amelyről a nagyközönség még nem szerzett tudomást, már ismert a fizikusok előtt. A genfi egyetem rendkívüli áldozatokra hajlandó, hogy magához kapcsoljon egy férfiút és egy nőt, akiket a legkiválóbb európai tudósok közé számít: a dékán felajánl Pierre Curie-nek egy fizikai tanszéket, tízezer frank évi tiszteletdíjjal, szabad lakással és egy laboratórium vezetését, „melynek költségvetési hitelét Curie professzorral egyetértésben fel fogják emelni s ahová két asszisztent is beosztanak. A laboratórium állományának megvizsgálása után a tudományos eszközöket ki fogják egészíteni”. Marie ugyanabban a laboratóriumban kapna hivatalos állást. A sors néha megtréfálja az embert. Megadja azt, ami a legforróbb kívánságod, csak egy hajszálnyit változtat rajta s ez lehetetlenné teszi, hogy elfogadd. Csak a nagylelkű levél fejlécén állt volna „Genf köztársaság és kanton” helyett „Párizsi Egyetem”, és a Curie-család elérte volna a boldogság netovábbját.

Ezt a genfi állást annyi szeretettel és tisztelettel ajánlják fel Pierre-nek, hogy az első pillanatban elfogadja. Júliusban Svájcba utazik Marie-val, ahol kollégáik meleg fogadtatásban részesítik mindkettőjüket. De a nyár folyamán aggályai támadnak. Először néhány hónapot kellene arra szentelnie, hogy előkészüljön a nehéz egyetemi előadásokra. A rádiummal kapcsolatos kutatást ideiglenesen be kellene szüntetnie, mert az átszállítás nagy nehézségekbe ütközik s későbbre kellene halasztani az új elem megtisztításának munkálatait. Mindez túlságosan nagy áldozat lenne a két rajongó számára.

Pierre Curie nehéz szívvel elküldi a mentegetődő lemondó levelet Genfbe. Eltávolítja magától a

könnyebb élet kísértését és elhatározza, hogy a rádium iránti szeretetből Párizsban marad. Októberben az École Polytechnique-ben viselt állását felcseréli: a jobban javadalmazott „Fizikai, kémiai, természettudományi intézet” tanári állásával. Marie is ki akarja venni részét a munkából és megpályázza a sévres-i Tanárképző Intézet fizikatanári helyét. A pályázat sikerrel jár.

Az igazgatóhelyettes levélben közli vele kinevezését:

„Asszonyom,

tisztelettel értesítem, javaslatomra önt bízták meg azzal, hogy a sévres-i Tanárképző Intézet I. és II. évfolyamán a fizikából előadásokat tartson.

Jövő keddtől, f. hó 29-étől számított bármelyik napon szíveskedjék jelentkezni az igazgatónőnél.”

Kettős eredmény. A költségvetés egyensúlya hosszú időre helyreáll — de Curie-ék éppen akkor vállalnak magukra hatalmas munkatöbbletet, amikor a radioaktivitás kísérleteihez összes energiájukra szükség lenne. Pierre-től megtagadják az egyetlen hozzá méltó állást: a sorbonne-i tanszéket. De boldogan bíznak rá másodrendű, fárasztó órákat.

Curie-ék a kézikönyveket böngészik, feladatokat állítanak

össze, kísérleteket választanak ki tanfolyamaik számára...

Pierre vállán most kettős teher nyugszik, kétféle tanítás terhe. Marie-re nagy hatással vannak az első francia nyelvű tanítás órái, és az előadásokra való készülés roppant gondot okoz neki. Új módszert vezet be és olyan eredeti órarendeket állít össze, olyan eredetien ad elő, hogy az egyetem rektora, Lucien Poincaré is felfigyel rá, és gratulál a fiatal asszonynak. Marie nem ismer félig végzett munkát.

Mennyi elpazarolt erő, mennyi idő, amit a nagy munkára lehetett volna fordítani! Kijavított dolgozatokkal teli aktatáskájával a kezében Marie hetenként többször utazik Sévres-be a kétségbeejtően lassú villamoson. Pierre a Fizikai Iskolából az új intézetbe rohan, majd vissza a hangárba. Alig kezdett el egy kísérletet, máris ott kell hagyni készülékeit, hogy kikérdezze fiatal tanítványait. Azt remélte, hogy új állásához egy laboratóriumot is csatolnak. Ez mindenért megvigasztalta volna! Szó sincs róla! Csak két kis helyiséget kap. A csalódás olyan nagy, hogy legyőzi a kéréstől való iszonyát és megkísérli, hátha sikerül kiharcolnia nagyobb helyiséget. De lépése eredménytelen.

Azok, akik már eljárta hasonló ügyekben — írja később Marie — ismerik az anyagi és közigazgatási nehézségeket, melyekbe kérésük ütközik és tudják, hogy mennyi hivatalos levél, látogatás, felszólamlás szükséges, amíg az ember a legcsekélyebb dolgot elnyeri. Pierre Curie-t mindez elfárasztotta, és elcsüggesztette.

A megerőltetés kihatással van a házaspár munkakedvére, s még egészségi állapotára is. Főleg Pierre fárad el, s így szükségessé válik óráinak csökkentése. Az ásványtani katedra éppen üresedésben van a Sorbonne-on: a kristályok fizikájával kapcsolatos fontos elméletek szerzője, Pierre, mindenképpen méltó a tanszékre. Megpályázza. De a győzelem vetélytársái.

„Nagy érdemekkel s még nagyobb szerénységgel — írja Montaigne — az ember hosszú ideig

ismeretlen maradhat.”

Barátai minden eszközzel azon vannak, hogy közelebb hozzák az elérhetetlen tanári katedrához. 1902-ben Mascart professzor sürgetőleg arra kéri Pierre-t, hogy jelöltesse magát a Természettudományi Akadémiába. Megválasztása biztos, s ez később majd előnyösen befolyásolja anyagi helyzetét.

A tudós először nem tudja, mit tegyen, majd kedvetlenül, engedelmeskedik. Csak nehezen szánja rá magát, hogy elvégezze a hagyományos látogatásokat az Akadémia tagjainál, mert megalázónak és ostobának tartja ezt a hagyományt. De az Akadémia fizikai szakosztálya egyhangúlag jelöli. Ez meghatja, s hozzájárul a jelöltetéshez. Mascart alaposan megdolgozza a tudóst, aki kihallgatásra jelentkezik az illusztris társaság összes tagjainál.

Amikor Pierre Curie híres lesz és az újságírók érdekes részletek után kutatnak életében, egyikük így írja le az akadémikusoknál tett látogatásait:

„... Emeleteket járni, csöngetni, magát bejelenteni, elmondani, miért jött — mindez már szégyennel töltötte el az akarata ellenére jelölt tudóst; de a dolog nehezebbik része csak ezután következett: dicshimnuszt kellett zengeni önmagáról, tudását, munkáit ismertetve — és ez már emberfeletti feladatot jelentett számára. Végül őszintén és kiadósan magasztalta vetélytársát és sietett kijelenteni, hogy Amagat úr méltóbb az akadémiai tagságra, mint ő, Pierre Curie!”

Június 9-én közzéteszik a választás eredményét: az akadémikusok Pierre Curie és Amagat úr közül az utóbbit választották meg.

Egy benső barátjának, Georges Gouy-nak Pierre így adja tudtul a hírt:

„Kedves Barátom, amint ön azt sejtette, a választás Amagat javára dőlt el, aki huszonhárom szavazatot kapott, míg én húszat és Gernez hatot.

Az egészben csak azt sajnálom, hogy a látogatások sok időmet elrabolták. A szakosztály egyhangúan jelölt az első helyen, s én nem ellenkeztem.

Azért mesélem el önnek ezeket a pletykákat, mert tudom, hogy kedveli őket, de nem szeretném, ha azt hinné, hogy ezek a jelentéktelen események érzékenyen érintenek.

Őszinte híve,

Pierre Curie”

Az új dékán, Paul Appell — ugyanaz, akinek előadásait Marie valamikor elragadtatva hallgatta — nemsokára megkísérli, hogy más módon szolgálja Pierre érdekeit. Ismeri hajlíthatatlanságát és előkészíti az utakat.

Paul Appell Pierre Curie-hez:

A minisztérium arra kér, tegyék felterjesztést a becsület-rendre vonatkozólag, önnek rajta kell lennie a listán. A Karnak tesz szolgálatot vele. Elismerem, a kitüntetés nem sokat jelent az Önhöz hasonló értékes embernek, de a Kar legméltóbb tudósait akarom felterjeszteni, azokat, akik felfedezéseikkel és

munkáikkal legjobban kitűntek. Ez egyik módja annak, hogy megismertessük őket a miniszterrel és megmutassuk, hogyan dolgoznak a Sorbonne-on. Ha megkapja a kitüntetést, tetszése szerint viselheti vagy sem, csak arra kérem, engedje magát felterjeszteni ...

Bocsásson meg, kedves kartársam, hogy levelemmel zavartam és fogadja őszinte barátságom kifejezését.

Paul Appell Marie Curie-hez:

... Több alkalommal beszéltem a rektorral Curie úr szép munkáiról, felszereléseinek hiányairól, s hogy milyen fontos lenne, ha nagyobb laboratóriumot tudna kapni. A rektor úr beszélt Curie úrról a miniszternek... Úgy látszik, a miniszter nagyon érdeklődik iránta — s talán azzal mutatja ki először érdeklődését, hogy kitünteti Curie urat. Ezért arra kérem, legyen rajta egész befolyásával, hogy férje egyezzen bele a felterjesztésbe. A dolognak önmagában véve nincs jelentősége, de a gyakorlati következmények szempontjából (laboratórium, hitel stb...) nagyon fontos.

A Tudomány és a Kar magasabb érdekének nevében arra kérem, járjon közbe Curie úrnál, hogy ne utasítsa vissza kérésemet.

Ezúttal Pierre kereken visszautasítja a kérést. A kitüntetésekkel szemben viselt régi ellenszenve már magában véve is megmagyarázza állásfoglalását. De elhatározásában más érzelem is vezet. Nevetségesnek tűnik fel előtte, hogy egy tudóstól megtagadják munkájának eszközeit, s ugyanakkor bátorításként, „jó pont”-ként egy piros szalagra akasztott keresztet ajánlanak fel neki.

Pierre Curie a következőképpen válaszol a dékánnak:

Szíveskedjék köszönetét mondani a miniszternek és tudatni vele, hogy egyáltalán nem érzem a kitüntetés szükségességét, de nagyon nagy szükségem lenne egy laboratóriumra.

•
Lemondanak a könnyebb élet reményéről. Az óhajtott laboratórium híján Curie-ék megelégszenek a hangárral és a benne töltött odaadó munka órái vigasztalást nyújtanak a sok eredménytelenségért. Folytatják a tanítást, jóakarattal, keserűség nélkül. Nem egy fiatalember emlékszik majd hálásan vissza Pierre érdekes és világos óráira. A sévres-i tanárképző intézet nem egy tanítványa köszönheti majd a tudomány iránti érdeklődését Marie-nak, a szlávos kiejtésű szőke tanárnőnek.

Munkájuk és nagy feladatuk huzavonái között még enni és aludni is elfelejtenek. A „normális élet” szabálya, melyet Marie valamikor felállított, szakácsnői remekművei, háziasszonyi tevékenységei, mind feledésbe merültek. A házaspár örülten visszaél állandóan csökkenő életerejével. Többször előfordult, hogy elviselhetetlen hevességű reumatikus fájdalmak az ágyhoz szegzik Pierre-t. Marie, akit idegeinek megfeszítése lendít előre, jobban tartja magát: mióta nemtörődömségével és állandó gondatlanságával legyőzte a tüdőbaj veszélyét, mely övéit nagyon nyugtalanította, sérthetetlennek tartja magát. De a kis noteszben, ahová szabályos időközönként feljegyzi súlyát, a számjegy hétről hétre csökken: a hangárban eltöltött négy év alatt hét kilót fogy. A család barátai észreveszik sápadtságát, arcának soványságát. Egy fiatal fizikus levelet ír magának Pierre Curie-nek. Arra kéri, kímélje Marie egészségét és a sajátját. Vészt jósló képet fest Curie-ék önfeláldozó életmódjáról.

Goerges Sagnac Pierre Curie-nek:

„Mme. Curie arcvonásai annyira megváltoztak, hogy megdöbbsentem, amikor a Fizikai Társaságban megpillantottam. Jól tudom, hogy disszertációjának kidolgozása elcsigázza. Ott azonban ráeszmélhettem, nincs elegendő ellenálló képessége ahhoz, hogy olyan elvonatkoztatott szellemi életet éljen, mint amilyen az önöké. Amit pedig most mondok, az önre is éppúgy vonatkozik.

Gyakorlati példával bizonyítom állításomat: Önök úgyszólván nem is táplálkoznak. Többször láttam Mme. Curie-t, amint elrágcsált két szelet szalámit és egy csésze teával öblítette le. Nem gondolja ön, hogy a legerősebb szervezet is megsínyli az ilyen táplálkozást? Mi lesz önnel, ha Mme. Curie egészsége tönkremegy?

Mentségül nem hozhatja föl, hogy felesége makacsul szembeszáll önnel. Előre hallom Mme. Curie ellenvetését: »ő nem éhes. Különben is elég nagy már ahhoz, hogy tudja, mit kell tennie.« Nos, nem! Jelenleg igazán gyerekesen viselkedik: barátságom bátorít föl, hogy ezt megmondjam önnek.

Nem szánnak elég időt az étkezésre. Rendszeretlen időközökben táplálkoznak, este pedig olyan későn vacsoráznak, hogy akkor már a kiéhezett és kifáradt gyomor nem győzi a huzamosabb működést. Előfordulhat, hogy egy kísérlet miatt a késő esti órákra marad a vacsora, de önnek nincs joga ahhoz, hogy ebből szokást csináljon. A tudományos munkát nem szükséges állandóan, az élet minden percében végezni, ahogy ön teszi. Hadd pihenje ki magát a test is! Üldögéljen nyugodtan a tál étele előtt, lassan falatozzon és közben kerülje a szomorú vagy az agyat fárasztó témákat. Evés közben olvasni vagy fizikáról beszélni sem szabad.”

A figyelmeztetésekre és szemrehányásokra a házaspár jóhiszeműen felel: „*De hiszen pihenünk. Nyáron szabadságra megyünk.*”

Tényleg vakációznak, vagy inkább csak hiszik, hogy vakációznak. A szép nyári hónapokban az egyik helyről a másikra vándorolnak, mint régen. Az ember azt hihetné, hogy Iréne születése lecsendesíti őket, s minden évben majd valami nyugalmas tengerparton töltik a nyarat. Szó sincs róla! A pihenés náluk nagy kerékpár-túrákat jelent. 1898-tól 1903-ig Franciaországnak majdnem minden részét bejárják. Két évvel később a Manche-csatorna partja mentén, Le Havre-tól Valér y-sur-Somme-ig haladnak, majd Noirmoutiers szigetére hajóznak. 1901-ben Pouldu-ban, 1902-ben Arromanches-ban, 1903-ban Tréport-ban, majd Saint-Jean-ban találkozunk velük.

Meghozzák ezek a kirándulások a számukra annyira szükséges testi és lelki pihenést? Nagyon kétséges. Pierre a felelős, mert nem tud nyugton maradni. Ha két-három napot töltöttek ugyanazon a helyen, már vissza akar térni Párizsba, és szelíden így szól Marie-hoz: „Már hosszú ideje, hogy nem csináltunk semmit!”

1899-ben Curie-ék messzi útra keltek, amely nagy örömet szerzett nekik. Marie házassága óta először tér vissza Lengyelországba. Nem Varsóba utazik ugyan, csak Osztrák-Lengyelországba, Zakopanéba, ahol Dluskiék szanatóriumot építenek. Az udvarban még nyüzsögnek a kőművesek, de a közeli „Eger” penzióban kedves társaság gyűlt össze. Ott van Sklodowski tanár úr. Még mindig fürge, de megfiatalítja arcvonásait az is, hogy együtt láthatja négy gyermekét, a négy házaspárt. Beh gyorsan múlnak az évek! Nem is olyan régen gyermekei még magánórákat adtak Varsóban ... Ma Jozef ismert orvos, nő, gyerekei vannak. Bronia és Kazimir szanatóriumot épített. Hela szép pályát futott be mint pedagógus, férje Stanislas Szalay, nagy fényképezési vállalat vezetője. És itt van Mania is! Ő tudományos intézetben dolgozik és kutatásaiból közleményeket jelentet meg. Mi lett a kedves „kis haszontalan”-ból, ahogy a család legifjabb tagját nevezte!

Az idegen Pierre Curie áll az érdeklődés középpontjában. Lengyel rokonai büszkén mutogatják neki hazájukat. Kezdetben nem nagyon lelkesedik a rideg tájért, ahol fenyők sötét csúcsa mered keményen az égnek, de a Rysy-csúcs megmászásakor megragadja a magas hegyek költői fensége. Este az egész család előtt így szól feleségéhez:

— Ez az ország nagyon szép. Most már értem, hogy miért lehet úgy szeretni.

Fitogtatja újsütetű lengyel nyelvtudását és hibás kiejtése ellenére is elbűvöli vele sógorait és sógornőit. Marie arca gyerekesen sugárzik a büszkeségtől.

Három évvel később, 1902 májusában, Marie megint felül a Lengyelországba induló vonatra, de mily fájdalmas nyugtalansággal! Levelek jelentették, hogy atyja hirtelen megbetegedett és epehólyagját meg kell operálni. Kezdetben megnyugtató hírek jöttek, majd hirtelen egy távirat, mely a véget jelzi.

Marie azon nyomban akar utazni. Az útlevel megszerzése azonban bonyolult, órák telnek bele, míg papírjait kézbe kapja. Két és fél napos utazás után érkezik meg Marie Varsóba Jozefékhez, ahol apja lakik. Elkésett.

Marie nem tudja elviselni a gondolatot, hogy nem láthatja többé atyja arcát. A halálhír a vonatban éri, táviratilag kéri nővéreit, halasszák el a temetést. Amikor a halottas szobába belép, követeli, hogy nyissák fel a koporsót. Az élettelen arctól kér bocsánatot. Mindig szemrehányásokat tett önmagának, amiért Franciaországban maradt, és megcsalta az öreg embert, aki arra számított, hogy végső napjait mellette fogja tölteni. A nyitott koporsó előtt halkán vádolja magát, míg csak bátyja és nővérei véget nem vetnek a gyötrelmes jelenetnek.

Marie igaztalanul kínozza önmagát. Atyjának utolsó évei szépek voltak — s az öreg ezt főleg neki köszönhette, övéinek szerető ragaszkodása, apai és nagyapai örömei elfelejtették vele egy szürke élet csalódásait. De legutolsó és legnagyobb örömét Marie szerezte. A polonium és a rádium felfedezése, a gyermekének nevével jelzett ragyogó beszámoló a Francia Tudományos Akadémia értesítőjében ... bensőséges örömet jelentettek az öreg professzor számára, akit a mindennapi munka annyira lefoglalt, hogy tudományos kutatásra sohasem maradt ideje. Lányának munkáját állomásról állomásra követte. Felfogta jelentőségét, helyesen értékelte horderejét. Nemrégén Marie jelezte neki, hogy négy évi kitartás után sikerült tiszta rádiumot előállítania. Utolsó levelében, hat nappal halála előtt Sklodowski úr remegő kézzel, amely a másként finom, szabályos írást szomorúan eltorzította, a következő szavakat veti papírra:

Hát most már van tiszta rádiumsód! Ha az ember a munka összegét tekinti, amibe az került, mondhatjuk, hogy a világ legdrágább eleme! Csak az a kár, hogy amint én látom, a munkának csak elméleti jelentősége van.

„Itthon semmi újság. Az idő túrhető, még elég kellemes. Vissza kell feküdnöm az ágyba, végzem levelemet. Szívből öllelek ..”

Milyen boldog és milyen büszke lett volna ez a kiváló ember, ha két év múlva megéri lánya dicsőségét, ha megéri, hogy a Nobel-díjat Henri Becquerel-nek, Pierre Curie-nek és Marie Curie-nek, az ő kicsikéjének, az ő „Anciupecio”-jának adják!

Marie lesoványodva és sápadtan hagyja el Varsót. Szeptemberben majd visszatér. Atyjuk halála után a Sklodowski-gyerekek szükségét érzik annak, hogy összegyűljenek és beigazolják maguk előtt, hogy a testvéri összetartás még él bennük.

Október. Marie és Pierre visszatért a hangárba. Mindketten kimerültek. Marie segít a kutatásban s egyidejűleg a rádium tisztítási munkálatainak eredményeit foglalja írásba. De csüggedés vesz rajta erőt, semmihez sincs kedve. A rettenetes életmód, melyet idegrendszerére oly hosszú idő óta rákényszerít, különös visszahatásokat vált ki: az alvajárás tünetei jelentkeznek, éjszakánként összevissza bolyong a házban.

Az elkövetkező év nem hoz semmi jót, terhességgel kezdődik, melyet koraszülés szüntet meg. Marie nagyon a szívére veszi a csalódást.

Marie Broniának, 1903. augusztus 20-án:

Az eset határtalanul lever... Annyira megszoktam a gondolatot, hogy gyerekem születik, hogy most teljesen kétségbeesett és vigasztalhatatlan vagyok. Írd meg, ha azt hiszed, hogy általános fáradtságom volt az oka — mert be kell vallanom, nem kíméltem erőmet. Túlságosan bíztam szervezetemben, s most nagyon sajnálom, mert drágán kellett megfizetnem. A gyermek, egy kislány, jó állapotban volt és élt. Ha tudnád, mennyire vágytam rá!

Később Lengyelországból érkezik újabb rossz hír: Bronia második gyermeke, egy fiúcska néhány nap alatt meghalt.

„Mélyen elszomorít az a szerencsétlenség, mely Dluskiékat sújtotta” — írja Marie a fivérének. — „Ez a gyerek maga volt a megtestesült egészség. Ha minden gondoskodás ellenére el lehet veszíteni ilyen gyereket, reménykedhetünk-e abban, hogy másokat megtarthatunk és fölnevelhetünk? Nem pillanthatok a kislányomra úgy, hogy remegés ne fogjon el. És a Broniát ért veszteségtől vérzik az én szívem is.”

Ezek a szomorú dolgok beárnyékolják Marie életét. Egy még súlyosabb megpróbáltatás mindennél jobban megviseli: Pierre sokat betegeskedik. A heves fájdalomrohamok, melyeket pontosabb jelek híján az orvosok reumának tartanak, gyakran jelentkeznek, és rendkívül megviselik. A fájdalom annyira metsző, hogy egész éjszakákat végignyöszörög, s felesége megrettenve őrködik ágya mellett.

Ugyanakkor azonban Marie-nek meg kell tartania Sévresben óráit s Pierre-nek is oktatnia kell nagyszámú tanítványait. És az aprólékos kísérleteket sem szabad abbahagyni.

Egyszer, egyetlenegyszer szakad ki Pierre-ből a panasz. Egészen halkán mondja:

— Mégis nehéz az élet, amit választottunk.

Marie szeretne ellentmondani, de nem tudja elrejteni szomorúságát. Nem azt jelenti Pierre nagyfokú levertsége, hogy erői elhagyják? Talán valami szörnyű betegség érte? És ő, Marie, le tudja majd győzni a borzalmas kimerültséget? Hónapok óta foglalkoztatja, gyötri a halál gondolata.

— Pierre!

A tudós meglepetten fordul Marie felé, aki elfulladó hangon szólítja.

— Mi baj? Mi van veled, drágám?

— Pierre... ha valamelyikünk meghalna... a másik sem élheti túl. Ugye, nem tudnánk egymás nélkül élni?

Pierre lassan megrázza a fejét. Amikor Marie egy pillanatra elfelejtve hivatását, ezeket a gyengéd és szerelmes szavakat kiejti, arra emlékezteti a másikat, hogy a tudósnak nincs joga megszökni a Tudomány elől, mely életének célja. Egy pillanatig Marie nyugtalan, kétségbeesett arcát nézi, majd határozott hangon felel:

— Tévedsz. Bármilyen történjék is, s ha olyanok leszünk, mint egy lélek nélküli test, még akkor is dolgoznunk kell.

EGY DOKTORI ÉRTEKEZÉS ÉS EGY ÖTPERCES MEGBESZÉLÉS

A tudományt nem érinti, hogy szolgálói gazdagok vagy szegények, boldogok, vagy boldogtalanok, egészségesek vagy betegek. Ők kutatóknak és fölfedezőnek születtek, s míg erejük el nem hagyja őket, kutatni és fölfedezni fognak.

A tudósnak nem áll hatalmában, hogy harcoljon hivatása ellen: még a kedvetlenség vagy a lázadás napjaiban is léptei végzetszerűen a laboratóriumi készülékek felé vezetik.

Ne lepődjünk meg tehát a nagyszerű teljesítmények láttára, amelyeket Curie-ék ezekben a nehéz években véghezvittek. A radioaktivitás fiatal tudománya gazdagon virágzik és lassan kiszívja annak a két fizikusnak az erejét, akik életre hívták.

1899-től 1904-ig Curie-ék részint közösen, részint külön-külön, vagy valamelyik kollégájuk közreműködésével harminckét tudományos dolgot tettek közzé. A dolgozatok címei visszariasztók, a szöveg csak úgy nyüzsög a sok grafikontól és képlettől, szinte elrémül tőlük a laikus. De mindegyik valamilyen győzelmet jelent.

A legfontosabb közlemények pusztán felsorolásán átfutva, gondoljunk arra, hogy mennyi érdeklődés, kitartás és eredetiség fejeződik ki bennük.

A rádiumsugarak kémiai hatása (Marie Curie és Pierre Curie, 1899).

A rádiumos bárium atomsúlya (Marie Curie, 1900).

Új radioaktív anyagok és sugaraik (Marie Curie és Pierre Curie, 1900).

A rádiumsók okozta radioaktivitás (Pierre Curie és André

Debierne, 1901).

A rádiumsugarak fiziológiai hatása (Pierre Curie és Henri Becquerel, 1901).

Radióaktív testek (Marie Curie és Pierre Curie, 1901).

A rádium atomsúlya (Marie Curie, 1902).

Az idő abszolút mértéke (Pierre Curie, 1902).

Gerjesztett radioaktivitás és rádiumsugárzás (Pierre Curie, 1903).

A rádiumsók által fölszabadított hő (Pierre Curie és André Laborde, 1903).

Kutatások radioaktív anyagok köréből (Marie Curie, 1903).

A hóforrások vizében fejlődő gázok radioaktivitása (Pierre Curie és André Laborde, 1904).

A rádiumsugárzás fiziológiai hatása (Pierre Curie, Charles Bouchard és Victor Balthazard, 1904).

A francia eredetű radioaktivitás gyorsan meghódítja a világot. 1900-tól kezdődőleg Angliából, Németországból, Ausztriából, Dániából a legnevesebb tudósoktól érkeznek levelek, s mind felvilágosításokat kérnek. Curie-ék állandó levelezésben állnak Sir William Crookes-szal, a bécsi Süss és Boltzmann professzorokkal, Paulsen-nel, a dán kutatóval: a rádium „szülei” magyarázatokkal és szaktanácsokkal látják el kollégáikat. Több országban a kutatók ismeretlen radioaktív elemek után vetik magukat: azt remélik, sikerül újabb felfedezésekhez jutniok. Az eredmény nem is várat magára: egymásután röppenek fel a mesothorium, radiothorium, ionium, protactinium, radio-ólom nevei...

1903-ban két angol tudós, Ramsay és Soddy kimutatja, hogy a rádium állandóan kis mennyiségű héliumgázt bocsát ki magából. Ez az első ismert példája az atomátalakulásnak. Valamivel később, szintén Angliában, Rutherford és Soddy felállít egy hipotézist, melyre Marie Curie már 1900-ban gondolt, s amely a radioaktív elváltozások nagy jelentőségű elméletéhez vezet. Azt állítják, hogy a radioaktív elemek, még akkor is, ha változtathatatlanoknak látszanak, minden külső hatástól függetlenül, változásnak vannak alávetve: minél gyorsabb az átváltozásuk, annál nagyobb az aktivitásuk.

„Ez valóságos elmélete az egyszerű testek változásának, de nem úgy, amint azt az alkimisták elképzelték — írja majd Pierre Curie. — A szervetlen anyagok ezek szerint szükségszerűen fejlődnek az évszázadok folyamán, örök törvények szerint.”

Csodálatos rádium!... Tiszta állapotban a konyhasóhoz hasonló, fénytelen fehér por. De mindjobban megismert tulajdonságai elképesztőek. Sugárzása, ami jelenlétét a Curie-házaspárnak elárulta, intenzitásban felülmúlt minden elképzeltet: kétmilliószor erősebb az uránium sugárzásánál. A tudomány elemzés segítségével három különböző nemű sugárra osztotta, amelyek a legtömörebb testeken is áthaladnak — igaz, hogy közben maguk is megváltoznak. Csak egy vastag ólomláda tudja megállítani láthatatlan futásukban ezeket az alattomos sugarakat.

A rádiumnak árnyéka, árnyképe van: különös gázt termel teljesen önmagától, ez a rádiumnak szintén aktív *kisugárzása*, mely még üvegcsőbe zárva is, szigorú törvényszerűség alapján napról napra bomlik. Jelenléte számtalan gyógyforrás vizében felfedezhető.

Felborított egy másik elméletet is, mely eddig a fizika megdönthetetlen alapjának látszott: a rádium önmagától hőt fejleszt. Egy óra alatt olyan hőt termel, mely egy ugyanolyan súlyú jégdarabot képes felolvasztani. Ha a külső lehűléstől megvédjük, felmelegszik és hőmérséklete tíz fokkal is a környezet hőmérséklete fölé emelkedhet.

Mire nem képes még? Hatást gyakorol a fényképező lemezre a fekete papíron keresztül; mályva és ibolya színűre festi az őt védő üvegburát; a levegőt elektromos vezetővé teszi; s az elektroszkópot bizonyos idő múlva kisüti; a papírt és a vattát, amely körülveszi, elpusztítja és porrá változtatja.

Hogy világít, azt már tudjuk!

„Ezt a világító képességet fényes nappal nem tudjuk megfigyelni — írja Marie —, de már félhomályban is könnyen észlelhetjük. A kibocsátott fény olyan erős is lehet, hogy mellette az ember a félhomályban olvashat.”

A rádium nem elégszik meg evvel a csodás adottsággal: hanem, önzetlenül, egész sorát teszi foszforeszkálóvá az olyan testeknek, amelyek egyébként nem képesek magukból fényt kibocsátani. Így a gyémántot is.

„A gyémánt a rádium hatása alatt foszforeszkálóvá válik és így meg lehet különböztetni a valódit az utánszatoktól, amelyeknek világító képessége igen gyenge.”

Végül a rádium sugárzása „ragályos”. Ragályos, mint egy átható illat, mint egy betegség... Nem lehet semmiféle tárgyat, növényt, állatot vagy személyt a rádiumtartó mellett hagyni anélkül, hogy azok jelentős aktivitást ne szereznének. Ez a „ragály”, mely a pontos tapasztalatok eredményeit felborította, Pierre és Marie Curie számára mindennapos ellenség.

„Mikor az ember erősen radioaktív anyagokat akar tanulmányozni — írja Marie — külön óvintézkedéseket kell tennie, hogy finom méréseket végezhesen. A kémiai laboratóriumban található, vagy pedig a fizikai kísérletezések céljaira használt eszközök idővel mind radioaktívak lesznek és a fekete papíron keresztül hatást gyakorolnak a fényképező lemezre. A por, a szoba levegője, a ruhák, mind radioaktívak. A szoba levegője vezetővé válik. A laboratóriumban, ahol dolgozunk, ez a hiba súlyos zavarokat okoz és egyetlen készüléket sem tudunk elszigetelni.”

Mikor Pierre és Marie Curie már régen a föld alatt pihen, a munkájukról vezetett jegyzőkönyv még harminc-negyven évig megtartja élő és titokzatos aktivitását és hat a mérőműszerekre!

Radioaktivitás, hófejesztés, héliumgáz keletkezése, sugarak kibocsátása, magától való önrombolás!... Milyen messze vagyunk már az élettelen anyag és a változatlan atom elméletének a felállításától. Még öt évvel ezelőtt a tudósok azt hitték, hogy a világegyetem meghatározott anyagokból és örökre változatlan elemekből áll. És íme, a rádiumrészecskék minden percben héliumgáz-atomokat bocsátanak el magukból, és lökik ki őket szörnyű erővel.

Ennek a nagyon kis méretű, de rémületes kitörésnek, amelyet Marie „az atomátalakulás kataklizmájának” nevez, az üledéke a gázszerű atomkisugárzás, amely maga is újabb radioaktív testté változik és ez a maga részéről tovább alakul! Ilyenformán a rádiumelemek csodálatos családot alkotnak, amelynek minden tagja az anyaállomány magától való megváltozása által keletkezik. A rádium az uránium „leszámozottja”, a polonium pedig a rádiumé. Ezek a pillanatról pillanatra születő testecskék önmaguktól rombolódnak szét, örök törvények szerint. Minden rádiumelem elveszti állományának felét, mindig egyforma időtartam alatt, mely időtartamot, az illető elem felezési idejének neveznek. Ahhoz, hogy az uránium feleződjék, több milliárd évre van szükség, a rádium ugyanezt 1600 év alatt teszi meg, a rádium kisugárzása négy nap alatt, a kisugárzás „leszámozottai” pedig néhány perc alatt...

Ez a látszólag mozdulatlan anyag magában foglal: születést, gyilkos küzdelmet, öngyilkosságot. Magában foglalja a végzet könyörtelenül kiszabott drámáit. Magában rejti az életet és a halált.

Ezek azok a tények, amelyeket a radioaktivitás felfedezése a felszínre hozott. Most a filozófusokon a sor, hogy előlről kezdjék az egész filozófiát, a fizikusok pedig a fizikát.

Végső és izgató csoda: a rádium meg tudja javítani az ember sorsát. Szövetségese lesz egy szörnyű bajjal, a rákkal folytatott harcában.

Amikor két német tudós, Walkhoff és Giesel 1900-ban bejelenti, hogy az új elemnek fiziológiai hatása van, Pierre Curie nem törődik a veszéllyel és kiteszi karját a sugarak hatásának. Nagy öröme, sérülés jelentkezik! Figyeli, követi fejlődését és az Akadémiához intézett levélben hidegvérűen leírja az észlelt jelenségeket:

„A bőr hat négyzetcentiméternyi felületen piros lett; mintha égési seb lenne, de a bőr nem, vagy alig fájdalmas. Néhány nap múlva a pirosság erősödni kezd, anélkül, hogy tovább terjedne; a huszadik napon var képződik, majd egy seb, melyet bekötözéssel kezeltek; a negyvenkettedik napon a bőr a szélektől kiindulva a középpont felé kezd újjáalakulni, és ötvenkét nappal a sugarak hatása után még mindig megmarad egy négyzetcentiméternyi felületű seb, szürkés színű, amiből arra lehet következtetni, hogy az üszők mélyebb természetű.

Arról is beszámolhatunk, hogy amikor Madame Curie kis lepecsételt tubusban néhány centigramm nagyon aktív anyagot egyik helyről a másikra átvitt, hasonló égési sebeket kapott, bár az üvegcső vékony fémdobozba volt zárva.

E közvetlen hatásokon kívül e rendkívül aktív készítményekkel végzett kutatások közben, kezünket sok más hatás is érte. Kezünkön állandóan hámlott a bőr, ujjunk hegye, mellyel a csöveket és a rendkívül hatékony készítményt tartalmazó tokokat fogtuk, néha fájdalmasan megkeményedett. Egyikünk ujjhegyeinek gyulladása két hétig tartott, aztán lehámlott ujjairól a bőr, de a fájdalmas érzékenység csak két hónappal később múlt el teljesen.”

Henri Becquerel szintén megégeti magát — anélkül, hogy óhajtotta volna — amikor mellényzsebében egy rádiumot tartalmazó üvegcsét hordoz. Meglepetten és dühösen Curie-ékhez fut, hogy bepanaszolja a házaspár *enfant terrible*-jét. S végül kijelenti:

— Szeretem ezt a rádiumot, de haragszom is rá!

Azután sietve feljegyzi szándéktalan kísérletének eredményeit, melyek az 1901. június 3-i *Beszámoló*k-ban jelennek meg Pierre megfigyelései mellett.

Ez utóbbit meglepi a sugarak különös ereje és most az állatokon kezdi tanulmányozni a rádium hatását. Neves orvosok a munkatársai, mint például Bouchard és Balthazard professzor. Csakhamar meggyőződnek arról, hogy a rádium, miközben elpusztítja a beteg sejteket, meggyógyítja a lupuszokat, daganatokat, a rák bizonyos formáit. Ezt a gyógyulási módot Curie-terápiának nevezik el. Francia gyakorló orvosok (Daulos, Wickam, Dominici, Degrais stb.) sikeresen alkalmazzák az első kezelési módszereket a betegeken. Azt a rádiumot használják fel erre a célra, amelyet Marie és Pierre kölcsönöznek számukra.

„A rádium hatását a bőrre Daulos doktor úr tanulmányozta a Saint Louis kórházban — írja majd Marie. — Ebből a szempontból a rádium bátorító eredményeket mutat: a hatása alatt részlegesen elpusztított hámszövet újra képződik egészséges állapotban. A rádium hasznos — rendkívül hasznos!”

El lehet képzelni ennek a felfedezésnek közvetlen hatását. Az új elem előállításának nemcsak kísérleti jelentősége van. Nélkülözhetetlen és jótékony. Egész rádiumipar keletkezik.

Pierre és Marie ellenőrzi ennek az iparnak a kezdeteit, amely tanácsaik nélkül sohasem jöhetett volna létre. Saját kezükkel — főleg Marie kezével — készítették az első gramm rádiumot nyolc tonna

szurokérc üledéket dolgozva fel saját módszerük szerint a Fizikai Iskola hangárjában. A rádium tulajdonságai lassanként felcsigázzák az emberek képzeletét és a házaspár hatékony segítséget talál a készítmény nagyméretű előállításához.

Az érc tömegmegtisztítása André Debierne vezetése alatt kezdődik meg a „Société Centrale de Produits Chimiques”-nél, mely vállalat hajlandó elvégezni a munkát, anélkül, hogy haszonra igényt tartana. 1902-ben a Természettudományi Akadémia húszezer frank hitelt nyújt a Curie-házaspárnak „radioaktív anyagok előállítására”. Rögtön hozzálátnak öt tonna érc megtisztításához.

1904-ben egy intelligens és merész francia nagyiparosnak, Armet de Lisle-nek az a gondolata támad, hogy egy gyárat alapít, mely rádiumot állít elő, s azt azoknak az orvosoknak szállítja, akik rosszindulatú daganatokat gyógyítanak. Felajánl Marie és Pierre részére egy helyiséget, közvetlenül a gyár mellett, ahol a két tudós el tud végezni olyan munkákat, melyek a szűk laboratóriumban nem valósíthatók meg. Curie-ék munkatársakat képeznek ki, mint pl. F. Haudepin-t és Jacques Daune-t, akikre Armet de Lisle majd rábízta az értékes anyag kivonását.

Marie sohasem válik meg első gramm rádiumjától. Később laboratóriumára hagyja. Amikor a hangár romba dől a bontómunkások csákánya alatt és Madame Curie nincs többé, ez a gramm egy nagy mű és két ember hősi korszakának ragyogó jelképe marad!

A későbbi grammoknak más értékük van: aranyértékük. A rendszeresen áruba bocsátott rádium a világ egyik legdrágább anyaga: grammonként hétszázötvenezer aranyfrankra értékelik.

Az ilyen nemes anyag megérdemli, hogy foglalkozzanak vele: 1904 januárban jelenik meg egy folyóirat, a *Rádium* első száma, mely kizárólag a radioaktív készítményekkel foglalkozik.

A rádium belépett a kereskedelmi életbe. Árutőzsdei jegyzése és sajtója van. Armet de Lisle gyárának üzleti levélpapírján nemsokára a következő nagybetűs szöveg olvasható:

RÁDIUM-SÓK — RADIOAKTÍV TERMÉKEK Táviratcím: Radium-Nogent-sur-Marne

*

Az, hogy több ország tudósainak termékeny munkája, egy ipar megteremtése, egy bámulatra méltó gyógykezelési mód létrejöhetett, annak köszönhető, hogy 1897-ben egy szőke, szenvedélyes tudásvágyú fiatalasszony disszertációjának tárgyául a Becquerel-sugarak tanulmányozását választotta. És köszönhető annak, hogy megsejtette a szurokércben jelen levő új elemet és férjével vállvetve kimutatta ennek az elemnek a létezését. Annak köszönhető, hogy sikerült tiszta rádiumot előállítania.

Ez a fiatal asszony 1903. június 25-én a Sorbonne egy kis termének fekete táblája előtt áll, az „egyetemi hallgatók termé”-ben, ahová tekervényes, rejtett csigalépcsőn jut be az ember. Több mint öt év múlt el azóta, hogy Marie megkezdte doktori értekezését. Az óriási felfedezés forgószele magával sodorta s így hosszasan halogatta a szigorlatot, mert nem volt elég ideje az anyagot összegyűjteni. Ma bírói elé áll.

Amint az szokásos, eljuttatta vizsgáztatóihoz, Lippmann, Bauty és Moissan professzor urakhoz értekezését: „Kutatások a radioaktív anyagok köréből, írta Marie Sklodowska-Curie.” És — csodák csodája! — új fekete ruhát vett magának. Illetőleg Bronia, aki Párizsba jött húga vizsgáját

meghallgatni, összeszidta fényesre koptatott ruháiért, s elcipelte egy áruházbba, ő volt az, aki a ruhát kiválasztotta és megrendelte, nem törődve hűgának morcos arcával.

Emlékszik még a két nővér arra, hogy éppen húsz évvel ezelőtt, 1883 júniusának egyik ragyogó napján Bronia már felöltöztette egyszer Marie-t? Ünnepi nap volt: az akkor is feketébe öltözött Manusia arra várt, hogy egy orosz hivatalnok átnyújtsa neki a gimnázium aranyérmét.

Madame Curie egyenesen áll. Sápadt arcán, magas homlokán, melyet a hátra fésült szőke haj teljesen szabadon hagy, néhány ránc annak a csatának a nyomát mutatja, melyet győzelmesen megvívott. Fizikusok és vegyészek tolonganak a napsütötte teremben, ahova még székeket kellett behozni: a kutatások rendkívüli érdekessége, melyekről beszélni fog, idevonzotta a tudósokat.

Az öreg Curie doktor, Pierre Curie, Bronia a terem végén, a diákok közt ülnek. Mellettük egy csapat fiatal lány: Marie tanítványai, akik eljöttek, hogy tapsoljanak tanárnőjüknek.

A frakkba öltözött három vizsgáztató hosszú tölgyfaasztal mögött trónol. Felváltva kérdezik a jelöltet. Marie nyugodtan válaszol Bouty professzornak, a lelkes, átszellemült arcú Lippmann professzornak, első mesterének, és Moissan professzornak, akinek tiszteletet ébresztő hosszú szakálla volt. Időnként egy készülék vázát rajzolja, vagy fontos képlet jegyeit írja a táblára. Száraz szavakkal fejt ki kutatásainak eredményeit, de a fiatal és öreg fizikusok fejében egy másfajta „átváltozás” megy végbe. Marie hűvös szavai lángoló, lelkesítő képet idéznek fel: a század egyik legnagyobb felfedezésének képét. Ékesszólás, magyarázatás távol áll a tudósoktól. Amikor a természettudományi kar vizsgáló bizottságának a tagjai Marie-t doktorrá avatják, a legkeresetlenebb szavakat használják. A szavak végtelen egyszerűsége harminc év után is mélyen megrázza az olvasót.

Lippmann professzor, az elnök, mondja az előírt szöveget:

„A Párizsi Egyetem a fizika honoris causa doktora címet adományozza Önnek.”

Amikor a hallgatóság tapsa elhal, baráti egyszerűséggel, tanáros félszegséggel. öreges hangon fűzi hozzá:

— Asszonyom, engedje meg, hogy a vizsgáló bizottság nevében szerencsekívánataimat fejezzem ki.

A szigorú vizsga, a komoly külsőségek, melyeken rendkívüli kutatónak és a tudomány szorgos munkásának egyaránt át kell esnie, senkiből sem váltanak ki gúnyos megjegyzést. Mindennek megvan a maga formája és a nagyszerűsége.

*

Nem sokkal a szigorlat előtt és még mielőtt Franciaországban s külföldön a rádium ipari előállítására kifejlődött volna, Pierre és Marie Curie elhatározz valamit, aminek nem tulajdonítanak különösebb fontosságot, de ami nagy hatással lesz életükre.

Amikor Marie a szurokércet megtisztítja, és a rádiumot elszigeteli, egy eljárást talál fel és egy gyártási módszert.

Nos, amióta a rádium terápia hatásai ismertek, mindenütt kutatnak radioaktív ércek után. Több országban, főleg Belgiumban és Amerikában rádiumot akarnak előállítani. De a gyárak mindaddig

nem tudják a mesés „fémet” termelni, amíg mérnökeik nem ismerik a tiszta rádium előállításának titkát.

Ezeket a dolgokat magyarázza Pierre egy vasárnapi reggelen a Boulevard Kellermann kis házában. A postás éppen az imént hozott levelet az Egyesült Államokból. A tudós figyelmesen olvasta, azután összehajtotta és íróasztalára tette.

— Jó lenne, ha beszélnék egy kicsit rádiumunkról — mondja nyugodtan. — Most már biztos, hogy előállítása mindig nagyobb méretű lesz. Éppen most kaptam egy levelet Buffalóból: szakemberek gyárat akarnak Amerikában alapítani és pontos útbaigazítást kérnek tőlem.

— És?... — kérdezi Marie, akit a megbeszélés nem érdekel különösebben.

— Két megoldás között választhatunk. Az egyik az, hogy minden feltétel nélkül leírjuk kutatásaink eredményeit, a tisztítási módszert is beleértve...

Marie gépiesen helyeslő mozdulatot tesz:

— Természetesen.

— Vagy pedig — folytatja Pierre — a rádium tulajdonosainak, „felfedezői”-nek tekintjük magunkat. Ebben az esetben, mielőtt nyilvánosságra hoznák, hogy milyen módon dolgoztad fel a szurokércet, szabadalmaztatni kellene az eljárást és biztosítanunk kellene magunknak a rádium előállításának jogát.

Igyekszik tárgyilagosan körülírni a helyzetet. Nem az ő hibája, ha a számára oly szokatlan szavak, mint „szabadalmaztatni”, „bebiztosítani jogunkat” kiejtése közben hangjából alig érezhető megvetés csendül ki.

Marie néhány pillanatig elgondolkodik, azután így válaszol:

— Ez lehetetlen. Összeférhetetlen lenne a tudományos szellemmel.

Pierre komor arca felderül:

— Én is azt hiszem... de nem szeretném, ha könnyelműek lennénk elhatározásunkban. Életünk nehéz... és félek: az is marad. Van egy kislányunk; talán még lesz több gyermekünk is. Számukra és számunkra ez a szabadság sok pénzt jelentene, gazdagságot. Biztos kényelmünk lenne, nem kellene annyit dolgoznunk ...

Nevetve hozzáteszi az egyetlen dolgot, amiről nehéz lenne lemondani:

— Szép laboratóriumunk is lenne.

Marie maga elé néz. Mérlegeli az anyagi jutalom, a nyereség eshetőségeit. De már el is vetette.

A fizikusok mindig teljes egészükben teszik közzé kutatásaikat. Ha felfedezésünknek üzleti jövője van, ez csak véletlen, melyből semmi előnyt nem húzhatunk. És aztán a rádium betegeket gyógyít... Úgy érzem, nem szabad hasznot húznunk belőle.

Nem is akarja meggyőzni férjét: érzi, hogy Pierre csak aggályoskodástól beszélt a szabadalomról. A nyugodtan kimondott szavak mindkettőjük érzését fejezik ki, csalhatatlan felfogásukat a tudós hivatásáról.

A beálló csendben Pierre, mintha visszhang lenne, megismétli Marie szavait:

— Nem... Összeférhetetlen lenne a tudományos szellemmel.

Egészen megkönnyebbült, s még hozzáteszi, mintha részlet-kérdésről lenne szó:

— Még ma este írok az amerikai mérnököknek, s megadom a kért felvilágosításokat.

„Velem egyetértőleg — írja majd Marie húsz évvel később — Pierre Curie lemondott arról, hogy anyagi hasznot húzzon a felfedezésből: nem kértünk semmire sem szabadalmat és minden feltétel nélkül közzétettük kutatásaink eredményét éppúgy, mint a rádium előállításának módszerét. Sőt, az érdeklődőknek megadtuk az összes kért felvilágosítást. Ez nagy jótétemény volt a rádiumiparral szemben, amely szabadon fejlődhetett, először Franciaországban, azután külföldön, a tudósoknak és orvosoknak azokat a készítményeket szállítva, amelyekre azoknak szükségük volt. Ez az ipar még ma is csaknem változatlanul használja fel a tőlünk megállapított eljárásokat.

A Buffalói Természettudományi Társaság az Egyesült Államok rádiumiparának fejlődését ismertető kiadványt ajándékozott nekem. A kiadványhoz mellékeltek azoknak a leveleknek a fényképmásolatát, melyekben Pierre Curie amerikai mérnökök kérdéseire kimerítő felvilágosítást adott.”

*

Negyedórával e kis vasárnap reggeli beszélgetés után, Pierre és Marie a Clamart-i erdő felé biciklizik gyors menetben.

Mindörökre választottak szegénység és gazdagság között. Este fáradtan térnek haza, erdők-mezők virágaival és lombjaival megrakodva.

XVI.

AZ ELLENSÉG

Svájc ajánlott fel elsőnek a Curie-házaspár érdemeinek megfelelő állást — emlékezzünk csak vissza a genfi egyetem levelére — de a dicsőség első sugara Angliából száll felénk.

Egy pár tudományos kitüntetésben Franciaország is részesítette őket: Pierre megkapta a Planté-díjat 1895-ben, a Lacaze-díjat pedig 1901-ben. Marie-nek három ízben ítelték oda a Gegner-díjat. De semmi különösebb kitüntetés nem aranyozta még meg nevüket, mikor 1903 júniusában a híres Royal Institution hivatalosan meghívja Pierre Curie-t, tartson előadást a rádiumról. Pierre elfogadja a meghívást és feleségével együtt Londonba utazik.

Jól ismert baráti arc fogadja őket: Lord Kelvin. A kiváló aggyasztán személyes ügynek tekinti a házaspár sikerét és éppoly büszke az ő sikereikre, mintha a magáérol lenne szó. Megmutatja nekik laboratóriumát; amint mennek, kezét atyailag Pierre vállára teszi. Munkatársainak megható örömmel mutatja a Párizsból kapott, fizikushoz illő ajándékot: értékes rádiumdarabka üvegfiolába zárva.

Az előadás estéjén Lord Kelvin Marie mellett ül — ő az első asszony, aki beléphetett a Royal Institution előadótermébe. Anglia tudósvilága szorong a zsúfolt teremben: Sir William Crookes, Lord Rayleigh, Lord Avebury, Sir Frederick Bramwell, Sir Olivér Lodge, Dewar, Ray, Lankaster, Ayrton, S. P. Thompson, Armstrong tanárok ... Pierre franciául beszél és nyugodt, lassú hangon sorolja fel a rádium tulajdonságait. Azután elsötétíti a termet és pár meglepő kísérletet mutat be: távolról kisüt egy elektroszkópot, a cinkszulfitos ernyő foszforeszkál, a fekete papírba csomagolt érzékeny lemez fényhatást mutat, bebizonyítja a csodálatos anyag természetes melegáramlását.

Annak a lelkesedésnek, amelyet ez az este váltott ki, megvan a visszhangja másnap: egész London közlelő akarja látni a rádium felfedezőit. „Professor and Madame Curie” ebédekre és bankettekre hivatalosak.

Pierre és Marie részt vesznek ezeken a fényes összejöveteleken, meghallgatják a tiszteletükre mondott felköszöntőket és röviden, hálás szavakkal felelnek. Pierre kissé kopott fekete frakkjában — amelyet a P. C. N. előadásain is viselt — nagy udvariassága ellenére is azt a látszatot kelti, mintha „máshol” volna, mintha nem értené meg, hogy a bókok neki szólnak. Marie kényelmetlenül érzi magát a rászegeződő tekintetek ezrének tüzeiben — nézik, mint a legeslegritkább állatot, csodálatos jelenséget: a fizikusasszonyt!

Ruhája sötét, alig van kivágva, savaktól összemart keze csupasz: még jegygyűrűt sem hord. Közvetlen mellette a birodalom legszebb gyémántjai csillognak a meztelen kebleken. Marie őszinte örömmel nézi ezeket az ékszereket és csodálkozva veszi észre, hogy egyébként annyira szórakozott férje is a nyakékekre függeszti szemét...

— Nem is képzeltem volna, hogy ilyen ékszerek is vannak!

— mondja Pierre-nek este, vetkőzés közben. — Milyen szép...

— Férje elneveti magát:

— Képzeld csak: vacsora alatt nem tudtam mivel foglalkozni, hát kitaláltam egy játékot. Számígtattam, vajon hány laboratóriumot lehetne berendezni azoknak a köveknek az árából, amelyeket a jelenlevő hölgyek a nyakuk körül viseltek. Mikor eljött a felköszöntők ideje, már csillagászati számnál tartottam !

Pár nap múlva Curie-ék visszatérnek hangárjukba. Tartós barátságokat kötöttek Londonban és közös kutatásokat beszéltek meg: Pierre angol kollegájával, Dewar professzorral együtt fogja rövidesen megjelentetni munkáját a brómrádium gázairól.

Az angolszászok hű csodálok. 1903 novemberében egy levél hírül adja Curie-éknek, hogy a londoni Royal Society is ki akarja fejezni irántuk érzett megbecsülését és nekik adja egyik legnagyobb kitüntetését: a Davy-érmet.

Marie beteg, így hát férje egyedül megy az ünnepélyre. Pierre nehéz aranyéremmel tér meg Angliából. Megfelelő helyet keres ennek a medáliának, amelybe nevük is bele van vésve. Ügyetlenkedik, elveszti az érmet, aztán újra megtalálja..

Végre, hirtelen egy ötlete támad: Iréne lányának adja, aki élete hat évében még soha ilyen örömet nem

ismert.

A tudós mutogatja látogatóba jött barátainak az új játékkal játszó gyermeket.

— Iréne rajong a szép fényes tallérért! — mondja, mintha következtetést vonna le.

Két utazásnak csillogása, egy kislány, aki aranypénzzel játszik: ez az előjátéka annak a csodálatos szimfóniának, amelynek hatalmas akkordja már következik.

Ezúttal Svédországból csendül a dallam.

*

Az 1903. december 10-i ünnepélyes teljes ülésen a stockholmi Tudományos Akadémia hivatalosan tudtul adja, hogy ebben az évben a fizikai Nobel-díjat felerészben Henri Becquerel-nek, felerészben pedig a Curie-házaspárnak ítélte, a radioaktivitás felfedezéséért.

A házaspár nem vesz részt az ünnepélyes ülésen. A francia követ veszi át nevükben a király kezéből az okleveleket és az érmeiket. Pierre és Marie gyenge egészségi állapotuk miatt és nagy elfoglaltságukra való tekintettel nem vállalkoznak ilyen hosszú útra tél derekán.

Aurivillius professzor a Curie-házaspárnak, 1903. november 14-én.

„Mint ahogy már táviratban tisztelettel közöltem Önökkel, a Svéd Tudományos Akadémia november 12-i ülésén úgy határozott, hogy közös, a Becquerel-sugarakra vonatkozó, rendkívüli munkájuk elismeréseképpen, az idei fizikai Nobel-díjat megosztva önöknek ítéli.

A december 10-i együttes ünnepi ülésen hozzák nyilvánosságra a díjak odaítélésével megbízott különböző testületek döntésüket, mely addig szigorúan bizalmas, és ugyanakkor osztjuk ki a diplomákat és aranyérmeiket.

A Tudományos Akadémia nevében meghívom tehát Önöket, szíveskedjenek részt venni az ülésen, hogy személyesen vehessék át díjukat.

Amint ezt a Nobel-alapítvány alapszabályainak 9. cikkelye előírja, az ülést követő fél éven belül jutalmazott munkájuk tárgyköréből nyilvános előadást kell tartaniuk Stockholmban. Ha a megjelölt időpontban Stockholmba jönnek, kétségkívül az volna a legjobb, ha az ülést követő valamelyik napon eleget tesznek ennek a kötelezettségüknek, — feltéve, hogy ezzel a megoldással egyetértenek.

Az Akadémia részéről, remélem, abban a kitüntetésben lesz részünk, hogy Önöket Stockholmban fogadhatjuk. Addig is igaz tisztelettel köszöntöm önöket.”

Pierre Curie Aurivillius professzornak, 1903. november 19-én:

„Őszintén köszönjük a stockholmi Tudományos Akadémiának, hogy bennünket tüntetett ki a megosztott fizikai Nobel-díjjal. Kérem önt, szíveskedjék tolmácsolni őszinte hálánkat és köszönetünket.

Nehezükre esnék a december 10-i ünnepi ülésre Svédországba utaznunk.

Távollétünk az esztendőnek ebben a szakaszában erősen zavarná mindegyikünk oktató munkáját. Ha az ülésre el is utaznánk, csak igen rövid ideig maradhatnánk és aligha volna lehetőségünk arra, hogy megismerkedjünk a svéd tudósokkal. Mme Curie beteg is volt a nyáron, és még most sem teljesen egészséges.

Kérem, halasszák későbbre utazásunk és előadásunk időpontját. Pl. húsvétkor tudnánk Stockholmba utazni, vagy, ami még kedvezőbb, június közepén.

Fogadja, örökös titkár uram, nagyrabecsülésem kifejezését.”

1903. december 11-ről, tehát egy nappal a hivatalos stockholmi ünnepség után kelt az a meglepő levél, melyet Marie Jozef bátyjának írt lengyel nyelven. Ez a dicsőség első napja! Ebben a percben Marie-nak meg kellene részegednie a sikertől. Nem rendkívüli-e az ő esete? Asszony még soha nem szerzett magának dicsőséget a természettudományok szigorú területén, ő az első és mindeddig az egyetlen híres tudós nő a világon.

Marie Curie Jozef Sklodowskinak, 1903. december 11-én:

Kedves Jozef!

Mindkettőtök levelét szívből köszönöm. Ne feledd el megköszönni Manusiának (Jozef leánya) azt a szép kis levelet, amellyel megörvendeztetett. Mihelyt egy kis szabad időm lesz, azonnal válaszolok neki.

November elején kissé meghűltem és még mindig köhögök. Voltam orvosnál is, megnézte a tüdőmet, semmi bajt sem talált. De azt mondja, hogy vérszegény vagyok. Pedig én elég erősnek érzem magam és pillanatnyilag sokkal többet tudok dolgozni, mint ősszel, anélkül, hogy túlságosan kifáradnék.

Férjem Londonban volt, hogy átvegye a Davy-érmet. Én nem kísértem el, mert féltem a fáradalmaktól.

Mi nyertük el a Nobel-díj felét. Nem tudom pontosan, mennyi ez, azt hiszem, körülbelül hetvenezer frank. Azt sem tudom, mikor vesszük fel a pénzt, lehet, hogy csak ha majd Stockholmba megyünk. Kötelesek vagyunk december 10-től számított hat hónapon belül ott előadást tartani.

Nem vettünk részt az ünnepi ülésen, mert nagyon nehéz lett volna a dolgokat elrendezni. Én sem éreztem magamban elég erőt egy ekkora utazáshoz (48 óra megállás nélkül, vagy még több, ha útközben megáll az ember), ilyen zord időben, egy hideg éghajlatú országban. És nem is maradhattunk volna ott, csak 3—4 napig: nagyon kellemetlen volna előadásainkat hosszabb időre megszakítani. Valószínűleg csak húsvétkor utazunk és csak akkor kapjuk meg a pénzt is. Nincs békességünk a levelektől, a fényképészek és újságírók látogatásaitól. Az ember szeretne a föld alá bújni, hogy nyugalma legyen. Amerikából kaptunk ajánlatot, hogy menjünk oda előadássorozatot tartani munkásságunkról. Azt kérdezik, mennyi pénzt kérünk érte. Bármilyenek is legyenek a feltételek, az a szándékunk, hogy visszautasítjuk a meghívást. Csak nagy nehezen sikerült kibújni a társas vacsorák alól, amelyeket a mi tiszteletünkre akartak rendezni. Kétségbeesett erővel tiltakozunk és az emberek végül is megértik, hogy nincs mit tenniük.

Iréne jól van. Iskolába jár, egy kissé messze tőlünk. Párizsban igen nehéz jó iskolát találni a kisgyerekek számára.

Mindnyájatokat szeretettel csókollak és kérlek benneteket, ne feledjétek el engem.

„Mi nyertük el a Nobel-díj felét... Nem tudom, mikor vesszük föl a pénzt.”

Ezeket a szavakat olyan asszony írja le, aki önként lemondott a vagyongyűjtésről — ezért van különös értékük.

Az egy csapásra elnyert dicsőséget, a sajtó és a közönség tisztelő hódolatát, a hivatalos meghívásokat, az Amerika által felajánlott arany-hidat; mindezt csak azért említi Marie, hogy panaszkodjék miatta. A Nobel-díj szemében nem tűnik többnek, mint egy hetvenezer aranyfrankra rúgó megtiszteltetés, amelyet a svéd tudósok két társuk munkásságának ítélnék, tehát „nem ellenkezik a tudományos szellemmel”, hogy elfogadják. Lehetőség arra, hogy Pierre megszabaduljon az előadások tartásától és megmenthesse egészségét!

1904. január 2-án megérkezik az áldáshozó csekk ahhoz a bankhoz, amelyik a házaspár megtakarított pénzeszközét kezeli. Végre otthagynak Pierre az École de Physique-ben vállalt állását. Egy kiváló fizikus, régi tanítványa, Paul Langevin lesz az utóda, Curie-ék saját költségekre felvesznek egy laboránst: ez sokkal egyszerűbb és gyorsabb, mintha az egyetem által egyre ígért mesebeli munkatársakra várnak. Marie húszezer osztrák koronát küld — kölcsön címen — Dluskiéknak, hogy megkönnyítse szanatóriumuk megindítását. És a kis vagyonkának fennmaradó részét — amelyet hamarosan megduzzaszt a felerészben Marie Curie-nek, felerészben Eduard Branly-nak ítélt Osiris-díj ötvenezer frankja — szép arányosan francia évjáradékokba és Varsó városának hitelleveibe fektetik.

A feketetáblás számadás-könyvben más kiadások nyomát is fellelni: ajándéktárgyak és kölcsönök Pierre testvéreinek, Marie nővéreinek, tudományos társaságoknak szánt adományok... adományok lengyel egyetemi hallgatóknak... a laboratórium személyzetének, Marie egyik gyermekkori barátnőjének, egy nyomorgó sévres-i diáklánynak... Mikor Marie-nek eszébe jut annak az igen-igen szegény asszonynak a neve, aki őt olyan sok szeretettel franciára tanította — francia születésű leány volt, de Lengyelországba ment férjhez —, akinek csak egy vágya volt, hogy szülőhazáját viszontlássa: ír neki, meghívja Franciaországba, és viseli az utazás költségeit. A jó asszony mindig könnyekkel a szemében beszélt róla, erről a váratlan nagy örömről.

Marie, csendben, okosan osztogatja találékony és finom szeretetét. Nincs benne mértéktelen bőkezűség, sem szeszély: elhatározta, hogy élete végéig segíteni fogja azokat, akik reászorulnak. Tehetségéhez mérten támogatja őket, hogy mindig segíthessen.

Magára is gondol! Modern fürdőszobát rendezett be lakásában és újra tapétáztat egy kis szobát. De már az nem is jut eszébe, hogy a Nobel-díjból magának egy új kalapot vegyen. És ugyanakkor, mikor erősködik, hogy Pierre-nek ott kell hagynia az École de Physique-et, ő maga tovább tanít Sévres-ben. Szereti tanítványait és elég erősnek érzi magát, hogy továbbra is megtartsa óráit és így állandó jövedelmet biztosítson magának.

•

Azt mondhatná valaki, furcsa ötlet két tudós kiadásait részletezni akkor, mikor rájuk mosolyog a szerencse. Inkább azt kellene mondanom, a minden országból összesereglett kíváncsiak és újságírók hogyan szállják meg Curie-ék házát és hangárját. Inkább számba kellene vennem a hatalmas

munkaasztalon halmozódó táviratokat, a két fizikus arcképével megjelent tenger cikket.

De nincs kedvem hozzá.

Tudom jól, hogy ez a körülöttünk kezdődő zaj csak kellemetlenséget jelentett szüleimnek. Az ő elégtételüket máshol kell keresni: Pierre és Marie örülnek, mert a Svéd Tudományos Akadémia tagjai értéke szerint ítélték meg felfedezésüket, mert a levélhalmazban olyan emberek lelkesedő jókívánatait találják, akiket ők is tisztelnek. A hozzájuk közel állók boldogsága őket is meghatja és örömmel fogadják a hetvenezer frankot, mert ezzel megszabadulnak a mindennapi gondok nyűgétől. A többi — az a „többi”, amiért az emberek annyi erőfeszítésre és gyakran aljasságra képesek — számukra csak kellemetlenséget és zavart jelent.

Tartós félreértés választja el őket a nagyközönségtől, amely rokonszenvvel fordult feléjük. Ebben az évben — 1903-ban — Curie-ék elérkeznek életük legdöntőbb pillanatához. Abban a korban vannak, amikor, a lángész a kellő tapasztalattal már rendelkezvén, kifejtheti munkaereje teljességét. Egy nedves barakkban felfedezték az egész világot bámulatba ejtő rádiumot. De hivatásuk még nem ért véget. Még más lehetőségek is szunnyadnak bennük. Dolgozni akarnak: dolgozniuk kell!

A dicsőség keveset gondol az olyan jövővel, mint amilyenre ők törekednek. A dicsőség ráveti magát a nagyokra, rájuk kapaszkodik teljes súlyával és igyekszik megállítani őket előrehaladásukban. A Nobel-díj nyilvánossága a kutatóházaspárra irányította az emberek millióinak figyelmét. Férfiak, nők, filozófusok és munkások, tanárok és polgárok, az emberek milliói fordulnak lelkesedéssel feléjük. De milyen árat kérnek ezért! Nem elégszenek meg azokkal az előnyökkel, melyekkel a tudósok már előlegként megajándékozták őket — a felfedezés szellemi horderejével és egy rettenetes betegség elleni jó hatásával. — Besorozzák a még gyermekcipőkben járó radioaktivitást a kivívott győzelmek közé és ahelyett, hogy segítségére lennének annak tovább fejlesztésében, inkább születésének érdekes részleteit élvezik. Be akarnak törni a különös házaspár meghitt otthonába, amelyről már legendát költött a kettős lángész, az egyszerű életmód és a tökéletes önzetlenség. Mohó, telhetetlen tiszteletadásuk megzavarja bálványaik — áldozataik — életét és megfosztja azokat egyedüli kincsüktől, amire vágnak: a nyugodt elmélyedéstől és a csendtől.

Az egykorú újságokban Pierre és Marie fényképei mellett

— „fiatal, szőke, finom, kecses mozgású fiatalasszony” — „elbájoló anya, akinek kiváló kedélye a kifürkészhetetlen kíváncsi szellemmel párosul” — gyermekük, „az elragadó leányka” és végül az ebédlő kályhája előtt heverő Didi macska fényképei mellett ékesszóló leírások jelennek meg a „bölcsek házáról”, a csinos házról, amelyik messze, az erődítések közelében szállást nyújt két nagy tudós csendes, meghitt boldogságának.

Még a hangár is nemvárt megbecsüléshez jut: azt is részletesen leírják.

„A Pantheon mögött, egy szűk, sötét és elhagyott utcában, a rue Lhomond-ban, amilyenhez hasonlót csak régi melodramatikus regények rézmetszetein látni, két megfeketedett és repedezett ház között, a besüppedt járdán nyomorúságos faalkotmány mered az égnek. Ez a Városi Fizikai és Kémiai Iskola...

Keresztülhaladtam az udvaron, melynek szárnalmas falait rettenetesen megcsúfolta az idő; aztán egy bolthajtás alatt kongtak a lépteim és nyirkos zsákutcába jutottam, ahol egy meggyötört fa haldokolt. Alacsony, hosszú kunyhóféleségek álltak itt. Ablakukban különböző alakú üvegtárgyakat és lobogó

lángocskákat pillantottam meg. Semmi nesz: mély és szomorú csönd honolt itt, még a város zaja sem hatolt idáig.

Találomra kopogtattam egy ajtón és beléptem egy megdöbbenően egyszerű laboratóriumba. Padlója hepehupás vert föld volt, falai fehérre meszeltek, nem túl biztonságos tetejét lécből rótták össze, és csak gyér világosság szivárgott be a poros ablakokon. Valami bonyolult készülék fölé hajló fiatal ember emelte föl a fejét: — M. Curie itt van —, mondta és folytatta munkáját. Percek teltek el, hideg volt. Egyik csap csurgott, két-három gázcső lángja lobogott.

Végre megjelent egy magas, szikár, csontos arcú ember, a szakálla szürke és durva szálú, a fején kis svejci sapka. Pierre Curie volt.”

Hiába tagadják meg Curie-ék az interjúkat, hiába zárkóznak be az immár történelmi nevezetességű laboratóriumba: munkájuk és magánéletük nem az övék többé. Még szerénységük is, amelyen kapva kap a kevésbé jó érzésű riporter, nyilvános üggyé válik, és nagyszerű cikktéma lesz belőle...

„Ki kell emelnem M. Curie két jellemvonását: őszinte önzetlenségét és végtelen egyszerűségét. Ennek a magas, szőke, kissé hajlott hátú és határtalanul meleg tekintetű embernek, aki még fiatalon szerzett dicsőséget és nem szédült meg a sikertől, szeretett családján kívül egyetlen gondja van csupán: azt kívánja, hogy tanítványainak és azoknak a fiataloknak a lendületét, akik majd később fognak nehéz tudományos munkába, ne törjék meg siralmas anyagi nehézségek. Saját szenvedéseit Mm. Curie-vel, közös erőfeszítéseit feledve, csak egyre gondol: valahol Franciaországban talán akadnak figyelemre érdemes kutatók, ismeretlen tehetségek, akik örök tétlenségre vannak kárhozthatva, kénytelenek abbahagyni kutatásaikat, mert betevő falatjukat kell megkeresniük...

Nem tudom visszaadni azt az őszinte ékesszólást, azt a szívből jövő indulatot, mellyel M. Curie mindezt elmondta nekem. Hozzáteszem, hogy nem találkoztam még emberrel, aki nála szerényebben beszélne. Ezért érdemel Pierre Curie csodálatnál is többet: méltó mindnyájunk rokonszenvére.”

(Eugene Thébault: La Petite République) A dicsőség csodálatos tükör! Néha hű, máskor torzító, mint a mutatóujj bódék görbe tükrei.

Curie-ék élete revű-jelenetekben kerül színre a divatos kabarékban: mikor az újságok hírül adják, hogy Curie-ék elvesztették rádiumkészletük egy részét, egyik montmartre-i színház azonnal egy szkeccset játszik, amelyben a tudós házaspár bezárkózik laboratóriumába, senkinek sem engedi meg, hogy oda belépjen, maga áll neki a takarításnak, és a színpad minden zugát felkutatja, hogy megtalálja az eltűnt kincset.

Marie így mondja el ezt az eseményt:

Marie Jozef Sklodowskinak:

Nagy szerencsétlenség ért bennünket a minap: egy rádiummal végzett kényes művelet közben elvesztettük készletünk jelentős részét és még most sem értjük, mi lehet ennek a csapásnak az oka. Ezért kénytelen vagyok elhalasztani a rádium atomsúlyára vonatkozó kutatásaimat, amelyet húsvétkor kellett volna elkezdenem. Mindketten nagyon meg vagyunk döbbenve.

Egy másik levélben ismét a rádiumról, egyetlen gondjáról beszélve, így ír:

Marie Jozef Sklodowskinak, 1903. december 3-án:

Talán sikerülni fog, hogy nagyobb mennyiséget állítsunk elő, ebből a ritkán előforduló anyagból. Ehhez vasércre és pénzre van szükség. Pénzünk az van jelenleg, de mostanáig lehetetlen volt vasércet szerezni. Most biztatnak bennünket és valószínűleg hamarosan megvehetjük azt a szükséges mennyiséget, amelyet eddig megtagadtak tőlünk. Az előállítás akkor növekedni fog. Ha tudnád, hogy mennyi idő, fáradság és pénz kell ahhoz, hogy előállítsa az ember azt a picinyke mennyiségű rádiumot néhány tonna anyagból!

Ezek Marie gondjai tizenhárom nappal a Nobel-díj odaítélése után. Ez alatt a tizenhárom nap alatt a világ is tett egy új felfedezést: felfedezte Curie-éket. De Pierre és Marie nem vállalják új szerepüket.

Pierre Curie Georges Gouy-nak, 1904. január 22-én:

Kedves Barátom!

Már régen akartam önnek írni; ha nem tettem, ennek az az ostoba élet az oka, amelyben most élek.

Látta, hogy hirtelenében mennyire megbolondultak az emberek a rádiumtól. Nekünk ebből megvolt a pillanatnyi népszerűség minden előnye: a világ minden országának újságírója és fényképésze minket üldözött; odáig mentek, hogy közölték kislányom és nevelőnője beszélgetését és pontosan leírták fehér-fekete macskánkat. Különcök és félreismert feltalálók levelekkel és látogatásokkal halmoztak el. Szép számmal érkeztek pénzt kérő levelek. Azután autogrammgyűjtők, sznobok, társaságbeli emberek és még néhány tudós is eljött bennünket megnézni a rue Lhomond-i nagyszerű helyiségbe, amit ön is ismer. Így aztán egy percnyi nyugalom sincs a laboratóriumban és minden este nagy csomó levélre kell válaszolnunk. Ilyen életmód mellett érzem, hogy lassanként meghülyülök...

Két törekvés ütközik össze: az egyik a tömeg közelítése azokhoz a lényekhez, akiket csodálni akar, a másik emezeknek ellenállása, harca, hogy megmaradhassanak magános munkásságukban és amihez mindenkinek felett ragaszkodnak: „természetellenes” boldogságukban. Ebből éles ellentétek származnak.

*

Curie-ék, akik egy jajszó nélkül elviselték a szegénységet, az emberfeletti munkát, sőt az emberek igazságtalanságát is, életükben először különös idegességet árulnak el. Amilyen mértékben növekszik a hírnév, az idegesség is fokozódik.

Pierre Curie Ch. Ed. Guillaume-nak, 1904. január 15-én.

... Cikkeket és előadásokat kérnek tőlünk és majd évek múlva ugyanazok, akik ma ezeket kérik tőlünk, csodálkozni fognak, hogy miért nem dolgoztunk...

Pierre Curie Ch. Ed. Guillaume-nak, 1904. január 15-én.

Kedves barátom!

Előadásom február 18-án lesz, a lapok rosszul értesültek. Ennek a hamis hírnek 200 belépőjegy-kérő levelet köszönhetek. Elhatároztam, hogy nem felelek rájuk.

Ami a Flammarion-előadást illeti, teljes és legyőzhetetlen lehetetlenség. Békességes időre vágyódom, egy csendes országban, ahol tilos előadásokat tartani és az újságírókat üldözik.

Maria Curie Jozef Sklodowskinak, 1904. február 15-én.

Még mindig a lárma. Amennyire csak tőlük telik, az emberek megakadályozzák, hogy dolgozzunk. Most már elhatároztam, hogy bátor leszek és nem fogadok több látogatót — de mégis zavarnak. Egészen tönkretette életünket a megtiszteltetés és a dicsőség.

Marie Curie Jozef Sklodowskinak, 1904. március 19-én.

Kedves Jozef!

Sok szeretettel kívánok minden jót nevednapjára. Jó egészséget és sikert egész családnak — és azt is, hogy sose merülj el egy akkora postában, mint amilyen bennünket előtt mostanában és ne legyen részed olyan támadásokban, mint amilyeneket nekünk el kell tűrni.

Egy kissé sajnálom, hogy eldobáltam a leveleket, amelyeket kaptunk: igen épületesek voltak... Volt köztük szonett, költemény a rádiumról, különféle feltalálók, spiritiszták és filozófusok levelei. Tegnap egy amerikai írt, engedjem meg neki, hogy az én nevemre kereszteljen egy versenyt. És aztán természetesen, az autogramm- és fényképkérők százai. Egy ilyen levélre sem válaszolok, de az olvasásukkal is elvesztem az időmet.

Pierre Curie Georges Gouy-nak, 1904. március 20-án:

... Mint láthatja, a szerencse kedvünkbe jár; de a szerencse kedvezései sok zajt ütnek. Soha nem volt kevesebb nyugalomunk, vannak napok, amikor lélegzetvételhez sem jutunk. És mi arról álmodtunk, hogy vadak módjára élünk, az emberektől távol!

Marie Curie Henriette unokahúgának, 1904 tavaszán.

Nyugalmas és munkás életünk teljesen tönkrement. Nem tudom, vajon valaha is visszanyeri egyensúlyát.

A leveleknek ez az idegessége, pesszimizmusa, mondhatnám keserűsége, nem csak... Curie-ék elvesztették a belső békét:

„Munkánk, kevésbé kielégítő anyagi körülményeink erőnkön Jelül való erőfeszítésre kény szer ítt. Ebből származó fáradtságunkat még növelte a nyilvánosság ráncszakadása” — írja Marie később. — „önkéntes elszigeteltségünk megszüntetése reánk nézve valóban a szenvedés oka volt és hatásában felért egy szerencsétlenséggel.”

Viszonzásul a dicsőség is jelentett előnyöket Curie-éknek: a katedrát, a laboratóriumot, a munkatársakat, az annyira óhajtott hitelt. De mikor jutnak hozzá ezekhez a jótéteményekhez? Az aggódó várakozás egyre tart.

Itt elérkeztünk Pierre és Marie nyugtalanságának leglényegesebb okához. Érdemeiket Franciaországban ismerték el legutoljára és nem kevesebb, mint a Davy-érem és a Nobel-díj volt szükséges, hogy a párizsi egyetem egy fizikai tanszék felállítására gondoljon Pierre Curie számára.

Az idegen országokból származó elismerések csak aláhúzzák azokat az elszomorító körülményeket, amelyek között sikerült megtenniük az ünnepektől felfedezést. És ezek a körülmények úgy látszik, hamarosan nem fognak megváltozni.

Pierre-nek eszébe jutnak mindazok az állások, amelyeket négy év óta megtagadtak tőle és becsületbeli kérdésnek tartja, hogy nyilvánosan kifejezze hálóját az egyetlen intézménynek, amelyik, körülményeihez mért szegényes mértékben, egyedül támogatta: az École de Physique et de Chimie-nek. Mikor később nagy hallgatóság előtt előadást tart a Sorbonne-on, ezt mondja, emlékezve a szegényes, de szerencsés hangárról:

„Meg akarom itt említeni, hogy minden kutatásunkat a Párizs városa által fenntartott École de Physique et de Chimie-ben végeztük.

Minden tudományos munkásságban a környezet hatása nagy befolyású és az elért eredmények egy része ennek a befolyásnak köszönhető. Húsz éve dolgozom az École de Physique-ben. Schutzenberger, ennek az iskolának első igazgatója, kiváló tudású férfiú volt. Hálával emlékezem róla, mert megadta nekem a munka lehetőségét akkor, mikor még csak gyakornok voltam; később megengedte Madame Curie-nek, hogy mellettem dolgozhasson, és ez az engedély, amikor megadta, egészen szokatlan újítás volt... A jelenlegi igazgatók, Lauth és Gariel urak, megtartottak engem hasonló jóindulatukban ...

Az iskola tanárai, az onnét távozó hallgatók jótékony és termékeny légkört alkotnak és ez nekem igen hasznos volt. Az iskola régi növendékei között találtuk meg munkatársainkat és barátainkat és boldog vagyok, hogy itt mindannyiunknak köszönetet mondhatok.

*

Annak az ellenszenvnek, amelyet a hírnév Curie-ékben kelt, más oka is van, mint szenvedélyes munkakedvük és az elveszett idő felett való elkeseredésük.

Pierre, veleszületett természeténél fogva, e népszerűségi ostrommal ellenségesen áll szemben. Gyűlöli a hierarchiát, az emberek osztályokba való sorolását. Képtelenségnek találja, hogy legyenek „osztályelsők” és a kitüntetések, amelyet a magas állású személyiségek áhítnak, előtte éppolyan feleslegesnek látszanak, mint az iskolás gyerekeknek adott érmek. Ez a magatartása, melynek folytán visszautasította a Becsületrend keresztjét, megmarad a tudományok terén is. Nem ismeri a mérkőzést és a „felfedezések bajnoki versenyében” minden keserűség nélkül elviseli, hogy egy kollégája megelőzze.

Amilyen lázasan szorgalmas a munkában, éppoly keveset törődik azzal, hogy nyilvánosságra hozza az általa elért eredményeket és távol áll tőle, hogy aggódva figyelje versenytársainak haladását, inkább örül azok sikerének.

„Nem tesz az semmit, hogy nem én tettem közzé” — így szól szokása szerint —, „ha egyszer más nyilvánosságra hozta...”

Csaknem természetellenes közömbössége nagy hatással van Marie-re. De nem azért mond le a tiszteletnyilvánításokról egész élete folyamán, hogy Pierre-t utánozza, vagy mert neki engedelmeskedik. Nála nem elv a dicsőség elleni harc, hanem ösztön. Ellenállhatatlan féltékenység, kellemetlen, ideges nyugtalanság fogja el, mihelyt magán érzi a kíváncsi tekinteteket: ezek a zavarok

gyakran a szédüléshez és a fizikai rosszulléthez vezetnek.

És végül is, sokkal több kötelezettsége van, semhogy hiábavalóan eltékozolhatná erejének akárcsak egy atomját is. Egyensúlyban kell tartani munkáját, a háztartás vezetését, anyai kötelességeit, el kell látnia tanítói tisztjét: úgy halad előre a nehéz úton, mint egy egyensúlyozó művész. Még egy „hivatás” és vége az egyensúlynak: lezuhan a kifeszített kötélről. Feleség, anya, tudós, tanárnő; Marie-nek nincs egy szabad pillanata sem, hogy a híres asszonyt játssza.

Így azután, ha különböző utakon is, de Pierre és Marie együtt érnek el a visszautasítás álláspontjára. Az ember megértené, hogy két ember, akik együtt vittek véghez valami nagy dolgot, különbözőképpen fogadja a dicsőséget. Pierre lehetne lemondó és Marie hiú... Nem! A két lélek éppúgy, mint a két agy, egyforma felfogású. Annyi megpróbáltatás után a házastársak ezen is győzelmesen lépnek át és egyik maradnak a dicsőség kerülésében is.

*

Bevalljam-e, hogy mennyire igyekeztem felfedezni, van-e kivétel az alól a törvény alól, amelyet oly kegyetlennek tartottam? Azt szerettem volna, ha a csodálatos siker, az eddig nő által el nem ért tudományos elismerés egy pár percnyi örömet is hozott volna anyámnak. — Túlságosan igazságtalannak találtam, hogy ennek a nagyszerű kalandnak a hősnője állandóan csak szenvedett és sokat adtam volna érte, ha egy levél alján, egy vallomásból megérezhetem az önző büszkeséget, vagy diadalérzetet.

Gyermekes remény volt! „A híres Madame Curie” boldog volt ezután is néha, de csak laboratóriumának csendjében, vagy házának meghitt világában. Napról napra jobban visszavonul a névtelenségbe, hogy elmenekülhessen azok elől, akik a nyilvánosság elé akarják vonszolni. Éveken át feleli az őt megszólító ismeretleneknek kérdésére: „Nem ön Madame Curie?” — egykedvű hangon, elnyomva hirtelen támadó szorongó érzését „Nem, valami tévedés lesz”.

Csodálói és a pillanat nagyjai jelenlétében, akik őt mint királynőt ünneplik, éppúgy mint férje, csak megütközést, fáradtságot, jól-rosszul leplezett türelmetlenséget és főként unalmat érez: halálos, mindent elsöprő unalmat, amely egészen leveri, midőn a hozzá nem értő tolakodók felfedezéséről és lángeszéről beszélnek.

Egy anekdota, ezer más között, nagyszerűen jellemzi Curie-ék ellenkezését azzal szemben, amit Pierre „a szerencse kegyei”-nek nevez. A házaspár Loubet elnöknél vacsorázik az Elysée-ben. Az est folyamán egy hölgy Marie-hoz lép és azt kérdi:

— Bemutassan önt a görög királynak?

Marie, ártatlanul, udvariasan, csendes hangon ad őszinte választ:

— Nem tartom szükségesnek.

Észreveszi a hölgy elképedését és azt is, hogy ez a hölgy, akit nem ismert meg, az elnök felesége. Elpirul, összeszedi magát és sietve mondja:

— Hogyne ... hogyne... természetesen, mindent megteszek, amit óhajt, teljesen amint ön akarja.

Curie-éknek, akik mindig úgy szerettek volna élni, mint a vadak, újabb okuk is akadt, hogy a magányt keressék: szöknek a kíváncsiak elől. Gyakrabban, mint valaha, keresik a félreeső falvakat és ha szállodában kell tölteniük egy éjszakát, álnéven írják be magukat a vendégkönyvbe.

De a legjobb álöltözet rendes viseletük. Ki ismerné fel ebben a lompos, hanyagul öltözött férfiban, aki kerékpárját tolja Bretagne gödrös útjain, vagy az őt kísérő, parasztasszony módjára öltözött fiatal nőben a Nobel-díj nyerteseit?

Még a legügyesebbeknek is nehéz őket felismerni. Egy amerikai újságíró titokban követte nyomukat és utol is érte őket Pouldubén: zavarodottan áll meg halászkunyhójuk előtt. Újságja azért küldte, hogy interjút szerezzen Curie-nétől. Hol lehet a kiváló tudós nő? Meg kellene kérdezni valakitől. Például ettől az asszonytól, aki mezítláb itt ül a bejárat kőlépcsőjén és a homokot rázza ki fonott talpú vászoncipőjéből.

Az asszony felveti a fejét, acélszürke szemét rászegezi a betolakodóra ... és egyszeriben olyan, mint a száz, ezer fénykép, amely megjelent az újságokban, ő az! Az újságíró egy percig megáll, mintha villám ütötte volna, azután letelepedik Marie mellé és előhúzza jegyzőkönyvét.

Látván, hogy a menekülés lehetetlen, Marie megadja magát sorsának és rövid mondatcskákkal felel a kérdésekre. Igen, Pierre Curie és ő fedezték fel a rádiumot. Igen, folytatják a kutatásaikat ...

Közben tovább lóbálja cipőit, odaütögeti a lépcsőhöz, hogy teljesen kirázza őket, azután felhúzza szép fehér lábára, melyet felsértettek a sziklák és a tüskés növények. Nagyszerű jelenet egy újságíró számára! Megvan az élettől ellesett „intim” jelenet, hála a szerencsés véletlennek. És a derék riporter folytatja, kevésbé általános kérdéseket tesz fel.

Ha megtudhatna valamit Marie gyermekkoráról, munkájának rendszeréről, egy olyan asszony lelkivilágáról, aki a kutatásnak szentelte magát.

De abban a pillanatban a csodálatos arc megmerevedik. Egy mondattal, egy rövid mondattal, amelyet annyiszor ismételt, mint akár egy jelmondatot, Marie végét veti a beszélgetésnek. De ez az egy mondat festi jellemét, felfogását, hivatását, és többet mond minderről, mint akár egy könyv.

— *A tudományban a dolgok iránt kell érdeklődnünk, nem a személyek iránt.*

XVII.

HÉTKÖZNAPOK

Curie-ék neve „nagy név” ebben az időben, ők maguk pénzben gazdagabbak, de szegényebbek boldog percekben.

Főként Marie vesztette el lendületét és jókedvét, őt nem egyedül a tudományos gondok foglalják le, mint Pierre-t. Idegeit kikezdték a mindennapi élet eseményei is.

Az a zajos ünneplés, mellyel a rádium felfedezését és a Nobel-díjat ünnepük, idegessé teszi anélkül, hogy elvonná akár egy pillanatra is attól a gondtól, mely megmérgezi életét: Pierre betegségétől.

Pierre Curie Georges Gouy-nak, 1905. január 31-én:

Mostanában nem szenvedek annyit reumában, de a nyáron heves rohamaim voltak és le kellett mondanom svédországi utazásomról. Ezért aztán, amint látja, nem is vagyunk rendben a Svéd Akadémiával. Valóban csak akkor térek egy kissé magamhoz, ha minden testi fáradtságot kerülök. Feleségem is hasonló állapotban van és nem is lehet a régi, munkás napokra gondolnunk ...

Pierre Curie Georges Gouy-nak, 1905. július 24-én:

... Még mindig a nagyon elfoglalt emberek életét éljük és semmi érdekeset sem csinálunk. Idestova már egy éve, hogy semmit sem dolgoztam és nem volt egy pillanatom a magam számára. Természetesen még most sem tudom, hogyan védjem meg időnket attól, hogy elmorzsolódjék, pedig nagy szükségünk volna rá. Szellemi életünk szempontjából ez élet-halál kérdése.

Úgy látszik, fájdalmaim inkább neuraszténiás eredetűek, nem pedig valami reumából származnak, és mióta megfelelőbben táplálkozom és sztrichnint szedek, valamivel jobban vagyok.

Pierre Curie Georges Gouy-nak, 1905. szeptember 19-én:

Tévedtem, mikor azt mondtam, hogy jobban vagyok. Több ízben újra rohamaim voltak és a legkisebb fáradtság igen nagy fájdalmakat idéz elő. Jelenlegi állapotomban sokszor gondolkozom, vajon tudok-e még valaha komolyan dolgozni a laboratóriumban.

Gondolni sem lehet többé a régi kedves, gondtalan, bolondos szünidőkre, mikor a házastársak diákok módjára járták az országutakat. Párizs mellett, Chevreuse völgyében bérelt egy kis falusi házat Marie. Ott ápolja férjét, leányát.

Marie Mm. Jean Perrin-nek Saint Rémy le Chevreuse-ből:

... Egyáltalán nem vagyok megelégedve Iréne-nel. Nagyon nehezen szedi össze magát számarköhögéséből; időről időre újra köhögni kezd, pedig már három hónapja, hogy vidéken van. Férjem nagyon fáradt, nem tud sétálni: fizika, matematika könyvek tanulmányozásával töltjük az időt.

Iréne-nek van egy szép kis kerékpárja és igen ügyesen bánik vele. Fiúruhában kerékpározik és igen mulatságos.

Testi fájdalmai között, súlyos sorsának terhét érezve, Pierre-t elfogja az idő múlásától való félelem. Vajon ez a fiatal ember attól fél, hogy hamarosan meghal? Úgy látszik, mintha meg akarna előzni egy láthatatlan ellenséget. Csupa elszántság, csupa sietség ez az ember. Szeretettel ösztönzi feleségét, akire átragad férje nyugtalansága. A munka lassan halad szerinte. Meg kell gyorsítani a kutatások menetét, ki kell használni minden pillanatot és több időt kell tölteni a laboratóriumokban.

Marie még nagyobb erőfeszítést vállal, de ez már túlhaladja idegrendszerének teherbírását.

Szigorú sors jutott neki. Húsz éve, attól a naptól kezdve, mikor a tizenhat éves kis lengyel leányka az ünnepek emlékeitől még zúgó fejjel visszatért Varsóba, hogy kenyeret keressen, azóta mindig nyomorúságban élt. Fiatalságát magányosan töltötte, fizikai kézikönyvek fölé hajolva fagyos padlásszobájában.

És midőn megjött a szerelem, az csak még több munkát jelentett.

Összeolvastva egy érzelemmé a tudomány és férje iránt érzett szerelmét, Marie lemondott a nyugodalmas életről. Pierre és az ő szeretete egyenlő erősek, életcéljuk ugyanaz. De Pierre életében voltak tétlen időszakok, élénk örömek: ifjúsága vidám volt. Marie, mióta asszony lett, állandóan kötelességének élt és néha vágyódik megismerni az élet egyszerű örömét. Igen gyengéd feleség és anya. Egy kis szünetről, békességről, nemtörődömségről álmodik.

Ezzel meglepi, megijeszti Pierre-t. Férje természetesnek találja, hogy ha már felfedezte ezt a lángeszű élettársat, az éppúgy teljesen feláldozza magát, csakúgy, mint ő maga, annak, amit úgy nevez: „a mi uralkodó eszméink”.

Marie engedelmeskedik neki — ő mindig engedelmes —, de teste, lelke fáradt. Elveszti bátorságát, szellemi tehetetlenséggel, „ostobaság”-gal vádolja magát. Az igazság sokkal egyszerűbb: az oly soká elnyomott természet követeli jogait ennél a harminchat éves asszonynál. Szüksége lenne arra, hogy egy ideig ne legyen többé „Madame Curie”, hogy elfeledhesse a rádiumot és ne kelljen gondolnia semmire, csak evésre, alvásra, pihenésre.

De ez lehetetlen. Minden nap új kötelezettséget hoz. Az

1904. év fárasztó lesz, különösen Marie-nak, aki áldott állapotban van. Egyedüli kedvezésképp rövid szünetet kér az Ecole de Sévres-től. És esténként, mikor fáradtan, elnehezdedten tér haza Pierre karján a laboratóriumból, egy kevéske kaviárt vásárol, mert nagyon megkívánta.

Midőn második szülésének ideje elérkezik, a végsőkig el van csigázva. Férjén kívül, akinek egészsége állandóan aggasztja, úgy látszik, mintha semmivel sem törődne; sem az étellel, sem a tudománnyal, még születendő gyermekével sem. Mikor Bronia megérkezik Lengyelországból, hogy segítsen a szülésnél, egészen elképedve fedezi fel ezt az új, legyőzött Marie-t.

— Miért hozok a világra egy szegény teremtetést? — ismételteti szüntelenül. — Az élet nagyon nehéz, nagyon kegyetlen. Nem volna szabad rákényszeríteni az ártatlanokra ...

A szülés hosszú és fájdalmas. Végre 1904. december 6-án megszületik a dundi, feketehajú kis baba. Ismét leány: Eve.

Bronia mindent elkövet, hogy hűgán segítsen. Látható nyugalma, józan okossága felvidítja egy kissé Marie szomorúságát. Mikor visszautazik, valamivel több derűt hagy hátra.

Az újszülött mosolya és játéka felvidítják a fiatal asszonyt. Az egész kicsi gyermekek meghatják. Egy sűrű füzetben feljegyzik, éppúgy mint Iréne-nél is, az első mozdulatok, az első fogak történetét, és amilyen mértékben nő a baba, anyja idegállapota is úgy javul. A szülés rákényszerítette pihenés megnyugtatta és Marie, észrevétlenül, ismét kedvet kap az élethez. Rég elfelejtett örömmel közeledik kísérletező eszközeihez; csakhamar Sévres-ben is látják. Pillanatnyi tétozás után ismét megtalálta a helyes utat. Ismét nekiindul a meredeknek.

Ismét minden érdekli: a háztartás, a laboratórium... Érdeklődéssel kíséri a hazájában történő eseményeket: Oroszországban kitör az 1905-i forradalom, és a lengyelek a felszabadulás esztelen reményétől megszálva, támogatják a cár-ellenes tevékenységet.

Marie Jozef Sklodowski-nak, 1905. március 23-án:

Látom, azt reméled, hogy ez a keserves megpróbáltatás javára válik hazádnak. Ez a véleménye Broniának és Kazimirnek is. Bárcsak ne volna csalóka ez a remény! Egész szívemből kívánom és szüntelen rá gondolok. Mindenesetre úgy hiszem, támogatni kell a forradalmat. Hamarosan küldök Kazimirnek pénzt is erre a célra, ha már, sajnos, semmi közvetlen segítséget nem adhatok.

... Nálunk semmi újság. A gyerekek szépen nőnek. A kis Eve keveset alszik és igen tiltakozik, ha ébren bölcsőjében hagyom. Mivel nem vagyok sztoikus természetű, karomba veszem és addig hordozom, amíg el nem hallgat. Nem hasonlít Iréne-hez. A haja sötét, a szeme kék, Iréne haja pedig eddig elég világos és a szeme zöldesbarna.

Még mindig ugyanabban a házban lakunk és most, hogy a tavasz közeledik, élvezzük a kertet. Ma nagyszerű idő van és ennek annál inkább örül az ember, mert a tél nedves és kellemetlen volt.

Február 1-én újra elkezdtem a tanítást Sévres-ben. Délután a laboratóriumban vagyok, délelőtt otthon, leszámítva hetenként két napot, amikor Sévres-be kell mennem... Sok bajom van a háztartással, a gyerekekkel, a tanítással és a laboratóriummal: azt sem tudom, hová is figyeljek.

•
Az idő szép, Pierre jobban érzi magát, Marie jobb kedvű: itt az ideje, hogy eleget tegyenek egy régóta halasztott kötelezettségnek, a stockholmi látogatásnak, a Nobel-előadásnak. Elindulnak a dicsőséges útra, mely családukból hagyományává válik...

1905. június 6-án a saját és felesége nevében Pierre beszél a rádiumról a stockholmi tudományos akadémia előtt. Megemlékezik a felfedezés következményeiről: a fizikában lényegesen megváltoztatta a mechanika alapvető elveit. A kémiában merész feltevéseket támasztott a radioaktív jelenségek erőforrásának eredetére vonatkozólag. A geológiában és a meteorológiában ez adta meg az eddig fel nem derített jelenségek megoldásának kulcsát. És végül az élettanban a rádium sugárzása a rákos sejtekre hatásosnak mutatkozik.

A rádium gazdagította a Tudományt és a Közjó szolgálatába állt. Vajon a rosszat nem szolgálhatja?

.. Feltételezhető, hogy bűnös kezekben a rádium igen veszedelmessé válik — mondja végezetül Pierre —, ez alkalommal fel kell tennünk a kérdést, vajon van-e haszna az emberiségnek abból, ha ismeri a Természet titkait; vajon eléggé érett-e már arra, hogy ezeknek előnyeit élvezze, vagy pedig ez a tudás csak ártalmára van-e? Nobel felfedezéseinek példája jellemző: a hatalmas erejű robbanószerkezet csodálatos munkák elvégzését tették lehetővé. Ugyanakkor azonban a rombolás borzalmas eszközévé is váltak azok bűnös kezei között, akik a népeket háborúra készítetik.

Én azokkal tartok, akik, mint Nobel úr is, úgy gondolják, hogy az emberiségnek több haszna, mint kára lesz az új felfedezésekből.”

Curie-éknek tetszik az a mód, ahogyan a svéd tudományos körök fogadják őket. Féltek a pompás nagy fogadtatástól, de az ügyes rendezés kellemesen lepi meg őket: nincsen tömeg és kevés a hivatalos előkelőség. Pierre és Marie kedvükre járnak az őket elbájoló országban és fesztelenül beszélgetnek a tudósokkal. Nagyon elégedetten térnek haza.

*

Pierre Curie Georges Gouy-nak, 1905. július 24-én:

„Feleséggel együtt nagyon kellemes utazást tettünk Svédországban. Elmaradt mögöttünk minden gond: igazi pihenés volt. Júniusban alig tartózkodik valaki Stockholmban, ezért a hivatalos formások nagyon leegyszerűsödtek.

Svédország csupa tó és tengersizoros, szárazföld éppen csak a vizeket veszi körül. Mindenütt fenyők, morénák, vörös faházak: eléggé egyhangú, de rendkívül kedves és megnyugtató táj. Utazásunk idején nem volt éjszaka és szinte egész idő alatt sütött a nap.

Apám és gyerekeink egészségesek, feleségem és én sokkal jobban vagyunk.”

Kerti házacskájukban, a Boulevard Kellermann-on Pierre és Marie folytatják csendes, a tolakodók elől elrejtett életüket. A háztartás gondjai lényegesen könnyebbé váltak. A nehezebb munkát takarító nő végzi; a mindenes pedig főz és felszolgál. Tátott szájjal bámulja különös gazdáinak elgondolkozó arckifejezését és hiába várja szakácművészeti tudományának elismerését.

Egy nap aztán nem bírja tovább, a derék lány ki akarja kényszeríteni a dicséretet Pierre-ből a beefsteakért, melyet az oly jó étvággyal fogyasztott el az imént. A válasz azonban zavarba hozta.

— Beefsteaket ettem? — mormogja a tudós. Azután békítően hozzáteszi: — Lehetséges!...

Még a legnagyobb munkatorlódás idején is talál Marie időt, hogy leányaira gondoljon. Elfoglaltsága arra kényszeríti, hogy cselédek gondjaira bízza őket, de azért nem nyugszik addig, míg maga meg nem győződött arról, hogy Iréne és Eve jól aludtak, rendesen ettek, meg vannak fésülve, fürdetve, nem betegek és nem fáztak meg. De ha kevésbé figyelmes volna, Iréne tudja a módját, hogyan juttassa magát eszébe! Zsarnoki gyermek. Féltékenyen lefoglalja anyját és kedvetlenül tűri, ha ez a „kicsivel” foglalkozik. Anyja télen összejárja Párizst, hogy ranettalmát és banánt szerezzen. E kétfajta gyümölcs nélkül nem is mer hazatérni, mert Iréne nagy kegyesen csak ezeket hajlandó enni.

Az esték legnagyobb részét otthon tölti a házaspár, papucsban, háziruhában, tudományos folyóiratokat lapozva vagy bonyolult számításokat végezve. Mégis lehet őket néha képkiállításon látni és évente hétszer-nyolcszor színházba, hangversenyre is mennek.

A század elején Párizsban csodálatos színészek vannak; Pierre és Marie lesik Duse vendégjátékait. Mounet Sully fellengző stílusa, Sarah Bernhardt művészete kevésbé fogja meg őket, mint Julié Bartet, Jeanne Granier természetessége, Lucien Guitry játékának ereje...

Az egyetemi körök előtt kedves „avant-garde”-istáknak előadásait figyelemmel kísérik. Az Oeuvre színházba Suzanne Despres Ibsen drámáit játssza, Lugné Poe rendezi „A sötétség hatalmá”-t. Ezekről az előadásokról Pierre és Marie elégedetten térnek haza és — utána pár napig szomorúak. Curie doktor gúnyos mosollyal fogadja őket ilyenkor. Az öreg Voltaire-imádó, akinek kevés érzéke van a beteges dolgok iránt, ráveti kék szemét megnyúlt ábrázatukra és sohasem mulasztja el ironikusan megjegyezni:

— Semmiesetre se feledjétek el, hogy szórakozni mentetek oda!

A rejtelmes iránti fogékonyság, párosulva Curie-ék tudományos kíváncsiságával, ebben az időben

különös irányba vonzza őket: részt vesznek azokon a spiritizista üléseken, amelyeknek a híres Eusapia Paladino a médiuma. Nem mint hívők, hanem mint megfigyelők. Megkísérlik tiszta fővel behatolni a megismerésnek erre a veszedelmes területére. Főként Pierre érdeklődik szenvedélyesen ezek iránt az előadások iránt és a sötétben méri a testek képzelt, vagy valóságos levitációját. Részrehajlatlan felfogása szerint ezek a próbálkozások bizonytalan értékűek: nincs meg bennük a laboratóriumi kísérletek szigorúsága, pontossága. Néha a médium bámulatos eredményeket mutat, és a két tudós közel jár hozzá, hogy megadja magát. De azután egyszerre vaskos csalások nyomára jönnek, és bizalmatlanságuk újra éled. Véleményük végül is megmarad bizonytalanoknak. Pár év múlva Marie teljesen fel is hagy ezeknek a jelenségeknek a tanulmányozásával.

Társaságba nem járnak, kerülik a fogadásokat. De nem maradhatnak el mindig a hivatalos ebédekről, a külföldi tudósok tiszteletére rendezett társasvacsorákról. Így aztán megesik, hogy Pierre leveti mindennapi vastag szövetroháját, hogy frakkba öltözzék és Marie is felveszi estélyi ruháját.

Ezt a ruhát egy kis szabónő alakítja időről időre és Marie évek hosszú során át hordja. Egy divatos hölgy szájalommal nézne rá, de Marie nem ismeri a divatot és nincs is érzéke iránta. Azonban jelleméből folyó előkelő tartózkodása megóvja attól, hogy kirívó legyen. Mikor felcseréli laboratóriumi öltözékét — amelyik valóban nem szép — társaságba való ruhával, mikor hamvas szőke haját magas kontyba fésüli és félénken egy kis vékony aranyláncot akaszt a nyakába: elbájoló lesz. Karcsú teste, szellemtől sugárzó arca megmutatja egyszeriben szépségét. A széles sápadt homlokú Marie mellett a többi asszony megmarad szépnek: de mily sokan közülük látszanak ostobának, közönségesnek!

Egy este, az indulás pillanatában, Pierre szokatlan figyelemmel nézi Marie alakját, elragadó nyakát, nőiesen telt, nemesen ívelt csupasz karját. Sajnálkozás és bánat árnyéka hull a tudományak fölesküdtött férfi arcára.

— Kár... — mormolja. — Milyen jól áll neked, ha így öltöazol!

Aztán sóhajtva teszi hozzá:

— De hát nincs rá időnk ...

*

Ha, egészen kivételes alkalmakkor, Marie meghív néhány embert, minden erejével azon van, hogy az ételek kifogástalanok legyenek, a ház pedig vidám, ő maga vásárol be, gondterhelt arccal bolyong ilyenkor a rue Mouffetard-i vagy rue d'Alésia-i kofák kordéi között. Kiválogatja a szép gyümölcsöket és komolyan kikérdezi a tejárust sajtjainak minőségéről. Aztán egyik kirakatból összeszed egy nyaláb tulipánt, orgonát és hazaérve virággal díszíti az asztalt. Az izgatott mindenese a szokásosnál különlegesebb ételeket készít, a közeli cukrász pedig pompás fagyaltot szállít. A legkisebb vendégség is felforgatja a munka házának nyugalmát. Az utolsó pillanatban Marie még egyszer szemügyre veszi a terített asztalt, eligazítja a bútorokat...

Mert Curie-éknek bútoruk is van végre! A családi karosszékeket nem vihették rue de la Glacière-i lakásukba, de most hasznukat veszik új otthonukban, a boulevard Kellermann-on. A hajlított mahagónifából készült régi, fényes zöld bársonnyal bevont kanapék egyikén a kis Iréne alszik. A restauráció korabeli székek meghitt emberi méltóságot kölcsönöznek a világos tapétájú szobának. A

vendégek válogatottak: Párizsban időző külföldi tudósok, vagy lengyelek, akik Marie-nak hazai híreket hoznak. Gyermekekösszejöveleteket is rendez Madame Curie, hogy mulattassa a kis vadóc Iréne-t: a fiatal nemzedékre nagy benyomást tesz a hatalmas karácsonyfa, melyet ő maga díszített aranyos diókkal, színes gyertyákkal.

Az is megesik, hogy a ház még a tündöklő karácsonyfánál is tündéribb látványosságnak szolgál keretül. Szerelők színházi fényszórókat, elektromos lámpákat helyeznek el az ebédlőben. Vacsora után Curie-ék és két-három barátjuk előtt a fényszórók egy lánggá, virággá, istennővé, boszorkánnyá változó táncosnő lebegő fátylait simogatják ...

Loie Fuller ez a táncosnő, a „fény tündére”, akinek soha nem látott leleményessége bámulatba ejti Párizst. Különös barátság fűzi őt a fizikus házaspárhoz: mikor az újságokban olvasta, hogy a rádium sugárzó, a Folies-Bergéres csillaga mesés ruhát gondolt el magának, melynek csillogó szárnyai bámulatba ejtik a nézőket. Tanácsokat kért Curie-éktől. Naiv levele mulattatta a tudósokat: megmagyarázták Loie-nek, hogy a tervezett „rádiumos pillangószárnyak” elkészítése miért lehetetlen.

Az ünnepelt amerikai táncosnő meglepte jóakarató tanácsadóit. Nem dicsekedett a velük folytatott levelezéssel, arra sem kérte őket, hogy nézzék meg egyik előadáson. Azt írta Marie-nak: „Csak egy módon tudom önöknek megköszönni, hogy válaszoltak nekem. Engedjék meg, hogy egy este táncoljak Önöknek kettőjüknek.”

Pierre és Marie beleegyeztek. Egy különös, szegényesen öltözött, kalmük-képű, kék gyermekszemű, festetlen arcú lány csöngetett kapujukon. Egész sereg villanyszerelő cipelte utána a szükséges felszerelést. A házaspár kissé nyugtalanul indult a laboratóriumba, helyet adva a megszálló csapatnak. És Loie órákon keresztül vesződött, próbálgatta a világítási hatásokat, a magával hozott függönyöket és szőnyeget, hogy a szűk ebédlőben bemutathassa elragadó tudományait.

A szigorú ház, amelynek kapuját oly jól elzárták, magába fogadta tehát a music-hallok egyik istennőjét. Loie finomlelkű volt. Mindig ritka csodálattal viseltetett Marie Curie iránt: nem kért semmit viszonzásul, találékony volt, mivel szerezhette örömet, mivel tehetne szolgálatot. Másodszor is táncolt náluk. Mikor jobban megismerték, Marie és Pierre viszonozták látogatásait. Nála találkoztak, és kötöttek baráti viszonyt Auguste Rodin-nel. Ezekben az években Pierre és Marie, Loie Fuller és Rodin gyakran beszélgettek a szobrász műtermében.

*

Hét vagy nyolc meghitt barát járt a házhoz: André Debieme, Jean Perrin és felesége, aki Marie legjobb barátnője, Georges Urbain, Paul Langevin, Aimé Cotton, Georges Sagnac, Charles-Eduard Guillaume, a sévres-i iskola néhány növendéke, — csupa tudós ember. Vasárnap délután, ha szép az idő, a kertben üldögélnek. Marie az árnyékba húzódik kézimunkával Eve kocsija mellé. De a foltozás, vagy varrás nem akadályozza meg abban, hogy részt vegyen a beszélgetésben, amely pedig más asszony számára rejtélyesebb volna, mint akár a kínai nyelv.

Ebben az órában „pletykálnak”: izgalmas dolgokat árulnak el a rádium alfa, béta, gamma sugárról... Egyesek, Perrin, Urbain és Debieme nagy hévvel társalog, a rádium által kibocsátott energia forrását keresik. Hogy ezt meg lehessen találni, fel kell adni vagy Carnot elvét, vagy az energia megmaradásának elvét, vagy pedig az elemek változtathatlanságának princípiumát. Pierre a

radioaktív átváltozások pártjára kel, de Urbain harsányan tiltakozik. Pierre hallani sem akarja az ellenvetéseket, hanem tudományosan bizonyítja álláspontjainak helyességét. És hogyan áll Sagnac munkája? És mennyire jutott Marie a rádium atomsúlyát megállapító kísérleteiben?

Rádium!... Rádium!... Rádium!... A bűvös szó tízszer, hússzor visszatér és szájról szájra jár. Marie kicsit elszomorodik: a véletlen nem jól rendezte a dolgot, hogy a rádium ilyen csodálatos anyag, míg a polonium — az első elem, amelyet Curie-ék felfedeztek — „állhatatlan”, másodrendű fontosságú elem. A honlány azt szerette volna, ha a szimbolikus nevű „polonium” részesül ilyen népszerűségben.

Az elvont eszmecseréből időnként egyszerűbb szó is kicsendül. Curie dr. politizál Debieerne-nel és Langevin-nel. Urbain barátságosan kötekedik Marie-val, megszólja túl puritán ruhája miatt, fejére olvassa, hogy egy csepp kacérság sincs benne és az asszonyka csak hallgatja, a váratlan prédikáció egészen elképeszti. Jean Perrin hűtlen lesz az atomhoz, a végtelen kicsihez, fölszegi szép lelkesült arcát, és mint tüzes wagneriánus, A Rajna kincseiből vagy a Nürnbergi mesterdalnokokból énekel áriát. Mm. Perrin a kert egyik zugában meghúzódva, tündérmesét mond gyerekeinek, Aline-nak, Francis-nak és játszópajtásuknak, Iréne-nek.

A Perrin- és a Curie-család naponta látja egymást. Tőszomszédok, kertjeiket is csak vadszőlővel befuttatott rács választja el. Amikor Iréné valamit sürgősen közölni akar barátaival, a rácshoz hívja őket. A cinkosok csokoládét, játékszert, sőt még titkot is ki tudnak cserélni a rozsdás rudak között, — amíg sor nem kerül arra, hogy ők is fizikáról beszéljenek, mint „a nagyok”.

*

Mindezek a tudósok, főként pedig Pierre és Marie tele vannak tervekkel. Curie-ék számára új korszak kezdődik: Franciaország tudomásul vette létezésüket és arra gondol, hogy támogatja őket.

Az első elengedhetetlen állomás ehhez Pierre kinevezése az Académie des Sciences-ba. A tudós aláveti magát újból a megpróbáltatásnak: elindul látogató körsétájára. Hívei féltik, hogy nem fogja magát „jó viseletű jelöltnek” mutatni s a nyugtalan tanácsok özönét zúdítják rá:

E. Mascart Pierre Curie-nek, 1905. május 22-én:

Kedves Curie-m!

... Természetesen első helyen van jelölve, komoly ellenfél nélkül és kinevezése nem kétséges.

De mégis szükséges, hogy rászánja magát az Akadémia tagjainak a meglátogatására. Ha senki sincs otthon, hagyjon hátra egy behajtott névjegyet. Kezdje el már a jövő héten és két hét alatt túl lesz ezen a kellemetlenségen.

Kedves Curie-m,

ossza be magának ahogyan tudja, de mindenképp meg kell hozni az áldozatot: június 20-a előtt végig kell járnia az Akadémia tagjait még akkor is, ha autót kell fogadnia.

Az ön érvei elvileg kitűnőek, de az ember kénytelen némi engedményeket tenni a gyakorlatban. Arra is kell gondolnia, hogy az „Akadémia tagja” cím megkönnyíti majd, hogy mások szolgálatára lehessen.

1905. július 3-án Pierre Curie helyet foglalt az Akadémiában. Huszonkét tag Gernezre, ellenfelére szavazott.

Pierre Curie Georges Gouy-nak, 1905. július 24-én:

... Beleestem az akadémiai tagságba anélkül, hogy akár én kívántam volna, akár az Akadémia. Csak egyszer látogattam végig őket; akik nem voltak otthon, azoknál kártyát hagytam. Az volt a megállapodás, amint nekem mondták, hogy ötven szavazatot fogok kapni. Ezen fordult, hogy majdnem kibuktam!

... Mit akar? Ebben a házban semmi sem megy egyszerűen intrika nélkül. Egy ügyesen vezetett kis hadjárattól eltekintve, ellenem volt a papi körök ellenszenvé, valamint azok is, akik úgy gondolták, hogy nem tettem elég látogatást. S. kérdezősködött tőlem, ki fog reám szavazni és mikor azt válaszoltam: „Ezt nem tudom, én nem kértem őket erre”. — „Éppen ez az — válaszolta —, ön nem kegyeskedett kérni őket!”

És azt terjesztik rólam, hogy gőgös vagyok.

Pierre Curie Georges Gouy-nak, 1905. október 6-án:

Hétfőn az Akadémián voltam, de igazán nem tudom, mi keresnivalóm volt ott. Egy taggal sem vagyok jóban, az ülések értéke pedig nulla. Nagyon jól érzem magamban, hogy ez nem az én környezetem...

Pierre Georges Gouy-nak, 1905. október 6-án:

Még nem sikerült rájönnöm, hogy mire jó az Akadémia.

A kiváló Társaságért nem nagyon lelkesedik Pierre, de nagyon érdeklik azok a határozatok, amelyeket az egyetem hozott az ő érdekében. Liard rektor kivívta számára 1904 elején egy fizikai tanszék felállítását. Megvolt tehát végre az annyira óhajtott rendes tanári állás! Mielőtt azonban elfogadná ezt az előléptetést, Pierre megkérdi, hol lesz a laboratóriuma.

Laboratórium? Milyen laboratórium? Laboratóriumról nincsen szó!

A rádium Nobel-díjnyertes feltalálói egy pillanat alatt rájönnek, hogyha Pierre otthagyja eddigi állását és a Sorbonne-ra megy tanítani, kiteszi magát annak, hogy ezután egyáltalán nem lesz módjában dolgozni. Az újonnan kinevezett tanárnak nem bocsátanak a rendelkezésére helyiséget, azt a két szobát pedig, amelyben eddig dolgozhatott, természetesen utódja kapja meg. Mehet az utcára kísérletezni.

Pierre főnökeinek szép, udvarias, de határozott hangú levelet ír: mivel a tervezett álláshoz nem adnak sem munkatermet, sem pénzt a kísérletezéshez, elhatározta, hogy lemond róla. Megtartja régi állását — túlságosan sok órájával együtt — és azt a kis helyiséget, amelyben, jól-rosszul, de mégis hasznos munkát végzett Marie-val.

Újabb alkudozások. Végre az Egyetem előkelő gesztussal kéri a Képviselőháztól, hogy szavazza meg egy laboratórium felállítását és százötvenezer frank hitelt. Ez a terv keresztül is ment... egy kis módosítással. A Sorbonne-on nem akad hely Pierre számára, de majd építenek a rue Cuvier-ben egy két szobából álló laboratóriumot. Évi tizenkétezer frank költséget is engedélyeznek Curie-nek és

ezenkívül kap harmincnégyezer frankot a berendezkedés költségeire.

A nagy Pierre azt képzei, hogy ezzel a „berendezkedési költség”-gel műszereket, anyagot vásárolhat majd magának. Természetesen megteheti, de csak majd ha az új épület építési költségeit levonták ebből a kicsiny összegből. A bürokratikus felfogásban az építési költség és berendezkedési költség ugyanaz!

Így festenek a gyakorlatban a hivatalos tervezetek!

Pierre Curie Georges Gouy-nak, 1905. január 31-én:

Megtartottam az École de Physique-ben a két szobát, ahol dolgoztunk. Az udvarban építenek még két helyiséget a számomra. Húszezer frankba fog kerülni és ezt a pénzt a műszerek beszerzésére szánt pénzből veszik el.

Holnap kezdem meg előadásaimat, de nagyon kellemetlen helyzetben vagyok a kísérletek bemutatása szempontjából: az előadástér a Sorbonne-on van, laboratóriumom pedig a rue Cuvier-ben. Azonkívül ebben a teremben még más számos előadás is van és így csak délelőtt áll rendelkezésemre, hogy egy teremben előkészítsem előadásomat.

Sem jól, sem rosszul nem vagyok. De igen könnyen kifáradok és munkaképességem igen csekély. A feleségem ellenben igen tevékeny életet folytat gyermekei, sévres-i iskolája és a laboratórium között. Egy percet sem veszteget el és sokkal rendszeresebben foglalkozik a laboratórium munkájával: napja nagy részét ott tölti.

A szűkkeblű állam nagyon nehezen ad helyet alkalmazottai között Pierre Curie-nek és elnézi, hogy négyzetméterenként foglalják el tőle a munkahelyhez szükséges területet, alkalmatlan helyen épült két helyiséget, amelyekről már előre nyilvánvaló, hogy nem lesznek elegendők.

Egy gazdag asszony megindulva ezen a lehetetlen helyzeten, felajánlja segítségét Curie-éknak és arról beszél, hogy valamelyik csendes külvárosban felépít nekik egy intézetet. Pierre-t ismét elfogja a remény és elmondja neki terveit, kívánságait.

Pierre Curie X. asszonynak, 1906. február 6-án:

Asszonyom,

mellékelve küldöm az ön által kért felvilágosításokat a képzelt laboratóriumról. Ezeken a terveken lehet változtatni a fekvés, a hely nagysága és a rendelkezésre álló összeg szerint.

—Nagyon ragaszkodnánk ahhoz a tervhez, hogy a laboratórium a városon kívül legyen, mert nagyfontosságú volna, hogy munkahelyünk ott legyen, ahol gyermekeinkkel élünk. A gyermekek és a laboratórium megkövetelik a velük foglalkozók állandó jelenlétét. És főként feleségem miatt, az élet nagyon nehéz, ha a ház és a laboratórium messze van egymástól. Kettős kötelezettsége gyakran meghaladja erejét.

Párizson kívül, a nyugalmas élet igen jó hatással lenne a tudományos kutatásokra és a laboratórium csak nyerne a költözködéssel. Az élet a város közepén igen rossz hatással van a gyerekekre és feleségem sem tudná magát rászánni, hogy ilyen körülmények között nevelje őket.

Végtelen hálásak vagyunk az irántunk tanúsított gondoskodásért ...

Asszonyom, fogadja köszönetemmel együtt tiszteletteljes üdvözetünket.

Ez a nemes terv nem valósul meg. Hét évig kell még várni, míg Marie méltó hajlékot szerez a radioaktivitásnak — de ezt Pierre már nem látja meg. És Marie lelkében mindvégig élni fog a kínzó gondolat, hogy élettársa hiába várta élete egyetlen nagy vágyának teljességét, ezt a laboratóriumot.

Így ír a két helyiségről, melyet az utolsó pillanatban juttattak a rue Cuvier-ben Pierre-nek:

Az ember nem tud leküzdeni bizonyos keserűséget arra a gondolatra, hogy ez a kegy volt az utolsó és hogy végeredményben a legkiválóbb francia tudósok egyike nem rendelkezett soha megfelelő laboratóriummal, habár lángelméje már húsz éves korában megnyilatkozott. Kétségtelen, ha tovább élt volna, előbb vagy utóbb eljut a megfelelő munkalehetőségekhez — de negyvenhét éves korában még meg volt ezektől fosztva. Elképzelhetjük egy nagy mű lelkes és önzetlen munkásának szomorúságát, akit álmainak megvalósításában állandóan az eszközök hiánya akadályoz? És gondolhatunk mély szomorúság nélkül a nemzet legnagyobb értékének helyrehozhatatlan tékozlására: mikor kárbavész legjobb fiai lángesze, ereje és vállalkozó bátorsága?

Igaz, a rádium felfedezése szűkös körülmények között történt: a hangár, amely szállást adott, a legenda bájaiba öltözve tűnik fel. De ez a regényesség nem volt előny: felőrölte erőnket és késleltette az eredményt. Jobb műszerekkel munkánk első öt esztendejét két évre lehetett volna csökkenteni és kínlódásunk is kevesebb lett volna.

A miniszter mindezen rendelkezései közül egy van, amelyik igazán örömet szerez Curie-éknek: Pierre-nek ezentúl három munkatársa lesz: egy tanársegéd, egy előkészítő és egy szolga. A tanársegéd: Marie.

Eddig csak túrték a fiatalasszony jelenlétét a laboratóriumban.

Minden cím és fizetés nélkül végezte Marie eddigi kutatásait a rádiummal. 1904 novemberétől állandó és fizetett — évi kétezernégyszáz frankkal fizetett! — állás adja meg a jogát, hogy beléphessen első ízben hivatalosan férje laboratóriumába.

Párizsi Egyetem.

Madame Curie-t, a tudományok doktorát, 1904. november 1-i hatállyal a Párizsi Egyetem Természettudományi karának Pierre Curie által vezetett tanszékére fizikus tanársegédnek kinevezzük.

Mme Curie ebben a beosztásban 1904. november 1-től évi kétezernégyszáz frankot kap.

Isten hozzád hangár!... Pierre és Marie átviszik az öreg pajtából műszereiket a rue Cuvier-be. A hangár azért szívükhöz nőtt: annyi erőfeszítéssel és boldogsággal teli napot jelent számukra, hogy többször is visszajönnek, kart karba öltve és nézik a nedves falakat, korhadó deszkákat.

Elkezdik új életüket. Pierre készül egyetemi előadásaira. Marie, mint azelőtt, tanít Sévres-ben.

Szegényesen felszerelt rue Cuvier-i laboratóriumukban találkoznak, ahol André Debierne-n, Albert Laborde-on és az amerikai Duane professzoron kívül asszisztensek és számos diák végzi kísérleteit és megfigyeléseit.

„Azon dolgozunk feleségemmel együtt, hogy megállapítsuk a rádium pontos adagolását a kisugárzás alapján” — írja Pierre 1906. április 14-én. — „Ez semmiségnek látszik és mégis, már több hónapja fogtunk hozzá és csak most kezdünk eredményhez jutni.”

Azon dolgozunk feleségemmel együtt...

öt nappal halála előtt írta ezeket Pierre: ezek fejezik ki legjobban azt, ami fontos, ami legszebb volt soha fel nem bomló közösségükben. Minden lépés a munkában, minden csalódás, minden győzelem szorosabbra fűzte ezt a férjet és ezt a feleséget.

Megéreztettem-e eléggé közös munkálkodásuk kedves, bizalmas, jókedvű, családias légkörét? A nap minden percében szállnak a gondolatok, kérdések, tanácsok Pierre-től Marie-hoz és vissza. És vidám bókók meg barátságos szemrehányások... A két egyenlő értékű ember között, akik egymást csodálják, de nem irigykednek egymásra, páratlan, gyengéd pajtáság van a munkában: ez talán legfinomabb kifejezője mély szerelmüknek.

„A rue Cuvier-i laboratóriumban — írta nekem nemrég egyik asszisztensünk, Albert Laborde —, egy higanyos műszerrel dolgoztam. Pierre Curie ott volt. Madame Curie megérkezik, nézi a szerkezet egyik részét és nem érti működését. Pedig ez igen egyszerű volt. Mégis, mikor megkapta a felvilágosítást, nem nyugszik bele és vitatkozik. »No de Marie!« — mondta ekkor Pierre Curie vidám, gyöngéd, méltatlankodó hangon. Még most is fülemben cseng ez a hang és nagyon szeretném megéreztetni az árnyalatát.

Néhány nap múlva egy pár barátunk belezavarodott valamilyen matematikai levezetésbe és a Mestertől kértek segítséget, ő azt tanácsolta, várják meg a feleségét: annak integrálszámításbeli tudása — bizonygatta — hamarosan kihúzza őket a csávából. És valóban, Madame Curie pár perc alatt megtalálta a nehéz megoldást. Amikor magukra maradnak, arcuk és egész magatartásuk fesztelen gyengédséget sugároz.”

Ez a két erős egyéniség, ez a két különböző jellem — a férfi komolyabb, álmodóbb, a nő lelkesebb és emberibb — nem nyomja el egymást. Tizenegy év alatt csak ritkán volt szükségük, hogy „kölcönös engedményekhez” folyamodjanak: pedig ezek nélkül — úgy mondják — egy házasság sem életképes. Természetesen ők is így gondolkoznak és az élet legapróbb körülményeiben is közös elhatározással cselekszenek.

Ha a ház egyik barátnője megkérdi Pierre-től, hogy elhívhatja-e Iréne-t a gyermekeihez játszani, Pierre félénk, szinte alázatos mosollyal feleli: — „Nem tudom... Marie nincs itthon és igazán nem tudok felelni, míg őt meg nem kérdezem.” Ha a tudósok egyik összejövetelén az egyébként nem beszédes természetű Marie belemelegsik a vitatkozásba, egyszerre elpirul, férje felé fordul, hogy átadja neki a szót, mert oly erős benne a meggyőződés, hogy Pierre véleménye ezerszer értékesebb, mint az övé.

„Megadta nekem mindazt, sőt még többet, mint amennyiről álmodhattam egyesülésünk pillanatában — írta később. — Csodálatom állandóan növekedett kivételes és magasrendű képességei iránt úgy, hogy

néha valósággal páratlannak tűnt előttem, mert ment volt minden olyan hiúságtól, kicsinyességtől, mint amilyent az ember felfedez önmagában és másokban, és amelyet jóindulattal ítélünk meg, de mégis vágyakozunk egy tökéletesebb eszmény után.”

*

Ragyogó idővel ünnepli 1906 a húsvéti ünnepeket. Pierre és Marie egy pár napot szakítanak maguknak, hogy a szabadban töltsék, Saint Rémy les Chevreuse-i házacskaikban. Visszatérnek falusi szokásaikhoz. Minden este a gyerekekkel együtt a közeli majorba mennek tejért. Ilyenkor Pierre jót mulat az alig tizenégy hónapos Eve-en, aki makacsul a kiszikkadt kerékvágásban haladva csetlik-botlik az úton.

Vasárnap, a távoli harangok zúgásában, Port-Royal erdejébe mennek kerékpársétákra. Virágzó fagyalágákat és egy csokor boglárkát hoznak haza. Másnap Pierre fáradt újabb kiránduláshoz: lustán elnyújtózik a rét fűvén. A vidám isteni napfény lassan szétszórja a völgyre nehezedő hajnali ködöt. Eve egy takarón kapálódzik. Iréne pedig zöld hálójával lepkék után futkos és boldog kiáltással üdvözli foglyait. Pierre és Marie gyönyörködnek gyermekük kedvességében és jókedvében.

Ez a mai reggel tette, vagy a tegnapi este, hogy Pierre megnyugodva a bódító tavaszi nap csendjétől, a szépségtől, nézi fűben játszó gyermekeit, azután a mellette mozdulatlanul fekvő Marie-t! Megsimogatja felesége arcát, szőke haját és azt mormolja: „Szép volt melletted az életem, Marie.”

A házastársak délután az erdőben sétálgatnak. Eve-t felváltva viszik a vállukon. A vízirózsával borított mocsarat keresik, amelyet a nagy bolyongásuk idején, mézesheteikben megcsodáltak. A mocsár kiszáradt, a vízirózsák eltűntek. A sáros gödör körül merev és szúrós levelű élénk sárga lótusz virágzik. Végül a közeli út szélén ibolyát és örökzöldet szednek.

Miután ebédjét magába kapkodja, Pierre visszautazik, övéit Saint Rémy-ben hagyja, egyedüli útitársa a boglárkacsokor, melyet vázába rak és íróasztalára helyez.

Még egy nap a fényben és szabadban és Marie is hazatér a gyermekekkel. Hazaviszi őket és siet urához a laboratóriumba. Mikor belép, ott látja, mint rendesen, a nagy terem ablakában állva, egy műszert vizsgálgatva. Férje várta. Veszi felöltőjét, kalapját, belekarol feleségébe. A Foyot-étterembe mennek, a Sociéte de Physique hagyományos vacsorájára. Kollégáival, szomszédjával, Henri Poincaré-val, azokról a problémákról beszél, melyek e pillanatban foglalkoztatják: a rádium kisugárzásának adagolása; a spiritizista ülések, melyeken legutóbb részt vett; a lányok nevelése, amiről egészen eredeti ötletei vannak; szeretné határozottan a természettudományok felé vezetni őket.

Az idő megváltozott. Szinte hihetetlen, hogy tegnap a nyár olyan közelinek látszott. Hideg van, metsző szél fúj és eső veri az ablakot. A kövezet lucskos és síkos.

XVIII.

1906. ÁPRILIS 19.

A csütörtök csúf reggelre virrad: esik, sötét van és Curie-ék nem tudják elfeledni április szeszélyét még munkájuk közben sem. Pierre-nek részt kell vennie a Természettudományi Kar tanárainak ebédjén, azután kiadójához kell mennie a kefelevonatokat javítani, onnan pedig az Akadémiára.

Marie-nak pedig különböző bevásárolni valója van.

A reggeli hajszában a házastársak alig látják egymást. Pierre a földszintről kiált fel Marie-nak, hogy elmegy-e a laboratóriumba. Marie éppen Irène-t és Eve-t öltözteti az emeleten, azt feleli, hogy nem lesz erre ideje — de válasza elvész a zajban. A külső ajtó becsapódik. Pierre elsiet hazulról.

Mialatt Marie a gyermekekkel és apósával ebédel, Pierre a rue Danton-on, az Hotel des Sociétés Savantes-ban jókedvűen beszélget tanártársaival. Szereti ezeket az összejöveteleket, ahol a Sorbonne-ról, kutatásokról, mesterségükről folyik a szó. A társalgás azokra a szerencsétlenségekre terelődik, melyek kísérletezés közben adódnak és Pierre azonnal felajánlja támogatását ahhoz a tervhez, mely csökkenti a kutatások veszélyét.

Fél három felé feláll, mosolyogva búcsúzik társaitól, Jean Perrin-nel, akit még az este viszont kellett látnia, kezét fog. A küszöbön egy pillanatig gépiesen a levegőbe néz és elhúzza a száját a szürke ég láttára. Kinyitja nagy ernyőjét és elindul a szakadó esőben a Szajna felé.

Kiadójánál zárva találja az ajtót: a munkások sztrájkolnak. Tovább indul, elér a villamosok csikorgó zajától és a kocsisok kiáltásaitól visszhangzó rue Dauphin-re. Milyen torlódás van a régi Párizs egy ilyen szűk utcájában! Az úttest alig elég, hogy a kocsik kikerüljék egymást és a kora délután járókelői számára a járda nagyon szűk. Pierre ösztönösen keresi a szabad utat.

Egyszer a járdát szegélyező kövön, máskor magán az úttesten jár egyenlőtlen léptekkel mint azok, akik gondolataik fonalát követik. Vajon mire gondol, oly elmerült pillantással, oly komoly arccal? Egy kísérletre? Egy barátja munkájára, melynek az Akadémiának szánt előterjesztése a zsebében van? Marie-ra?...

Pár pillanat óta a kocsúton megy egy zárt bérkocsi mögött, mely lassan döcög a Pont Neuf felé. Az utca és a rakpart kereszteződésénél még nagyobb a zaj: egy villamos jön a folyó mentében. Rá keresztben egy nehéz teherkocsi közeledik két lovával a híd felől és üget a rue Dauphin felé.

Pierre át akar menni az úttesten a másik járdára. A szórakozott emberek hirtelen mozdulatával elhagyja védett helyét a fiakker mögött, amely elzárta előle a kilátást és pár lépést tesz balra. De egyszerre fújtató állapotba ütközik: az egyik lova a bérkocsi útját éppen ekkor keresztező társzekérnek. A két kocsi közötti távolság szédületesen csökken. Meglepetve Pierre ügyetlen mozdulattal a ló igájába akar kapaszkodni: ez felágaskodik. A tudós cipője megcsúszik a síkos kövezeten. Hús torokból tör ki a kiáltás: Pierre a lovak patája alá került. A járókelők kiabálnak: álljon meg, álljon meg! A kocsis meghúzza a gyeplőt. Hiába: a lovak mennek tovább.

Pierre a földön fekszik, él és sértetlen. Nem kiáltott, még csak alig is mozdult. A lovak patái elhaladnak felette anélkül, hogy kárt tennének benne. Még mindig csoda történhetik. De a hatalmas tömeg, melyet saját hat tonnányi súlya visz, még pár métert csúszik előre. A hátsó bal kerék könnyű akadályba ütközik: egy homlok, egy emberi fej. A koponya széttörik, vörös, nyúlós anyag fröcsköl szerteszét a sárban: Pierre Curie agyveleje.

Rendőrök emelik fel a még meleg testet, amelyből egy szempillantás alatt kiszáll az élet. Egymásután több bérkocsinak intenek, de egy kocsis sem akarja felvenni a sáros és vértől borított holttestet. A percek múlnak, a kíváncsiak összegyűlnek, tolakodnak, egyre nagyobb tömeg fogja körül a teherkocsit és dühkiáltások szállnak a kocsis felé ... a kocsis — Louis Marin —

felé, aki akaratlanul is a tragédia okozója. Végre két ember hordágyat hoz. Ráteszik a halottat és egy gyógyszerári, felületes vizsgálat után a szomszédos rendőrőrszobára viszik. Kiveszik levéltárcáját, megnézik iratait. Mikor elterjed a hír, hogy az áldozat Pierre Curie, egyetemi tanár, híres tudós, a tolokodás még nagyobb lesz és a rendőröknek kell megvédeni a fenyegető öklökkel szemben a kocsist.

Egy orvos letörli a véres sarat az arcról, megnézi a fejen tátongó sebet, megszámolja a tizenhat csontszilánkot, amelyek az imént még koponyát alkottak. Telefonon értesítik a Természettudományi Kart. Nemsokára a Grands Augustins utcai homályos rendőrőrszobában egy tiszt és egy fogalmazó nézi mélyen megilletődve Curie asszisztensének, M. Clerc-nek a holttest fölé hajló könnyes szemű alakját és a sírástól duzzadt, vörös arcú Marin kocsist.

Közöttük fekszik kinyújtózva Pierre Curie, fején kötés, sértetlen arca egész szabad, de ő maga már minden iránt érzéketlen.

Az öt méter hosszú, katonai ruhakötegekkel rogyásig megrakott teherkocsi ott várakozik az ajtó előtt. Az eső lassan lemosta azt a pár vércsöppet, mely foltossá tette egyik kerekét. A fiatal igáslovak nyugtalankodnak, hogy gazdájuk nincs mellettük, s patájukkal kapálják a földet.

•

A balszerencse rázuhan Curie-ék házára. Autók, bérkocsik kószálnak bizonytalanul az erődítések mentén és megállnak a néptelen Boulevard Kellermann-on. A köztársasági elnök küldönce csenget az ajtón, aztán, mikor meghallja, hogy Madame Curie nincs még otthon, elmegy, anélkül, hogy elmondaná az üzenetet. Újabb csöngetés: a kar dékánja, Paul Appel és Jean Perrin egyetemi tanár lép be a házba.

Curie doktor, aki egyedül van otthon a cselédlánnyal, csodálkozik a látogatáson. Fogadtatásukra siet és észreveszi zavart arckifejezésüket. Paul Appel-nek először Marie-t kell értesítenie, ezért zavart hallgatással áll az öreg ember elé. De a tragikus kétség nem sokáig tart. Az aggastyán még egy pillanattal nézi arcukat. Azután anélkül, hogy kérdezné őket, maga mondja:

„Meghalt a fiam.”

Míg a szerencsétlenség történetét hallgatja, sovány, ráncos arcába szomorú barázdák vágódnak, mint amilyent a könnyek ásnak az igen öreg emberek ábrázatán. Ezekben a könnyekben nemcsak fájdalom, hanem lázadás is van. Kétségbeesett szeretetében Curie doktor figyelmetlenséggel vádolja fiát; ez a figyelmetlenség került életébe. És csökönyesen ismétli szomorú szemrehányását:

„Már megint vajon miről ábrándozott?”

Hat óra. A zárban fordul a kulcs. Marie vidáman, élénken ott áll a szalon ajtajában. Barátainak túlságos tiszteletteljes magatartásán észreveszi a részvét kegyetlen jelét. Paul Appel még egyszer elmondja a tényeket. Marie oly mozdulatlan, oly nyugodt marad, hogy az ember azt hihetné, semmit sem értett meg. Nem hanyatlik a részvevő karokba, nem nyög, nem sír. Mint egy bábu, úgy ül ott. Hosszú, zavarodott csend után ajkai végre megmozdulnak és csendesen kérdi, tudja Isten, milyen bolond félreértésben bízva:

— Pierre meghalt? Meghalt? Egészen meghalt?

Banális és nem új dolog azt mondani, hogy egy hirtelen szerencsétlenség mindörökre megváltoztathat egy embert. Mégsem lehet elhallgatni ennek a percnek anyám jellemére, saját és gyermekei sorsára való döntő befolyását.

Madame Curie nem változott át vidám fiatal asszonykából vigasztalhatatlan özvegyé. A változás kevésbé egyszerű, sokkal súlyosabb. A belső vihar, mely Marie-t tépi, szerteszálló gondolatainak megnevezhetetlen borzalmi sokkal erősebbek, semhogy siránkozásokban vagy bizalmas beszélgetésekben kitörhetnének. Amióta ez a két szó: „Pierre halott” eljutott tudatába, a titoknak és csendnek fátyla borult mindörökre vállára. Ezen az áprilisi napon nemcsak özvegy, hanem szájalomra méltó, gyógyíthatatlanul magába zárkózott asszony lett belőle.

A tragédia tanúi érzik közte és maguk között ezt a láthatatlan falat. Szomorú és vigasztaló szavaik elsuhanak Marie mellett. Aki száraz szemmel, a sápadtságtól szürke arccal olyannak tűnik, mint aki nem is hallja őket és a legsürgetőbb kérdésekre is csak nagy nehézséggel tud felelni. Pár rövid szóval elutasítja a boncolást, mely kiegészítette volna a hivatalos megállapítást és kéri, hozzák haza Pierre holttestét. Megkéri barátnőjét, Madame Perrin-t, adjon szállást a következő pár napra Iréne-nek, Varsóba rövid táviratot küld: „Szerencsétlenség következtében Pierre meghalt.” Azután lemegy a nyirkos kertbe és leül, könyökét térdére támasztva, fejét kezébe hajtva, üres tekintettel. Süketen, mozdulatlanul és szótlánul várja élettársát.

Először hozzák, amit a zsebében találtak: egy töltőtollat, kulcsokat, tárcát, óráját, mely még nem állt meg és üvege sem törött össze. Végre, nyolc órakor, egy mentőkocsi áll meg a ház előtt. Marie felszáll rá és a félhomályban megpillantja a nyugodt, megbékélt arcot.

Lassan, nehezen fér be a hordágy az ajtón. André Debieerne ment az őrszobára mestere és barátja holttestéért, és ő hozza most a gyászos terhet. Egy földszinti szobában terítik ki a holtat és Marie egyedül marad férjével. Megcsókolja arcát, karcsú testét, mely csaknem meleg még, kezét, mely még hajlik. Erőszakkal viszik át a szomszéd szobába, hogy ne legyen ott, mikor a halottat öltöztetik ...

Másnap Jacques Curie megérkezése felszabadítja Marie-t a torkát szorongató érzéstől és megnyitja a könnyek omlását. Amint egyedül van a két testvérrel — az egyik élő, a másik halott — szabad folyást enged könnyeinek. Azután ismét összeszedi magát, megkérdi, hogy megfésülték és megmosdatták-e Eve-t. Átmegy a kerten, odahívhatja Iréne-t, aki Perrin-éknél játszik és a kerítésen keresztül beszél hozzá. Azt mondja, hogy apja megsebesült a fején és nyugalomra van szüksége. A gyermek gondtalanul tér vissza játékaához.

Mikor néhány hét elmúlt volt, Marie nem lévén képes az emberek előtt beszélni fájdmáról, elveszve a csend pusztaságában, amely néha rémületkiáltásokat csal az ajkára, szürke füzetet vesz elő és reszkető betűkkel veti papírra az őt fojtogató gondolatokat. Ezeken a könnyektől elmosott, át- meg átjavított lapokon, melyeket csak töredékesen lehet nyilvánosságra hozni, Pierre-hez beszél, őt hívja, őt kérdezi. Megkísérli leírni az őket elválasztó dráma legapróbb részleteit, hogy azután ezzel kínozza magát mindörökké. Ez a rövid napló — az első és egyetlen, melyet valaha írt — ennek az asszonynak legtragikusabb óráit tükrözi.

... Pierre, Pierre-em, itt vagy, csendben, mint egy szegény, alvó sebesült, bekötött fejvel. Arcod kedves és nyugodt, Te vagy ez, mély álomba hullva, melyből többé fel nem ébredsz. Ajkad, amelyet valamikor

mohónak mondtam, sápadt és színtelen. Kis szakállad szürkés. Hajadat alig látni, mert ott kezdődik a seb és homlokod alatt jobbra kiütözik a csupasz csont. Oh! mennyire fájhatott neked, mennyit véreztél, ruháidat mindenütt vér lepi! Milyen hatalmas volt az ütés, amelyet elszenvedett szegény fejed. Hányszor simogattam két kezembe fogva! Megcsókoltam szemedet, hiszen azért hunytad be, hogy megcsókoljam, bizalmas mozdulattal hajtva felém fejedet...

Szombat reggel koporsóba tettünk, és én fogtam fejedet, amíg vittünk. Utoljára megcsókoltuk hideg arcodat. Melletted a koporsóban pár szál örökzöld a kertből és a kis fényképem, amelyet annyira szerettél és úgy hívtál: „a kis okos egyetemista Ennek a képnek kell téged elkísérnie a sírba, annak az arcképe ez, aki boldog volt, mert neked eléggé tetszett ahhoz, hogy kész voltál vele megosztani életedet akkor, mikor még csak néhányszor láttad. Gyakran mondtad nekem, ez volt életedben az egyetlen alkalom, amikor habozás nélkül cselekedtél, abban a biztos meggyőződésben, hogy helyesen cselekszel. Pierre-em, azt hiszem, nem tévedtél. Arra születünk, hogy együtt éljünk és egyesülésünknek meg kellett történnie.

Koporsód le van zárva és én nem látlak többé. Nem engedem, hogy azt a borzalmas fekete leplet terítsék rá. Virággal borítom és melléje ülök.

... Érted jöttek, mindannyian szomorúak, nézem őket, de nem szólok hozzájuk. Elkísérünk Sceaux-ba és nézzük, amint leeresztenek a nagy, mély gödörbe. Azután az emberek rettenetes elvonulása. Azt akarják, hogy menjünk el. Jacques és én ellenkezünk, mindent végig akarunk nézni. Betemetik a sírt, leteszik a virágokat, mindennek vége, Pierre utolsó álmát alussza a föld alatt, ez mindennek, mindennek a vége ...

*

Marie társát, a világ egy nagy emberét veszítette el. Ez a borzalmas vég nagy hatással volt a közvéleményre. A világ minden újságja, több hasábon át, érző szavakkal írja meg a szerencsétlenséget. A részvénytulajdonosok halomba gyűlnek: királyok, miniszterek, költők, tudósok aláírásai keverednek egyszerű nevekkel. A leveleknek, cikkeknek, táviratoknak tömegében az igazi fájdalom kiáltásaival is találkozik az ember.

Lord Kelvin:

Curie halálának szörnyű híre mélyen elszomorít. Holnap reggel érkezünk a Hotel Mirabeau-ba, hogy jelen lehessünk a temetésen.

Villámcsapásként sújtott le a rettenetes hír. Micsoda szolgálatokat tett ez a lángeszű felfedező a tudománynak és emberiségnek, és micsoda szolgálatokat vártunk még tőle! Mindez egy pillanat alatt megsemmisült, vagy máris emlékké vált.

G. Lippmann:

Úgy érzem, testvéreimet veszítettem el: nem is tudtam, milyen szoros szálak fűznek férjéhez, — csak most tudtam meg igazán.

Asszonyom, mély gyászában együtt érzek önnel.

Ch. Cheneveau, Pierre Curie tanársegéde így ír:

Néhányan közülünk valósággal bálványozták. Számomra ő volt enyéim után egyike azoknak az embereknek, akiket legjobban szerettem, annyira körül tudta venni szerény munkatársát nagy és meleg érzéssel. És végtelen jóságát kiterjesztette a legegyszerűbb emberekre is. Ezek imádták: sosem láttam őszintébb és meghatóbb könnyeket, mint amelyeneket a laboratóriumi szolgálk hullattak hirtelen

elmúlásának hírére ...

Most is, mint minden más alkalommal elrejtőzik a hirnév elől az az asszony, akit ezután a „Híres özvegy” névvel illetnek. Hogy kikerülje a hivatalos ceremóniát, Marie előbbre teszi a temetés napját. Nem akar díszes kíséretet, küldöttségeket, beszédeket, hanem azt kéri, hogy Pierre-t a lehető legegyszerűbben temessék abba a sírba, ahol anyja fekszik, Sceaux-ban. Aristide Briand, az akkori közoktatásügyi miniszter mégis megszegi a tilalmat: nemes kényszertől vezetve Curie-ék rokonai, barátai közé vegyül és csendben elkíséri Pierre holttestét a messzi, külvárosi kis temetőbe.

A sírok között bujkáló újságírók Marie sötét gyászfátyolba burkolt alakját lesik.

„.... Madame Curie apósa karján kísérte férjének koporsóját egészen a sírkert falának tövében, a vadgesztenyefák árnyékában megásott sírig. Ott egy pillanatig mozdulatlanul állt, merév és kemény arckifejezéssel; de mikor a sír mellé hoztak egy virágcsokrot, hirtelen mozdulattal felvette és kezdte egyenként kihúzni a virágokat, hogy a koporsóra szórja azokat.

Lassan és gondosan csinálta és úgy látszott, teljesen elfelejti a mélyen meghatott, hangtalan körülállókat.

A szertartásmester mégis kötelességének tartotta Madame Curie-t figyelmeztetni, hogy fogadni kell a jelenlévők részvétét. Ekkor földre ejtve a csokrot, otthagya a sírt szó nélkül és apósához lépett.”

A következő napokban a Sorbonne-on, a francia és külföldi tudományos társaságokban, melyeknek Pierre Curie tagja volt, elhangzottak a búcsúztató beszédek. Az Akadémián Henri Poincaré dicsőíti barátja emlékét:

Mindenki, aki ismerte Pierre Curie-t, tudja, milyen kellemes és megnyugtató volt viselkedése, mennyi finom báj áradt csendes szerénységéből, gyermekes egyenességéből, elméjének finomságából.

Ki hitte volna, hogy ennyi gyengédség mögött meg nem alkuvó lélek lakozik. Nem adta fel nemes elveit, melyekben felnőtt, nem tagadta meg azt a nemes erkölcsi eszményképet, melyet ifjúságában megszeretett, a teljes őszinteségnek eszményét, mely talán túl nemes is volt ebben a világban, amelyben élünk. Nem ismerte azt az ezernyi apró megalkuvást, amelybe a mi gyengeségünk beleegyezik. És ennek az eszménynek kultuszát nem választotta el a másiktól, amellyel a tudományt szolgálta és fényes példájával megmutatta nekünk, hogy az egyszerű és tiszta igazságszeretetből a kötelességtudás mily nagyszerű felfogása születhetik meg. Végeredményében mindegy, hogy melyik Istenben hiszünk: nem az Isten, hanem a hit művel csodákat.

Marie naplója:

... A temetés másnapján mindent elmondottam Iréne-nek, aki Perrin-éknél volt... Eleinte nem értette meg és hagyta, hogy elmenjek: semmit sem kérdezett. De később sokat sírhatott és látni szeretett volna bennünket. Sokat sírt otthon, azután visszament kis pajtásai közé feledni. Részletek után nem érdeklődött és eleinte félt apjáról beszélni. Nagy szemeket meresztett, amikor a fekete ruhákat hozták nekem... Most már úgy látszik, mintha nem gondolna többé rá.

Jozef és Bronia megérkeztek. Jók hozzám. Iréné játszik nagybátyjaival, Eve, aki egész idő alatt gondtalan jókedvvel tipegett idehaza, játszik és nevet, mindenki beszélget. És én Pierre-t látom,

Pierre-t halálos ágyán.

... Először a halálod utáni vasárnapon mentem el, Pierre, a laboratóriumba Jacques-kal. Megpróbáltam mérést végezni ahhoz a görbéhez, amelyen mindegyikünk jelzett volt néhány pontot. De éreztem, hogy lehetetlenség folytatnom.

Az utcán úgy járok, mint az alvajáró, semmire sem ügyelek. Nem fogom magam megölni, még csak kedvet sem érzek az ön-gyilkossághoz. De hát nincs ezek között a kocsik között egy sem, mely az én szerelmesem sorsában részesítene?

Curie doktor, a fia, Jacques, Jozef Sklodowski és Bronia félve nézik ennek a feketébe öltözött, fagyos nyugalmú asszonynak, az egészen gépiessé vált Marie-nak viselkedését. Még gyermekeinek látása sem ébreszt benne érzelmeket. A feleség nem követte a halottat, de merevségében, elidegenült magatartásában úgy látszik, hogy elszakadt az élőtől.

De az élők gondolnak vele, nyugtalankodnak jövője miatt, amivel pedig ő alig törődik. Pierre Curie halála fontos kérdéseket támasztott: mi lesz függőben hagyott kutatásaival, mi lesz egyetemi katedrájával? Mi lesz Marie-val?

Családja halk hangon vitatja ezeket a kérdéseket, meghallgatják az egyetem és a minisztérium képviselőinek véleményét. A temetést követő napon a kormány hivatalos előterjesztésben kérte Pierre Curie özvegye és gyermekei számára a kegydíj megállapítását. Jacques megemlíti ezt a tervet Marie-nak: ő azonban kereken visszautasítja: „nincs szükségem nyugdíjra. Elég fiatal vagyok ahhoz, hogy megkeressem a magam és gyermekeim kenyerét.”

Hirtelen határozottá vált hangjában csendült fel először megszokott lelki erjének gyenge visszhangja.

A hatóságok és a Curie-család között tovább folyik a tárgyalás. Az egyetem hajlandó továbbra is megtartani Marie-t. De milyen címen és melyik laboratóriumában? Lehet ezt a zseniális asszonyt főnöknek alárendelni? És hol van megfelelő professzor, aki tudná vezetni Pierre Curie laboratóriumát?

Mikor Madame Curie-t kérdezik, bizonytalanul válaszol: nincs olyan állapotban, hogy képes volna gondolkodni, ő nem tudja...

Jacques, Bronia és Pierre legjobb barátja, Georges Gouy érzik, hogy nekik kell határozniuk Marie helyett. Jacques Curie és Georges Gouy közlik az egyetem dékánjával meggyőződésüket: Marie az egyetlen a francia fizikusok között, aki képes tovább folytatni azokat a munkákat, amelyeket Pierre-rel együtt kezdtek el. Marie az egyetlen laboratóriumvezető, aki helyettesítheti az elhunytat. Félre kell taszítani az előítéleteket és szokásokat, és ki kell nevezni Marie Curie-t egyetemi tanárnak.

Marcelin Berthelot, Paul Appell, Liard prorektor élénk sürgetésére a hatóságok őszinte és nemes cselekedetre szánják el magukat. 1906. május 13-án az egyetem tanácsa egyhangúlag elhatározza, hogy fenntartja a Pierre Curie számára állított tanszéket, és annak vezetését „megbízott előadó”-i címmel Marie-ra bízta.

Párizsi Egyetem.

Mme. Pierre Curie-t, a tudományok doktorát, a Párizsi Egyetem természettudományi karának tanársegédét ugyanennek a karnak fizikai tanszékére megbízott előadónak kinevezzük.

Mme. Curie fizetése ebben a beosztásban 1906. május 1-től évi 10 000 frank.

Első eset, hogy Franciaországban nő került egyetemi tanszékre.

Marie szórakozottan, csaknem közömbösen hallgatja apósát, aki a rá várakozó nehéz feladat részleteiről beszélt neki. Csak pár szótag volt a válasz. „Megpróbálom.”

Pierre-nek egy régen hallott mondása jutott eszébe. Ebből a mondatból erkölcsi végrendelet, parancs lett és határozottan megmutatta a követendő utat:

— Bármi történjék is, még ha úgy érzi is az ember, hogy testéből kiszállt a lélek, még akkor is kell dolgozni.

◆

1

Arra kérnek, hogy én legyek az utódod, Pierre-em; én folytassam előadásaidat és vezessek laboratóriumodat. Elfogadtam. Nem tudom, helyesen teszem-e vagy sem. Gyakran mondtad nekem, szeretnéd, ha előadást tartanék a Sorbonne-on. És én szeretném legalább megpróbálni, hogy tovább folytassam munkásságodat. Néha úgy tűnik nekem, hogy így lesz legkönnyebb folytatni életemet, néha pedig azt hiszem, hogy örültség, amire vállalkozom.

1906. május 7.

Pierre-em, mindig rád gondolok, a fejem majd szétpattan és értelmem megzavarodik. Nem tudom megérteni: hogyan éljek anélkül, hogy téged lássalak, anélkül, hogy rámosolyogjak életem kedves társára.

Két napja kipattantak a fák rügyei és a kert gyönyörű. Ma reggel ott voltam a gyermekekkel. Arra gondoltam, hogy te is szépeknek találtad volna őket és hívtál volna engem, hogy megmutasd az örökzöld bokrokat és a virágzó nárciszokat. Tegnap a temetőben nem tudtam megérteni a kőbe vésett szavakat: „Pierre Curie”. A vidék szépsége fáj nekem és szemem elé húztam a fátyolt, hogy mindent azon keresztül lássak...

Május 11.

Pierre-em, elég jól, aránylag nyugodtan aludtam. Alig negyedórája, hogy felkeltem és máris ismét ordítani szeretnék, mint a vadállatok.

Május 14.

Kis Pierre-em, hadd mondjam el neked: az aranyeső-bokrok virágzanak, a glicíniák, a galagonyabokrok és az írisz is bimbózik — mennyire tetszenék mindez neked.

Azt is meg kell mondanom, hogy engem neveztek ki az egyetemen a te helyedre és akadtak olyan hülyék, akik gratuláltak nekem.

Azt is meg kell mondanom, hogy nem szeretem többé sem a napot, sem a virágokat: látásuk fájdalmat okoz.

Jobban érzem magam borult időben, mint amilyen haláloz napján volt és csak azért nem gyűlölöm a szép időt, mert gyermekeimnek szükségük van rá.

Május 23.

Mindennap a laboratóriumban dolgozom, ez minden, amit tehetek: jobban érzem ott magamat, mint bárhol másutt. Nem tudok semmit, ami nekem személy szerint örömet tudna szerezni, talán csak a tudományos kutatás kivétel, de még ez sem, mert ha valami eredményre jutnék, nem tudnám elviselni, hogy te ne tudj róla.

Június 10.

Minden sivár. Az élet gondjai még azt sem engedik, hogy békességben Pierre-re gondolhassak.

*

Jacques Curie és Jozef Sklodowski elhagyták Párizst. Nemsokára Bronia is követi férjét Zakopanai szanatóriumukba.

Egy este, egyik utolsó estén, amelyet a két nővér együtt töltött, Marie int néniének, hogy jöjjön utána. A hálószobába vezeti, ahol a nyári meleg ellenére nagy lánggal égnek a fahasábok és kulcsra zárja az ajtót. Bronia meglepve, kérdően nézi az özvegy arcát. Még sápadtabb, még vértelenebb, mint rendesen. Marie szó nélkül egy nagy, vastag, vízhatlan papírba takart csomagot vett elő a szekrényből. Azután leül a tűz elé, mutatja nővéreinek, hogy az is foglaljon helyet mellette. A kandalló párkányán egy erős olló van kikészítve.

— Bronia — suttogja — segítened kell nekem.

Lassan kibontja a zsineget, széthajtja a papirost. A lobogó tűz aranyló fényt vet reszkető kezére. Egy gondosan lepedőbe csavart csomag tűnik elő. Marie tétovázik egy pillanatig — azután kitakarja a fehér vásznat és Bronia alig tartja vissza rémületkiáltását: a kendőben egy borzalmas ruha- és fehérműcsomó van, tele megszáradt sárral és alvadt vérrel. Napok óta magánál tartja Marie azokat a ruhákat, amelyeket Pierre viselt, midőn a teherkocsi elütötte a rue Dauphin-en.

Szótlatlanul veszi az özvegy az ollót és kezdi szétvagdálni a sötét színű kabátot. Darabjait egyenként a tűzre veti: nézi, mint serceg, füstöl, pusztul és tűnik el végül. De egyszer csak megáll, hiába küzd a fáradt szemét elhomályosító könnyek ellen...

A szövet félig összeragadt ráncaiban ragadós, nedves anyag látszik: az agy utolsó foszlányai, — néhány hete még bennük nemes gondolatok, a lángelme ötletei születtek.

Marie mereven nézi a maradványokat, megérinti, kétségbeesetten megcsókolja őket, aztán Bronia kiragadja kezéből az ollót és most már ő kezdi szétvágni és darabonként tűzbe dobni a ruhát.

A csomagolópapír, a lepedő, a kendő, amelybe a kezüket törölték, mind a lángok martaléka lesz.

Végül mégis elkészülnek vele anélkül, hogy egy szó is esett volna a két asszony között.

— Nem tudtam volna elviselni, hogy közömbös emberek hozzáérjenek ehhez — mondja Marie elcsukló hangon. Azután Bronia mellé lépve:

— És most mondd meg nekem, hogyan éljek tovább. Tudom, hogy élnem kell, de hogyan csináljam. Hogyan csináljam’?

Kétségbeesett zokogás vesz rajta erőt, nénje vállára borul. Bronia támogatja, iparkodik megnyugtatóni és végül levetkőzteti és ágyba fekteti a szegény, ereje fogytán levő teremtet.

Másnap ismét az a fagyos gépezet Marie, amelyik április 19-e óta helyette mozog. Ezt a gépet szorítja karjába Bronia, mikor felszáll a lengyelországi vonatra. Sokáig kísérti még Marie mozdulatlan, gyászfátyolba burkolt alakja, amint utoljára látta a pályaudvaron.

A „rendes élet” újra kezdődik a házban, melyet annyira megszállva tart Pierre emléke, hogy esténként néha, mikor a bejárati ajtó zördül, Marie-nak egy fél pillanatig az az esztelen gondolata támad, hogy a szerencsétlenség csak rossz álom volt és Pierre Curie mindjárt belép. A körülötte levő fiatal és öreg arcokon egyaránt várakozás ül. Tőle várják a terveket, a jövő rendezését. Ez a bánattól elcsigázott harmincnyolc éves asszony most a család feje.

Ő határoz: egész nyáron Párizsban marad, hogy a laboratóriumban dolgozzék és előkészítse előadásait, melyeket novemberben kell megkezdenie. Előadásainak méltóknak kell lenniük Pierre Curie előadásaihoz. Marie előkeresi füzeteit, könyveit, kutat a tudós visszamaradt jegyzetei között. Ismét a munkába temetkezik.

Ez alatt a szomorú vakáció alatt leányai vidéken vannak, Eve Saint-Rémy-les-Chevreuse-ben nagypjával, Iréné pedig nagynénjével, Hela Szalayval, a tengerparton. Hela azért jött nyárra Franciaországba, hogy húga segítségére legyen.

Ősszel Marie új lakás keresésére indul, mert nem tudja elviselni, hogy továbbra is a régi házban maradjon. Végül is úgy határoz, hogy Sceaux-ban telepszik meg, ahol Pierre élt, mikor vele megismerkedett, s ahol most nyugszik.

Mikor erről a költözésről szó esik, az életében talán első alkalommal félénk Curie doktor a menyéhez lép.

— Most, hogy Pierre nincs többé, Marie, nincs szüksége többé arra, hogy egy öreg emberrel lakjék együtt. Igazán elmehetek és élhetek egyedül vagy idősebb fiannál. Mondja meg, mi történjék.

— Nem, ön mondja meg!... — suttogja Marie. Fájni fog, ha itthagya. De önnek kell választania azt, ami kellemesebb.

Félelem fátyolozza hangját. Ezt a barátot, ezt a hű társat is elveszíti? Egész természetes volna, hogy Curie doktor elmegy Jacques-hoz és nem marad vele, az idegennel, a lengyellel... De mindjárt felhangzik a kívánt válasz:

— Kellemesebb nekem, Marie, ha örökre önnel maradok.

Remegő hangon hozzáteszi még: „mivel ön is úgy akarja” és eltitkolva felindulását, gyorsan elfordul, lemegy a kertbe, ahová Iréné boldog kiáltozása csalogatja.

Egy özvegy, egy hetvenkilenc éves aggastyán, egy kislány és egy csecsemő — ez most a Curie-család.

*

„Madame Curie, az oly tragikusan elhunyt kiváló tudós özvegye, akit a férje által elfoglalt tanszéknek megbízott előadójává neveztek ki, első előadását 1906. november 5-én délután fél kettőkor tartja ...”

„Madame Curie bevezető előadásában az ionelméletet mutatja be a gázokkal kapcsolatban és a radioaktivitásról beszél.

Madame Curie egy kis előadóteremben tartja majd előadásait. Ebben a teremben csak százhusz hely van és ezek legnagyobb részét egyetemi hallgatók foglalják el. A közönség és a sajtó — pedig nekik is joguk van hozzá — legfeljebb húsz helyen osztozkodhatnak!... Ebben, a Sorbonne történetében egyedülálló esetben nem lehetne kivételt tenni a szabály alól és Madame Curie első előadására rendelkezésére bocsátani a nagy előadótermet?”

Ezek az egykorú újságkivonatok visszatükrözik azt az érdeklődést és kíváncsiságot, mellyel Párizst a „híres özvegy” első nyilvános szereplését lesi. Az újságírókat, a társaságbeli embereket, a szépasszonyokat, akik a Természettudományi Egyetem titkári hivatalát ostromolják és méltatlankodnak, amiért nem bocsátanak ki meghívókat, nemcsak a részvét vagy a tudásvágy vonzza. Kevesen törődnek az ionok elméletével és Marie szenvedése csak felcsigázza kíváncsiságukat. A fájdalomnak is vannak sznobjai.

Első ízben történik, hogy nő beszél a Sorbonne-on — és ez a nő nemcsak lángész, hanem egyúttal kétségbeesett özvegy is. Ez az, ami vonzza a színházi bemutatók közönségét...

Délben, abban az órában, amikor Marie a sceaux-i temető sírja mellett állva halkan azzal beszél, akinek a helyét ma elfoglalni készül, a tömeg már megszállja a kicsiny, lépcsőzetes előadótermet, megtölti az egyetem folyosóit. Még a térre is jut belőlük. A teremben tanulatlan emberek tudósokkal, Marie meghitt barátai közömbösökkel keverednek. Legrosszabb dolguk az „igazi” egyetemistáknak van, akik eljöttek előadást hallgatni és most padjukba kell kapaszkodniuk, hogy ki ne szorítsák őket.

Egy óra huszonöt perc. A zshivajgás egyre nő. Suttognak, kérdezősködnek, nyakukat nyújtogatják, hogy semmit el ne mulasszanak Madame Curie belépésének látványosságából. Egy gondolat jár minden jelenlevőnek a fejében: melyek lesznek az új előadónak, annak az egyetlen nőnek első szavai, akit a Sorbonne eddig tanárai közé fogadott. Köszönetet mond-e a miniszternek, az egyetemnek? Beszél-e majd Pierre Curie-ről? Igen, egész természetes; a szokás megkívánja, hogy megemlékezzenek elődjéről. De ebben az esetben az előd, férje és munkatársa. Milyen nehéz „helyzet”! Izgató, páratlan perc ...

Fél kettő. Az ajtó nyílik és Marie zúgó taps között az előadói emelvényre lép. Meghajtja fejét. Ez a merev mozdulat köszöntés akart lenni. Állva, s a hosszú, műszerekkel megrakott asztal szélét

görcsösen szorítva várja Marie, hogy az ünneplés megszűnjön. Hirtelen csend lesz: valami ismeretlen megindultság hallgatásra kényszeríti a látványosság kedvéért idecsődült tömeget ez előtt a sovány, sápadt asszony előtt.

Marie mereven maga elé néz és úgy mondja:

„Ha szemügyre vesszük azt a fejlődést, amelyet egy évtized óta a fizikában tapasztalunk, meg kell lepődnünk azon a változáson, amely az elektromosságról és az anyagról alkotott véleményünkben beállt..

Madame Curie pontosan annál a mondatnál folytatta előadását, ahol Pierre Curie abbahagyta.

Vajon mi van olyan megható ezekben a hideg szavakban: „Ha szemügyre vesszük azt a fejlődést, melyet egy évtized óta a fizikában tapasztalunk?...” Könnyek szöknek a szemekbe, leperegnek az arcokon.

A tudós nő ugyanazon a színtelen hangon, csaknem egyhangúan beszél az óra végéig. Beszél az elektromosság szerkezetének új elméleteiről, az atomok szétbontásáról, a radioaktív anyagokról. Mikor pedig szigorú fejtegetéseinek végére ér, kilép a kisajtón éppoly gyorsan, mint ahogyan bejött.

HARMADIK RÉSZ

XIX.

EGYEDÜL

Marie kivívta csodálatunkat, amikor egy zseniális ember oldalán sikerült háztartását vezetnie, s ugyanakkor nagy, tudományos feladatát is elvégeznie. Nem is tudtunk volna elképzelni ennél nehezebb életet, s több munkát.

De jövő életéhez viszonyítva ez az élet tűrhetőnek tűnik fel. Az özvegyé lett Madame Curie felelőssége egy hatalmas, jó életkörülmények között élő férfit is letepert volna.

Két kis gyereket kell felnevelnie, életükről és önmaga életéről kell gondoskodnia és becsülettel kell megfelelnie a rábízott egyetemi tanárságnak. Pierre Curie hatalmas segítségével nélkül kell folytatnia az élettársával együtt megkezdett kutatásokat. Asszisztensei, tanítványai utasításokra, tanácsokra várnak. És még egy fontos hivatás vár rá: laboratóriumot kell berendeznie, amely méltó Pierre be nem teljesült álmához, s ahol fiatal kutatók majd továbbfejlesztik a radioaktivitás új tudományát.

•

Marie első dolga az, hogy lányainak és apósának megfelelő életmódról gondoskodik. Kibérel Sceaux-ban egy egyszerű házat, szép kis kerttel.

Curie doktor az épület másik szárnyába költözik. Iréne, nagy örömeire, kap egy darab földet és azt kedvére művelheti. Eve a nevelőnőjének felügyelete alatt kedves teknősbékája után mászkál a fűben és a fekete macskát vagy a cirmost kergeti a keskeny fasorban.

Ez a megoldás újabb fáradságot jelent Madame Curie számára: félórai utazás választja így el a

laboratóriumtól. Minden reggel kimegy a pályaudvarra.

Vajon gyors lépteivel milyen késést akar behozni, milyen lankadatlan futót akar utolérni? A talpig gyászba öltözött asszony, aki mindig ugyanak a rossz szagú vonatnak ugyanabba a II. osztályú fülkéjébe száll, hamarosan megszokott jelenséggé válik az útvonal utasai között. Ebédre csak ritkán tud hazajönni. Mint régen, amikor fiatal és magános volt és öntudatlan remény lelkesítette, a diáknegyed tejcsarnokaiban étkezik. De az is megtörténik, hogy kis laboratóriumában fel-alá járkálva fogyasztja el zsemléből és gyümölcsből álló ebédjét.

Este gyakran nagyon későn érkezik haza. Télen első dolga, hogy megvizsgálja az előszobában lévő nagy kályhát: szemet rak rá, a huzatot szabályozza. Abban a hiszemben él, hogy kívül senki sem ért a tűzrakáshoz, és csakugyan vegyészhez méltón, valóságos művészettel rendezi el a papírt, aprófát, s aztán a szemet vagy fahasábokat. El kell ismerni, hogy ebben tényleg mester. Amikor a kályha már szépen duruzsol, Marie leül a díványra és kifújja magát a fárasztó nap után.

Marie elrejtí bányatát, könnyeit és nem akarja, hogy sajnálják vagy vigasztalják. Senki sem tud kétségbeesési rohamairól és szörnyű lidércálmairól, amelyek éjjelenként üldözik. De családjá nyugtalanul figyeli tompa, merev tekintetét, s ideges kézmozdulatát: a rádiumtól összeégett ujjai állandóan egymáshoz dörzsölődnek, s Marie nem tud uralkodni ezen az idegesítő mozdulaton.

Az is megtörténik, hogy testi ellenálló ereje hirtelen elhagyja, s még annyi ideje sincs, hogy gyermekeit kiküldje a szóból. Egyik legrégibb emlékem: anyám leroskad a földre és elájul. Még ma is látom viaszsárga arcát és testének halálos merevségét.

Mania gyerekkori barátnőjének, Kaziának 1907-ben:

Drága Kazia!

Nem tudtam fogadni pártfogoltadat, M. K.-t. Aznap, amikor jött, nagyon rosszul éreztem magam, ami gyakran megesik velem és ráadásul még másnapi előadásomra is készülnöm kellett. Apósom orvos: ő megtiltotta, hogy bárkivel is tárgyaljak, tudván, hogy a társalgás végtelenül kimerít.

Mit mondjak neked egyebet? Olyan feldúlt az életem, hogy soha nem jöhet rendbe. Azt hiszem, többé nem fordulhat jóra a sorsom és én nem is próbálok másképp élni. Szeretném a lehető legjobban felnevelni gyerekeimet, de még ők sem öntenek belém életkedvet. Mind a kettő jó gyerek, kedves és elég csinos. Mindent elkövetek, hogy erősek és egészségesek legyenek. A kisebbikről eszembe jut, hogy még húsz év is beletelik, míg felnőttek lesznek. Ezt én aligha érem meg, mert fárasztó életet élek és a bánat sem használ egészségemnek.

Anyagi nehézségeim nincsenek. Keresetemből fel tudom nevelni gyermekeimet, pedig természetesen szerényebbek a körülményeim, mint férjem éleiben.

*

Magános életének legsötétebb pillanataiban két ember jelent Maria számára segítséget. Az egyik: Marya Kamienska, fivérének sógornője, egy szelíd, tapintatos lény, aki Bronia kérésére nevelőnői és házvezetőnői állást vállalt a Curie-családnál. Vele együtt némi lengyel hangulat is kerül a házba, aminek Marie gyakran érezte híját. Amikor Kamienska kisasszonyt egészségi állapotának

rosszabbodása arra kényszeríti, hogy visszatérjen Varsóba, más, kevésbé megbízható és kevésbé bájos, lengyel nevelőnők nevelik tovább Iréne-t és Eve-t.

Az özvegy másik, erősebb támasza Curie doktor. Pierre halála szörnyű megpróbáltatást jelentett az öreg számára. De merev racionalizmusából némi vigaszt merít, amire Marie nem képes. Curie doktor megveti a terméketlen bánatot, a sírok ápolását. A temetés után sohasem látogatja meg Pierre sírját. Mivel Pierre már nem él, árnyékával sem vívódik.

Sztoikus derűje jótékony hatással van az özvegyre. Apósa előtt, aki csakhamar visszatért a rendes kerékvágásba, restelli a szenvedés okozta tompaságot és ő is igyekszik uralkodni magán.

Curie doktor jelenléte így megkönnyíti Marie életét, a lányok számára pedig boldogságot jelent. A kékszemű öregember nélkül gyermekkoruk csupa gyász lett volna, ő a játszótárs, a tanító, sokkal inkább, mint anyjuk, aki minden idejét abban a laboratóriumban tölti, melynek neve folyton a gyereke fülében cseng. Eve még nagyon kicsi ahhoz, hogy nagyapjával megértsék egymást: de igaz barátság kapcsolja az idősebbikhez, a vad Irénéhez, akinek a lénye annyira hasonlít elvesztett fiához.

Nem elégszik meg azzal, hogy Iréne-t bevezeti a természet-tudomány és a növénytan titkaiba, megosztja vele Victor Hugo iránt érzett rajongását, a nyári szünidő alatt bölcs, tanító, tréfás leveleket ír neki: ő az, aki döntő módon irányítja szellemi fejlődését. A mai Iréne Joliot-Curie lelki egyensúlya, derűje, ragaszkodása az élet valóságaihoz, antiklerikalizmusa, s még politikai rokonszenvei is közvetlenül nagyapjától erednek.

Marie szerető gondossággal rója majd le háláját e nagyszerű ember iránt. 1909-ben tüdőgyulladás következményeként Curie doktor egy évig kénytelen az ágyat őrizni. Marie minden szabad percét a türelmetlen, zsörtölődő beteg mellett tölti, s igyekszik azt szórakoztatni.

1910. február 25-én az aggastyán örökre lehúnyja szemét. A sceaux-i fagyos és kopár temetőben a sírásókra szokatlan feladat vár. Marie azt óhajtja, hogy hozzák fel Pierre koporsóját, s atyja koporsóját tegyék legalulra. Pierre azon nyugodjék. Férje felett, akitől még a halálban sem akar elválni, üres hely marad Marie számára, amelyet most rettegés nélkül, hosszasan szemlél.

◆

A gyermekek felnevelésének gondja most teljesen Marie-ra hárul. Megállapodott nézetei vannak a kicsinyek testi ápolásáról és neveléséről, melyeket az egymás után következő nevelőnők több-kevesebb szerencsével valósítanak meg.

A nap szellemi vagy gyakorlati munkával kezdődik. Marie megpróbálja ezt vonzóvá tenni. Aggódva figyelő lányai kibontakozó képességeit és szürke füzetébe feljegyzi Iréne sikereit a számtanban és Eve koraérettségét a zenében.

Amint véget ér a napi munka, szabad levegőre küldi a kicsiket. Bármilyen az idő, testgyakorlatképpen hosszú gyalogsétát tesznek. Marie gerendát állíttat fel a sceaux-i kertben, s erre trapézt, gyűrűt és egy sima kötelet erősített. Az otthoni gyakorlatozás szenvedélye tornásszá teszi a lányokat, a szertornában elért ügyességüket később sokat ígérő első díjakkal jutalmazzák. Kezüik, lábuk állandóan edződik. Kertészkednek, főznek, szabnak és varrnak. Marie nem lehet olyan fáradt, hogy őket kerékpártúráikon el ne kísérje. Nyáron együtt ugrik velük a habokba és figyelő, mennyit fejlődtek az úszásban.

Marie hosszabb ideig nem maradhat távol Párizstól, ezért Iréne és Eve a nyár legnagyobb részét a nagynéni, Hela Szalay felügyelete alatt tölti.

Unokanővéreikkel ugrándoznak a La Manche-csatorna vagy az óceán partjának végtelen fővenyén. 1911-ben utaznak először Lengyelországba: Bronia a Zakopanéi szanatóriumban vendégül látja őket. A gyerekek megtanulnak lovagolni, több napos túrára mennek a hegyek közé és menedékházban éjszakáznak. Hátzissákkal, lábán szögescipővel Marie halad előttük az ösvényen; légtornászmutatványra, esztelenségre nem akarja rávenni a gyerekeket, csak bátor embereket akar belőlük nevelni. Sohasem tűri, hogy féljenek a sötétben, vánkos alá dugják fejüket vihar idején, vagy hogy rablótól, járványtól rettegjenek. Marie átélte ezeket a félelmeket, most lányait meg akarja kímélni tőlük. Pierre halálos balesetének emléke sem tette olyan anyává, aki a széltől is óvja gyerekeit: nagyon hamar, már tizenegy-tizenkét éves korukban egyedül mennek ki az utcára és nemsokára felügyelet nélkül utaznak.

Lelki fejlődésükre szintén nagy gondot fordít. Az ábrándozástól, túlzott érzelmességtől próbálja megóvni őket. Különös elhatározásra jutott: sohasem fog az árváknak apjukról beszélni! Marie-nek élete végéig legnagyobb nehézségébe kerül, hogy kiejtse a „Pierre”, „Pierre Curie”, „apátok”, vagy „férjem” szavakat. Rendkívüli erőfeszítéseket tesz, hogy társalgás közben elfojtsa emlékeit. Nem érzi bűnösnek magát azért, hogy hallgat róla a gyerekek előtt. Inkább nemes érzésektől fosztja meg őket és önmagát, minthogy a tragédia légkörét teremtse meg körülöttük.

Ahogy nem csinál kultuszt a elhunyt tudós emlékéből, éppoly kevésbé teszi ezt mártír hazájával. Megkívánja, hogy lányai tanuljanak meg lengyelül, ismerjék meg és szeressék az ő szülőföldjét. De elhatározott szándéka, hogy franciákat nevel belőlük. Ne szakadjon szét a szívük két hazáért, ne szenvedjenek hiába egy elnyomott nemzetért!

Marie nem kereszteltette meg lányait és vallásos nevelést sem ad nekik. Képtelen arra, hogy olyan eszméket hirdessen, amikben maga sem hisz többé. De főként attól a kegyetlen csalódástól félti őket, mely őt érte, amikor elvesztette hitét. Nincs benne antiklerikális elfogultság és sokszor elmondja gyerekeinek, hogy később, ha akarják, bármelyik vallást szabadon felvehetik. Örül annak, hogy lányai nem ismerik a szűkös gyermekkort, a serdülőkori nélkülözést és az ifjúkori nyomort: mind azt, amit ő átélt. Mégsem szeretné, ha fényűzően élnének. Marie-nak volt alkalma arra, hogy vagyont biztosítson gyermekei részére. Amikor férjét elveszíti, rendelkeznie kell annak az egy gramm rádiumnak tulajdonjogáról, melyet Pierre és ő saját kezükkel állítottak elő, s amely saját tulajdona. Curie doktor és a család több tagjának véleménye ellenére elhatározza, hogy laboratóriumának ajándékozza az egymillió aranyfranknál értékesebb darabkát.

Ha a szegénységet kényelmetlennek is tartja, a nagy gazdagságot viszont fölöslegesnek és bántónak találja. Egészségesnek és természetesnek látja, hogy lányai majd maguk keressék meg kenyerüket.

Mme Curie nagy gonddal összeállított nevelői programjának egyetlen hiányossága volt és ez maga a nevelés, más szóval a jómodor kialakítása. A gyászoló család a legközvetlenebb barátokkal érintkezik: André Debierne-nel, Perrin-ékkal, Chavannes-ékkal... Ezek az elnéző és szerető szívű barátokon kívül Iréne és Eve senkivel sem kerül kapcsolatba. Ha Iréne idegenekkel találkozik, páni rémület fogja el és egyszerűen nem hajlandó „köszönni a néninek”. Erről teljesen sohasem szokik le. Mosolyogni, kedvesnek lenni, vendégeket fogadni és viszonzni a látogatást, udvariaskodni, az illemszabályt követni: mind csupa ismeretlen szertartás Iréne és Eve előtt. Tíz-húsz év múlva majd rájönnek, hogy a társas életnek megvannak a maga előírásai, törvényei és sajnos, kötelességünk

„köszönni a néninek”.

*

Amikor Iréne elvégzi az elemi és középiskolába kell adni, Marie azon töpreng, hogyan lehetne lányát a saját elgondolása szerint taníttatni, ő a munka megszállottja, de a gyermekek túlterhelésének gondolata nyugtalanítja. Barbár dolognak tartja, hogy a gyerekeket ebben az életkorban, amikor sok testmozgásra, futkározásra van szükségük, rosszul szellőztetett osztályokba rekeszék és rengetek órát raboljanak el tőlük teljesen hiába. Nővérének, Helának ezt írja:

„Azt hiszem, inkább vízbe kellene fojtani a gyerekeket, mint mai iskolába jártni.”

Azt akarja, hogy Iréne keveset tanuljon, de alaposan. Töri a fejét, megbeszéléseket folytat egyetemi kollégáival, akik szintén családfők és ösztönzésére egy eredetien elgondolt terv végrehajtását határozzák el: az egyetemi tanárok a saját gyermekeiket tanítják a legmodernebb tudományos módszer szerint.

Egy tucat gyerek, fiú és leány életében új korszak, izgalomnak és tömény szórakozásnak korszaka kezdődik. Naponta csak egy órát hallgatnak, de azt kiváló tanártól. Egy reggel előzönlük a Sorbonne kémiai laboratóriumát, ahol Jean Perrin vegytant tanít nekik. Másnap a kis csapat Fontenay aux Roses-ba teszi át székhelyét: Paul Langevin matematikai előadása következik. Perrin-né és Chavannes-né, Magrou, a szobrász és Mouton professzor tanítja az irodalmat, történelmet, modern nyelveket, természetrajzot, mintázást és rajzot. A Fizikai Iskola egyik használaton kívül helyezett helyiségében Marie Curie minden csütörtök délutánját a fizika olyan elemi fokú oktatására áldozza, amelyet még nem hallottak e falak.

Tanítványai, közöttük több jövődó tudós, ma is őrzi érdekfeszítő óráinak, személye közvetlenségének és kedvességének emlékét.

A tankönyvekben leírt elvont és unalmas jelenségeket rendkívül eredetien szemlélteti. Tintába mártott kereket gurít végig egy meghajlított síkon és a lerajzolt parabola a gravitáció törvényeit igazolja. Ingaórája szabályos lengéseket karcos kormozott papírra. A tanítványok által készített és fokokra osztott hőmérő a szabályos hőmérőkkel összhangban működik, s ez mérhetetlen büszkeséget ébreszt a gyerekekben.

Marie átadja nekik a tudományok iránti szeretetét és munkakedvét. Még munkamódszerére is megtanítja őket. Mestere a fejszámolásnak és ragaszkodik ahhoz, hogy növendékei is gyakorolják. „El kell érnünk, hogy sose tévedjünk” — mondogatja. — „Ennek csak az a titka, hogy nem szabad túl gyorsan számolni.” Amikor egyik tanítványa a Volta-oszlop készítése közben rendetlenséget okoz, Marie arcát a harag lángja futja el: „Ne mondd azt, hogy utána rendet csinálsz! Kísérletezés közben nem szabad bepiszkítani az asztalt..

A Nobel-díj kitüntetettje néha a paraszti józan észből ad leckét a becsvágyó lurkóknak.

— Ebben az edényben lévő folyadékot hogyan tartanátok melegen? — kérdi egy napon.

Francis Perrin, Jean Langevin, Isabelle Chavannes, Iréne Curie, a tanfolyam tudományos kiválóságai elmés javaslatokat tesznek. Vászonnal kell bebugyolálni az edényt. Szigetelni kell bonyolult és

hasznavehetetlen eljárásokkal.

Marie mosolyogva mondja:

„Nos, én azzal kezdeném, hogy fedővel letakarnám.”

Ezzel a háziasszony szájába illő megállapítással véget is ér az aznapi ülés. Nyílik az ajtó s a szolgáló rengeteg ennivalót hoz, kifliből, csokoládéból és narancsból álló közös uzsonnát. A gyerekek majszolva és beszélgetve szélednek szét az udvaron.

A korabeli újságok Mme Curie minden mozdulatát lesik s ki is csúfolják a tudóscsemeték egyébként igen szerény és igen gondosan ellenőrzött beszivárgását a laboratóriumokba.

„Ez a kis társaság, melynek tagjai épphogy írni-olvasni tudnak — írja egy tudósító — szabadon mesterkedhet: a gyerekek készülékeket állíthatnak össze és kísérleteket végezhetnek. A Sorbonne és a Fizikai Iskola még nem robbant föl, de ne hagyjunk föl a reménnyel!”

Ennek a közös oktatásnak két év múlva vége szakad. A szülőket túlságosan lefoglalja egyéni munkájuk, az érettségi nehézségei előtt álló tanulóknak a hivatalos tanrend anyagába kell elmerülniük. Marie egy magániskolát választ Iréne számára, a Sévigné-kollégiumot, ahol az oktatási menet elég szabad. Ebben a kitűnő iskolában fejezi be az idősebbik lány középiskolai tanulmányait, s ide jár később Eve is.

Eredményes volt Marie megható igyekezete és szándéka, hogy lányainak egyéniségét kiskoruktól kezdve megóvja? Igen is, nem is. A „kollektív oktatás”, ha nem is nyújtott tökéletes irodalmi ismereteket, de elsőrendű tudományos képzettségben részesítette Iréne-t. Ezt a középiskolában sohase sajátította volna el. Az erkölcsi nevelés? Jó lenne, ha mélyebben át tudná alakítani az emberek természetét, s nem hiszem, hogy anyánk mellett nevelkedve, sokkal jobbak lettünk. De egyes dolgok örökre belénk vésődnek: a munkaszeretet nővéremben ezerszer erősebb, mint bennem, bizonyos fokú közömbösség az anyagi dolgok iránt és a függetlenségi hajlam, amely azt a hitet kelti bennünk, hogy nem érhet olyan baj, amiből idegen segítség nélkül, csupán a magunk emberségéből ki ne tudnánk lábálni.

A lelki szenvedések elleni küzdelem, amely eredményes volt nővéremnél, nálam nem sok sikert aratott: anyám minden fáradozása ellenére, gyermekkorom nem volt boldog. De egy dologban Marie Curie teljes eredményt ért el: lányai neki köszönhetik, hogy egészségesek, testileg ügyesek, szeretnek sportolni. A legtöbb, amit egy rendkívüli intelligenciájú és nagylelkű nő elérhetett, a test fejlesztése volt.

*

Kissé idegenkedtem a gondolattól, hogy vázoljam azokat az elveket, amelyek Marie Curie-t vezették a velünk való első érintkezésekben. Attól tartok, hogy túl módszeres, megmerevedett gondolkodású embert sejtetnek. Nem így áll a dolog. Az a lény, aki fel akart vértetni bennünket az élet viszontagságaival szemben, saját maga túlságosan szelíd, finom, túlságosan érzékeny lelkialkatú volt. Ő, aki szándékosan arra szoktatott bennünket, hogy ne legyünk hízelgők, sokszor talán öntudatlanul is arra vágyódott, bárha gyakrabban megcsókolná és megcirógatná. Ő, aki minden érzékenységet el akart fojtani bennünk, a legcsekélyebb közömbösség láttán megvonaglott a bánattól. Sohasem

próbálta ki „érzékletlenségünket” azzal, hogy csínyeinkért megbüntetett volna bennünket. A szokásos büntetések, az ártatlan arcullegyintéstől a sarokbaállításig, vagy az ebéd utáni édesség megvonásáig ismeretlen volt előttünk. Éppígy nem ismertük, hogy hangosabban adjunk kifejezést akár haragunknak, akár örömünknek. Egy alkalommal, amikor Iréne szemtelen volt, anyánk elhatározta, hogy „példát statuál” és nem szól hozzá két napig. Ezek a napok nehéz megpróbáltatást jelentettek anyánk és Iréne számára, — de kettőjük közül az igazi áldozat Marie volt, aki feldúlva járt-kelt a komor házban.

Mint sok más gyerek, valószínűleg mi is önzők és figyelmetlenek voltunk az érzelem árnyalatai iránt. Ennek dacára, homályosan éreztük annak a lénynek a báját, visszatartott gyengédségét, akit mi tintapacnis, csacsi kis leveleinkben, amelyeket Marie selyemszalaggal átkötve haláláig őriz, „Kedves Mé”-nek szólítottunk.

Édes-kedves Mé, akinek hangját alig lehetett hallani, aki csaknem félénken beszélt velünk, aki nem akarta, hogy féljenek tőle, tiszteljék, csodálják... Drága Mé, aki az évek futása közben mindig elfelejtette tudomásunkra hozni, hogy nem anya, mint a többi anyák, nem agyonterhelt professzor, hanem híres, rendkívüli nő.

Marie Curie sohasem kísérelte meg, hogy büszkévé tegyen bennünket az ő munkájára, az ő dicsőségére. Hogyan is gondolhatott volna erre épp ő, aki csodálatos pályafutásának kezdete előtt maga volt a megtestesült habozás, lemondás és alázat.

Marie Curie unokahúgának, Hanna Szalaynak, 1913. január 6-án:

„Azt írod, hogy száz évvel ezelőtt szerettél volna élni... Iréné viszont azt hajtogatja, hogy jóval később, századok múlva szeretett volna születni. En azt hiszem, az ember élete bármelyik korban lehet érdekes és hasznos. Csak nem szabad elfecsérelni, hogy elmondhassuk: »Megtettem, ami tőlem telt.« Ez minden, amit önmagunktól elvárhatunk és az egyetlen, ami némiképpen boldoggá tehet.

Lányaim tavaly tavasszal selyemhernyót tenyésztettek. Én még nagyon beteg voltam és a kényszerű pihenés hetei alatt elnéztem a gubók fejlődését, mert végtelenül érdekelt. Ezek a hernyók olyan tevékenyen, szorgalmasan, annyi igyekezettel és kitartással dolgoznak, hogy mély hatást tettek rám. Ahogy elnéztem őket, úgy éreztem, én is közülük való vagyok — talán csak a munkámat nem szerveztem meg olyan jól, mint ők. Én is mindig kitartóan, egyetlen célra törekedtem. Egyáltalán nem voltam biztos abban, hogy megtaláltam az igazságot, de annak tudatában cselekedtem, hogy az élet múlandó és esendő — nyomtalanul múlik el és mások másként fogják föl, mint mi. Nyilván azért tettem így, mert valami kényszerített rá, ahogy a selyem-hernyó is kényszerűségből szövi a maga gubóját. Neki, szegénykének, el kell kezdenie a gubót, és akkor is szorgalmasan kell csinálnia, ha nem fejezheti be. És ha nem sikerül feladatát elvégeznie, átalakulás nélkül, eredménytelenül pusztul el.

Kedves Hanna, mindenki csak szője a maga gubóját, anélkül, hogy tudná, miért és mivégre.”

A tudós asszony leányaival

XX.

SIKEREK, MEGPRÓBÁLTATÁSOK

Feltűnően sovány, sápadt arcú asszony lép be reggel a Rue Cuvier-i szűk laboratóriumi helyiségbe. Arca kissé már hervadt, és szőke haja hirtelen őszbe csavarodott. A fogasról lekasztja durva vászon munkaköpenyét, ráveszi fekete ruhájára és munkához lát.

Anélkül, hogy tudta volna, életének ebben a kietlen korszakában éri el Marie a legtökéletesebb külsőt. Azt mondják, hogy minél jobban előrehalad az ember korban, annál inkább megkapja azt az arckifejezést, amelyet megérdemel. Ez anyámnál a legteljesebb mértékben beigazolódott. Ha a fiatal Mania Sklodowska egyszerűen csak „csinos” volt, a diáklány és a fiatalasszony pedig nagyon bájos, akkor az érett és a sok megpróbáltatás által összetört asszony feltűnően szép. Az intenzív szellemi élettől sugárzó, szláv arc bátran nélkülözhetette a frisseséget és a vidámságot. Negyvenes éveinek a borongós határozottságú arckifejezése és a napról napra jobban szembeötlő törekenység válik nemes díszévé. Gyermekai szemében ezt az ideális külsőt őrzi meg Marie Curie egész addig, míg azok egy napon rémülettel nem állapítják meg, hogy anyjuk nagyon megöregedett.

Madame Curie, akár mint egyetemi tanár, akár mint kutató vagy laboratóriumi vezető, ugyanazzal a hallatlan erőmegfeszítéssel dolgozik. Sévres-ben tovább tanít. A Sorbonne-on, ahol 1908-ban rendes tanárrá nevezik ki, ő tartja a világon az első és abban az időben az egyetlen előadássorozatot a

radioaktivitásról. Ha a középiskolai oktatást fogyatékosnak tartja is Franciaországban, csodálattal adózik a főiskolai oktatás iránt. Hasonlóvá akar lenni azokhoz a mesterekhez, akik egykor őt, a fiatal lengyel lányt elkápráztatták.

Kétévi egyetemi tanárság után Marie megkezdi előadásainak a kiadását.

1910-ben közzéteszi alapvető munkáját a radioaktivitásról. Kilencszázhetvenegy oldal alig elég arra, hogy mindazokat a tárgyba vágó ismereteket összefoglalja, amelyeket a rádium felfedezése óta szereztek!

A szerző fényképét hiába keressük a műben. A magáé helyett Marie a férje képét közölte. Két évvel ezelőtt, 1908-ban, ugyanez a kép díszített egy másik hatszáz oldalas kötetet: Pierre Curie műveit, melyet Marie adott ki.

Ez utóbbi könyv előszavában az özvegy megírja Pierre pályafutását. Szemérmesen panaszkodik korai halála miatt:

„Pierre Curie életének utolsó évei nagyon termékenyek voltak. Szellemi képességei és a kísérletezésben való ügyessége teljesen kibontakoztak.

Új állomás küszöbén állt, mely ilyen hatalmas cselekvőképesség mellett egy csodálatra méltó tudományos életpálya természetes folytatása lett volna. A sors nem akarta, hogy így legyen, s nekünk meg kell hajolnunk megfoghatatlan rendelése előtt.”

*

Madame Curie tanítványainak száma napról napra emelkedik. 1907-ben Andres Carnegie, az amerikai emberbarát, néhány ösztöndíjat bocsát rendelkezésére, ami lehetővé teszi, hogy laboratóriumába új növendékeket vegyen fel. Ezek egészítik ki a már ott dolgozó egyetemi asszisztensek és néhány önkéntes munkatársnak a számát. Van köztük egy nagyon tehetséges fiatalember, Maurice Curie, Jacques Curie-nek a fia. Itt a laboratóriumban kezdi meg tudományos pályafutását. Marie büszke a sikereire. Anyai gyöngédséggel szereti unokaöccsét.

Marie-val együtt egy régi munkatársa, André Debierne, a neves tudós és a család igazi barátja is ügyel a nyolc-tíz tagú társaságra.

Madame Curie új célkitűzésekkel folytatja kutatásait. Ezt a programot végre is hajtja, bár egészségi állapota meghatározhatatlanul rosszabbodik. Néhány decigramm rádium-kloridot állít elő és ennek az anyagnak az atomsúlyát másodszor is meghatározza. Azután hozzáfog a rádiumnak mint fémnek az előállításához. Eddig valahányszor tiszta rádiumot állított elő, az mindig rádiumsó volt (klorid vagy bromid) és mindig ugyanabban az egyetlen, állandó alakban fordult elő.

Marie Curie-nek és André Debierne-nek sikerült a fémet magát is előállítania, amely érzéketlen az atmoszférikus behatásokra. A kísérletet, amely egyike a legnehezebbeknek, soha többé nem ismételték meg.

André Debierne segíti Curie asszonyt a poloniumnak és az általa kibocsátott sugaraknak a vizsgálatánál. Végül is, önálló munka eredményeképpen, Marie talál egy eljárást, amellyel a rádiumot

a kibocsátott sugarak mértéke alapján adagolhatja.

A Curie-terápia általános fejlődése megköveteli, hogy az értékes anyag legapróbb részei a lepszigorúbb pontossággal elkülöníthetők legyenek. Ha a milligramm ezredrészéről van szó, a mérleg nem nagy segítség. Marie a radioaktív lényegét az általa kibocsátott sugarak segítségével gondolta „megmérhető”-nek. Tisztázta ezt a nehéz eljárást és a laboratóriumában „mérőszolgálat”-ot létesített, ahol tudósok, orvosok, sőt egyszerű érdeklődők is megvizsgálhattak radioaktív anyagokat és rádiumtartalmukról igazolást nyerhettek.

Ugyanakkor, mikor a rádiumelemekről osztályozást és a radioaktív konstansokról táblázatot ad ki, egy általános jelentőségű munkát is bevégez: a rádium első nemzetközi mintamértékét is elkészíti. Marie a maga kezével zárja le a 21 milligramm tiszta rádium-kloridot tartalmazó könnyű üvegcsövet. Ez szolgál majd mintául azokhoz a mérésekhez, amelyeket később mind az öt világrészben végeznek és ezt az üvegcsövet fogják ünnepélyesen elhelyezni a Sèvres-i Mérték és Súlyhivatalban.

*

A Curie-házaspár dicsősége után most már Madame Curie egyéni hírneve is futótűzként elterjed. Tiszteletbeli doktori diplomák, külföldi akadémiák levelező tagságát igazoló okiratok árasztják el tucatjával a sceaux-i ház fiókjait, anélkül, hogy a kitüntetett nagy jelentőséget tulajdonított volna nekik.

Franciaországban csak két lehetőség van, ha kiváló embereket életükben ki akarnak tüntetni: a Becsületrend és az Akadémia. 1910-ben Marie-nak felajánlják a Becsületrend lovagkeresztjét, de ő férje felfogását követve, visszautasítja.

Miért nem tanúsít ugyanilyen ellenállást a túlságosan buzgó barátokkal szemben, akik néhány hónappal később rábeszélnek, hogy jelöltesse magát a Természettudományi Akadémián! Talán elfelejtette már azt a megalázó szavazást, amelyet férjének a bukás, sőt még a győzelem alkalmából is el kellett szenvednie? És nem veszi észre irigyeinek köréje font hálóját sem?

Nem, ő semmit nem vesz észre. Mindenekelőtt attól félt, hogyha nem fogadja el második hazája által felajánlott kitüntetést, akkor elbizakodottnak és hálátlannak tartják majd őt, a lengyel származású asszonyt.

A híres tudós és jól ismert katolikus, Edouard Branly a vetélytársa. „Curie-isták” és „Branly”-isták, szabadgondolkozók és klerikálisok, annak a feltűnő újításnak, hogy nőt is felvegyenek az Akadémiára, hívei és ellenzői között minden téren hatalmas háború folyik. Tehetetlenül és ijedten áll Marie az előre nem látott veszekedés pergőtüzében.

A legnagyobb tudósok, Roux doktorral, Emilé Picard-ral, Lippmann-nal, Bouty-val és Darboux-val az élükön harcolnak mellette. De az ellenpárt teljes erővel védekezik.

„Nők nem lehetnek az Akadémia tagjai”, kiált fel erélyes méltatlankodással Amagat, aki nyolc évvel előbb Pierre Curie-nek volt szerencsés vetélytársa. Jóakarató informátorok azt terjesztik a katolikusok közt, hogy Marie zsidó; a szabadgondolkozók közt pedig azt, hogy katolikus. 1911. január 23-án, a választás napján az ülés megnyitása után az elnök jó hangosan így szól az ajtónállókhöz:

„A nőket kivéve, mindenkit engedjenek be!”

És egy csaknem vak akadémikus, Marie lelkes híve panaszkodik, hogy majdnem ellene szavazott, mert hamis lapot nyomtak a kezébe!

Négy órakor izgatott újságírók vitték szét a vereség vagy a győzelem hírét: Marie Curie egy szavazattal alul maradt.

A laboratóriumban az asszisztensek és még a laboratóriumi szolga is nagyobb türelmetlenséggel várják az eredményt, mint maga az érdekelt. A siker biztos tudatában már reggel nagy csokor virágot vettek és a precíziós-mérleg asztala alá tették. A vereség fejbcsújtja őket. Louis Rago, a műszerész, nehéz szívvel tünteti el a hiába vett csokrot. A fiatal munkatársak magukban vigasztaló szavakat keresgélnek. De nincs alkalmuk elmondani. Marie kijön a dolgozószobájából szolgáló kis kamrából. Egyetlen szót sem veszteget a vereségre, mert távolról sem veri le.

A Curie-ék történetében, úgy látszik, mindig a külföld hozza helyre azt a hibát, amelyet Franciaország velük szemben elkövet. Decemberben a stockholmi Tudományos Akadémia, hogy elismerje azt a ragyogó munkásságot, amelyet férje halála óta kifejtett, Marie-nak ítéli az 1911. évi kémiai Nobel-díjat. Azelőtt s azóta sem történt meg, hogy kétszer ítéljék valakinek a Nobel-díjat.

Marie gyengének és betegnek érzi magát és megkéri nővérét, Broniát, hogy utazzék vele Svédországba. Magával viszi nagyobbik lányát, Iréne-t is. A gyermek jelen van az ünnepi ülésen. Huszonnégy évvel később, ugyanebben a teremben, ugyanezt a díjat ő veszi át...

A szokásos fogadásokon és a király ebédjén kívül Marie tiszteletére különleges szónoklatokat is rendeznek. Mélyen emlékezetébe vésődik egy népi mulatság, melyen élénk színű ruhába öltözött nők százai, fejükön égő gyertya-koronával, jelentek meg, s a lángok minden mozdulatukra táncot jártak.

Nyilvános előadásában Marie a sok hódolatot, amellyel elhalmozták, áthárítja Pierre Curie árnyékára:

„Mielőtt az előadás tárgyára térnék, emlékezetükbe kell idéznem, hogy a rádiumot és a poloniumot Pierre Curie-vel közösen fedeztük fel. Pierre Curie-nek köszönhetünk olyan alapvető tanulmányokat is a radioaktivitás terén, amelyet részben maga végzett, részben velem, részben pedig tanítványaival együtt.

Azt a kémiai munkát, amelynek az volt a célja, hogy a rádiumot tiszta só állapotában izoláljuk és mint új elemet jellemezzük, teljesen én végeztem, de azért mélyen hozzáfűződik a közös munkánkhoz. Azt hiszem tehát, hogy teljes mértékben a Tudományos Akadémia gondolatát fejezem ki akkor, mikor azt a magas kitüntetést, amellyel engem megtiszteltek, közös munkánk elismerésének veszem és így adom meg a tiszteletet Pierre Curie emlékének.”

•

Ez a hírnév és dicsőség a kortársaknak nemcsak csodálatát, de ellenszenvét is kihívta Marie iránt.

A gonoszság viharja rátör és igyekszik megsemmisíteni. Alattomos támadások indulnak meg Párizsban a negyvennégy éves, törékeny, megviselt, magános és védtelen nő ellen.

Marie, aki férfiúi munkát végez, a férfiak közül választotta ki barátait és bizalmasait, akik mindnyájan

— s főleg egy közöttük — mélyen a hatása alatt állnak. Csak ez hiányzott! A tudós nőt, aki tartózkodó, nemes életét csak a munkának szentelte, akinek sorsa az utóbbi években minden részvétet megérdemelt, házasságtöréssel vádolják, s azt állítják, hogy szégyent hoz arra a névre, melyet büszkén hord.

Nem az én feladatom, hogy ítélek azok fölött, akik jelt adtak a támadásra, vagy hogy beszámoljak, milyen kétségbeesett, egyenesen tragikus ügyetlenséggel védekezett Marie. Ne is beszéljünk azokról az újságírókról, akiknek volt bátorságuk megtámadni egy védtelen nőt éppen akkor, amikor névtelen levelekkel gyötörték, üldözték, nyilvánosan megfenyegették, úgyhogy még az élete is kockán forgott. Ezek közül az emberek közül néhányan később a megbánás hangján, könnyes szemmel kérnek tőle bocsánatot. A gaztett megtörtént, majdnem öngyilkosságba és örületbe hajtottá Marie-t, aki nagyon súlyosan megbetegedik.

De emlékezzünk meg a kevésbé súlyos, de annál ocsmányabb támadásról, amely életpályáját végigkíséri: ahányszor alkalom nyílik, hogy lekicsinyeljék ezt a rendkívüli asszonyt, vagy megtagadjanak tőle valami címet, jutalmat, kitüntetést — például az akadémiai tagságot — származását rosszindulatúlag mindig felhánytorgatják: ilyenkor hol oroszoknak, hol németeknek, hol zsidóknak, hol lengyelnek mondják, mert ő „idegen”, aki azért jött Párizsba, hogy egy magas állást bitoroljon. De valahányszor Marie Curie zsenije dicsőséget hoz a tudományra, ha egy másik országban ünneplik, vagy példátlan elismerésben részesítik, ugyanazon lapokban s ugyanazoknak az újságíróknak az aláírásával mindannyiszor „Franciaország nagykövete”, „nemzetünk zsenijének legtisztább képviselője”, „nemzetünk dicsősége” lesz. Lengyel származását, melyre Marie büszke, most éppoly igazságtalanul agyonhallgatják ...

A nagy emberek mindig cégtáblául szolgáltak azoknak, akik a zseni külszíne alatt dühödten szaglásszák a törékeny embert. A hírnév szörnyű mágnesé nélkül, amely gyűlöletet és rokonszenvet egyformán magához vonz, Marie-t sohasem bírálgatták, rágalmazták volna. Egy okkal több, hogy gyűlölje a dicsőséget.

*

A balsorsban az ember számontartja barátait. Százszámra érkeznek ismerős és ismeretlen aláírású levelek s biztosítják Marie-t együttérzésükről és méltatlankodásukról. André Debierne, Jean Perrin és felesége, M. és Mme Chavannes, Marie bájos angol barátnője Mrs. Ayrton és még sokan mások, munkatársai, tanítványai harcolnak érte. Egyetemi körökben önként közelednek hozzá olyanok, akik alig ismerik, mint pl. Emilé Borel, a matematikus és felesége, akik féltő gondoskodással veszik körül és egészségének megóvása érdekében Itáliába viszik pihenni. Bátyjával, Jozeffel, és a támogatására Franciaországba utazott Broniával és Helával együtt legbátrabb védelmezője Jacques Curie, Pierre bátyja... Ezek a szerető megnyilatkozások némileg visszaadják Marie életkedvét. De testi ereje napról napra mindjobban elhagyja. Nem érzi magát elég erősnek a sceaux-i ki- és beutazásokhoz és Párizsban, quai de Béthune 36-ban bérel lakást, ahova 1912 januárban akar beköltözni. De nem bírja ki eddig az időpontig, december végén életveszélyes állapotban szanatóriumba szállítják. Két hónapi küzdelem után szervezete diadalmaskodik, de súlyos vesebaja operációt igényel. Marie, aki két hónapig többször megtette hordágyon az utat lakásától a klinikáig, s aki most egy vértelen, szenvedő lény, csak azt kéri, hogy az orvosi beavatkozás ne történjék márciusnál előbb, mert február végén részt szeretne venni egy fizikai kongresszuson.

A műtétet Charles Walther, a nagy sebész végezte, aki nagyszerűen kezelte utána is. Az operáció

kitűnően sikerül, de egészsége hosszú ideig nem tér vissza. Szánalmasan sovány s alig tud a lábán állni. A panasz nélkül elviselt láz- és veserohamok minden más nőt ágynak döntöttek volna.

Testi szenvedéstől és emberi gonoszságtól gyötörve elrejtőzik, mint a végveszélyben forgó állat. Nővére „Dluska” néven egy kis házat bérel ki számára Párizs közelében. Brunoyban: a beteg egy ideig itt marad, majd néhány hetes kúrára inkognitóban Thononba utazik. A nyarat lányaival együtt egy barátnőjénél, Mrs. Ayrton-nál tölti az angol tengerpart egy csendes villájában. Itt figyelmes gondozásban is részesül.

•
Abban a pillanatban, amikor Marie a legnagyobb kétségbeeséssel néz a jövő elé, egy váratlan ajánlat felindulásba hozza és elgondolkoztatja.

Az 1905-ös forradalom óta a lassan megingó cárizmus bizonyos engedményeket tesz a gondolatszabadság terén és még Varsóban is sokat veszettek erejükből az egykori szigorú létfeltételek. Egy nagyon tevékeny s meglehetősen független tudományos társaság már 1911-ben tiszteletbeli tagjává választotta Marie-t. Néhány hónap múlva az intellektuális körökben az a gondolat születik meg, hogy rádiumtani intézetet kellene Varsóban felállítani, a vezetést Madame Curie-re bízni, s így a világ első női tudósa örökre visszatérhetne hazájába.

1912 májusában lengyel professzorokból álló küldöttség keresi fel Marie-t, és a nemzet leghíresebb és legnépszerűbb költője, Henryk Sienkiewicz felszólítást intéz hozzá, melyben patetikus hangon arra kéri, hogy nemzeti és kulturális szempontból fogadja el a meghívást.

„Mélyen tisztelt Asszonyom! Ragyogó tudományos tevékenységének színhelyét méltóztassék áthelyezni a mi országunkba és fővárosunkba, ön nagyon is jól tudja, melyek az okai annak, hogy kultúránk és tudományunk az utóbbi időben hanyatlott. Elveszítjük szellemi képességünkbe vetett hitünket, ellenségeinknek egyre rosszabb lesz a véleményük rólunk, és már jövőnkben sem merünk hinni.

... Népünk csodál Téged, de azt szeretné, ha itthon, szülővárosodban dolgoznál. Forrón kívánja ezt az egész nemzet. Ha tudnánk, hogy Te Varsóban vagy, erősebbnek éreznénk magunkat és fölemelnénk a csapások súlya alatt meggörnyedt fejünket. Bárcsak meghallgatást nyerne a mi könyörgésünk! Ne taszítsd el magadtól kinyújtott kezünket!”

Micsoda alkalom lenne egy kevésbé lelkiismeretes ember számára, hogy Franciaországot feltűnéssel elhagyja, hátat fordítson a rágalomnak és a kegyetlenségnek! De Marie sohasem hallgat a harag tanácsára. Aggályoskodó becsületérzéssel veti fel a kérdést: mi a teendője? A gondolat, hogy visszatérhet hazájába, éppúgy vonzza, mint ijeszti. Nyomorúságos testi állapotában minden elhatározás nehezebbre esik. S még valami más is van: a laboratórium felépítése, melyet Curie-ék annyira kívántak, 1909-től kezdve elhatározott dolog. Ha lemond Párizsról és elhagyja Franciaországot, ezt a tervet is megsemmisíti, s megöl egy nagy álmot.

Életének ebben a pillanatában, amikor semmihez sincs ereje, két ellentétes kötelesség között vergődik. Mennyi szenvedésbe kerül, amikor hosszas küszködés után megírja Varsóba a lemondó levelet! De arra hajlandó, hogy távolból vezesse az új laboratóriumot, melyet két legjobb asszisztensének, a lengyel Danysz-nak és Wertenstein-nek a felügyelete alá helyez.

Még betegeskedik, amikor 1913-ban Varsóba utazik, hogy a radiológiai intézetet felavassa. Az orosz hatóságok szándékosan nem veszik tudomásul jelenlétét: a tiszteletére rendezett ünnepélyen nem jelenik meg hivatalos személy. Annál melegebb fogadtatásban részesítik a lengyelek. Életében először történik, hogy egy roskadásig telt teremben Marie lengyel nyelvű tudományos előadást tart!

„Minden erőmmel azon vagyok — írja egyik kollégájának —, hogy a lehető leghasznosabbá tegyem itt magam, amíg el nem utazom. Kedden nyilvános előadást tartottam. Részt vettem s még részt veszek különböző összejöveteleken. Sok jóakaratot találok itt, amelyet fel kell használni. Ez a szegény, barbár és esztelen uralomtól vezetett ország igazán mindent megtesz, hogy megvédje erkölcsi és szellemi életét. Talán eljön a nap, amikor megszűnik az elnyomás, de addig ki kell tartani. De micsoda lét! Micsoda életfeltételek!

Viszontláttam azokat a helyeket, melyekhez gyermek- és ifjúkori emlékek fűznek. Viszontláttam a Visztulát és szüleim sírját a temetőben. Egyszerre volt drága és szomorú ez a zarándoklat, de meg kellett tennem.”

Az egyik ünnepség színhelye az Ipari és Mezőgazdasági Múzeum, ugyanaz az épület, ahol Marie huszonkét esztendeje első fizikai kísérleteit végezte. Másnap a lengyel nők adnak bankettet „Marie Sklodowska-Curie” tiszteletére. A meghívottak között egy hajlottkorú, őszhajú hölgy ül és elragadtatva nézi Marie-t: Sikorska kisasszony, annak az intézetnek az igazgatónője, amelynek növendéke volt a szőkefürtű, kicsi Mania. Marie otthagyja a helyét, utat tör magának a felvirágozott asztalok között, odalép az idős hölgyhöz és gyöngéden, akárcsak a díjkiosztások régmúlt napjaiban, jobbról-balról megcsókolja. Szegény Sikorska sírva fakad és az egybegyűltek lelkesen tapsolnak.

*

Marie egészségi állapota annyira javul, hogy megint elkezdheti „normális” életét. 1913 nyarán kipróbálja erejét és gyalog, hátzissákkal bejárja Engadin vidékét. Lányai elkísérik: a társasághoz tartozik még Albert Einstein és a fia. Madame Curie és Einstein között évek óta nagyszerű szellemi barátság áll fenn. Nagyra értékelik egymást, barátságuk őszinte és hűséges. A franciát némettel változtatva folytatják végtelen vitáikat az elméleti fizikáról.

A gyerekek előttük szökdécselnek: nekik kitűnő mulatság ez az utazás. Einstein el-elmaradozva, bőbeszédűen és felhevülten magyarázza az őt éppen foglalkoztató elméleteit Marienek, a kivételes tehetségű matematikusnak, a kevés európai egyikének, aki őt képes megérteni.

Iréne és Eve néha elkap egy-egy furcsa mondatfoszlányt. A gondolataiba merült Einstein úgy jár hegyes sziklán vagy szakadék mellett, hogy észre sem veszi. Hirtelen megáll, megragadja Marie karját és így kiált föl:

— Ön megérti, asszonyom, mit is akarok tudni: azt, ami a mélybe zuhanó felvonó utasaival történik ...

Ez a megható érdeklődés harsány kacagást vált ki az ifjú nemzedék tagjaiból. Nem is sejtik, hogy a felvonó feltételezett lezuhanása a relativitás elméletének problémáit veti föl.

Rövid szünidő után Marie Angliába megy, hogy átvegye Birmingham-ben a díszdoktorátusról szóló okiratot, azután Brüsszelbe utazik, ahol tudományos ünnepségek követelik meg jelenlétét. A megpróbáltatást ritka élménynek tekinti és így írja le Iréne-nek, mint valami jelenetet:

„A doktorrá avatás előtt engem is, akárcsak sorstársaimat, azaz a többi tudóst, zöldhajtókás, szép piros ruhába bújtattak, ki-ki meghallgatott egy érdemeit felsoroló beszédet, aztán az egyetem prorektora egyenként közölte velünk, hogy doktori címet adományoznak nekünk. Ezután helyet foglaltunk az emelvényen, majd lejtünk és részt vettünk a miénkhez hasonló öltözékű egyetemi tanárok és doktorok felvonulásában. Mindez eléggé mulattatott. Ünnepelesen meg kellett fogadnom, hogy tiszteletben tartom a birmingham-i egyetem törvényeit és szokásait.”

A fiatal Iréné elragadtatott hangon válaszol anyjának:

„Drágám, magam előtt látlak a szép, zöldhajtókás, piros ruhában. Milyen gyönyörű lehettél benne. Megtarthattad a ruhát, vagy csak az ünnepségre kölcsönözték?”

Franciaországban eközben elfelejtették a viharokat. Marie a dicsőség csúcspontjára jutott. Két év óta építi számára Nenot mérnök a rue Pierre Curie egyik telkén a rádiumtani intézetet.

A dolgok nem mennek maguktól. Pierre Curie halálát követő napon a kormányhatalom felajánlja Marie-nak, hogy nemzeti gyűjtést engedélyez egy laboratórium felépítésének javára. Az özvegy nem akart anyagi hasznot nyerni a tragikus szerencsétlenségéből és visszautasítja az ajánlatot. Erre a hatóságok visszahulltak tunyaságukba. De 1909-ben, Roux doktornak, a Pasteur Intézet igazgatójának az a gondolata támadt, mi lenne, ha laboratóriumot építenének Marie Curie számára. Így elhagyná a Sorbonne-t és a Pasteur Intézet csillaga lenne.

Az egyetem vezetői hegyezni kezdték a fülüket... Elengedni Madame Curie-t? Lehetetlen! Bármilyen áron is, de itt kell tartani!

A vita megállapodással végződik Roux doktor és az egyetem prorektora, Liard között. Közös költséggel — mindketten négyszázezer aranyfrankot adnak — az egyetem és a Pasteur Intézet felállítja a Rádium Intézetet, mely két külön részből áll majd: egy laboratóriumból a radioaktivitás számára, Marie Curie vezetése alatt és egy másik laboratóriumból biológiai kutatások és a Curie-terápia számára, ahol a rákgyógyítás és a betegek kezelésének tanulmányozását egy kiváló tudós és orvos, Claude Regaud professzor fogja megszervezni. Ez a két ikerintézmény anyagilag független lesz egymástól, de közösen dolgozik, hogy kifejlessze a rádium tudományát.

S Marie most a Rue Cuvier-ből az építkezés helyére szaladgál, terveket rajzol, vitatkozik az építésszel. Az öszülő asszonyban csak úgy forrnak az új, modern gondolatok. Természetes, hogy saját munkáira is gondol. De mindenekelőtt olyan laboratóriumot akar létrehozni, mely harminc, ötven év múlva is használható legyen, amikor ő már régen szétporladt. Tágas helyiségeket, nagy ablakokat, napsütötte kísérleti termeket akar, felvonóra is szükség van, még akkor is, ha a költséges újítás az állami mérnökök méltatlankodását váltja ki.

A kertet — a mi szenvedélyes természetrájonknak ez különös gondja — nagy lelkesedéssel maga tervezi meg. Ügyet sem vet azoknak a tanácsára, akik „helyet akarnak megtakarítani” és keményen harcol minden méterért, amely az épületeket elválasztja egymástól. Szakértelemmel választja ki egyenként a fiatal fákat és jelen van, amikor azokat a földbe plántálják, mielőtt még az építmény alapjait elhelyeznék. Munkatársainak elárulja a titkot:

— Két évet nyerek, ha magam vásárolom meg az „én” platánjaimat és az „én” hársfáimat. Mire fölavatjuk az intézetet, a fák lombosodnak és a bokrok kizöldülnek. De csitt! Nenotnak erről egy szót

se szóltam.

És hamvasszürke szemében fiatalos vidámság csillan meg.

Később sajátkezűleg ülteti el a futórózsákat, döngöli a földet a még nem kész falak lábánál. Naponként öntözi rózsáit. Ott áll a szélben és figyeli a holt kövek és az élő növények növekedését.

Egy reggel, amikor a Rue Cuvier-ben kísérlete fölé hajol, felindultan beállít Petit, régi laboratóriumszolgája. A Fizikai Iskolában is építenek munka- és előadótermeket. És a hangár, Pierre s Marie szegény penészes barakkja csákány alá kerül.

A régi napok hű barátjával Marie a Roue Lhomond-ba siet, utolsó istenhozzádra. A hangár még áll. Kegyeletes figyelmességből sohasem nyúltak a fekete táblához: Pierre utolsó sorait hordja magán, mintha kinyílna az ajtó és utat engedne egy magas, ismerős árnyak.

Rue Lhomond, Rue Cuvier, Rue Pierre Curie... három cím, három állomás. Ezen a napon Marie, anélkül, hogy tudta volna, szép és nehéz életének útját újból megjárta. Előtte tisztán kibontakozik a jövő. Az élettani laboratóriumban, amely készen áll, Regaud professzor munkatársai már dolgoznak, este az új épület ablakai már világosak. Néhány hónap múlva Marie is elhagyja az iskolát és áthozza készülékeit a Rue Pierre Curie-be.

A győzelem váratlanul éri a hős nőt, akkor, amikor már nem fiatal, nem erős és boldogságát is elvesztette. Sebaj, hiszen ifjú csapat követi, lelkes kutatók készek harcba indulni vele. Nem, nincs még késő!

Munkások énekelnek és füttyörésznek a kis fehér építmény emeletein. A bejárat felett már olvasható a kőbe vésett felírás:

RÁDIUM INTÉZET

CURIE PAVILLON

A hatalmas falak, a lelkesítő felirat előtt Marie Pasteur szavait idézi:

„Ha az emberiség javáért vívott küzdelmek meghatják önöket, ha csodálják a távíró, a fényképezés, az érzéstelenítés és más bámulatos felfedezések meglepő eredményeit, ha büszkéek rá, hogy hazájuknak milyen nagy része van ezeknek a csodáknak valóráváltásában, kérem önöket, vegyék szívükre azoknak a hajlékoknak a sorsát, melyeknek a neve is sokatmondó: laboratórium. A jövő, a bőség és jólét templomai ezek. Bennük növekszik, erősödik és javul meg az emberiség. Itt tanul meg olvasni a természet alkotásainak, a haladás és az egyetemes béke alkotásainak könyvében, mert saját művei legtöbbször barbár, elvakult és pusztító alkotások...”

Ebben a csodálatos júliusban végre készen áll a Rue Pierre Curie-n a „jövő temploma”. Csak rádiumára, munkásaira és vezetőjére vár.

De ez a július: 1914 júliusa.

XXI.

A HÁBORÚ

Marie Bretagne-ban bérelt ki nyárra egy kis villát. Iréne és Eve már ott van a kisasszonnyal és a szakácsnővel, anyjuk pedig megígérte, hogy augusztus 3-án ő is megjön. Az iskolai év vége Párizshoz köti. Már megszokta, hogy a kánikula idején kiszolgálás nélkül, egyedül marad az elhagyatott lakásban. Napjait a laboratóriumban tölti, s csak késő este tér haza lakásába, melyet a házmesterné takarít elég felületesen.

Marie leányaihoz, 1914. augusztus 1-én:

Kedves Iréne és Eve, a dolgok rosszul állnak: minden pillanatban várjuk a mozgósítást. Nem tudom, utazhatom-e. Ne izgassátok fel magatokat, legyetek nyugodtak és bátrak. Ha a háború nem tör ki, hétfőn nálatok vagyok. Ellenkező esetben itt maradok s mihelyt lehet, ide hozatlak benneteket. Te, Iréne és én igyekezünk majd hasznossá tenni magunkat.

Augusztus 2.:

Kedves gyermekeim, a mozgósítás megkezdődött, és a németek hadüzenet nélkül benyomultak Franciaországba. Egy ideig nehéz lesz levélben érintkeznünk egymással. Párizs nyugodt és a sok szomorú búcsúzás ellenére jó benyomást kelt.

Augusztus 6.:

Kedves Iréne-em, én is nagyon szeretnék benneteket visszahozni ide, de ez pillanatnyilag lehetetlen. Legyetek türelmesek.

A németek Belgiumban harcolnak. A bátor kis Belgium nem

hajlandó ellenállás nélkül átengedni őket... Minden francia reménykedik, s azt hiszi, hogy a küzdelem, ha nehéz lesz is, de jól fog végződni.

A lengyel földet németek foglalták el. Mi lesz belőle átvonulásuk után? Nem kaptam semmi hírt családomról.

Nagy úr marad Marie körül. Kollégái, a laboratórium összes munkásai bevonultak. Csak mechanikusa maradt mellette, akit szívbaja miatt alkalmatlannak minősítettek és egy pöttömnyi takarítóasszony.

A lengyel nő elfelejti, hogy Franciaország nem igazi hazája. A családjában nem gondol arra, hogy távol van gyerekeitől. A beteg, törékeny teremtés ügyet sem vet gyöngeségére és a tudós jobb időkre halasztja legérdekesebb munkáit. Marie-nak csak egy gondolata van: szolgálni második hazáját. A szörnyű alkalomban megint megnyilatkozik intuíciója és kezdeményező képessége. Elveti az egyszerű megoldást, hogy mint annyi más bátor francia nő, ő is beálljon fehérkötős ápolónőnek... és becsukja a laboratóriumot. Azonnal tájékozik az egészségügyi szolgálat megszervezéséről, s egy hiányt fedez fel benne, mellyel az illetékesek nem nagyon törődnek, s amelyet ő tragikusnak tart. A front mögötti kórházakban csakúgy, mint a fronton levőkben, majdnem teljesen hiányoznak a röntgenberendezések. Tudjuk, hogy a Röntgen-sugaraknak 1895-ben történt felfedezése lehetővé tette, hogy sebészi beavatkozás nélkül is „láthassuk” és fényképezhessük az ember csontjait és belső

szerveit.

1914-ben Franciaországban csak alig néhány röntgenkészülék áll az orvosok rendelkezésére. A Katonai Egészségügyi Szolgálat csak néhány nagyobb város számára gondoskodott röntgenberendezésekről, mert fényűzést látott bennük.

Fényűzés lenne a varázslatos készülék, mely lehetővé teszi, hogy pillanatok alatt látható legyen a sebben elrejtett golyó vagy gránátszilánk?

Marie kutatásai sohasem irányultak a röntgensugarakra, de a Sorbonne-on évente több órában foglalkozott velük. Nagyszerűen ismeri az anyagot. Tudományos ismereteinek spontán áttevésében azonnal tisztán látja, mire lesz szükség a szörnyű mészárlásban: sürgősen minél több röntgenállomást kell felállítani. És hogy a seregmozdulatokat könnyen lehessen nyomon követni, okvetlenül szükség lesz szállítható berendezésekre is.

Marie felismerte az alkalmas munkaterületet, most neki a munkának! Néhány óra alatt összeállítja az egyetem laboratóriumaiban található készülékek leltárát, a magáét is beleszámítva, és felkeresi a gyártási helyeket: a röntgenkezeléshez használható teljes készletet összegyűjtik, majd szétosztják a Párizs környéki és párizsi kórházakban, önkéntes munkásokat a tanárok, mérnökök, tudósok közül toboroznak.

De hogyan lehet azokat a sebesülteket megsegíteni, akik elképesztő tömegben özönlnek a még berendezetlen mentő-állomásokra? Egyik-másik kórházban még villamos berendezés sincs, ahová a készüléket be lehetne kapcsolni.

Madame Curie ezt is megoldja. Az „Union des Femmes de Francé” költségére megrendeli az első röntgenkocsit. Egy közönséges automobilban elhelyezi a röntgenkészüléket és egy dinamót, amely a kocsis motorja segítségével szolgáltatja a szükséges áramot. Ez a mozgatható segélyállomás 1914 augusztusától kezdve kórházzal kórházra jár. Egymaga végzi el a sebesültek megvizsgálását, akiket a marne-i csata alatt Párizsba visznek.

*

A németek gyors előnyomulása nehéz választás elé állítja Marie-t: utazzék gyermekeihez Bretagne-ba vagy maradjon Párizsban? És ha az ellenség bevétellel fenyegeti a fővárost, vonuljon vissza az egészségügyi csapatokkal?

Hidegvérrel átgondolja ezeket az eshetőségeket és elhatározza: történjék bármi, Párizsban marad. De nemcsak a megkezdett feladat tartja vissza: laboratóriumára gondol, finom műszereire, s a Rue Pierre Curie új helyiségeire. „Ha itt vagyok — gondolja —, talán nem merészelik kirabolni. De ha elmegyek, minden az ebek harmincadjára kerülhet.”

Nem minden képmutatás nélkül töpreng így és logikus érveket talál arra, hogy ösztönének engedjen. Marie nyakas, önfejű: megveti a menekülést. Félni annyi, mint az ellenfelet szolgálni. A világ minden kincséért sem adná meg a diadalmas ellenségnek azt az elégtételt, hogy a védtelenül hagyott Curie-laboratóriumba behatolhasson.

Jacques sógorára bizza lányait, s már előkészíti őket a lehetséges; elválásra:

... Párizs körülkerítésének eshetőségéről kezdenek beszélni; ebben az esetben el lennének egymástól vágva. Ha ez megtörténik, viseld el bátran, mert egyéni kívánságaink nem számítanak a kockán forgó nagy dolgok mellett. Érezned kell, hogy felelős vagy húgodért, örködj felette, ha hosszabb ideig lennének egymástól elszakítva, mintsem én gondolom.

Augusztus 29:

Kedves Iréne, nem biztos, hogy egymástól el leszünk szakítva, de meg akartam neked mondani, hogy minden eshetőségre fel kell készülnünk... Párizs oly közel van a határhoz, hogy a németek nagyon megközelíthetik. De azért továbbra is reménykednünk kell Franciaország végső győzelmében. Bátorság és bizalom hál! Gondolj arra, hogy te vagy az idősebb nővér, ideje lenne ezt komolyan venni.

Augusztus 31:

Megkaptam szombati kedves leveledet és olyan vágyam támadt téged megcsókolni, hogy sírni lett volna kedvem.

Ügyünk nem áll jól, mindnyájunknak nehéz a szívünk és nyugtalan a lelkünk. Nagy bátorságra van most szükségünk, — remélem, nem lesz hiány benne. Bízunk kell abban, hogy szebb napokat is megérünk. Hőn szeretett lányaim, ebben a reményben öllelek szívemre titeket.

Ha nem riad vissza attól, hogy a bekerített, bombázott, sőt elfoglalt Párizsban maradjon, van egy kincs, melyet meg akar menteni a támadó elől: a laboratóriumban levő gramm rádium. Nem merné semmiféle küldöncre rábízni az értékes szilánkokat s elhatározza, hogy saját maga szállítja Bordeaux-ba.

Most ott ül a hivatalos személyiségekkel és tisztviselőkkel megrakott vonatban; fekete porköpeny van rajta, útipoggyásza kis utazótáska és egy gramm rádium, vagyis egy súlyos láda, melyben ólomköpenyük alatt rejtőznek az apró üvegcsövek. Marie csodálatosképpen talált magának egy üres sarkot, ahová leülhet, s így maga alá helyezheti a nehézládát.

Nem figyel a körülötte ülők pesszimista beszédeire, a napos vidéket szemléli az ablakon keresztül. De ott is vereségről beszél minden: a vonattal párhuzamos országúton autók menekülnek végtelen sorban nyugat felé.

Bordeaux-t elárasztják a franciák: hordárt, taxit, üres szobát nem lehet találni. Este van s Marie még mindig az állomáson áll egy láda mellett, amelyet segítség nélkül nem tud elszállítani. A tömeg ide-oda lökdösi, de ő nem veszi el humorát. Mulattatja a helyzet... Talán másnapig kell strázsálnia a milliós értékű ládát... Végre egy miniszteri tisztviselő, útitársa megpillantja és segítségére siet. Magánlakásban szerez szobát részére: a grammnyi rádium, mely húsz kilót nyom, most biztonságban van. Másnap reggel Marie egy bank páncélszekrényében helyezi el a terhes értéket és megkönnyebbülten visszatér Párizsba. Odafelé menet nem tűnt föl senkinek, de amikor hazautazott, élénk érdeklődés középpontjába kerül. Kis csoport veszi körül a rendkívüli jelenséget: „a hölgyet, aki visszamegy”. A hölgy óvakodik attól, hogy kilétét elárulja, de szokásától eltérően bőbeszédű: igyekszik elejét venni a nyugtalanító híreknek és halkan bizonygatja, hogy Párizs „kitart” és lakosait semmiféle veszedelem nem fenyegeti.

A katonavonat, melyen ő az egyetlen „civil”, hihetetlen lassan halad. Gyakran órákig állnak a nyílt

pályán. Marie éhes és elfogadja azt a darab kenyeret, amelyet egy katona húz elő tarisnyájából. Amióta a laboratóriumot elhagyta, nem volt ideje, hogy valamit magához vegyen, kis híján éhen hal.

A csendes, fenyegetett Párizs a korai szeptember csodálatos fényében szebbnek és értékesebbnek tűnik fel előtte, mint valaha. S a szökőár gyorsaságával terjed el az utcákon egy hír: a németek előnyomulása megrekedt, a marne-i csata elkezdődött.

Marie felkeresi barátait az École Normale Supérieure-ben: Appel-t és Borel-t. A lehető leggyorsabban fel akarja ajánlani szolgálatait az általuk alapított egészségügyi szervezetnek, a Nemzeti Segélynek. Paul Appell, az egyesület elnöke részvétellel néz a szegény, elcsigázott asszonyra. Arra kényszeríti Marie-t, hogy dűljön le a díványra és állhatatosan kéri, pihenje ki magát néhány napig. Madame Curie nem hallgat rá. Dolgozni akar, dolgozni! „Amint a díványon feküdt, sápadt arcával és tágra nyílt szemével, egyetlen lobogás volt” — mondta később Appell.

„... A háború színtere ebben a pillanatban megváltozik: az ellenség, úgy látszik, távolodik Párizstól. Mindnyájan tele vagyunk reménnyel s hiszünk a végső sikerben.

Oldass meg fizikai példákat az ifjú Fernand Chavannes-nal. Ha nem dolgozhatsz Franciaország jelenéért, dolgozz legalább a jövőjéért. A háború után, sajnos, nagy emberhiány lesz, pótolni kell majd őket. Tanuld olyan alaposan a fizikát és matematikát, ahogy csak tudod.”

Párizs megmenekült. Marie visszahozhatja lányait, akik energikusan tiltakoznak száműzetésük ellen. Eve visszatér az iskolába, Iréne pedig elvégzi az ápolónői tanfolyamot.

•
Madame Curie mindent megjósolt: a háború hosszú és gyilkos lesz, mindig több és több sebesültet kell a helyszínen megoperálni, a sebészeknek és röntgenológusoknak állandóan készenlétben kell állniuk a frontkórházakban, sürgősen meg kell szervezni a röntgenkészülékek intenzív előállítását — s végül: a röntgenkocsik felmérhetetlen szolgálatot fognak tenni.

Ezeket a kocsikat — a hadizónában „kis Curie”-knek nevezik el őket — Marie egymásután szereli fel a laboratóriumban, anélkül, hogy a közömbösséggel vagy az ellenségeskedéssel törődne. A félénk asszonyból hirtelen harcra és parancsoló fellépésű lény lett. Állandóan zaklatja a lusta beosztottakat, menetlevelet, útiparancsot, frontátlépési igazolványt követel tőlük, ők viszont a szabályra hivatkoznak és nehézségeket támasztanak. „A civilek hagyjanak nekünk békét!” mondják a katonai vezetők. De Marie nem enged, vitatkozik, diadalmaskodik.

A magánosokat is megsarcolja. Előkelő társaságbeli asszonyok, mint Ganay marquise és Murat hercegnő Marie kérésére odaadják vagy odakölcösznek elegáns autóikat, melyeket azonnal röntgenállomásokká alakít át. „Ha vége a háborúnak, visszaadom Önnek az autót”, ígéri derűs bizakodással és némi gúnnyal. „Igazán, ha még használható lesz, visszaadom!”

Abból a húsz kocsiból, amelyet szolgálatba állít, egyet saját használatára tart fenn: egy teherautószerű Renault-t.

Ebben a csukaszürkére festett, vöröskereszttel és francia nemzeti színekkel megjelölt járműben kalandorhoz illő életet él.

Egy távirat vagy telefon arról értesíti Madame Curie-t, hogy egy sebesültekkel teli kórháznak sürgős szüksége lenne röntgenállomásra. Marie megvizsgálja kocsijának a berendezését, lerögzíti a készülékeket, a dinamót. Mialatt katonai sofőrje benzint vesz, hazaszalad sötét kabátjáért, kerek, puha utazókalapjáért, melynek se színe, se alakja, és megrepedezett, összekarcolt sárga táskájáért. Felszáll a vezető mellé, ahol legerősebben fúj a szél s a derék autó nemsokára teljes sebességgel halad — vagyis szerény ötvenkilométeres átlaggal — Amiens, Ypres vagy Verdun felé.

Többszöri feltartóztatás és magyarázkodás után (az őrszemek bizalmatlanok!) végre feltűnik a kórház. Munkára! Madame Curie gyorsan kiválasztja a röntgenvizsgálatra alkalmas helyiséget, odaviteti a ládákat. Kicsomagolja eszközeit, összeállítja az egyes részeket. A készüléket kábellel összeköti a kocsin maradt dinamóval. Jelt ad a sofőrnek, aki mozgásba hozza a dinamót s Marie most az áram erősségét vizsgálja. Beállítja a radioszkópia-ellenzőt, előkészíti a szükséges eszközöket, elsötétíti a termet. Egy rögtönzött sötétkamrában — a terem mellett — minden előkészületet megtesznek a lemezek előhívására. Alig fél órája, hogy Marie megérkezett — s már minden készen áll.

A szomorú felvonulás elkezdődik, és a sebészorvos egyedül marad Madame Curie-vel a teremben. Egymás után hozzák hordágyon a szenvedő sebesülteket. Marie beállítja a szétroncsolt húsrá irányított készüléket, hogy tiszta képet kapjon. Kirajzolódnak a csontok, a különböző szervek és közöttük feltűnik egy homályos folt: a golyó vagy a gránátszilánk.

Egy beosztott jegyzi az orvos észrevételeit. Marie felvételt készít, hogy megkönnyítse az orvosnak a lövedék eltávolítását. Néha csak felvételeket készítenek, máskor meg rögtön a helyszínen végzik el az operációt a röntgengép alatt. A sebész a radioszkóp-ellenzőn követheti csipeszeinek árnyékát, amint benyomulnak a sebbe, megkerülik a csontokat és megragadja a gránátszilánkot.

Tíz, ötven, száz sebesült... Órák múlnak, és néha napok is. Amíg páciens akad, Marie szünet nélkül a sötét szobában marad. Mielőtt elhagyná a kórházat, keresi a lehetőségeket, hogyan lehetne állandó röntgenállomást berendezni.

Aztán összecsomagolja holmiját, felül gördülő rendelőjének ülésére és visszautazik Párizsba.

Nemsokára megint viszontlátják: eget-földet megmozgatott, hogy megkaparintson egy szabad készüléket, s most eljön azt felállítani. Magával visz egy kezelőt is, akit nem tudni, honnan kerített elő és hogyan tanított be. Ezentúl a kórháznak saját röntgenterme lesz s rá nincs szükség.

A húsz kocsin kívül, melyet ő szerelt fel, Marie hasonló célból még kétszáz röntgenállomást rendez be. Ezen kétszázhusz helyhez kötött vagy mozgó állomáson megvizsgált sebesültek száma felül van az egymillión. Nemcsak tudására és bátorságára épít. Marie-nak van egy különleges adottsága: „ki tudja vágni magát” és mesterien alkalmazza azt a módszert, amelyet a háborúban „D-rendszer”-nek neveztek el.

Közben megtanulta az autóvezetést s így, ha a sofőr nem szabad, maga vezeti Renault-ját a rossz utakon. A legnagyobb hideg közepette ott látható, amint a csökönyös motor kurbliját forgatja, vagy az emelővel vesződik, hogy kereket cserélhessen. Máskor egy eldugult karburátort tisztít a tudós szakértelmével, figyelmesen, összeráncolt szemöldökkel. Ha vonattal kell elszállítani a készülékeket, sajátkezűleg helyezi el őket a poggyász-kocsiban. És az érkezésnél ismét ő rakja ki, ő csomagolja ki a készülékeket, s ügyel, nehogy valami elkallódjék ...

A kényelem hiánya érzéketlenül hagyja és sohasem tart igényt különleges bánásmódra vagy elnézésre. Soha híres nő nem volt nála igénytelenebb. Megeszi, amit elébe adnak, alszik, ahol éppen hely van — kis ápolónői szobában, vagy mint ahogy a stade-i kórházban, tábori sátor alatt, a szabadban. Az egykori diáklány, aki padlásszobában didergett, minden nehézség nélkül lett a világháború katonája.

Marie Paul Langevin-nelc 1915. január 1-én:

„Nem állapotunk meg abban, hogy mikor utazom el, de nem várhatok tovább. Levélben értesítettek arról, hogy a Saint-Pol körzetében működő röntgen-kocsi megsérült. Ez annyit jelent, hogy az egész északi fronton nincs röntgen-szolgálat! Megteszem a szükséges lépéseket, hogy siettessem elutazásomat. Elhatároztam, hogy minden erőmmel szolgálni fogom második hazámat, hiszen szerencsétlen szülőföldemet úgysem szolgálhatom, mivel száz esztendei szenvedés után most vértengerbe merült.”

Párizsban Iréne és Eve körülbelül úgy élnek, mint egy frontharcos gyermekei. Anyjuk csak akkor jön haza szabadságra, ha veserohamai néhány napi pihenésre kényszerítik. Ha Marie otthon van, ez azt jelenti, hogy beteg. Ha otthon nem található, Suippesben, Reimsben, Calais-ban vagy Poperinghe-ban tartózkodik — a három-négyszáz francia és belga kórházak közül valamelyikben, amelyeket a háború alatt állandóan felkeres.

Sebtiben megírt tábori lapok adnak rövid hírt a bolyongó asszonyról: Megrázó olvasni a furcsa címeket, melyekre Eve megírja fogalmazásban vagy történelemben elért sikereit:

Marie Curie, Furnes, Hotel de la Noble Rose,

Marie Curie, Morvillars, Haut-Rhin, 11. tábori kórház,

Marie Curie, 112. tábori kórház.

1915. január 20.:

Kedves gyermekeim, megérkeztünk Amiensbe, ahol éjjeleztünk. Csak két gumidefektusunk volt. Csókollak mindnyájatokat. Mé.

Ugyanaznap:

Érkezés Abbeville-be. Jean Perrin autója nekiment egy fának. Szerencsére nem történt nagyobb baj. Folytatjuk utunkat Boulogne felé. Mé.

1915. január 24-én:

Kedves gyermekeim, megérkeztünk Amiens-be, ahol éjje-Poperinghe-be, de csak akkor kezdhetünk el dolgozni, ha a kórházban bizonyos átalakítások megtörténtek. Helyiséget akarnak építeni a kocsi számára és egy válaszfalat a nagy kórteremben, hogy mellette helyezték el a röntgenszobát. Mindez hátráltat munkámban, de nincs más megoldás.

Dunkerque-ben a német repülőgépek bombákat dobtak le, melyek megöltek néhány embert, de a lakosság fegyelmetlenül viselkedett. Poperinghe-ben is megtörténik ez, de ritkábban. Szinte

megszakítás nélkül lehet hallani az ágyúzást. Nem esik, sőt egy keveset fagyott. A kórházban a legnagyobb szívélyességgel fogadtak; szép, meleg szobám van. Itt jobban érzem magam, mint Furnes-ban. A kórházban étkezem. Szeretettel csókollak. Mé.

Kedves, nyolc órát kellett várakoznom Chálons-ban s csak ma reggel ötkor érkeztem Verdun-be. A kocsis is itt van. Berendezkedünk. Mé.

1915 áprilisában, egy este Marie a szokottnál kissé sápadtabban és fáradtabban érkezett haza. Anélkül, hogy válaszolna a háziak nyugtalan kérdéseire, bezárkózik szobájába. Rosszkedvű.

Rosszkedvű, mert a forges-i kórházból visszatérőben autója egy árokba zuhant. A kocsis felfordult s Marie-t, aki bent ült a készülékek között, betemették az egymásra zuhanó ládák. Nagyon bántotta a dolog. Nem annyira az, hogy megsérült, mint inkább a gondolat — s ez jutott rögtön eszébe —, hogy röntgenlemezei porrá zúzódtak. De azért nevetnie kellett a ládák alatt, melyek mindjobban eltemették, mert kis sofőrje, aki egészen elvesztette a fejét, az összetört autó körül szaladgált s félhangosan érdeklődött: „Madame! Madame! Meghalt?”

Kalandját el sem mesélve, visszavonult, hogy az egyébként jelentéktelen sebeket kezelje. Egy újsághír beszámol a szerencsétlenségről, a fürdőszobában talált vérnyomok is elárulják az övéinek. De Marie már visszautazott, sárga útitáskájával, kerek kalapjával és zsebében a nagy fekete bőrtárcával, melyet azért vett, hogy „részt vehessen a háborúban”.

1918-ban egy fiókban felejtí a tárcát és csak halála után, 1934-ben nyitják ki. „Mme Curie, a Röntgen-szolgálat igazgatója”: ilyen felírású személyazonossági igazolványt találnak benne, ezenkívül a minisztérium tüzérségi és lőszerellátási főosztályának felhatalmazását katonai autó igénybevételére és a Francia Asszonyok Szövetségének egy tucat „különleges küldetés” jelzésű igazolványát. Mellettük négy fénykép: Marie-é, az apjáé, az anyjának két képe. És két üres zacskó: virágmagvak lehettek bennük, amelyeket két utazás közt elültetett laboratóriuma ágyásaiban. A kis zacskókon az olvasható: gyógyrozmaring, elültethető a kertben áprilistól júniusig.

Madame Curie sohasem vetette le polgári ruháját e rendkívüli élet alatt. Régi ruháira hanyagul vöröskeresztes karszalagot tűz. Sohasem viselte az ápolónői fátylat: a kórházban hajadonfótt dolgozik s egyszerű fehér munkaköpenyt hord.

„Iréne szerint most Verdun környékén vagy” — írja neki unokaöccse, Maurice, aki tüzéerként szolgál Vauquoisban. — „Minden előttem elhaladó egészségügyi kocsiba bedugom az orromat, de csak agyonpaszományos katonasapkákat látok. Nem hiszem, hogy a katonai hatóságok engedélyezték fölöttébb előírásellenes hajviseletedet.”

Az örök vándor nem tud az otthoni dolgokkal foglalkozni. Iréne és Eve úgy-ahogy elvégzik a tanulást, meleg ujjast kötnek a katonáknak, az ebédlő falára akasztott nagy térképen követik a hadműveletek nyomát, kis zászlókat tűzve a stratégiai pontokhoz. Marie megparancsolja, hogy a gyerekek nyárra vidékre menjenek, de mással nem tud törődni. Beleegyeznek, hogy a repülőtámadások alatt az ágyba bújjanak s ne fagyoskodjanak a pincében; azt is megengedi, hogy 1916-ban beálljanak egy breton aratócsapatba, mely a bevonult férfiakat helyettesíti, s két hétig kaszáljanak, kévét kössenek, — hogy 1918-ban Párizsban maradjanak, amikor a negyvenkettesek bombázzák a várost. Nem szeretné, ha lányai túlságosan tartózkodók, de azt se, ha túl igényesek lennének.

Eve nem tudja magát hasznossá tenni, de a tizenhét éves Iréne megtanulta a röntgenológiát, miközben az egyetem előadásait hallgatja és vizsgára készül. Először anyjának segédkezik, majd egyéni küldetésekkel bíznak rá. Marie a kórházakba küldi s természetesnek találja, hogy fiatal kora ellenére felelősségteljes feladatokat végezzen el a katonai zónában: Furnesben, Hoogstade-ban és Amiens-ben. Elragadó barátság köti össze Madame Curie-t a fiatal lánnyal. Most már nincs egyedül és beszélhet munkájáról vagy egyéni gondjairól munkatársával, barátnőjével.

A háború első hónapjaiban fontos megbeszélése volt Iréne-nel.

— A kormány azt kéri a magánosoktól, hogy adják oda aranyukat s nemsokára hadikölcsönt is bocsát ki — mondta lányának. — Odaadom azt a kevés aranyat, amim van s tudományos érmeimet. Még valami: lustaságból második Nobel-díjam összegét svéd koronában Stockholmban hagytam. Szeretném átutaltatni és hadikölcsönbe helyezni. Az államnak szüksége van rá. Nem táplálok hiú reményeket: ez a pénz valószínűleg elvész. S tekintve, hogy más vagyonunk nincs, beleegyezéssel nélkül nem akarom ezt a butaságot megtenni.

A különféle kölcsönökbe fektetett svéd koronák mindig összébb és összébb zsugorodnak, mint azt Marie megjósolta.

A Francia Bankba vitt aranyat elfogadják — az érmek kivételével, melyeket a szolgálattevő hivatalnok méltatlankodva visszautasít. Marie-nak nem hízeleg a dolog. Nevetségesnek tartja ezt a fetisizmust s vállvonogatva viszi vissza a laboratóriumba díjgyűjteményét.

Ha pihenhet egy órát, Madame Curie leül valamelyik padra a Rue Pierre Curie kertjében, ahol szeretett hársfái már szépen megnőttek. Elnézi az új és kihalt Rádium-Intézetet. Munkatársaira gondol, akik mind a fronton küzdenek, kedvenc asszisztensére, a lengyel Jan Danysz-ra, aki hősi halált halt. Felsóhajt. Mikor lesz már vége ennek a véres borzalomnak? És mikor térhet vissza a fizikához? Nem merül meddő ábrándozásba, s miközben részt vesz a háborúban, már a békére készül. Megtalálja a módját annak, hogy laboratóriumát a Rue Cuvier-ről a Rue Pierre Curie-re költöztesse. Csomagol, felrak, lerak, egyik helyről a másikra vezeti röntgen-kocsiját, hangyaszorgalommal dolgozik, de meg is van az eredménye: elkészül az új laboratórium! Marie azzal koronázza művét, hogy homokzsákokkal bástyázza körül a melléképületeket, ahol a radioaktív anyagokat helyezték el.

1915-ben visszahozza Bordeaux-ból a gramm rádiumot és a haza szolgálatába állítja. A rádiumnak, éppúgy, mint a röntgensugárnak, különféle terápiás hatása van az emberi testre.

1914-ben az állam még nem gondolt arra, hogy az orvosi rádiumkezelést meg kellene szervezni és Marie-nak még egyszer rögtönöznie kell. Grammnyi rádiumából „kisugárzó központ”-ot szervez: minden héten „megfejt” a rádiumot s a nyert gázt tubusokba zárja, amiket a Grand-Palais kórházba és más kórházakba küldenek. Rosszindulatú hegek és mindenféle bőrsérülések gyógyítására szolgálnak.

Röntgenkocsik, röntgenállomások, emanációs központ... Mind ez nem elég... A tanult gépkezelők hiánya nagyon bántja Marie-t. Előterjeszti, hogy hajlandó radiológiai tanfolyamot tartani. Nemsokára húsz ápolónő gyűl össze a Rádium-Intézetben, hogy meghallgassa az előadásokat. Előadásokat hallgatnak az elektromosságról, röntgensugarakról, anatómiából és gyakorlaton vesznek részt. Tanárok: Madame Curie, Iréné Curie és Klein kisasszony, egy bájos és kitűnő képzettségű nő. A százötven ápolónő, akit Marie 1916-tól 1918-ig röntgen-szakemberré képez, a társadalom

legkülönbözőbb rétegéből kerül ki. Egyesek közülük meglehetősen tanulatlanok. Mme Curie hírneve kezdetben megfélemlíti őket, de a szíves bánásmódot tapasztalva csakhamar megnyugodnak. Marie a tudományt egyszerű emberekkel is meg tudja értetni. A jól végzett munka olyan nagy örömmel tölti el, hogy amikor egyik tanítványának, egy volt szobalánynak, egy röntgen-lemezt sikerül tökéletesen elkészítenie, úgy örül neki, mint a saját sikerének.

Franciaország szövetségesei is segítségül hívják szakértelmét. 1914-től kezdve gyakran felkeresi a belga kórházakat. 1918-ban az olasz kormány felkérésére Felső-Olaszországba utazik, ahol az ország radioaktív anyagforrásait tanulmányozza. Valamivel később húsz amerikai katonát vezet be laboratóriumában a radioaktivitás rejtelseibe.

*

Új hivatása közben a legkülönbözőbb emberekkel kerül érintkezésbe. Egyes sebészek, akik megértik a röntgensugarak jelentőségét, értékes munkatársat, kiváló kollégát látnak benne. Mások, a tudatlanabbak, bizalmatlanul tekintenek készülékeire s csak akkor adják meg magukat, amikor személyesen győződtek meg hasznosságukról. Néhány eredményes átvilágítás után megcsodálják, hogy valóban „működik” és alig hisznek a szemüknek, amikor a Marie által pontosan megjelölt helyen a sebészkesz alatt a szenvedő testben megpillantják az eddig hiába keresett gránátszilánkot. Azonnal megtérnek és az esetet úgy magyarázzák, mint valami csodát.

Elegáns nők, a kórházak őrangyalai, egyetlen tekintettel elintézik ezt az őszhajú, egyszerű öltözetű asszonyt, aki nem tartja fontosnak megmondani a nevét s néha alárendeltként kezelik. Marie-t szórakoztatják ezek a félreértések. De ha idegeire mennek a hiúságnak eme kis megnyilatkozásai, arra az ápolónőre és arra a katonára gondol, akik a hoogstade-i kórházban hűségese munkatársai voltak: Erzsébet belga királyné és Albert király.

A máskülönben hűvös és tartózkodó Madame Curie elragadóan bánik a betegekkel. Megtörténik, hogy egy paraszt vagy munkás megijed a röntgenkészülék láttára s megkérdezi, nem fog-e fájni. Marie rögtön megnyugtatja: „Meglátja, olyan, mintha lefényképeznék”. Van valami benne, ami jótékonyan hat: kellemes hangja, könnyű keze, végtelen türelme s mindenekelőtt az emberi élet iránti nagy, szinte vallásos tisztelete. A legnagyobb erőfeszítésre hajlandó, ha egy ember megmentéséről van szó vagy szenvedéstől, vagy amputálástól kell megkímélnie. Csak akkor adja fel a játszmát, ha minden lehetőségnek vége. Sohasem panaszkodik az átélt nehézségekre vagy veszélyekre. Nem beszél a már néven sem nevezhető fáradtságról, a halálveszélyről vagy a röntgen- és rádiumsugaraknak amúgy is megviselt szervezetére gyakorolt kegyetlen hatásáról. Társai mindig gondtalannak, sőt vidámnak látják, — vidámabbnak, mint amilyen valaha volt. A háború megtanította a jó kedélyre, amely a bátorság legnemesebb álarca.

Pedig szíve mélyén nincs sok öröm. Félbeszakadt munkájára, lengyelországi családjára gondol, amelyről semmi hír. Kínzó, de már megszokott szorongásaihoz az emberiségen kitört érthetetlen örületől való rettegés is hozzájárul. A sok ezer szétdarabolt testnek, amelyet saját szemével látott, a nyögéseknek és jajgatásoknak az emléke még sokáig beárnyékolja életét.

A fegyverszünetet hírül adó ágyúszó laboratóriumában éri. Fel akarja lobogózni a Rádium-Intézetet és munkatársával, Marthe Klein-nel, a környékbeli boltokban francia zászlót keresgél. De sehol sem kap és végül háromszínű szövetsíkokat vásárol. Ezeket a takarítónő, Mme Bardinet, sebtében összevarrja és kitűzi az ablakba. Magánkívül van az örömtől és nem tud nyugton maradni. Rozoga

röntgen-autójába ül Klein kisasszonynyal együtt. Egy P. C. N.-szolga vezeti az autót, s találmokra járja az utcákat, egy boldog tömeg áradatában. A Place de la Concorde-on a tömeg megállítja az autót. Emberek kapaszkodnak a hágcsókra és a tetőre. Amikor megint elindul, magával visz vagy egy tucat ingyenutast, ezek a délelőtti hátralevő részén nem is hagyják el nagyszerű helyüket.

Marie-nak kettős ünnepe van: Lengyelország feltámadt poraiból és másfélszázados rabszolgaság után szabad ország lesz.

Az egykori Marya Sklodowska előtt felrémlik elnyomott gyermekkor, ifjúságának küzdelme. Nem hiába színlelt a cári hivatalnok előtt és gyermekkorában nem hiába jött szegényes szobákba a Vándor Egyetemen társaival, nem hiába tanította olvasni a szuczki-i parasztgyerekeket... A „hazafias álmom”, melynek nevében majdnem lemondott hivatásáról s még Pierre Curie iránt érzett szerelméről is most már valóság lett.

Így hát mi, akik „szolgaságban születünk, bilincsben a bölcsőtől kezdve”, megérhettük hazánk feltámadását, amelyről annyit álmodoztunk. Nem reméltük, hogy mi megérjük ezt a pillanatot, azt hittük, talán gyermekeink megláthatják — s íme, itt van! Igaz, hazánk drága árat fizetett a boldogságért, s még fizetnie kell majd érte. De szabad a pillanatnyi helyzet felhőt azzal a keserűséggel és kétségbeeséssel összehasonlítani, melyek bennünket fojtogattak volna, ha Lengyelország a háború után továbbra is leláncolt és darabokra szaggatott maradt? Miért te, én is bízom a jövőben.

Ez a remény, ezek az álmok kárpótolják egyéni gondjaiért. A háború összezavarta tudományos munkáját. A háború megrendítette egészségét. A háború anyagilag tönkretette. Az államnak kölcsönadott pénz megsemmisült és amikor megvizsgálta anyagi helyzetét, nyugtalanság keríti hatalmába: ötven éves elmúlt, s alig van valamije. Hogy magát és családját fenntartsa, csak egyetemi tanári fizetése áll rendelkezésére — évi tizenkétezer frank. Vajon elég erős ahhoz, hogy a tanítást folytassa és amíg nyugalomba nem vonulhat, a laboratórium munkáját irányítsa?

Nincs más hátra! Anélkül, hogy feladná háborús foglalkozását (még két évig tart előadásokat a Rádium-Intézetben röntgennel foglalkozók számára), Marie megint a fizikára veti magát, ami egész életében szenvedélye volt. Felkérésre ír egy könyvet *Röntgenológia és háború* címmel. A műben magasztalja a tudományos felfedezések jótéteményeit, az örök kutatást, a kutatás emberi értékét. Életének tragikus tapasztalataiból meríti érveit, hogy a tudományt mindig jobban és jobban kell szolgálni.

... A hadi-röntgenológia nagyszerű példát mutat arra, hogy bizonyos esetekben a tisztán tudományos felfedezések mennyi nem sejtett területen is felhasználhatók.

A háború előtt a röntgensugarakat csak kis mértékben lehetett gyakorlatilag felhasználni. A nagy katasztrófa, mely az emberiséget sújtotta, elrémítő számú áldozatot követelt, s visszahatásként egy vágyat támasztott az emberekben: megmenteni, ami menthető, kihasználni mindazokat az eszközöket, amelyek segítségével kímélni és óvni lehet az emberi életet.

Napjainkban mindent elkövetnek, hogy a röntgensugaraknak a legnagyobb hasznát vegyék. Ami nehéznek látszott, könnyűvé vált és azonnal megoldódott. Mintegy varázsütésre megjavultak a röntgensugarak felhasználásának anyagi és személyi feltételei. Azok, akik közömbösök voltak iránta, hívéül szegődtek, akik nem is tudtak róla, most tanulmányozzák. A tudományos felfedezés a

gyakorlati életben való felhasználással eléri a teljes diadalt. Hasonló fejlődés tanúi vagyunk a rádiumterápiában, a radioaktív sugárzások orvosi alkalmazásában.

Milyen következtetést vonhatunk le azoknak az új sugárzásoknak osztályrészül jutott váratlan szerencséből, melyeket a tudomány a XIX. század végén fedezett föl. Úgy látszik, megerősítik bizalmunkat az önzetlen kutatásban és fokozzák bennünk a tudomány tiszteletét és csodálatát.

Szinte lehetetlen észrevenni ebben a száraz tudományos munkában Marie Curie kezdeményezéseinek jelentőségét. Micsoda ördögi ravaszsággal használja a személytelen kifejezéseket, hogy ő maga mindig árnyékban maradjon! Marie előtt az „én” nemcsak gyűlöletes: egyszerűen *nincs*. Mintha alkotását titokzatos lények vitték volna végbe, akiket hol „egészségügyi szervezeteknek”, hol „az ember”-nek, vagy legjobb esetben „mi”-nek nevez. Maga a rádium fölfedezésének jelentősége is elhomályosodik az „új sugárzások”-é mögött, melyeket „a tudomány a XIX. század végén fedezett föl”. És ha mégis kénytelen beszélni önmagáról, Marie Curie megpróbál elvegyülni a névtelen tömegben: *„Amikor az elmúlt években, mint annyi más ember, én is szerettem volna a honvédelmet szolgálni, nyomban arra gondoltam, hogy majd mint radiológus dolgozom.”*

De egy dolog azt bizonyítja, tudatában van annak, hogy legjobb tehetsége szerint segítette Franciaországot. Valamikor elutasította — s ezt a jövőben is megteszi — a Becsületrendet. De bizalmasai tudják, hogy ha 1918-ban felterjesztik *háborús érdeméért* a lovagi fokozatra, elfogadta volna a kitüntetést. De megkímélték attól, hogy feladja elveit.

Sok „hölgy” részesült kitüntetésben ... Anyám nem kapott semmit. Néhány hét múlva feledésbe ment a szerep, melyet a nagy drámában játszott. Senki sem gondolt arra, hogy feltűzzön egy kis katonai érdemkeresztet Madame Curie kabátjára önzetlen és rendkívüli szolgálataiért.

XXII.

A BÉKE

Larcouést-i vakációk

Az emberiség megnyugszik. Marie egyre csökkenő bizalommal figyeli azoknak a munkáját, akik a békét megteremtik.

A wilsoni elvek elkápráztatják a régi „idealistá”-t, bízik a Népszövetségben. Olyan békéről álmodik, amely valóban megszüntet minden haragot és gyűlölködést. „Vagy ki kell irtani a németeket egy szálíg, amit nem tanácsolok” — mondogatja — „vagy tisztességes békét kell kötni velük”.

Győztes és legyőzött országok tudósai újra felveszik a kapcsolatot. Mme Curie őszintén el akarja felejteni a közelmúlt harcait. Óvakodik attól, hogy néhány kollégája példáját követve, lelkes nyilatkozatokat adjon a testvériségről. Szereti megkérdezni, mielőtt egy német fizikust fogadna, aláírta-e a kilencvenhármak kiáltványát? Ha igen, akkor pusztán udvarias vele. Ha nem, akkor barátságosabb és úgy beszélget kollégájával tudományos kérdésekről, mintha nem is lett volna háború.

Ennek a múlandó értékű vonásnak az alapján fogalmunk lehet arról, hogy a zűrzavar napjaiban Marie milyen magasrendű eszményt állított az értelmiség elé. Nem hisz abban, hogy nagy elmék távol

maradhatnak „a harcmező zajától”. Négy éven át szolgált a hűségesen Franciaországot, emberi életek ezreit mentette meg. De nem fogadja el azt a nézetet, hogy az értelmiség bizonyos eseményekből nem vonhatja ki magát. Mme Curie elítéli azokat a Rajnán túli írókat és tudósokat, akik a kiáltványt aláírták. A szellem embere elárulja küldetését, ha nem védelmezi rendületlenül a civilizációt és a gondolat szabadságát.

Marie-ből a háború nem csinált amazont. 1919-ben átveszi laboratóriuma vezetését. Megint csupán tudós lesz belőle.

Forrón vágyott arra a pillanatra, amikor a Rue Curie épülettömbjében majd elkezdődik a szorgos munka.

Első gondja arra irányul, hogy a háború folyamán végzett kivételes munkát tovább folytassák: a rádiumszolgálatban, az „aktív” csövek szétosztásában a különböző kórházak számára, nem áll be fennakadás: a munkát Regaud doktor vezeti, aki leszerelése után ismét birtokába vette az élettani intézetet. A fizikai pavilonban Madame Curie és munkatársai folytatják az 1914-ben félbeszakított kísérleteket, vagy hozzáfognak új kutatásokhoz.

Az élet rendes kerékvágásba tér. Marie -újból törődhet gyermekei jövőjével. Iréne és Eve derék lány. Olyan magasak már, mint anyjuk. Az idősebb huszonegy éves, egyetemi hallgató, természete csendes és csodálatosan kiegyensúlyozott. Pályát is habozás nélkül választott magának. Fizikus akar lenni, még pontosabban: a rádiumsugarakkal kíván foglalkozni. Nem gond neki, hogy pályája kevésbé fényes lesz-e, mint anyjáé, vagy sem, nem fél a nagy név árnyékától. Őszintén lelkesedik a tudományért és tehetsége csak arra ösztönzi, hogy élete végéig abban a laboratóriumban dolgozhasson, amelyet felépülni látott és ahová 1918-ban „helyettes tanársegéddé kinevezik.

Iréne jó példájából Marie könnyelműen arra következtet, hogy a fiatalság hamarosan eligazodik az élet útvesztőjében. Eve kétségei és ingadozásai megdöbbennek. Gyermekei cselekvési szabadságának nemes érzésekre valló, de túlzott tiszteletben tartása, szellemi önállóságuk túlbecsülése visszatartja szülői tekintélye érvényesítésétől. Szeretné, ha Eve orvos lenne és a rádiumos gyógykezelési eljárásokat tanulmányozná, de nem kényszeríti erre a pályára. Rendíthetetlen egyetértéssel helyesli a lánya minden szeszélyét. Örül annak, hogy zenét tanul; Eve maga választhatja meg tanárait és munkamódszerét is ... Marie szabadsággal halmoz el egy kétségek közt hánykódó lényt, akinek határozott útmutatásra volna szüksége. Hogy is venné észre tévedését ő, akit élete céljához ezer akadályon át vezetett a lángész csalhatatlan ösztöne.

Mindvégig gyöngéden, különbségtétel nélkül törődik oly különböző természetű gyermekeivel, akiket a világra hozott. Iréne és Eve, bármilyen körülmények közé sodorja is őket az élet, mindig pártfogót, hűséges szövetségést talál benne. Amikor később Iréne-nek is lesznek gyerekei, Marie féltő szeretettel örökdi mindkét nemzedékre.

Marie Iréne és Frédéric Joliot-Curie-nek 1928. december 29-én:

„Drága gyermekeim!

Újévi kívánságaimat küldöm nektek: egészséget, jókedélyt, eredményes munkát kívánok. Legyen olyan esztendőtok, melynek minden egyes napjáért érdemes élni, és nem olyan, amelynek napjai múlásától vártok gyönyörűséget, egyedül az eljövendő napokba vetvén minden reményeteket. Minél öregebb az

ember, annál inkább érzi, hogy kincset érő képesség élvezni a jelent, és csak a kegyelem állapot hasonlítható hozzá.

Kicsi Heléne-tekre gondolok: az ő boldogságát kívánom. Megható látvány figyelemmel kísérni ennek az apróságnak a fejlődését, aki határtalan bizalommal tőletek vár mindent és biztos azt hiszi, hogy minden szenvedéstől megkímélhetitek. Egy napon meg fogja tudni, hogy ti sem vagytok mindenhatók, pedig gyermekeink érdekében azok szeretnének lenni. Legalább mindent el kell követnünk, hogy egészségesek legyenek; biztosítsunk nekik szerető környezetben eltöltött, békés és nyugodt gyermekkort, hogy a jövőbe vetett bizalmuk minél tovább tartson.”

Marie lányainak, 1919. szeptember 3-án:

„Gyakran gondolok az előttek álló tanévre. Külön-külön is gondolok rátok, hogy mennyi boldogságot, örömet és gondot okoztok nekem. Ti vagytok az én igazi kincseim és csak azt szeretném, hogy az élet tartogasson még nekem néhány derűs évet, amelyet együtt tölthetünk.”

Javul valamivel Marie egészsége a kimerítő háborús évek után? Megkezdődött az öregség nyugodt kora? Ötvenedik éve elmúltával Marie derűsebb lesz. A szenvedés és betegség nyomása felengedett, az idő eltompította a kínlódásokat, nem boldog, de élvezi a mindennapi élet kis örömeit.

Marie Broniának, 1921. augusztus 1-én:

„Életemben annyit szenvedtem, hogy a szenvedést már föl sem veszem, — engem csak igazi katasztrófa sújthatna le. Megtanultam lemondani és megpróbálom a hétköznapiok egyhangúságából megtalálni a magam apró örömeit.

Elégedj meg azzal, hogy házat építhetsz, fát ültethetsz, virágot ápolhatsz, elnézheted a növekedését és közben semmire sem kell gondolnod. Nekünk már nincs sok hátra az életből, — minek gyötörjük magunkat?”

Iréne és Eve, akik egy örökösen a szenvedéssel harcoló anya oldalán nőttek fel, most új társat fedeznek fel benne: arca megöregedett, de szíve és teste fiatalabb lett. A sportszerető Iréne arra buzdítja anyját, hogy utánozza őt, hosszú gyalogtúrákat tesznek, együtt korcsolyáznak, lovagolnak, sőt néha síelnek is.

A nyarat Marie Bretagne-ban tölti lányaival. Gyönyörű vidéken, egy kis faluban, Larcouest-ben, távol minden zajtól. A három barátnő gyönyörű vakációkat tölt itt.

A falu a La Manche-csatorna partján, Paimpol mellett fekszik: lakossága halászokból, földművelőkből, egyetemi tanárokból és a Sorbonne professzoraiból áll. Madame Curie, aki csak később csatlakozott a tudós-kolóniához, először parasztházban lakott, majd villát bérelt s később meg is vette azt. A legmagányosabb helyet választotta ki a síkon, mely a nyugodt tengerre néz, ahol kisebb-nagyobb szigetek tömege akadályozza meg a hullámokat, hogy a partot ostromolják. A lakások, amelyeket bérel, vagy később saját maga épített, egyformák: kis ház, nagy kerttel. Rosszul beosztott, majdnem szegényes szobák, éppen csak a legszükségesebb bútorzat. És fenséges kilátás. Azok a ritka járókelők, akikkel Marie reggelente találkozik — hajlott hátú öregasszonyok, lassú léptű paraszok, gyerekek, akiknek mosolya romló fogakról árulkodik — a hangokat elnyújtva, breton tájszólásban köszönnek rá: „Jó reggelt, Madame C-u-u-rie!” Marie meg sem próbál kitérni előlük, rájuk

mosolyog, és ugyanazzal a hanglejtéssel feleli: „Jó reggelt, Madame le Goff!” „Jó reggelt, Monsieur Quentin!”, vagy ha, legnagyobb szégyenére, nem ismeri föl a szembejövőt, csak ennyit mond: „Jó reggelt!” A falusiak szántsándékkal köszönnek ilyen közvetlenül, mintha egyenlők volnának. Köszönésükben nincs semmi tolakodás vagy kíváncsiság, csak barátság. Nem a rádiummal — a „radiom”-mal — érdemelte ki Marie a megbecsülésnek ezt a jelét, nem is azzal, hogy „az újságok írnak róla”. Két-három idény után méltónak találták rá a fehér, hegyes főkötőjű breton asszonyok, akik közülük valónak érzik.

Madame Curie háza csak egy a sok közül. Larcouest legfontosabb háza, a telep középpontja, egy alacsony, vadszőlővel körülfuttatott, szalmatető épület, ahol a virágok ezer színben ragyognak a lejtős fekvésű kertben. A ház ajtaja mindig tárva-nyitva, kivéve, ha keleti szél dühöng. Egy elragadó, hetvenéves ifjú lakik itt, Charles Seignobos, a Sorbonne történelemtanára. Alacsony, nagyon mozgékony, hajlott hátú aggastyán, aki örökösen agyonfoltozott és megsárgult, fekete-fehér csíkos flanelruhában jár. Nem lehet leírni, milyen rajongással veszik körül a helybeliek és párizsi barátai. A parasztok „Seigno úr”-nak hívják, barátai „kapitányinak. Nem lehet leírni, milyen rajongással veszik körül, de azt még kevésbé, hogy mivel is érdemelte ki ezt a tiszteletet és szeretetet. Ezt az agglegényt mindig minden ember szívébe zárta és több nő szerette, mint egy török basát: most is harminc—negyven barátnője van, kétévestől egészen nyolcvan-évesig ...

Reggelenként hívei, körülbelül tizenöt ember, összegyűlnek, s a ház körül lézengve várják a mindennapi csónakkirándulást a szigetekre. Marie megjelenik a meredek ösvényen. Marie megjelenése nem vált ki különösebb izgalmat a gyülekezetben, amely zarándok- vagy cigánykaravánhoz hasonlít. Charles Seignobos, aki éles tekintetét távcső mögé rejti, kedves zsörtölődéssel üdvözlí: „Ó, megjött Madame Curie! Jó reggelt, jó reggelt!” Még néhány „jó reggelt” visszhangzik és Marie a földre telepedve, helyet foglal közöttük. A mosástól színevesztett vászonkalapot, öreg szoknyát és elnyúlhatetlen gypjúflanell-kabátot visel, amelyet a falu szabónője ugyanazon minta után készít férfiak és asszonyok, tudósok és halászok számára. Csupasz lábán szandál. Fürdőköpenyét és fürdőtrikóját kis táskában hozza magával, úgy, mint a többiek.

Mit adna érte egy tudósító, ha egyszer beengednék ebbe a pihenő társaságba! Vigyázni kell, nehogy szó szerint rátapossunk valamelyik lustán elnyúló akadémikusra vagy meglökjünk egy Nobel-díjast. Csak úgy hemzsegnek a szaktekintélyek. A fizika érdekel? Itt van André Debierne, Victor Auger, Jean Perrin, Marie Curie. Matematika, integrálszámítás? Fordulj Emilé Boreihez, aki úgy beburkolódzott fürdőköpenyébe, mint egy római császár a tógájába. Biológia? Csillagászat? Louis Lapicque és Charles Maurin felvilágosít. A varázslóról, Charles Seignobos-ról pedig rettegve meséli a kolónia gyerekserege: „Emlékezetből tudja az egész történelemkönyvet..

De a professzorok társaságában az a csoda, hogy sohasem beszélnek fizikáról, történelemről, biológiáról, vagy matematikáról. Itt épp csak az udvariasság szabályait tartják meg, tiszteletadásra, ranglétrára fittyet hánynak. Az embereket nem osztják mesterekre és tanítványokra, öregekre és fiatalokra. Négyféle ember van itt: a beavatatlan „nyárspolgárok”, idegenek, akik a törzs tagjai közé tévedtek és akiket minél előbb ki kell kergetni, aztán az „elefántok”, a társaság tengeri életre vajmi kevésbé alkalmas tagjai, akiket megtűrnek, de kicsúfolnak. Larcouest nevéhez méltók a „tengerészek”, de a fő tengerészek, az öböl áramlatainak ismerői az úszó- és evezősbajnokok, a „krokodilusok”. Marie sohasem volt „nyárspolgár”, de a „krokodilus” címre sem pályázhatott. Átmenetileg „elefántként szerepelt, aztán „tengerész”-szé lépett elő.

Charles Seignobos megszámolja híveit és jelt ad az indulásra. A part közelében kikötött hajóhadból — ez két vitorlásból és öt-hat evezős csónakból áll — Eve Curie és Jean Maurain, a két hajósinas eloldozta a „nagy csónak”-ot és az „angol csónak”-ot és a kormánylapáttal a kikötőbe irányította, ahol a lekopott sziklák természetes gátat alkotnak. A hajósok már a parton állnak. Fölharsan Seignobos szaggatott, csípős, de vidám hangja: „Indulás, indulás!” Míg az utasok beszállnak, ő folytatja: „Melyik az első csapat? Én leszek a vezérevezős! Madame Curie a csónak orrába, Perrin és Borel az evezőkhöz, Francis a kormányhoz!”

A parancsok sok értelmiségit elképesztetnének, de itt valamennyit azonnal végrehajtják. Négy evezős — a Sorbonne négy tekintélyes professzora — helyezkedik el az evezőpadon, mindegyikük kezében nehéz tengeri evező és tisztelettel várják az ifjú Francis Perrin-nek, a kormányosnak, tehát a csónak mindenható urának a parancsát: „Előre!” Charles Seignobos teszi meg az első evezőcsapást és megszabja a többiek ritmusát. A mögötte ülő Jean Perrin olyan erővel rángatja a lapátját, hogy inog belé az egész alkotmány. Perrin mögött Emile Borel és Borel mögött, egészen a csónak orrában, Marie Curie dől az evezőre.

A fehér és zöld csónak szépen siklik a napfényes tengeren. Csak a kormányos zord felkiáltásai törnek meg a csöndet: „A jobboldali második evezős lustálkodik!” (Emile Borel próbálja tagadni hibáját, de aztán megadja magát és erőt véve tunyaságán, jól meghúzza a lapátot.) „A csónak orrában ülő evezős nem húz egy szerre a vezérezvezőssel!” Marie Curie zavarba jön, ritmust vált és igyekszik „egy ütemre” evezni.

Mme Charles Maurin szép, bársonyos hangján fölcsendül egy „evezős-nóta” dallama és a többi utas is csakhamar kórusban énekl:

Nyolcvan kőművest fogadott,

(Evezősök most húzzatok), így emelt apám szép lakot.

Könnyű déli szél sodorja a lassú, ütemes dallamot a másik csónak felé, mely előnyre tett szert és már az öböl túlsó oldalán látszik. Az angol csónak evezősei rágyújtanak a három-négyszáz régi ének egyikére, melyek a kolónia állandó műsorán szerepelnek. Minden larcouést-i nemzedéket Charles Seignobos tanít meg a dalokra:

Három víg siheder kel messzi tengerekre,

A messzi tengerekre kel Három víg siheder.

Két-három nóta szárnyán röpül a nagy csónak a Szentháromság-fok felé. A kormányos órájára pillant és fölkiált: „Váltás!” Marie Curie, Perrin, Borel és Seignobos átadja helyét a felsőoktatás négy másik kiválóságának. Friss evezősgárdára van szükség, hogy a zátonyok közti sodráson rézsút áthaladva, a nagy, lila sziklára, Roch Vras-ra, erre a néptelen szigetre eljussanak, ahol a larcouestiek majd mindennap fürödni szoktak.

A férfiak az üres csónakok mellett, a moszatos, barna parton vetkőznek le, a nők egy fűvel buján benőtt helyen, melyet ősidők óta „női kabin”-nak neveznek. Marie fekete fürdőruhába öltözve, az első közt jelenik meg és belép a tengerbe. A part meredek és alig merül vízbe az ember, máris elveszti a talajt a lába alól.

A kép, amint Marie Curie a Roch Vras kristálytisztá, mély vízében úszik, egyike legelragadóbb emlékeimnek, amelyeket anyámról őrzök. A fiatal nemzedék modern úszóstílusát nem ismeri, de lányaitól rendszeres módszerrel elsajátította az „over arm stroke”-stílust. Veleszületett könnyed finomsága megteszi a többi. Az ember elfelejti a fürdősapka mélyén elrejtett ősz haját, a ráncos arcot, s csodálattal nézi rugalmas testét, fehér karját, fiatalos mozdulatait.

Madame Curie büszke, hogy ilyen fürgén tud úszni: közte és sorbonne-i kollégái között titkos

versengés indul meg. A Roch Vras kis öbléből figyelmesen nézi a tudósokat és feleségeiket, akik sportszerűen úsznak. Anélkül, hogy versenyezne velük, igyekszik megdönteni az egyetemi testület gyorsasági és távolsági rekordját. Lányai egyszerre tanítómesterei és bizalmasai.

— Azt hiszem, jobban úszom, mint M. Borel — jegyzi meg jámboran Marie.

— Ó, sokkal jobban, Mé... Nem lehet egy napon említeni titeket.

— Jean Perrin ma szép teljesítményt ért el. De én még tegnap nála is messzebb úsztam, emlékszel rá?

— Láttalak, nagyszerű voltál. Rengeteget fejlődöttél tavaly óta. — Boldog, ha dicsérik, mert tudja, hogy ezt őszintén teszik, ötven évével, egyike nemzedéke legjobb úszóinak.

Fürdés után a napon sütkérezik, egy karéj száraz kenyeret eszik, és várja a jelt az indulásra. Az örömujjongás ki-kitör belőle: „Milyen jól érzem magam!” És mikor nézi az elmaradó tájat: sziklákat, eget és vizet: „Milyen szép!” A gyarmatosok nem tűnnek más megjegyzést Larcouést-ről, mint ilyen kurta véleményt. Annyira természetesnek tartják, hogy itt a tenger kékebb — igen, kék, kék, mint a Földközi-tenger —, barátságosabb, változatosabb, mint bárhol máshol, hogy éppen úgy nem beszélnek róla, mint a legkiválóbb larcouest-iek érdemeiről. Csak a lírai „nyárspolgárok” érintik ezt a témát, de az általános iróniától megdermedve, hamarosan abba is hagyják.

Dél van. A tenger elnéptelenedett, a csónakok a nedves legelőnek látszó vízínövények között, az „Anterren-szoros”-on keresztül óvatosan siklanak. Ahogy egyik legénység a másik után következik, úgy következik dal dal után. És már itt is van a Taschen-ház alatt a part, azaz a moszatpad, mely apály idején a társaság kikötője. Marie felkapja szoknyája szélét és kezében szandálját, fürdőköpenyét lóbálva, bátran gázol mezítláb, bokáig a bűdös, fekete iszapba süllyedve, a part felé. A larcouéstiék, ha korát tisztelve segítségére sietnének vagy holmiját akarnák vinni, elképedést és rosszallást váltanának ki belőle. Itt senki senkin nem segít és a törzsszervezet törvényének első cikkelye így hangzik: „Csak semmi buzgalom!”

Ebéd után megint Seignobos-nál találkoznak: most vitorlázni mennek az „Églantine”-en. Itt Marie gyakran hiányzik. A semmittevés a vitorláson kifárasztja. Otthon marad, s valamilyen tudományos értekezést javítgat, vagy a kertben dolgozik. A szederindával és mindenféle giz-gazzal való harc után véresre karcolva, agyagos kézzel, tüskés ruhával, felsértett lábal tér vissza a házba! S még jó, ha nincs súlyosabb baj. Amikor Iréne és Eve késő délután hazatérnek, anyjuk gyakran kifecamított bokával, félig összezúzott ujjal várja őket.

Marie hat óra tájt másodszor is fürödni megy, majd újból felöltözik és belép Taschen éjjel-nappal nyitott kapuján. Az öbölre néző hatalmas ablak mögött egy karosszékben nagyon öreg, nagyon szellemes és nagyon szép asszony ül: Mme Marillier. Ő lakik a házban és minden este erről a helyről lesi a hajósok hazatérését. Marie mellette várja, hogy a megfakult tengeren föltűnjenek az Églantine vitorlái, melyeket a naplemente megaranyoz. A kikötési műveletek után partra szállnak az utasok. Itt jön filléres kartonruhában a bronzbarnára sült Iréne és Eve, hajukban vörös szekfű, melyet régi szokás szerint indulás előtt Charles Seignobos szedett nekik a kertben. Szemük a Modez-szigeten vagy a Trieux torkolatában tett kirándulás mámorában ég. Belefáradtak a lekaszált fűvön játszott „cápa” játékba. Egyébként ebben a játékban mindenki részt vesz, még a hetvenéves „kapitány” is. Diploma, Nobel-díj ekkor nem számít, tekintélyét csak az a tudós őrzi meg, aki jól tud szaladni. Az ügyetlenebbeknek el kell tűnniük a „parancsnokok” lenézését és fogolycsere idején úgy bánnak velük,

mint rabszolgákkal.

E napsütötte, esőverte emberek gyermeki vagy inkább indián szokásai később mindenhová elhatolnak, a legelőkelőbb helytől a legegyszerűbbig. A háború utáni években még a kívülállók felháborodását vonják magukra. Tizenöt évvel előztük meg a divatot, amikor fölfedeztük a víziélet, az úszás, a napfürdő és a szabadban való táborozás örömeit. Akár a sportolókar, bennünket sem nyugtalanít szemérmelenségünk, öltözködésünkre kevés gondot fordítunk: egy folt-hátán-folt fürdőtrikó, egy matrózzubbony, két pár szandál, hét-három otthon összetákolts ruha, ennyi a nyári ruhatárunk. Egy napon, amikor a hanyatlásnak induló Larcouest-et előzönlük a „nyárspolgárok” és — ó, borzalom! — ‘ költészetét szétfoszlatták a berregő motorcsónakok, a kacérság is felüti fejét...

Vacsora után Mme Curie egy tizenöt-húsz éve koptatott kabátkát vesz föl és kart karba öltve sétál lányaival. Hárman botorkálnak a homályos ösvényeken Taschen felé — mindig Taschen felé. A larcouéstiiek társalgóban gyűlnek össze, aznap harmadszor. Akik az asztal körül ülnek, társasjátékot játszanak. Marie, aki egy zacskóba rakott kartonbetűkből igen ügyesen tud bonyolult szavakat összeállítani, valóságos bajnoka a játéknak. Versengenek azért, hogy kinek legyen a partnere.

A petróleumlámpa körül olvasók és sakkozók csoportja alakul ki.

Ünnepnapon műkedvelő színjátszók élőképet, némajátékot vagy revüt mutatnak be a „nagyérdemű” közönségnek. Az idény hőstetteit örökítik meg: két bárka izgalmas versenyét, a kikötést akadályozó szikladarab veszélyes áthelyezését, melyet lelkes műszakiak hajtottak végre, a mindenki által gyűlölt keleti szél kellemetlenkedését, egy tragikomikus hajótörést és annak a kísérteties borznak a gáztetteit, melyet időnként Taschen veteményesének feldúlásával vádolnak.

Hogyan is idézzem vissza azt a fényből, dalból, gyermeki kacagásból, kedves hallgatásból és fesztelen pajtáskodásból szövődött varázslatot, amely öreget és fiatalt összefűzött. Nem történik semmi különös, egyik nap olyan, mint a másik, mégis ez az idő Marie Curie-ben és lányaiban életük legszebb emlékeként él tovább. Ma is azt a környezetet tartom, egyszerűsége ellenére, a fényűzés netovábbjának. Egyetlen tengerparton sem üdül olyan milliárdos, akinek annyi tiszta, mély és igaz gyönyörűséget szerzett volna az óceán, mint az istenhátamögötti Bretagne-ban a Sorbonne jövőbe látó sportembereinek. És mivel a kaland színhelye egy bájos falu — semmivel sem bájosabb, mint a többi — a fényes siker dicsősége az itt évente összegyűlő tudósokat illeti.

Többször is eszembe jutott, miközben ezt az életrajzot írtam, hogy a nyájas olvasó, más olvasmányokra gondolva, nem csukja-e be a könyvet és nem morogja-e gúnyosan mosolyogva: „Istenem, mennyi derék ember! Mennyi nemes szív, micsoda bajtársiasság, micsoda bizalom!”

Hát igen... A rokonszenves szereplők csak úgy nyüzsögnek ebben a történetben. Nem tehetek róla, valóban éltek és olyanok voltak, mint amilyennek megpróbáltam őket lefesteni. A Mariehoz közel állók, kezdve azokon, akik a bölcsőjét körülvették, egészen a halálos ágyát körülvevő barátokig, sovány anyagot adnának a mai, sötét színeket kedvelő regényíróknak. Különös, rendkívüli család a Sklodowski, a Curie, amelyben a szülők és gyermekek nem gyűlölik egymást, nem hallgatódznak az ajtón, nem álmodnak megcsalásról, örökségről, gyilkosság sem fordul elő, sőt, minden tettetüket gyöngédség irányítja: mindegyik családtag talpig becsületes ember. Különös környezet a francia és lengyel egyetemi tanárok, tökéletlen, mint minden emberi csoportosulás, de eszményüket sohasem zavarja meg irigység vagy ármány.

Kiraktam az asztalra bretagne-i boldogságunk ütőkártyáit. Talán vállat von az olvasó, amikor arra gondol, hogy ezeket a varázslatos vakációkat még csak titokban sem zavarta meg sznobizmus vagy veszekedés. A legélesebb szemű megfigyelő sem tudta volna Larcouést-ben megkülönböztetni a nagy tudóst a szerény kutatótól, a gazdagot a szegénytől. Nem beszéltek ott pénzről, se jó, se rossz időben. Nesztorunk, Charles Seignobos, adott nekünk példát a legmagasbbrendű erkölcsről. Nem állt ki elméletek vagy elvek bajnokául, de ez a bőkezű öregúr a saját vagyonát mindenkiének tekintette. A tárt kapujú ház, az Églantine, a csónakok, mind az övé volt és ma is az, de bárki éppúgy érezhette magát tulajdonosuknak, mint ő. Amikor lampionokkal kivilágított házában bált adott, a harmonika hangjára együtt járta a polkát, négyest és helybeli táncot szolgáló és gazda, professzor és parasztlány, breton tengerész és párizsi nő.

Anyánk hallgatagon üldögélt ezeken a multságokon. Barátnői, akik már ismerték ennek a félénk, zárkózott, szinte már zord magatartású asszonynak a sebezhető pontját, sohasem mulasztják el megmondani neki, hogy Iréne milyen szépen táncol és Eve-nek milyen csinos a ruhája. Ilyenkor Marie Curie arcán boldog mosoly ragyog föl.

Este még egyszer összegyűlnek Seignobos házában, hogy játsszanak és táncoljanak. Marie némán figyeli, hogyan táncolnak egymással a lampionok fényében egy harmonika hangjára, professzorok parasztasszonyokkal, breton halászok párizsi lányokkal. És ha egy barátnője fülébe súgja, hogy Iréne ma különösen jól táncol, vagy Eve ruhája rendkívül csinos, fáradt arcán büszke mosoly suhan át...

XXIII.

AMERIKA

1920 májusának egy reggelén, ismeretlen hölgyet vezetnek a Rádium-Intézet várószobájába. Mrs. William Brown Meloney a neve, egy nagy amerikai folyóirat főszerkesztője és tulajdonosa. Az ember nem hinné, hogy üzleti dolgokkal foglalkozik: kicsi, törékeny, őszes és kissé biceg. Szép, sápadt arcán nagy álmodó szemek ragyognak. Nyugtalanul kérdi a kapustól, hogy Madame Curie nem felejtette-e el a megbeszélést...

Évek óta vár erre a találkozásra. Mrs. Meloney egyike azoknak a mindig nagyobb számú embereknek, akiket Marie Curie élete és munkássága lázba hoz. A tudós nő a legmagasabb női eszményt jelenti számára. S minthogy idealistánk egyúttal híres riporter is, mindent megtesz, hogy bálványához közel jusson.

Miután többszöri kérése, hogy interjút kapjon, válasz nélkül maradt, Mrs. Meloney utolsó kísérletként egy fizikus barátját küldte Marie-hoz kérésével. Apám orvos volt és mindig azt mondta nekem, hogy nem lehet eléggé semmibe venni az embereket. De már húsz éve, asszonyom, hogy ön rengeteget jelent nekem és én csak pár percre szeretném látni.

Másnap Madame Curie a laboratóriumában fogadta.

„Nyílt az ajtó” — írja Mrs. Meloney — „belépett egy sápadt, félénk asszony, akinek tekintete olyan szomorú volt, hogy sohasem láttam ahhoz hasonlót. Fekete pamutruhát viselt, csodálatosan nyugodt és kedves arcára a csak tudománynak élő emberek átszellemültsége ült ki. Hirtelen betolakodónak éreztem magam.” „Húsz év óta hivatásos riporter voltam, most mégsem tudtam egyetlen kérdést sem intézni a védtelen, feketébe öltözött nőhöz. Igyekeztem bizonyítgatni előtte, hogy az amerikai

asszonyokat érdeklő nagy műve s közben bocsánatot kértem tolakodásomért.

Hogy megkönnyítse helyzetemet, Madame Curie Amerikáról kezdett beszélni.

— Amerikában körülbelül ötven gramm rádium van — mondta. — Négy Baltimore-ban, hat Denverben, hét New Yorkban ...

Folytatta a felsorolást s beszámolt minden gramm rádiumról.

— És Franciaország? — kérdeztem.

— Laboratóriumomban valamivel több van egy gramm rádiumnál.

— Önnek csak egy gramm rádiuma van?

— Nekem? Nekem semmim sincs! Ez a gramm a laboratórium tulajdona.

Jogvédelemről és szabadalomról beszéltem neki, amely gazdaggá tette volna. Ő halkan csak ennyit mondott:

— A rádiumból ne gazdagodjék meg senki. A rádium olyan elem, amely minden ember közös kincse.

— Ha valaki teljesítené egy kívánságát, mit kérne?

A kérdés ostoba volt — de végzetes. Madame Curie kedvesen válaszol.

— Egy gramm rádiumra lenne szükségem, hogy folytassam kutatásaimat, de nem tudok venni: a rádium nagyon drága.

... Még azon a héten megtudtam, hogy egy gramm rádium kereskedelmi értéke százezer dollár. Azt is megtudtam, hogy Madame Curie laboratóriuma, bár majdnem teljesen új, hiányos felszerelésű és rádiumkészlete teljesen az orvosi kezelések számára szükséges emanációk előállítására szolgál.”

El lehet-e képzelni ennek a művelt amerikai nőnek a meglepetését, megrökönyödését? Mrs. Meloney saját tapasztalatából ismeri az Egyesült Államok óriási kutatóintézeteit, pl. az Edison-intézetet, amely palotaszámba megy. A francia egyetemi épületek szerény mintájára épült Rádium Intézet, bármennyire új és finom vonalú is, a hatalmas épületekkel összehasonlítva nyomorúságosnak látszik. Mrs. Meloney ismeri a pittsburgi üzemeket is: ott vonják ki a rádiumot érceiből. Képzeletében megjelennek a gyár fekete füstfelhői és az értékes anyaggal, a szurokércsel megrakott hosszú szerelvények. Aztán újra itt találja magát Párizsban, egy szegényes dolgozószobában, szemtől szembe az asszonnyal, aki a rádiumot felfedezte. Megkérdezi tőle:

— Mi a kívánsága?

És Mme. Curie halkan feleli:

— Egy gramm rádiumra volna szükségem ahhoz, hogy kutatásaimat folytathassam, de nem tudom megvenni. A rádium túl drága nekem.

*

Mrs. Meloney nagyszerű tervet eszel ki: honfitársai ajándékozzanak Madame Curie-nek egy gramm rádiumot. Amikor visszatér New Yorkba, igyekszik rábeszélni tíz milliárdosnőt, hogy ajánljanak fel egyenként tízezer dollárt, amiből megveheti az ajándékot. Nincs sikere: csak három mecénás hajlandó ilyen áldozatra. — De miért csak tíz gazdag nőtől kérjek pénzt? — gondolja magában. Miért nem lehetne gyűjtést indítani az összes

— gazdag vagy szegény — amerikai nők között?

Amerikában semmi sem lehetetlen. Mrs. Meloney bizottságot alakít, melynek legtevékenyebb tagjai Mrs. William Vaughn-Mody, Mrs. Robert G. Mead, Mrs. Nicholas F. Brady, Robert Abbe és Francis Carter Wood orvosok. És az Újvilág minden városában elindítja a „Marie Curie Rádium Fund”-mozgalmat. S alig egy évvel párizsi látogatása után, levelet ír Madame Curie-nek: „A pénz megvan, — a rádium rendelkezésére áll.”

A nagylelkű amerikai nők felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak Marie-nak. Viszonzásul azt kérik, látogassa meg őket. Szeretnék megismerni.

Marie habozik. Mindig irtózott a tömegetől. A látogatás a „publicity” országában, az előrelátható ünnepek és megpróbáltatások elrémítik.

De Mrs. Meloney-t nem lehet kikoszarzni, csak úgy záporoznak az érvei:

— Azt mondja, lányaitól nem akar elszakadni? Meghívjuk lányait is! Fárasztják az ünnepek? A lehető legjózanabb megfontolással állítjuk össze a programját. Csak jöjjön! Szép emléke lesz ez az utazás, az egy gramm rádiumot maga az Egyesült Államok elnöke fogja önnek átnyújtani a Fehér Házban.

Végül is meghatja a sok kérés és ötvennégy éves korában, életében először, magára vállalja egy nagy, hivatalos utazás terheit.

A lányok a kalandos utazástól elbűvölve készülődnek. Eve ráveszi anyját, hogy egy-két ruhát csináltasson és még arról is meggyőzi, hogy elnyűtt, kifakult öltözékeit — a legkedvesebbeket — hagyja otthon. Mme Curie utazása mindenkit izgalomba hoz. Az újságok felsorolják az óceán másik partján Marie-ra váró ünnepeket és a hivatalos hatóságok kitüntetésekkel próbálják elhalmozni, hogy hírnevéhez méltó címekkel érkezék meg az Egyesült Államokba. Az amerikaiak nemigen értik, hogy Marie miért nem tagja a Tudományos Akadémiának. Meglepő, hogy nincs becsületrendje... Nosza, gyorsan följánlják neki a becsületrend lovagkeresztjét, ő azonban másodszor is visszautasítja. Később majd azt kéri, hogy Mrs. Meloney-t tüntessék ki vele.

A *Je sais tout* c. lap kezdeményezésére 1921. április 27-én az Operában búcsúünnepséget rendeznek Marie tiszteletére. A bevételt a Rádium Intézet javára fordítják.

Léon Bérard, Jean Perrin professzor és Claude Regaud doktor mond beszédet. Aztán híres színészek és muzikusok műsora következik. Fellép Sacha Guitry, az előadás rendezője, a megöregedett, betegeskedő Sarah Bernhardt és Lucien Guitry.

Néhány nappal később, Madame Curie és lányai az „Olympic”-on elindulnak Amerikába. A három nő egyetlenegy kofferral a legszebb luxus-lakosztályon utazik. Marie élvezi a hajó nagy kényelmét, de paraszti ösztönével idegenkedik a túl modern bútoroktól és a rafinált ételektől. Bezárkózik fülkéjébe, hogy elkerülje a tolakodók tekintetét és elfelejtse hivatalos küldetését:

Marie Curie Mme. Jean Perrinhez, 1921. május 10-én:

„Drága Henriettel

A hajón kaptam meg kedves leveledet. Jólesett olvasni, mert nem minden aggodalom nélkül hagytam el Franciaországot és keltem, az én ízlésemtől és szokásaimtól eltérve, ilyen messzi útra.

Az átkelés nem volt kellemes: vihar tombolt a sötét tengeren. Bár nem betegedtem bele, szédültem és az idő legnagyobb részét kabinomban töltöttem. Lányaim nagyon boldogok. Mrs. Meloney mindent elkövet, hogy meghódítsa őket. Jóságosabb és barátságosabb már nem is lehetne.

Arra gondolok, milyen szép napokat töltünk majd rövidesen Larcouest-ben, eszembe jut a kert, ahol nyugalmat szoktam keresni, és a mi kék, szeretett tengerünk, mely sokkal barátságosabb, mint ez a rideg óceán. Lányod születendő gyerekére is gondolok, — ő lesz baráti körünk legifjabb tagja, az új nemzedék első képviselője. Utána, remélem, gyermekeinknek még sok gyermekük születik ..

A verőfényes idő káprázatában feltűnik New York, a merészen égbeszökő, elbűvölő város. Mrs. Meloney, ki velük együtt teszi meg az utat, figyelmezteti Marie-t, hogy újságírók, fényképészek, filmoperatőrök várják. A rakodóparton hatalmas, összepréselt tömeg lesi a tudós érkezését, öt órát kellett várakozniuk, míg megpillanthatják azt az asszonyt, akit az újságok „Az emberiség jótevőjének” neveznek.

A tömegben cserkészlányok és egyetemi hallgatók csapatát és egy háromszáz főből álló nőküldöttséget lehet megkülönböztetni: vörös és fehér rózsákat lengetnek, ők képviselik az amerikai lengyelek szervezeteit. Élénk színű amerikai és lengyel zászlók lobognak a sok ezer összepréselt test és kíváncsi arc fölött.

Marie-t az Olympic parancsnoki hídján karosszékre ültetik. Leveszik a kalapját, kiveszik a kezéből kényszerítőjét. Harsog a fényképészek parancsszava: „Ide nézzen, Mme. Curie! Fordítsa jobbra az arcát! Emelje föl a fejét! Ide nézzen! Ide, ide!” Megdöbönt és fáradt arcára negyven félkörben fölállított fényképező- és filmfelvevőgép irányul és szakadatlanul hangzik a kattogás.

Ezekben az izgalmas és kimerítő hetekben Iréne és Eve alkotja Marie testőrségét. A lányok a különvonaton tett utazások, az ötszáz terítéses vacsorák, az ünneplő tömegek és az újságírók ostroma alapján nem tudnak képet alkotni az Egyesült Államokról. Több szabadságra és nyugalomra van szükség ahhoz, hogy egy nagy ország igazi arcát megismerje az ember. Ebből a Barnum-cirkusz módjára lezajló országjárásból nem sokat tudnak meg Amerikáról, anyjukat viszont annál alaposabban megismerik.

Madame Curie makacs igyekezetét, hogy homályban maradjon, Franciaországban részben siker koronázta: ő, a dicsőség türelmes ellensége meggyőzte honfitársait s még közeli híveit is arról, hogy a nagy tudós nem fontos személyiség. Amikor megérkeznek New Yorkba, a fátyol lehull és az igazság kitűnik. Iréne és Eve hirtelen megtudja, mit jelent a világ számára ez a jelentéktelen asszony,

aki eddig árnyékban élt mellettük.

Minden ünnepi beszéd, minden tömegmegmozdulás, minden újságcikk ugyanazt mutatja: az amerikaiak már érkezése előtt is valósággal imádják Madame Curie-t, s az élők első sorába helyezik; most, hogy közöttük van, ezrek és ezrek hatása alá kerülnek „a fáradt vándor egyszerű varázsának”, a „kis, félénk asz-szonymak”, a „szegényesen öltözött tudósak” ...

Távol áll tőlem az a szándék, hogy egy nemzetet jellemezzek. Nem akarom Amerikát újságcímekből megítélni. Mégis annak a lelkesedésnek, amellyel amerikai férfiak és nők Marie Curie-t fogadják, nincs-e mélyebb értelme? A latin népek amerikai sajtószármazék tartják a gyakorlati érzéket, és különös elfogultság, az idealizmust és érzelmességet saját monopóliumuknak tekintik. Pedig az idealizmus, a rajongás hulláma csapkod Marie lábánál. Ha Madame Curie fölényes és tudományos fölfedezéseinek meggazdagodott nő, ébreszthetett volna kíváncsiságot az amerikaiakban, de személye nem váltott volna ki ilyen egyetemes rokonszenvet. Az amerikaiaknak nemcsak a tudós elfogódottsága tetszik, hanem életfelfogása is: az, hogy megveti a haszonlesést és csak a tudomány szenvedélyének áldoz, csak szolgálni akar.

Mrs. Meloney virágokkal feldíszített lakosztályában — egy műkertész, akit a rádium kigyógyított rákjából, hónapok óta gondozta gyönyörű rózsáit, hogy Marie-nak felajánlhassa — haditanács állítja össze az útrendet. Minden város, iskola, egyetem várja látogatását... Tucatjával kapja a kitüntetést, megtisztelő címet, tiszteletbeli doktorátust.

— Egyetemi hivatalos öltözetét természetesen elhozta? — érdeklődik Mrs. Meloney. — Az ünnepélyeken nélkülözhetetlen!

Marie ártatlan mosolya általános megrökönyödést vált ki. Marie nem hozta el egyetemi öltözékét, egyszerűen azért, mert sohasem volt neki ilyen. A Sorbonne tanárainak kötelességük azt beszerezniük. De Madame Curie, az egyetlen női professzor, meghagyta a férfiaknak az örömet, hogy csak ők viseljék ezt a díszruhát.

A sürgősen berendelt szabó sebtiben megvarrja a nehéz, fekete selyemből készült méltóságos öltözetet, amelyre a díszdoktorságuk fényes járulékait helyezik majd. A próbáknál Marie nyugtalanul mozgolódik — a ruhaujjak kényelmetlenek, a kelme nagyon vastag, s főleg a selyem izgatja a rádium által tönkretett, szegény ujjait...

Május 13-án végre minden elkészül. Mrs. Andrew Carnegie-nél villásreggelizik, sebtiben megnézik New Yorkot, majd Madame Curie, Mrs. Meloney, Iréne és Eve elindul.

◆

Fehérruhás lányok, akik a napsütötte utcákon élő sövényt alkotnak, lányok, akik ezerszám szaladnak a gyepen keresztül a kocsik elébe, lányok, akik zászlókat és virágokat lengetnek, zárt sorokban menetelnek előtte, ujjongnak, kórusban énekelnek... íme, az első napok kápráztató látványa, amikor a Smidth, Vassar, Bryn Maur és Mount Holyoke lányiskolákat látogatják meg. Remek ötlet Marie Curie-t a lelkes ifjúsággal, egyetemistákkal

— a hozzá hasonlók társaságával elkápráztatni.

Néhány nappal később ugyanazon iskolák női kiküldöttjei, az „Egyetemet Végzett Nők Szövetségé”-nek hatalmas demonstrációja alkalmából felvonulnak előtte a new-yorki Carnegie Hallban. Madame Curie az amerikai professzorok, Franciaország és Lengyelország nagykövetének jelenlétében átveszi a különböző díjakat, érmeket és egy rendkívüli kitüntetést: „New York város szabad letelepedési engedélyét.” Az előkelőségek soraiban Paderewski is jelen van, aki eljött, hogy egykori társának tapsolhasson. Az amerikai tudományos társaságok ötszázhetvenhárom képviselője jelenik meg Marie Curie ünneplésére a Waldorf Astoriában, de ő már akkorra reszket a fáradságtól. A hatalmas zsvivajgó tömeg és a szerzetesi magányából kilépő törékeny asszony között egyenlőtlen a küzdelem. Marie egészen beleszédül a lármába, tapsviharba. A rengeteg rászegeződő pillantás és az őt körülvevő és hevesen lökdösődő tömeg egyaránt megrémíti. Egyik rajongója túl forró kézzel a kezét és Marie-nék ezután, a dicsőség sebesültjeként felkötött karral és megnyomorított kézzel kell járnia.

Végeláthatatlan ünneplések és fogadások után végre elkövetkezik a nagy nap. Harding elnök május 20-án adja át Madame Curie-nek a Fehér Házban a gramm rádiumot — vagyis inkább a jelképét. Külön ólomládát készítettek az üvegcsövek részére. De ezek a csövek annyira értékesek és sugárzásuk miatt olyan veszélyesek, hogy a gyárban hagyják őket. A „jelképes” rádiumot tartalmazó ládikát a terem közepére állítják, ahol diplomaták, a bíróság, tengerészet és hadsereg magasrangú tisztviselői, egyetemi tanárok gyülekeznek.

Négy óra. A szárnyasajtó felpattan, s a szereplők megjelennek. Mrs. Harding a francia nagykövet karján, azután Madame Curie Harding elnök karján, majd Mrs. Meloney, Iréne és Eve, a „Marie Curie Committee” hölgyei.

Az üdvözlő beszédek elkezdődnek. Utolsónak az Egyesült Államok elnöke beszél. Szívélyes szavakkal fordul a „nemes teremtéshez, a hú feleséghez, a szerető anyához, aki hatalmas művén kívül összes női hivatását is teljesítette”; átadja Marie-nek a háromszínű szalaggal átkötött pergamentekercset és selyem szalagot akaszt a nyakába, melyen apró aranykulcs csüng: a ládika kulcsa.

Marie rövid, köszönő szavait mély csendben hallgatják. Azután a vendégek vidám zajongással átmennek a Kék Szobába, ahol elvonulnak az ünnepelt előtt. Mme. Curie egy széken ül és csöndesen rámosolyog az egyenként felé közeledőkre. Lányai mellette ülnek, két kezét szorongatják és aszerint, hogy milyen nemzetiségű előkelőséget mutat be Mrs. Harding, mondanak az illetőnek pár udvarias szót angolul, lengyelül vagy franciául. Aztán megfordul a menet, kivonul a teraszra, ahol a fényképészek serege várakozik.

A kiválasztottak, akik jelen vannak ezen az ünnepségen, az újságírók, akik világgá kürtölik: „A rádium feltalálója felmérhetetlen kincset kap amerikai barátaitól”, nagyon meglepődnének, ha megtudnák, hogy Marie Curie már előre lemondott a gramm rádiumról, melyet Harding elnök most átnyújtott neki. Az ünnepélyes átadás előestéjén, amikor Mrs. Meloney az adománylevelet jóváírás céljából eléje tette, Marie figyelmesen elolvasta az okiratot. Majd nyugodtan így szólt:

— Meg kell változtatni a szövegezést. Azt akarom, hogy a rádium, melyet Amerika nekem felajánl, örökre a tudományé legyen. Amíg élek, természetes, hogy tudományos munkákra fogom felhasználni. De ha nem változtatunk az adománylevelén, a rádium halálom után magánszemélyek — lányaim — tulajdona lenne. Ez lehetetlen. Szeretném laboratóriumomnak ajándékozni. Lehetne egy ügyvédet hívatni?

— Igen ... természetesen! — válaszolta Mrs. Meloney kissé meghökkenően. — Ha ez az óhaja, jövő héten elintézzük ezeket a formalitásokat.

— Nem a jövő héten. Holnap sem. Még ma este. Az adománylevél azonnal érvénybe lép és én néhány óra múlva meghalhatok.

Nagynehezen felhajszolnak a késő esti órában egy ügyvédet, aki megszerkeszti Marie-vel a kiegészítő iratot. Az érdekelt azonnal alá is írta.

•

Philadelphia. Kitüntetések. Díszdoktorátusok. Madame Curie és a város ipari és tudományos előkelőségei kicserélik ajándékaikat, az egyik gyár elnöke ötven milligramm mezothoriumot ajánl fel a tudósnak. A híres American Philosophical Society tagjai a John Scott-éremmel tüntetik ki. Marie egy „történelmi” piezoelektromos kvarcot ajándékozik a Társaságnak, amelyet ő maga állított össze és használt kutatásainak első éveiben.

Meglátogatja a pittsburgi rádiumműveket, ahol a híres grammot előállították. Ismét egy díszdoktorátus az egyetemen! Marie felveszi professzori díszruháját, jól is áll neki, de nem hajlandó befedni ősz haját a hagyományos négyszögletes kalappal: ijesztőnek és kényelmetlennek találja. — Hajadonfőtt, kezében a kalappal áll a diákok és professzorok között, akik mind fekete, merev fejedőt viselnek. A legkacérabb nő nem lehetett volna számítóbb. De Marie-nak fogalma sincs arról, hogy milyen éteri szépség árad az arcáról ebben a környezetben.

Minden erejét megfeszíti, hogy össze ne essék az ünnepély alatt, átveszi a virágcsokrokat, végighallgatja a szónoklatokat, himnuszokat és énekeket... De másnap reggel elterjed a hír, amitől már féltek: Madame Curie egészségi állapota nem engedi meg, hogy folytassa az utat. Orvosi tanácsra lemond a nyugati városok meglátogatásáról. Az amerikai újságok heves hangú cikkekben azzal vádolják a közönséget, hogy egy idős és törékeny asszonyt erejét meghaladó próbák elé állított, őszinte és színes cikkek elbűvölően kedvesek.

„Túlzott vendégszeretet!” — írja óriási betűkkel az egyik lap. „Az amerikai nők rendkívüli intelligenciáról tettek tanúbizonyságot akkor, amikor Marie Curie segítségére siettek. De jogos szemrehányással illethetnek bennünket azért, hogy gőgünket akarjuk kielégíteni, amikor neki adott ajándékunkat az ő egészségével fizettetjük meg.” Egy másik lap kereken kijelenti, hogy „bármelyik cirkusz vagy műsoriroda Marie Curie-nek kevesebb fáradságért az egy gramm rádium áránál jóval nagyobb összeget ajánlott volna föl”. A borúlátók tragikus jóslatot kockáztattak meg: „Túlzott lelkesedésünkkel kis híján halálát okoztuk Joffre marsallnak. Most halálát okozzuk Mme. Curie-nek?”

Marie először becsületesen játszott amerikai rajongóival — s ezek megnyerték az első fordulót. Mostantól kezdve az útmarsallók minden ravaszsgot felhasználnak, hogy kíméeljék erejét. Felveszi azt a szokást, hogy ellenkező oldalon száll le a vonatról, s a síneken átlábolva eltűnik, hogy kikerüljön a peronon várakozó kíváncsi tömeget. Ha jelzik, hogy Buffalóba érkeznek, egyszerűen leszáll a megelőző állomáson. Niagara Falls-on: nyugodtan akarja megnézni a híres vízesést. De a pihenés nem tart sokáig! A buffalói fogadó bizottság nem mond le Marie Curie-ről. Autón üldözik a szökevényt, s el is csípi...

Irène és Eve kezdetben egyszerű tagja a kíséretnek, de csakhamar azt a szerepet tölti be, amit

filmszakmában „dublóz”-nek neveznek. Iréne magára veszi az egyetemi díszruhát és Marie Curie helyett veszi át a „honoris causa” okleveleket. Komoly szónokok intéznek beszédet Eve-hez — egy tizenhatéves csitrihez — „nagyszerű munkáiról”, „hosszú munkás életéről” beszélnek, — és méltó választ várnak tőle. Azokban a városokban, ahol a bizottság több hölgytagja vetélkedik Marie-ért, felosztják a Curie-családot és Iréne-t s Eve-t a legkövetelődőbb vendéglátónak adják tiszul.

Amikor a lányok éppen nem töltik be híres anyjuk szerepét, korukhoz illő szórakozásokban vesznek részt: teniszeznek, csónakáznak, pompás week-endet töltenek Long Islandon, megfürödnek a Michigan-tóban és egy bolondos éjszakát mulatnak át a Coney Island-i mutatványos parkban.

De a legélvezetesebb napokat akkor élik át, amikor nyugatra utaznak. Mrs. Meloney lemondott arról, hogy Mme Curie-vel egész Amerikát beutazhassa, de meg akarja még mutatni ennek a földrésznek páratlan csodáját, a Colorado nagy kanyonját. Marie fáradt ahhoz, hogy túlzott örömet tanúsítson, de lányai ujjonganak a gyönyörűségtől. Mindent élveznek: a háromnapos utazást Santa Fébe, Texas homoksvatagjain keresztül, tűző spanyol nap alatt, a néptelen restikben elköltött ebédeket és a Hotel Grand Canyont, a kényelem szigetét a földkéreg csodaszámba menő hasadékának szélén. Amikor megpillantják a tizenöt km széles, száz km hosszú szakadékot, megrémülnek és egy szó sem hagyja el ajkukat.

A lányok mokány indián lóra ülnek, és a szakadék szélén haladva néznek szét a hegyek, sziklák, homokpuszták mozdulatlan tömkelegén, ahol lila árnyékok vörössel, narancsszínűek halványsárgával váltakoznak. Nem állják meg, hogy öszvérháton, a hagyományos menetirányt követve, le ne szálljanak a szakadék mélyébe, ahol kagylót és iszapot sodorva magával, mint egy hevesvérű ifjú, száguld a Colorado.

Csak a legfontosabb és elkerülhetetlen ünnepléseket tartják meg — de ezek is elég nagy számban vannak ahhoz, hogy még egy díj birkózót is kimerítsenek. Május 28-án New Yorkban Madame Curie átveszi a Columbiai Egyetem díszdoktori okiratát. Chicagóban az egyetem tiszteletbeli tagjává nevezik ki, számos tiszteletbeli címet kap és három fogadáson vesz részt. Az elsón, széles szalag választja el Madame Curie-t és lányait a tömegtől, mely előttük felvonul. A másodikon, ahol egymásután eléneklik a francia, a lengyel és az amerikai himnuszt, Marie csaknem eltűnik a virágcsokrok alatt, melyet csodálói lába elé raknak. Az utolsó fogadás lelkesedésben az összeset felülmúlja: Chicago lengyel negyedében zajlik le, kizárólag lengyelekből álló közönség előtt. Nem a tudóst éljenzik az emigránsok, hanem a távoli haza jelképét. Könnyes szemű férfiak és nők tolonganak Marie körül, hogy megcsókolhassák kezét, megérinthessék ruháját...

Június 17-én Marie másodszor kénytelen megszakítani útját és beismerni, hogy legyőzték. Az orvosokat nyugtalanítja feltűnően alacsony vérnyomása. De kipihen magát, s annyi erőt tud gyűjteni megint, hogy elutazhat Bostonba, New Havenbe és meglátogathatja a Wellesley, Harvard, Yale, Simmons, Radcliffe egyetemeket. Június 28-án hajóra száll; kabinjában nagy halom távirat és virágtenger fogadja.

Az újságok hasábjain az ő neve helyett új francia „sztár”-ét lehet olvasni. A világhírű ökölvívó, Georges Carpentier, érkezik az Egyesült Államokba. A tudósítokat kétségbeejti, hogy Mme Curie-ből nem tudnak a Carpentier—Dempsey mérkőzésre vonatkozó jóslatot kicsalni.

•

Marie rendkívül fáradt — de alapjában véve elégedett. Leveleiből kicsendül az öröm, hogy sikerült „némileg kimélyíteni Amerikának Francia- és Lengyelország iránt érzett barátságát” s idézi Harding elnök és Coolidge alelnök rokonszenvet eláruló szavait két hazája iránt. De bármennyire is szerény, kénytelen beismeri, hogy óriási sikert aratott az Egyesült Államokban, meghódította millió és millió amerikai szívét és elnyerte mindazoknak a szeretetét, akik közelébe jutottak. Mrs. Meloney élete végéig legodaadóbb, leggyengédebb barátnője marad.

Marie Curie vegyes, tisztázatlan benyomásokkal tér haza, élményei közül csak néhány emlék csillog maradandó fénnel. Meglepte Amerika élénk egyetemi élete, a hagyományos ünnepek harsány vidámsága és főként a hallgatók testedzésének kitűnő feltételei.

Mély hatást gyakorol rá azoknak a nőszervezeteknek roppant befolyása, amelyek az egész utazás alatt ünnepelték. És egy kis keserűséget érez a tudományos kutatóintézeteknek és annak a sok kórháznak a tökéletes felszerelése láttán, amely Curie-terápiát alkalmaz a rák gyógyítására. Elszomorodik, amikor eszébe jut, hogy ugyanabban az évben, 1921-ben Franciaországnak még egyetlen rádiumkórháza sincs.

A rádiumkészlet, melyért Amerikába jött, a hajó bonyolult zárral felszerelt páncélszekrényébe zárva, vele együtt hagyja el a szárazföldet.

A rádiumkészlet, amelyet Marie magával visz, szimbolikus értelmű, ha Marie Curie életpályájára gondolunk. Hogy megszerezze ezt a gramm rádiumot, egy egész világrészt kellett megmozgatnia. Természetes, hogy gyakran felötlik fejében a gondolat: minden másképp történt volna, ha férjével együtt elhatározzák, hogy találmányukra szabadalmat kérnek! Nincs abban semmi különös, ha arra gondol, hogy a gazdag Marie Curie laboratóriumokkal és kórházakkal ajándékozta volna meg hazáját. Húszévi küzdelem és mindenféle nehézség vajon nem győzte meg arról, hogy amikor lemondott a vagyonról, voltaképpen művének továbbfejlesztését feláldozta egy ábrándért?

Amikor Amerikából visszatér és összefoglalja önéletrajzát, Marie Curie felveti ezt a kérdést, s mindjárt válaszol is rá:

Barátaim közül számosan azt állítják — valószínűleg nem ok nélkül, — hogy ha Pierre Curie-vel egyetértésben bebiztosítom jogainkat, magunk fel tudtunk volna építeni, egy, a célnak valóban megfelelő rádiumintézetet a nyert anyagi eszközökkel, s nem ütköztünk volna akadályokba, amelyek mindkettőnk részére hátrányt jelentettek, s jelentenek most is számomra. Mégis, meggyőződéssel vallom, hogy helyesen cselekedtünk.

Az emberiségnek bizonyára szüksége van gyakorlati lényekre, akik a maximális hasznot igyekeznek munkájukból húzni, s anélkül, hogy elfelednék a közjót, szemük előtt tartják saját érdekeiket is. De álmodozókra is szükség van, akiket annyira lenyűgöz egy vállalkozás önzetlen folytatása, hogy nem tudnak törődni saját anyagi hasznukkal.

Semmi kétség: ezek az álmodozók nem érdemlik meg a gazdagságot, hiszen nem is vágyódtak utána. Mégis, egy jól megszervezett társadalomnak kötelessége lenne, hogy biztosítsa e munkások részére a feladatuk elvégzéséhez szükséges eszközöket: így meg lennének kímélve az anyagi gondoktól és minden idejüket a kutatásnak szentelhetnék.

BETELJESÜLÉSEK

Azt hiszem, az amerikai út jó tanulság volt anyám számára.

Világossá tette előtte, hogy az az önkéntes elszigeteltség, melybe magát száműzte, nem helyes dolog. Egy diáklány bezárkózhat könyveivel padlásszobájába, egy magános tudós hátat fordíthat a világnak s teljesen egyéni kutatásokra szentelheti életét — sőt ez kötelessége is. De az ötvenéves Madame Curie mégiscsak több, mint egy diáklány s egy tudós. Felelős egy új tudományért és gyógy módért. Nevének tekintélye hatalmas: gyakran egy mozdulat vagy személyes jelenlét elég ahhoz, hogy valamilyen általános értékű tervet, mely szívén fekszik, megvalósítson. Ezután ezeket a feladatokat is vállalja.

Nem mesélem el Marie minden útját: egyik olyan, mint a másik. Tudományos kongresszusok, előadások, egyetemi ünnepek, laboratóriumi látogatások egymásután következnek a világ nagy városaiban. Igyekszik hasznosítani magát, s küzd egészségének megrokkolásával.

Ha elvégezte hivatalos kötelességeit, rajongással szemléli az ismeretlen vidéket. Harminc év kietlen munkája csak fokozta pogány rajongását a természet szépségei iránt. Amikor egy kis olasz hajón átkel a Déli-óceánon, öröme sokszor egészen gyermeki:

Láttunk repülő halakat! — írja Eve-nek. — Észrevettük, hogy árnyékunk teljesen összezsugorodik, a nap fejünk felett volt. Majd láttuk, amint az ismert csillagképek elmerülnek a tengerbe: a Sarkcsillag, a Nagy-Medve. Azután egy nagyon szép csillagkép, a Dél Keresztje emelkedett fel. Nem sokat tudok azokról a csillagokról, amelyek itt láthatók az égen ...

A Rio de Janeiróban eltöltött négy hét — előadásokat tart Iréne-nel együtt — kellemes pihenést jelent számára. Reggelenként titokban a tengerben úszik. Délután nagy kirándulások: gyalog, kocsin, sőt még hidroplánon is.

Azután többször ellátogat Olaszországba, Hollandiába, Angliába. 1931-ben káprázatosan szép utat tesz meg Eve-vel Spanyolországban. Majd Masaryk meghívja Csehországba falusi kúriájába. Belgiumban, ahol nem is tekintik idegennek. Brüsszelben, ahová rendszeresen eljár a Solvay-kongresszusra, nem tekintik idegennek, hanem törzsvendégnek, jóbarátnak. Kedveli ezeket az összejöveteleket, ahol „a fizika szerelmesei”, ahogy egyik levelében nevezi őket, fölfedezésekről, új elméletekről vitáznak. Brüsszeli tartózkodását látogatás vagy vacsora fejezi be az uralkodónál. Albert király és Erzsébet királyné őszinte barátságukkal tüntetik ki; Marie még a belga frontról ismeri őket.

Nemsokára nincs a földnek olyan szöglete, ahol nevét ne ismernék. Még egy régi kínai város, Tai-Jüan-Fu, Konfúcius templomában is megtalálható képe. Az ország bölcsei „az emberiség jótevői” közé sorolták, Descartes, Newton, Buddha és a nagy kínai császárok mellett.

•
1922. május 15-én a Népszövetség egyhangúlag a „Szellemi Együtműködés Nemzetközi Bizottságá”-nak tagjául választja Madame Curie-Sklodowskát, s ő elfogadja a megtiszteltetést.

Marie életében ez fontos pillanat. Amióta híres, különféle egyesületek és ligák száz számra kérik, hogy támogassa nevével vállalkozásukat. Marie egyetlenegyszer sem adja beleegyezését. Nem akar semmiféle bizottság tagja lenni, mert ahhoz, hogy velük dolgozzék, úgy sincs ideje. S főleg minden

körülmények között meg akarja őrizni politikai semlegességét. „A tiszta tudomány” szép nevét sohasem tagadja meg, nem vesz részt világnézeti harcokban és még a legártatlanabb kiáltványt sem írja alá!

Így Madame Curie csatlakozása a Népszövetség célkitűzéseire különleges jelentőségű. Ez egyszer történik csak meg, hogy hűtlen a tudományos kutatásokhoz.

A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága ragyogó nevekkel büszkélkedik: Bergson, Gilbert Murray, Albert Einstein, Lorentz professzor, Paul Painlevé és sok más híresség vesz részt a bizottság munkájában. Marie az elnök és több szakbizottság tagja.

Ha valaki azt hiszi, hogy a különböző eszmék értéktelen bűvészmutatványa elkápráztatja, rossznak ismeri ezt a gyakorlati idealistát. Marie dolgozni akar Genfben — valóban itt is sikerül a tudomány ügyét szolgálnia.

Mindenekelőtt az ellen harcol, amit „a tudományos munka világanarchiájának” nevez, s igyekszik a tudósok közt összhangot teremteni, bizonyos pontosan körülhatárolt kérdéseket illetően, melyek látszólag jelentéktelenek, s mégis tőlük függ a megismerés előrehaladása: a bibliográfia nemzetközi együttműködésére gondol, mely lehetővé teszi, hogy a kutató az őt érdeklő területen pillanatok alatt tájékozódjék a többiek által elért eredményekről; a jelek és a tudományos műnyelv, a publikációk alakjának és a folyóiratokban közölt munkák összefoglalásának egységesítését akarja megvalósítani; konstans-táblázatok megteremtését tűzi ki feladatául.

Az egyetemi és laboratóriumi oktatás is nagyon érdekli. Szeretné tökéletesíteni a módszereket. Az „irányított munka” gondolatát magasztalja, mert ez összeegyezteti a kutatók törekvéseit; arra gondol, hogy kapcsolatot kellene létesíteni a vezetők között, valóságos vezérkart kellene szervezni, amelynek az lenne a feladata, hogy irányítsa a tudományos munkát egész Európában.

Egész életében egyetlen gondolat bántotta: a szegényebb társadalmi osztályok ismeretlen, parlagon maradt tehetségeinek sorsa. Talán ebből a parasztból vagy munkásból kitűnő író, tudós, festő vagy muzikus válhatott volna ... Marie-nek korlátozottak a lehetőségei, csak a nemzetközi tudományos ösztöndíjak rendszerét próbálja kiszélesíteni. Egyik beszámolójában ezt írja:

„Mi a társadalom érdeke? Nyilván az, hogy a tudományos tehetségek fejlődését elősegítse. Vagy annyira bővében vagyunk a tehetségeknek, hogy feláldozhatjuk a tudomány új ígéreteit? Inkább az a véleményem, hogy végtelenül értékes és ritka dolog, ha valakiben megvan minden, a tudományos pályához szükséges készség. Képtelenség, bűn volna, ha veszni hagynánk ilyen kincset, amelyre nagy gonddal kell vigyáznunk és a kibontakozás minden lehetőségét meg kell adni neki.”

Végül is — micsoda fordulat! — az a fizikus, akitől egész életében távol állt a haszonlesés, kartársai érdekében a „tudományos magántulajdon” szószólójává válik: az iparban hasznosított tudományos kutatást védelmezve, tudományos „jogvédőirodát” akar felállítani. Arról ábrándozik, hogy a kereskedelmi jövedelemből a tudomány céljaira vonjanak le egy összeget — ez enyhítené a kutatóintézetek nyomorát.

Csak egyszer fordít háttal a gyakorlati problémáknak és elnököl 1933-ban Madridban, a „Kultúra jövőjéről” tartott vitában, amelyen minden ország írói és művészei részt vesznek: „A szellem Don Quijote-éi, akik szélhalmok ellen hadakoznak”, így nevezi Paul Valéry az általa összehívott

gyülekezetet. Marie csodálatba ejti kollégáit kedves tekintélyével, közbeszólásainak eredetiségével. A kongresszus tagjai vészjeleket adnak le, rámutatnak a specializálódás veszélyeire és a tudomány teszük felelőssé a kultúra válságáért, mely az egész világon észlelhető. De Marie — talán a legnagyobb Don Quijote a jelenlevő összes Don Quijote között — szót kér és régi hitével megvédi a kutatásvágyat, a kaland és vállalkozás szellemét — egyszóval azokat a szenvedélyeket, melyek egész életét irányították.

„Azok közé tartozom, akik érzik a tudomány rendkívüli szépségét — feleli a támadóknak. — A tudós laboratóriumában nemcsak szakember: gyermek is a természet jelenségeivel szemben, amelyek olyan hatással vannak rá, mint valami tündérmese. Nem szabad azt hinnünk, hogy a tudományos haladás mechanizmusok, gépek, fogaskerekek összessége, ámbár egyébként ennek szintén megvan a maga szépsége.

... De azt sem hiszem, hogy a kaland szelleme letűnőben van földünkön. Ha van valami körülöttünk, ami életerő, az éppen ez a kalandor-szellem. Kiirthatatlan, mert kapcsolatban áll a kíváncsisággal...”

Mme. Curie nemzetközi kultúráért küzd, de a különböző nemzeti kultúrákat tiszteletben akarja tartani. Mindenütt küzd a személyiség és a tehetség megbecsüléséért, küzd azért, hogy megszilárdítsa a tudomány szellemi tekintélyét az egész világon. Küzd a „morális leszerelés”-ért, a békéért. Ilyen harcokat vív Mme. Curie anélkül, hogy a közeli diadal reményével áltatná magát.

„Úgy látom, a nemzetközi jellegű munka igen nehéz feladat, de ezt is meg kell tanulni még a legnagyobb erőfeszítések és áldozatvállalások árán is. A Népszövetségnek ugyan még sok hibája van, de olyan nagyszerű eszmére épült, amely megérdemli támogatásunkat.”

*

Két, három, négy út Lengyelországba ...

Nem a pihenés és a gondtalanság hajtja Marie-t hazájába. Amióta Lengyelország felszabadult, állandóan egy nagy terv izgatja: Rádium-Intézetet akar teremteni Varsóban, amely a tudományos kutatások és a rákgyógyítás központja lenne.

De erős akarata egyedül még nem tudja legyőzni a nehézségeket. A hosszú rabszolgaságból felszabaduló országnak nincs pénze, nincs szakembere. Marie elfoglaltsága nem engedi, hogy saját maga tegyen lépéseket, gyűjtse össze a szükséges tőkét. De nővérében segítőre talál. Bronia fölött is elszuhantak az évek, de még mindig olyan lelkes és kitartó, mint harminc évvel ezelőtt, s most munkához lát. Egy személyben építész, propagandafőnök, pénztáros. Az országot nemsokára plakátok, bélyegek árasztják el. Mindegyiken Marie képe látható. „Járuljon egy téglával a Marie Sklodowska-Curie Intézet felépítéséhez!” — hirdeti ezer és ezer levelezőlap, a fakszimilében a tudós nyilatkozata is olvasható: „Leghőbb vágyam, hogy Varsóban Rádium-Intézet létesüljön.”

Ezt a nagylelkű akciót támogatja az állam, Varsó városa és a legjelentősebb lengyel intézmények.

A téglakészlet növekedik és Marie 1925-ben az Intézet alapkövetételére Lengyelországba utazik. Látogatása diadalmas: a múlt emlékei, a jövő reményei veszik körül. Egy egész nép rajongása kíséri útján. Egy szónok „a mi bájos királynőnk, a Lengyel Köztársaság első udvarhölgyének” nevezi. Az Akadémia, az egyetemek, a városok tiszteletbeli címeket adományoznak neki, Pilsudízki marsall pár

nap alatt szoros barátságot köt vele.

Egy napsugaras reggelen a köztársasági elnök lerakja az Intézet első tégláját, Mme. Curie a másodikat, Varsó polgármestere a harmadikat.

Az ünnepeken nyoma sincs szertartásos merevségnek. Stanislas Wojchichowski, köztársasági elnök, nemcsak pusztán udvariasságból van elragadtatva attól, hogy Marie oly hosszú távoliút után is tökéletesen beszéli anyanyelvét. Nem ő volt Párizsban Sklodowski kisasszony jóbarátja? Az anekdoták egymásután kerülnek terítékre:

— Emlékszik arra, hogy harminchárom éve kölcsönadott nekem egy kispárnát, amikor titkos politikai küldetésben Lengyelországba utaztam? — kérdezi az elnök. — Nagyon jó hasznát vettem.

— Még arra is emlékszem — feleli nevetve Marie —, hogy elfelejtette visszaadni.

És Kotarbinski, a híres, öreg színész, aki a zsúfolt Nemzeti Színház színpadjáról Mme. Curie-t köszönti, nem azonos-e azzal, akinek hajdan Zwolában a serdülő Mania mezei virágból font koszorút?

Az évek múlnak, a téglákból falak lesznek. De Marie és Bronia fáradozásait még nem koronázta teljes siker: bár mindketten megtakarított vagyonuk nagy részét is e műre fordították, még sincs elég pénz ahhoz, hogy a nélkülözhetetlen rádiumot meg lehessen vásárolni. Enélkül pedig nem lehet a rákot gyógyítani.

Marie nem esik kétségbe: a láthatárt kémleli, s nyugat felé fordul... az Egyesült Államok felé, ahol egyszer már oly csodálatosan segítségére siettek, — Mrs. Meloney felé. A nagylelkű amerikai hölgy tudja, hogy Marie éppúgy szívén viseli a varsói intézet sorsát, mint saját laboratóriumáét. Ismét csodát művel és összegyűjti a gramm rádiumhoz szükséges pénzt. S minden előlről kezdődik! Mint 1921-ben, Marie 1929 októberében megint hajóra száll. Most Lengyelország nevében mond köszönetét Amerikának. Elhalmozzák kitüntetésekkel, Hoover elnök vendége gyanánt több napot tölt a Fehér Házban.

„Egy kicsi és egy egész pöttöm, bájos elefántcsontból faragott elefántot ajándékoztak nekem” — írja Eve-nek. „Úgy látszik, ez az állat a köztársasági párt jelképe. A Fehér Házban az ember léptenyomon különböző nagyságú elefántok csontjára bukkan.”

A gazdasági válság nagy megrázkódtatást okozott Amerikában. Az élet komorabb, mint 1921-ben volt. Mme. Curie-t azonban éppolyan forró szeretettel fogadják, mint első ízben. Születése napjára ismeretlen tisztelők százával küldik az ajándékokat: virágot, könyvet, műtárgyat, a laboratóriuma nevére kiállított csekket; a fizikusok galvanométert, radon-ampullákat és ritka földmintákat. Mielőtt Marie újból hajóra szállna, Owen D. Young végigkalauzolja a Saint-Lawrence egyetemen, amelynek homlokzatát Mme. Curie kőbe vésett, csodálatos domborművű képe díszíti.

Részt vesz Edison jubileumán. Minden beszéd, még Byrd kapitány üzenete is a Déli Sarkról, megemlékezik róla.

1932. május 29-e ráteszi Marie Curie, Bronia Dluska és a lengyel állam közös munkájára a koronát. A varsói hatalmas Rádium-Intézet felavatásán jelen van Moscicki köztársasági elnök — kémikus és

Marie régi barátja — Madame Curie és Regaud professzor. Az épületet a gyakorlati szempont és Bronia ízlése szerint tágasra és arányosra méretezték. A betegek számára, akiket a Curie-terápia szerint gyógyítanak, az intézet már hónapok óta nyitva áll.

Marie most látja utoljára Lengyelországot, szülővárosának régi utcáit, a Visztulát, melyet minden látogatása alkalmából annyi honvággyal szemlél. Eve-hez intézett leveleiben többször is leírja a vizet, a földet, a köveket, hiszen a legerősebb és ősi ösztön kapcsolja őt ezekhez.

„Tegnap reggel magányosan sétáltam a Visztula partján... A folyó lustán kígyózik széles ágyában: közletről tengerzöld, távolról az ég tükröződésétől kékes színe van. Helyenként elragadó homokzátonyok csillognak a napfényben és irányítják a víz szeszélyes útját. A zátonyok szélén ragyogó fénycsíkok jelzik a mélyebb víz határát. Ellenállhatatlan vágy hajtott, hogy az egyik csillogó nagyszerű homokparton bolyongjak. Elismerem, hogy folyom szeszélyes, zátonyokkal teli, s nem hasonlítható egy tiszteletreméltó hajózható folyamhoz. Egyszer majd megfékezik csapongását, de ezt szépsége sínyli meg...

Egy krakkói ének azt mondja a Visztuláról: „Ennek a lengyel víznek annyi varázsa van, hogy aki egyszer szerette, haláláig ragaszkodik hozzá.” Az én esetemben igaza van a dalnak. Ez a folyó mély vonzóerőt gyakorol rám, melynek eredete homályos előttem. Viszontlátásra, drágám. Csókolom Iréne-t. Mind kettőtöket szívem egész melegével csókollak:

anyád.”

Franciaországban...

Henri de Rotschild báró nagylelkű kezdeményezése lehetővé teszi, hogy 1920-ban egy autonóm intézmény, a *Fondation Curie* létrejöjjön, amelynek az a feladata, hogy adományokat és segélyeket gyűjtsön, s a Rádium-Intézet tudományos s orvosi munkáját támogassa.

1922-ben a párizsi Orvosi Akadémia harmincöt tagja a következő javaslatot terjeszti kollégái elé:

„Alulírott tagok azt a véleményünket fejezzük ki, hogy az Akadémiának dicsőségére válnék, ha Marie Curie-t a rádium fölfedezéséért és egy új gyógy mód, a Curie-terápia, feltalálásának érdeméért, kültaggá választaná.”

Forradalmi szöveg. Az akadémikusok nemcsak maguk közé akarnak választani, minden szokás ellenére, egy asszonyt, hanem önként, az illető jelentkezése nélkül teszik ezt! Az érdemes társaság hatvannégy tagja írja alá lelkesen a kiáltványt, s ezzel példát ad a Tudományos Akadémiának. Akik a megürült helyre jelöltették magukat, valamennyien lemondanak Mme. Curie javára.

1922. február 7., a választás ünnepélyes napja. M. Chauffard, az Akadémia elnöke, így szól az elnöki emelvényről Marie-nak:

„A nagy tudóst, a nemes szívű asszonyt köszöntjük önben, aki önmegtadóan a tudományos munkának szentelte életét. Köszöntjük önben a hazafit, aki békében és háborúban mindig többet tett, mint ami kötelessége volt. Az ön jelenléte köztünk tetteinek jótékony erkölcsi hatását és nevének dicsőségét árasztja ránk. Büszkék vagyunk arra, hogy köztünk van. Ön az első nő Franciaországban, akiből akadémikus lett, de találtunk-e volna rá méltóbbat?”

1923-ban a *Fondation Curie* elhatározza, hogy fényesen megünnepeli a rádium felfedezésének huszonötödik évfordulóját. A kormány is részt akar venni az ünnepségben és egyhangúlag megszavaztatja a kamarával és a szenátussal a törvényt, amely évi negyvenezer frank életjáradékot juttat Madame Curie-nek „nemzeti ajándékképpen.

December 26-án, pontosan huszonöt évvel a Természettudományi Akadémia ülése után, amikor bemutatták Pierre Curie, Madame Curie és G. Bémont történeti jelentőségű beszámolóját az új anyag felfedezéséről, hatalmas embertömeg lepi el a Sorbonne ünnepi termét. Francia és külföldi egyetemek, tudományos társaságok, polgári és katonai hatóságok, a parlament, a főiskolák, a diákegyesületek, a sajtó képviselői mind megjelentek.

Az emelvényen a következők foglalnak helyet: Alexandre Millerand, köztársasági elnök, Léon Bérard, közoktatásügyi miniszter, Paul Appell, a Párizsi egyetem rektora és a Curie-alapítvány elnöke, Lorentz professzor, a külföldi tudósok üdvözlétének tolmácsolója, Jean Perrin professzor, aki a természettudományi kar nevében beszél és Antoine Béclère doktor, az Orvosi Akadémia szónoka.

Egy komoly arcú, ősz férfi és két könnyes szemű, idős asszony vegyül az „előkelőségek” közé: Hela, Bronia és Jozef jött el Varsóból, hogy tanúja legyen Mania diadalának. A legkisebb Sklodowskinak osztályrészül jutott dicsőség nem szüntette meg, de még egy cseppet sem homályosította el testvéri szeretetüket. Soha felindulás és büszkeség nem szépített meg annyira emberi arcot, mint most az övéket.

André Debierne, a Curie-házaspár munkatársa és barátja olvas föl a radioaktív elemek fölfedezéséről beszámoló tudományos közleményekből. Fernand Holweck, a Rádium Intézet igazgatója, Iréne Curie segítségével néhány rádiumkísérletet mutat be. A köztársaság elnöke átnyújtja Marie Curie-nek a nemzeti ajándékot, „mint a nemzet hálájának, tiszteletének és lelkesedésének szerény, de őszinte kifejezését”. M. Léon Bérard szellemesen jegyzi meg: „Ahhoz, hogy ezt a Franciaország valamennyi képviselőjének aláírásával hitelesített rendelkezést javasolni és törvényerőre emeltetni tudtuk, a kormánynak és a két háznak el kellett felejtienie, jogi nyelven szólva, semmisnek kellett tekintenie Mme. Curie szerénységét és önzetlenségét.”

Utolsónak Madame Curie emelkedik fel szólásra, szakadatlan éljenzés közepette. Halk hangon köszönetét mond mindazoknak, akik eljöttek, hogy üdvözöljék őt, s vigyáz, nehogy valakit kifelejtson. Azután arról emlékezik meg, aki nincs többé — Pierre Curie-ről. Majd a jövődőről beszél. Nem saját jövőjéről — hisz az már rövid — hanem a Rádium-Intézet jövőjéről, s nyomatékos hangon kér részére segítséget és támogatást.

Bemutattam Marie Curie-t élete alkonyán, a tömeg csodálatának martalékkaként. Elbeszéltem, hogyan fogadták államfők, követek és királyok a följajzsi szélesség minden fokán.

Valamennyi ünneplésből és fogadtatásból emlékként ugyanaz a kép rajzolódik elém: anyám vértelen, kifejezéstelen, szinte közömbös arca.

„A tudományban” — mondta egyszer — „a dolgok érdekelnek bennünket és nem a személyek.” Évek hosszú során megtanulta, hogy az embereket, sőt, még a kormányokat csak személyeken keresztül érdeklik a dolgok. Akarva-akaratlanul beletörődött abba, hogy az ő legendája, a tudomány dicsőségét szolgálja és tudományos intézmények gazdagítására használják föl. Így lett szószólója a neki olyan

kedves ügynek.

Benne azonban semmi sem változott. Még fizikailag is éppúgy félt a tömegtől, mint régen: kihűlt a keze és kiszáradt a torka. De a hiúság iránti gyógyíthatatlan érzéketlensége sem múlt el. Marie a dicsőséggel minden jóakarató próbálkozása ellenére sem tud megbarátkozni. Sohasem helyesli azt, amit „fetiszizálás”-nak nevez. „Tőletek távol — írta nekem egyik utazása idején — ki vagyok szolgáltatva az ünnepségeknek, melyekhez ma sem szoktam hozzá, mivel fárasztanak. Ezért ébredtem szomorúan ma reggel.

A berlini pályaudvaron összegyűlt tömeg tolongva, ordítózza ünnepelte Dempsey-t, a boxolót, aki ugyanabból a vonatból szállt ki, mint én. Ő boldognak látszott. Vajon van-e lényeges különbség Dempsey ünneplése és az enyém közt? Az az érzésem, az ünneplésnek ebben a módjában van valami elvetendő, bármit is ünnepeljenek. Mégsem látom világosan, mit kellene tenni, milyen mértékig volna szabad megengedni személyek összekeverését az általuk képviselt eszmével...”

Az ünnepségek áradata egy negyed évszázaddal korábbi fölfedezésnek szól, hogyan is elégítené ki ebben az öregasszonyban tovább élő lelkes, fiatal diáklányt? Kiábrándult szavakkal lázad a korai temetés ellen, melynek világhír a neve. „Amikor ők csodálatos alkotásaimról beszélnek, azt hiszem, hogy már meghaltam, hogy már rég meg kellene halnom” — mormogja néha. És hozzáteszi: „Az is megfordul a fejemben, hogy nemigen érdeklő őket, mi hasznosat végezhetek még, — ha meghalnék, könnyebben bókolhatnának nekem.”

Azt hiszem, ez az ellenállás, ez a visszautasítás kideríti annak a rendkívüli hatásnak a titkát, amelyet Marie Curie a tömegre gyakorolt. A népszerű sztárok — politikusok, főpapok, filmszínészek — amint a dobogóra lépnek, rajongóik cinkosává válnak, Marie velük ellentétben — rejtélyes dolog! — lélekben nincs jelen az ünnepségen. Mozdulatlan, feketébe öltözött alakjának megdöbbentő hatását éppen azzal magyarázhatjuk, hogy semmiféle kapcsolat sincs közte és a közönség között.

Talán nem is akadt még ünnepelt, akinek arckifejezése távolibb, tekintete magábfordulóbb lett volna. Felzúgó tapsviharban senki sem látszott még ennyire magánosnak.

XXV.

A SAINT LOUIS-SZIGETEN

Amikor Marie hazatér valamelyik dicsőséges útjáról, egyik lánya várja a pályaudvaron — lesi, feltűnik-e már a luxusvonat ablakában az elfoglalt koldusasszony, mert anyjuk az maradt élete végéig. Marie vigyázva viszi magával mindig ugyanazt a barna bőr kézitáskát, melyet még egy lengyel nőszövetség adott neki. A táskát teletömi papírokkal, irattárcákkal, szemüvegtokokkal. Karján egy csokor hervadó közönséges virág: útközben kapta, most csak akadályozza, de nem meri eldobni.

Marie megszabadul csomagjaitól, aztán, mivel felvonó nincs, felmászik Saint-Louis szigeti házának 3. emeletére. Amíg átnézi postáját, a földön térdelő Eve kirakja a holmit a nyitott bőröndökből. Az ismerős ruhadarabok közt bársony- és selyemköpenyeket, új tiszteletbeli doktori diplomákat, kitüntetés tartalmozó dobozokat, oklevéltekercseket és díszvacsorák étlapjait veszi észre: Marie főként az utóbbiakat tartja becsben. Milyen kényelmes ezeknek a vastag, kemény kartonlapoknak a hátán fizikai vagy matematikai számításokat végezni.

Aztán zizegő selyempapirosból előkerülnek az ajándékok Iréne-nek és Eve-nek. A vásárolt emléktárgyak azonnal polgárjogot nyernek. Texasi megkövült fadarabok levélnehezékké lépnek elő, toledói dömöckölt pengék papírvágó-késként hevernek tudományos könyvek lapjai között és érdes lenvásznakat, lengyel hegyilakók szőtteseit, asztalterítőnek használnak. Marie fekete blúzainak kivágásába apró, a Grand Canyonból hozott ékszereket rak. Ezeken a nyers, indián ötvösök villámaival ékes ezüstdarabokon, egy csehüveggel díszített csaton, egy vékony aranyláncon, és egy régi művű, nagyon finom ametiszt melltűn kívül anyámnak sohasem volt más ékszere. Háromszáz frankot sem ért az egész.

Madame Curie életének utolsó huszonnégy évét a Saint Louis-sziget egyik régi házában töltötte el. Különös családi otthon képét mutatja ez a nagy, kényelmetlen lakás, a quai de Béthune-ön, tele folyosókkal és belső lépcsőkkel. A XIV. Lajos idejéből származó épület hatalmas szobái hiába várnak pompás karosszékekre és díványokra, melyek illenének méreteihez és stílusukhoz. A Curie doktortól örökölt mahagóni bútorok kényük-kedvük szerint állnak a tágas szalonban, ahová ötven ember is beférne, s ahol még négyen is ritkán vagyunk. Függyönyök és szőnyegek hiányoznak: a tüllből készült vitrázsok alig takarják el a hatalmas ablakokat, melyeknek tábláit sohasem csukják be. Marie nem szereti a kárpitozást; sima falakat akar, csupasz ablakokat, ahol a napsugár akadály nélkül beözönölhet. A Szajnákat akarja látni, a rakpartokkal és a Cité jobboldali sarkát. A kilátás fenséges.

Évekig túl szegény volt ahhoz, hogy szép lakást rendezhessen be magának. Most pedig nincs kedve és ideje, hogy megváltoztassa a kezdetleges berendezést, amely haláláig életének kertje marad. De idővel különféle ajándékok kerülnek a lakásba, melyek a kopár szobákat némileg feldíszítik: akvarellek (egy ismeretlen rajongó küldeménye) egy kékes fényű koppenhágai váza — a porcelánművészet egyik legszebb és leghatalmasabb alkotása — egy zöld és barna szőnyeg, egy román gyár ajándéka és egy ékes feliratú ezüst váza.

Marie csak egy zongorát vásárolt Eve számára, aki óraszám játszik rajta, anélkül, hogy anyja panaszkodna az idegesítő kalimpálásért. Iréne örökölte anyjának a külsőségek iránti közönyét és egész házasságáig kitűnően illeszkedik bele a ház légkörébe. Eve megpróbál feldíszíteni — legtöbbször balszerencséivel — egy szobát, a búvóhelyét, és amikor anyagi lehetőségei engedik, a díszítést fel is újítja.

A ház egyetlen helyisége, mely a lakottság érzését kelti, Marie dolgozószobája. Pierre Curie arcképe, könyvszekrények, tele tudományos művekkel, néhány antik bútordarab előkelő légkört teremtett itt.

Ez a lakás, melyet ezer közül választottak ki, éppen csendje miatt, utolérhetetlen tökéletességgel veri vissza a hangot. A zongorafutamok, az öreg telefon éles berregése, egy fekete macska futkározása, a kapucsengő erőteljes zaja visszhangzik és felerősödik a magas falak között. És kintről a Szajján végivonuló vontatóhajók állandó bögése gyakran csalja az ablakhoz a magános Eve-t, aki homlokát az ablaküveghez nyomva, elnézi és egymásután különbözteti meg a hajókat: egy gőzöst, egy vontatót stb. Itt jönnek a testőrök: Athos, Porthos... Aztán a madarak családja következik: Kenderike, Fecske, Füstifecske...

Reggel, nyolc óra előtt, egy tenyeres-talpas szolgáló zajos tevékenysége és Madame Curie könnyű, sietős lépte felébreszti a ház népét. Háromnegyed kilenc: egyszerű, csukott autó áll meg a rakparton a ház előtt és háromszoros kürtjelzés hangzik. Marie felveszi kalapját, kabátját és lesiet a lépcsőn. A laboratórium várja.

A nemzeti kegydíj és egy, amerikai barátaitól folyósított évjáradék megszüntették Madame Curie anyagi gondjait. Jövedelme megadná a kényelmes élet lehetőségét, ha helyesen fel tudná azt használni. De sohasem lesz hajlandó arra, hogy szobalánnyal szolgáltassa ki magát. Ha sofőrjét néhány percig várakoztatni kénytelen, már lelkiismeretfurdalást érez. S ha egy üzletbe lép Eve társaságában, nem néz az árra, de csalhatatlan biztonsággal mindig a legegyszerűbb ruhát és a legolcsóbb kalapot választja: a többi nem tetszik neki.

Csak akkor költekeznek, ha a kertjéről vagy ha nyaralóiról van szó. Egyet Larcouést-ben építtet, egy másikat délen. Az évek haladtával a Földközi-tengerhez vonzódik jobban: a nap forróbb, s a víz is langyosabb, mint Bretagne-ban. Nem ismer nagyobb örömet, mint ha cavalaire-i villájának teraszán aludhat, szemben az öböllel és a Hyères-i szigetekkel, vagy ha lépcsőzetes kertjében eukaliptuszt, mimózát, ciprust ültethet. Két szomszédja és egyben barátnője, Mme. Sallenave és Mlle. Clément némi rémülettel vegyes csodálattal figyeli tengeri hőstetteit. Marie a sziklák közt fürdik és élményeit részletesen leírja lányainak:

„Jólesik a fürdés, csak nagyon mélyen kell beúszni a tengerbe” — írja. — „Ma La Vigie fölött emelkedő sziklák közt fürödtem, de micsoda túrát tettem meg odáig! A tenger három napja csendes és elmondhatom, hogy hosszú ideje nagyobb távolságra is úszom. Háromszáz méteres távtól sem riadok vissza, ha nyugodt a tenger, és talán még többre is képes volnék.”

Arról álmodik, hogy feladja párizsi lakását, s mint régebben, Sceaux-ban tölti a telet. Telket is vett s házépítésre gondol. Az évek múlnak, de a végső elhatározás késik. És déltájban, mindennap látható, amint gyalog jön haza a laboratóriumból, átmegy a Tourneile-hídon, majdnem olyan fürgén, mint valamikor, kicsit kipihegi magát és megmássza a Saint Louis-szigeti öreg ház emeleit.

Amikor Eve még gyermek volt és Iréne mint ifjú tanársegéd állandóan együtt dolgozott anyjával, a nagy ebédlőasztal melletti beszélgetés gyakran csak a tudós és idősebb lánya közti tudományos eszmecserékre szorítkozik. A szakkifejezések bántották Eve fülét, aki a maga módján értelmezte az elméleti megjegyzéseket. A kislánynak pl. nagy örömet jelentett, amikor az anyja és nővére bizonyos algebrai kifejezéseket használt. $Bb' = b'$ egyszer jelzett és Bb^2 a négyzetben. Se vége, se hossza az ismeretlen „bébik”-ről szóló beszélgetésnek. Biztos nagyon édesek, gondolta Eve. De kik lehetnek a „bébik” a négyzetben? És miféle „bébik” az egyszer jelzettek?

*

1926-ban egy reggel Iréne nyugodtan bejelenti övéinek, hogy eljegyezte magát Frédéric Joliot-val, a Rádium-Intézet legkitűnőbb munkatársával. Minden fejtetőre állt a házban! Egy fiatalember tűnt fel a női lakásban, ahol néhány bizalmas baráttól eltekintve, nem jelent meg senki. A fiatal pár először Madame Curie-nél lakott, majd saját otthonába költözött. Marie örült lánya boldogságának, de egész lelkét felkavarta az a gondolat, hogy ezentúl nem lehet mindig együtt munkatársával, s nyugtalanságát alig tudta elrejteni.

De később, amikor a mindennapi érintkezésben jobban megismerte a tanítványból vejévé lett Frédéric Joliot-t és megszerette a kiváló, életerőtől kicsattanó fiút, belátta, hogy minden a legjobb rendben van. Egy asszisztens helyett most kettő áll rendelkezésére; megoszthatja velük gondjait, megvitathatja a folyamatban levő kutatásokat, meghallgatja tanácsaikat, sőt új gondolatokat is nyerhet tőlük. A fiatal

pár így azt a szokást vette fel, hogy hetente négyszer Madame Curie-hez menjen ebédelni. És a kerek asztal mellett újra hallatszik a „bébik” a négyzetben és a „bébi” egyszer jelzett.

— Ma nem még a laboratóriumba, Mé?

Az acélszürke szemek a nagy csontkeretes szemüveg mögül, békésen és szelíden pihennek meg Ewen.

— Dehogynem, mindjárt megyek. De először az Orvosi Akadémiába kell mennem. S minthogy az ülés csak háromkor kezdődik, azt hiszem, lesz időm... Igen, először megnézem a virágvásárt ... és talán bemegyek egy pillanatra a Luxembourg-kertbe.

A Ford kürtje lent háromszor megszólal. Néhány perccel később Marie virágcserepekkel és dugványokkal teli kosarak hosszú sora előtt sétál, kiválasztja a laboratórium kertjének szánt palántákat, s újságpapírba csomagolva, óvatosan maga mellé helyezi az ülésre.

A kertészek és virágárusok mindnyájan jól ismerik — de igazi virágüzletbe talán még sohasem lépett be. Egy ismeretlen ösztön, megszokás távol tartja az értékes virágoktól. Ha egy bizalmas barátja, Jean Perrin, Maurice Curie figyelmességéből virágcsokorral lepi meg, Marie csodálkozva, kissé félénken nézi a nagy szegfűket, a nemes rózsákat, mintha drága ékszerek lennének ...

Délután fél három. Az autó letette Marie-t a Luxembourg rácsa előtt és a tudós siet, hogy idejében érjen „a baloldali oroslányhoz. A sok száz gyermek közül, akik a kora délutáni órában a kertbe játszadoznak, az egyik csöppség, mihelyt megpillantja Marie-t, hozzárohan: Héléne Joliot, Iréne gyermeke, Madame Curie látszólag nagyon tartózkodó nagymama. De sok időt pazarol arra, s nagy kerülőket tesz, hogy néhány percig beszélgesse ezzel a pirosba öltöztetett aprósággal, aki zsarnoki hangon vallatja:

— Hová mész, Mé? Miért nem maradsz velem, Mé?...

A szenátus óráján három óra lesz tíz perc múlva. Marie-nek búcsút kell venni a csöppségtől és homoktortáitól. A Rue Bonaparte komor üléstermében elfoglalja szokott helyét, öreg barátja, Roux doktor mellett... Az egyetlen nő hatvan tiszteletre méltó férfikolléga között, aki részt vesz az Orvosi Akadémia munkálataiban.

◆

— Jaj, milyen fáradt vagyok!...

Így sóhajt fel minden este egy sápadt, kimerült öregasszony. Marie későn hagyja el a laboratóriumot, fél nyolc, néha nyolc óra tájban. Az autó hazahozta, de a három emelet megmászása még a szokottnál is nagyobb fáradtságába kerül. Felhúzza a papucsát és egy fekete gyapjúkendőt dobva a vállára, céltalanul ődöng a lakásban, amely este a legcsöndesebb. Így várja, hogy a szobalány a vacsora elkészültét jelezze.

Nem lenne semmi eredménye, ha lánya így szólna hozzá: „Túl sokat dolgozol; ha valaki hatvanöt éves, nem dolgozhat napi tizenkét meg tizennégy órát.” Eve jól tudja, hogy anyja nem tud kevesebb időt a munkának szentelni s rossz jel lenne, ha ebben a tekintetben hallgatna az okos sóra. Így Eve

csak azt kívánja, bárha minél tovább bírna anyja napi tizennégy órát dolgozni.

Amióta Iréne nem lakik velük, Eve és anyja magukban étkeznek. A hosszú munkanap ezernyi kis eseménye foglalkoztatja Marie-t s nem tudná magába fojtani őket. Az össze nem függő mondatokból estéről estére titokzatos, érdekesítő kép alakul ki a laboratórium munkájáról, amely Madame Curie testét s lelkét lefoglalja. Eve előtt lassanként ismerősek lesznek a sohasem látott készülékek és munkatársak, akikről Marie nagy hévvel, szinte anyásan beszél:

— Igazán elégedett vagyok kis Grégoire-ommal: tudtam, hogy nagyon tehetséges!... Képzeld el, ma találkoztam kínai barátommal a fizikateremben, rögtön végnélküli beszélgetésbe merültünk angolul. Kínában udvariasságnak számít valakinek ellentmondani, s ahányszor én valami olyant mondtam, amit a fiatalember helytelennek tartott, ő csak barátságosan bólintott fejével — nekem kell észrevennem, hogy nincs egészen egy véleményen velem! Távolkeleti növendékeim előtt mindig szégyenlem modortalanságomat. Ha tudnád, mennyire műveltebbek, mint mi!... (Kompót közben.) Most jut eszembe, Eve, meg kellene hívnunk egy este ide lengyeletem. Annyira elhagyatott lehet itt Párizsban ...

A Rádium Intézet valóságos Babel: mindenféle nemzetiségű ember nyüzsög itt. Lengyel mindig van közöttük. Ha Madame Curie nem tud ösztöndíjat szerezni valamelyik honfitársának, anélkül, hogy érdemesebb pályázót nem ütne el attól, saját pénzéből fizeti a Varsóból jött fiatalember tanulmányait s az sohasem tudja meg jótettét.

Marie hirtelen elhallgat. Lányához hajol és más hangon mondja:

— Nos, drágám, mesélj valamit... Mi az újság? Mindenről lehet beszélni vele, még gyermekes dolgokról is. Eve elmeséli, hogy hetvenkilométeres átlagot ért el kocsijával s Marie megértően hallgatja. Madame Curie maga is óvatos, de szenvedélyes autós. Lelkesen figyel, milyen teljesítményekre képes az ő Ford-ja. Az unokájáról, Heléne-ről szóló anekdoták, gyerekzáj történetek váratlanul könnyekig megnevettetik ezt a lélekben még mindig fiatal asszonyt.

Politikáról is nyugodtan tud beszélni. Ha a franciák a diktatúrát magasztalják előtte, szelíden válaszol: „Én éltem erőszakos uralom alatt, maguk nem. Nem tudják, milyen boldogság, ha az ember szabad országban élhet...” A forradalmi erőszak híveivel szemben ugyanazt az ellenállást mutatja: „Sohasem fogják bebizonyítani nekem, hogy Lavoisier lefejezése hasznos tett volt...”

De ma is éppoly merész és heves híve a haladásnak, mint a varsói években. Kínozza az a gondolat, hogy Franciaországban nincs elég kórház és iskola, hogy ezer és ezer család egészségtelen lakásban kénytelen lakni, hogy a nők jogai bizonytalanok.

Marie-nek nem volt elég ideje ahhoz, hogy eszményi nevelője legyen lányainak. De Iréne és Eve részesülnek egy olyan adományban, amelyet igazán sohasem tudnak felmérni: a sors megadta nekik azt a szerencsét, hogy egy rendkívüli lény mellett élhetnek — egy lény mellett, akit nemcsak tehetsége tesz rendkívülivé, de embersége is; az, hogy nincs benne szemernyi hiúság és kicsinyesség. Madame Curie még a hiúságnak azt az árnyalatát is elkerüli, amelyet igazán meg lehetett volna bocsátani: példaképül állni a többi nő előtt. „Nem szükséges, hogy mindenki olyan természetellenes életet éljen, mint én”, mondta néhanapján nagyon heves csodálóinak. „Sok időt szenteltem a Tudománynak, mert kedvem volt rá, mert szerettem a Kutatást ... Azt kívánom az asszonyoknak, a fiatal lányoknak, hogy éljenek egyszerű családi életet és abban munkálkodjanak, amiben örömük telik.”

•
Az esti beszélgetések közben néha szó esik szerelemről. Madame Curie, akit az élet olyan tragikusan, meg nem érdemelten sújtott csapásaival, nem értékeli nagyra a szerelmet. Szívesen vallja egy híres francia író mondását: „A szerelem nem tiszteletre méltó érzés.”

Azt hiszem — írja Eve-nek —, leghelyesebb, ha erkölcsi erőnket az idealizmusától merítjük; ha így teszünk, vágyaink és álmaink magasröptűek lesznek s mi mégsem válunk gőgössé.

Azt is hiszem, önmagunkat csapjuk be, ha életünk magasabb céljait egy olyan viharos érzéstől tesszük függővé, mint a szerelem.

*

Szívesen meghallgatja, ha valaki könnyíteni akar a szívéen, s a titkot annyi tapintattal őrzzi meg, mintha sohasem hallotta volna. Ha övéi közül valakit veszély vagy szerencsétlenség fenyeget, rögtön segítségére siet. De ő maga nem hajlandó érzelmi életéről beszélni. Fájdalmas múltjának kapuja örökre zárva marad, nem beszél emlékeiről s nem merít tanácsot múltjából.

Lányai csak azt sejtik, hogy nehezére esik megöregednie távol két nővérétől és bátyjától, akikhez mély szeretet kapcsolja. Kétszer fosztotta meg a sors a családi tűzhely melegétől, amely után annyira vágyódott: amikor letelepedett Párizsban s amikor férje meghalt. Rokonait csak nagy ritkán látja s e miatti szomorúsága Jacques Curie-hez, Jozefhez, Helához és végül Broniához írt leveleiben is kifejezésre jut. Bronia életében is egymást érik a szerencsétlenségek: elveszti két gyermekét és 1930-ban férjét is, Kazimir Dluskit.

Marie Broniához 1932. április 12-én:

Kedves Bronia, engem is elszomorít, hogy távol kell élnünk egymástól. De ha egyedül érzed is magad, vigasztalhat az a tudat, hogy hárman vagytok Varsóban, s van, akivel együtt légy, s aki megvédjen. Hidd el nekem, a családi összetartás mégis csak az egyedüli érték a világon. Én tudom ezt, akit a sors megfosztott ettől. Igyekezz erőt meríteni ebből és ne feledd el párizsi testvéredet: jó lenne, ha minél többször látnák egymást.

*

Ha vacsora után Eve elmegy hazulról valamilyen hangversenyre, Madame Curie ledől a díványra és nézi, amint lánya öltözködik.

Véleményük a női toalettről és szépségről homlokegyenest ellenkező. De Marie már régóta lemondott arról, hogy érvényt szerezzen elveinek. Kettejük közül Eve az erőszakosabb és szigorúan ráparancsolva megújítja anyja ruhatárát, mielőtt fekete ruhái egészen szét nem foszlanak. Kettőjük vitája így teljesen elméleti jellegű s az anya megjegyzéseiben több a vidámság és a humor, mint a kritika.

— Szegény gyermekem, micsoda szörnyű sarok! Nem, sohasem győzől meg arról, hogy a nőknek gólyalábon kell jármok ... És micsoda új divat ez, hogy meztelenül hagyják a hátat? Elöl még elviselhető volt, de kilométernyi meztelen háta! Először is illetlen, másodsor, tüdőgyulladást

kaphatsz, harmadszor csúnya. Ha már az első két érvvel nem törődöl, legalább a harmadik hasson meg! Ettől eltekintve, ruhád csinos. De túl sokat jársz feketében. Még nagyon fiatal vagy hozzá.

A kifestés pillanatai a legkínosabbak. Hosszas igyekvés után, melynek eredményét tökéletesnek ítéli, Eve engedelmeskedik anyja ironikus felszólításának: „Fordulj csak egy kicsit hátra, hadd csodáljalak meg!” Madame Curie becsületesen, tudományos alaposzággal vizsgálgatja. Megdöbbenése határtalan.

— Hát igen, elvileg nem sok ellenvetést tudnék felhozni e bemázolással szemben. Tudom, hogy mindig szokásban volt. A régi Egyiptomban a nők külön dolgokat is kitaláltak ... Csak egyet tudok neked mondani: szörnyűnek találom. Agyon kínozód a szemöldöködet s minden haszon nélkül kipingálsz a szádát...

— De Mé, hidd el nekem, hogy úgy szebb vagyok.

— Szebb!!! Idehallgass, hogy megvigasztalódom, majd holnap reggel megcsókollak ágyadban, mielőtt még időd lenne felrakni ezt a sok szörnyűséget az arcodra. Én azt szeretném, ha nem lennél így kikészítve ...

— És most indulj, kicsim, viszontlátásra... Igaz! — nem tudnál valami olvasnivalót adni?

— Dehogynem. Mihez lenne kedved?

— Nem is tudom... adj valami könnyebb dolgot. Az én koromban az ember már nem szereti a szomorú, nyomasztó regényeket.

Az oroszokat, Dosztojevszkijt, akiért valamikor rajongott, már nem olvassa. Eltérő irodalmi ízlésük dacára mindketten szeretik Kiplinget, Colette-et... Marie Curie élvezi a „Dzsungelkönyv”-ben a „Kim”-ben, a „Sido”-ban az élethű, pompás ábrázolását annak a természetnek, amely mindig vigasztalója és éltető eleme volt. És számtalan francia, német, orosz, angol, lengyel verset tud betéve.

Az Eve-től kapott könyvvel a kezében kényelmesen elhelyezkedik a vörös plüss díványon, lapozgat, elolvas néhány oldalt ...

De félóra múlva leteszi a könyvet, felkel, ceruzát, füzetet, tudományos könyvet vesz kezébe s nekiül megszokott éjszakai munkájának, amelyet kettő, három előtt nem fejez be.

Amikor Eve hazatér, az anyja szobájához vezető folyosó végén fényt lát. Végighalad rajta, kinyitja az ajtót...

A látvány minden éjjel ugyanaz. Madame Curie a padlón ül, körülötte papírok, számítások, füzetek. Sohasem tudta megszokni, hogy íróasztalnál dolgozzék. Nagy helyre van szüksége, hogy kiteregesse iratait.

Bár észrevette lányát, nem pillant fel munkájából, összeráncolt szemöldökkel, gondterhes arccal ül, egy füzet a térdén s abba rajzol jeleket és képleteket. Közben valamit mormol. Félhangon számol. S mint hatvan évvel ezelőtt, Sikorska kisasszony intézetében a számtanóra alatt, Madame Curie, a Sorbonne professzora, lengyelül számol.

A LABORATÓRIUM

- Madame Curie itt van?
- Madame Curie-t keresem. Megérkezett?
- Nem látta Madame Curie-t?

Fiatal férfiak és nők fehér munkakabátban tolonganak az előcsarnokban, melyen Madame Curie kénytelen áthaladni, ha a Rádium-Intézetbe érkezik. Mindenki, „anélkül, hogy zavarná”, tanácsot, bátorítást, útbaigazítást akar tőle kérni. Így jön létre az, amit Madame Curie nevetve „szovjet”-nek nevez.

A szovjet nem vár sokáig. Kilenc órakor az öreg Ford befordul a kapun. Ajtó csapódik. A kerti bejáratnál feltűnik Madame Curie. A kérdezősködők csoportja vidáman összecsukódik körülötte. Tiszteletteljes, félénk hangok: „a mérés befejeződött”, „a polonium-megoldás halad”, „ha Madame Curie egy pillanatra a Wilson-készülékhez jöhetne, érdekes eredményt látna ..

Marie imádja ezt az energia- és kíváncsiság-vihart, amely már kora reggel fogadja, bár néha panaszkodik. Kikerülhetné, saját munkájához rohanhatna, de ő ottmarad, kabátban és kalapban, munkatársai között. Minden egyes tudomány szomszjas arc, mellyel tekintete találkozik, egy kísérletre emlékezteti, amelyen a magányban ő is töprengett.

— Fournier úr, gondolkoztam azon, amit mondott nekem ... Az eszme nem rossz, de a módszer, amelyet ajánl, kivihetetlen. Találtam egy másikat, azzal okvetlenül elérjük a kívánt célt. Majd beszélünk róla később. Madame Citelle, milyen számot kapott? Biztos abban, hogy a számítás pontos? Tegnap este, még egyszer nekikezdttem s némileg más eredményhez jutottam. Később majd úgyis meglátjuk ...

Ezek a megjegyzések mindig rendszeresek és pontosak. A néhány perc alatt, melyet egy-egy kutatónak szentel Marie Curie, teljesen a szóban forgó problémára összpontosítja figyelmét s a problémát a legapróbb részletig ismeri.

A laboratóriumban, ahol annyi sok okos fiatal küzd, Madame Curie azokhoz a sakk mesterekhez hasonlít, akik húsz-harminc szimultán mérkőzést vívnak meg, anélkül, hogy a táblákra pillantanának.

A szovjet növekszik. Végül is Marie leül egy lépcsőfokra, de közben állandóan folyik a minden cicomától mentes kihallgatás. Amint így guggol s felnéz az előtte álló vagy a falhoz támaszkodó tanulókra, viselkedése nem emlékeztet a „vezér” klasszikus viselkedésére. És mégis!...

Ő az, aki a laboratórium növendékeit felveszi, miután aprólékos vizsgálat alá vetette szellemi képességeiket. S majdnem minden esetben ő jelöli ki a munkakörüket is. Ha valami baj van, a növendékek hozzá fordulnak segítségért, azzal a biztos tudattal, hogy Madame Curie majd megtalálja a kísérleti hibát, amely hamis irányba terelte őket...

A tudományos munka negyven esztendeje alatt az ősz hajú kutató hatalmas tudást halmozott fel agyában. A rádium élő bibliográfiája, öt nyelven olvas s így tudomást szerzett mindazon kiadványokról, melyek az intézetben folyó kísérletekkel kapcsolatban állnak. Új nézőpontokat fedez

fel a jelenségekben, új módszereket talál ki. S végül józan: ez felbecsülhetetlen képesség, ha valóságok és hipotézisek összefogódott szárait kell szétválasztani. Ha tanítványai valami ködös elmélettel vagy csábító, de fantasztikus feltevással állnak elő, tiszta tekintete, agyának sugárzó élessége előtt nincs kegyelem. Milyen biztonságérzéssel tud az ember dolgozni ezzel az egyszerre merész és óvatos mesterrel!

A lépcsőn összegyűlt tömeg lassan széteszlik. Mindenki magával viszi napi zsákmányát. Egyik-másikat Marie még elkíséri a fizikai vagy kémiai terembe s egy készülék előtt folytatják a beszélgetést... Végül, felszabadulva, belép saját laboratóriumába, magára veszi fekete munkaköpenyét és elmerül kísérleteibe.

A nyugalom nem tart sokáig. Kopognak az ajtón. Egy kutató jelenik meg, kezében kézirat lapjai. Mögötte már vár a másik kutató ... Hétfő van, a Természettudományi Akadémia heti ülésének a napja. A beszámoló szerzői eljöttek, hogy a délután felolvasandó kéziratot megmutassák Madame Curie-nek.

Hogy ezeket a munkákat zavartalanul átolvassa, Marie egy világos, szűk kis szobába vonul vissza: az idegen nem gondolná, hogy ez a kiváló tudós dolgozószobája. Hatalmas íróasztal, kartotékdobozok, néhány könyvvállvány, egy ócska írógép, egy bőr-karosszék: ennyiből áll a szoba személytelen jellegű berendezése. Az íróasztalon egy márvány tintatartó, néhány halom füzet, egy pohár, amelyből töltőtollak és kihelyezett ceruzák rengetege áll ki és meglepetésképpen egy gyönyörű kis korsó az ischiai ásatásokból, egy diákegyesület ajándéka.

A kéz, mely Marie Curie-nek átnyújtja a beszámolót, remeg az izgalomtól. A szerző tudja: a vizsga szigorú lesz! Marie mindig úgy találja, hogy a dolgozat nem elég világos és elegáns. Nemcsak a tárgyi tévedésekre vadászik, hanem egész mondatokat alakít s javítja a stílust... „Így, most azt hiszem, nem lesz semmi baj”, mondja a fiatal tudós — aki azt sem tudja, fiú-e vagy lány — s visszaadja a „remekművet”.

De ha Marie elégedett a tanítvány munkájával, mosolya és elragadó megjegyzései megjutalmaznak minden fáradozást — nagyon jó, tökéletes — és a kéziratot sietve viszik Perrin professzor úrhoz, mert rendszerint ő olvassa fel a Rádium-Intézet beszámolóit a magas gyülekezeti előtt.

*

Ugyanez a Jean Perrin mindenki előtt elismétli: „Madame Curie nemcsak világhírű fizikus: a legnagyobb laboratóriumvezető, akit ismerek.”

Mi ennek a tehetségnek a titka? Mindenekelőtt a Rádium-Intézet rendkívüli „sovinizmusa”, mely Marie-ra lelkesítőleg hat. A szeretett intézet tekintélyét és érdekeit hévvel szolgálja és védelmezi.

A legnagyobb erőfeszítéssel igyekezik megszerezni a kutatásokhoz szükséges radioaktív anyagot. Madame Curie és a belga rádiumüzem, a Felső-katangai Bányászati Tröszt igazgatói között a baráti udvariaskodások mindig egyazon módon végződnek: a gyár szívélyesen küld Madame Curie-nek néhány tonna üledéket és Marie rögtön nekifog a kívánt elemek megtisztításához ...

Évről évre gazdagítja laboratóriumát. Jean Perrin-nek a minisztériumokba szaladgál, államsegélyt kér, kutató ösztöndíjakat. S mert Madame Curie-nek hívják, kérése a hatalom birtokosainál

meghallgatásra is talál. Így sikerül 1930-ban ötszázézer frank rendkívüli hitelt kiharcolnia kutatások céljaira.

Néha kifárad és kissé megalázottnak érzi magát a sok kérés miatt: „A végén majd kihajítanak bennünket, mint a koldusokat szokás!”, írja Eve-nek.

Biztos vezetése alatt a Curie-laboratórium munkatársai lassanként megvilágítják a radioaktivitás eddig homályban maradt területeit is. 1919-től 1934-ig az intézet fizikusai és vegyészei négyszáznyolcvanhárom tudományos értekezést adnak ki. Ebből harmincegy esik Marie Curie-re.

Bármily magas is legyen ez a szám, magyarázatra szorul. Életének utolsó részében Madame Curie talán túlságos önzetlenséggel gondol arra, hogy egyengesse az utat az eljövendők számára, s így idejének javát a vezető és mester szerepének szenteli. Mi mindent tudott volna létrehozni, ha minden percét a kutatásra fordíthatja, mint a körülötte levő fiatalok! És ki tudná meghatározni, mennyi szerepe van Marie-nek azokban a munkákban, amelyeket ihletett és lépésről lépésre vezetett?

Ez a kérdés nem merül fel előtte, örül a társaság által kivívott együttes győzelemnek, s ahelyett, hogy ezt mondaná: *laboratóriumom*, titkolt büszkeséggel a hangjában „a laboratórium”-ról beszél. Ha ezt a szót kimondja, más laboratórium nem is létezik a földön.

*

Lélektani adottságok tették lehetővé, hogy a magános tudós egy kör lelkesítő középpontjává alakuljon át. Madame Curie, aki annyira tartózkodó, teljesen meg tudja hódítani munkatársainak a szívét, akiket a mindennapi együttes munka hosszú éve után is csak „kisasszonyának, vagy „úr”-nak szólít. Ha Marie tudományos eszmecserébe merülve órák hosszat társalog egy kerti padon, egyik munkatársának kétségbeesett, de gyöngéd hangja visszazökkenti a valóságba: „Madame, megfázik! Madame, szépen kérem, jöjjön be!” És ha Madame Curie elfelejt ebédelni, szerető kézzel gyümölcsöt és egy karéj kenyeret tesznek mellé.

A laboratórium szolgálói, munkásai éppúgy a varázsa alatt állnak, mint a többiek. Amikor Marie saját sofőrt fogad fel, Georges Boiteux, aki eddig egymagában végezte a kertészi, sofőri, gépészi és napszámosi teendőket, elsírja magát arra a gondolatra, hogy ezentúl valaki más viszi haza a laboratóriumból Madame Curie-t.

Leplezett gyöngédség fűzi Marie-t munkatársaihoz, ennek a a nagy családnak lelkes és értékes tagjaihoz. Rég nem láttam anyámat olyan letörtnek, mint 1932 augusztusában, amikor megtudta egyik kedves tanítványának hirtelen halálát:

„Párizsba érve nagy szomorúság ért” — írja. — „Reymond, a fiatal vegyész, akit úgy szerettem, belefulladt az Ardeche-be. Ez a hír mélyen megrendített. Anyja azt írja nekem, hogy fia az életének legszebb éveit az intézetben töltötte. Mit ér, ha ez lett a vége? Ilyen kedves, rokonszenves és nemeslelkű ifjúnak, ilyen figyelemre méltó tehetségnek miért kellett egyátkozott fürdőzés miatt elpusztulnia?”

Éles tekintete megkülönbözteti az értékest az értéktelentől. Kérlelhetetlenül észreveszi egy-egy kutató gyöngéit, melyek miatt sohasem lesz tudós az illetőből. A kérkedőknél is jobban fél az ügyetlenektől. Kétségbeesik, ha ügyetlen kézzel előállított kísérlet miatt éri anyagi veszteség. Egyik tehetségtelen

kutatóról ezt mondja közvetlen munkatársainak: „Ha mindenki olyan volna, mint ő, a fizikában nem csinálnának annyi örültséget.”

*

Ha valamelyik munkatárs doktorátust, oklevelet szerzett vagy valami díjat kapott, „laboratóriumi teát” rendeznek tiszteletére. Nyáron kint a hársfák alatt tartják az összejövetelt; télen a könyvtár csendjét veri fel az edények csörömpölése. Furcsa edények! A máskor csapadékot tartalmazó üvegek most teáscsészéül szolgálnak és a kanalakat kavarópálcikák helyettesítik. A kiszolgálást maguk a diáklányok végzik, ők kínálgatják társaikat és tanáraikat. Ilyenkor jelen van André Debierne, a Rádium-Intézet meghívott előadója és Fernand Holweck igazgató is. Marie is ott ül közöttük, lelkesen beszélget s közben vigyáz, hogy fel ne lökjék a teáscsészéjét.

Egyszerre csönd támad ... Marie üdvözli az ünnepeletet. Néhány keresetlen szóval méltatja munkájának eredetiségét és kiemeli a nehézségeket, amelyeket le kellett győznie. Harsány tapsot váltanak ki azok a kedves és udvarias szavak, melyekkel a nap hősének szüleiről, vagy ha külföldi, távoli hazájáról megemlékeznek: „Remélem, szép emlékekkel tér majd haza a Rádium-Intézetből gyönyörű hazájába, melyet jól ismerek és ahol nagy szeretettel fogadtak, ön megállapíthatta, hogy itt sokat dolgozunk, megteesszük, ami tőlünk telik.”

Néhány ilyen „tea” különleges érzelmi jelentőségű Marie számára: az egyiken Iréne lányának doktorátusát ünnepük, egy másikon Frédéric Joliot-ét. Madame Curie napról napra látja, hogyan bontakozik ki vezetése alatt a fiatal házaspár tehetsége. És 1934-ben a két kutató nagyszerű győzelmet arat: Iréne és Frédéric Joliot felfedezi az atomátalakulás jelenségeinek hosszas tanulmányozása után a mesterséges radioaktivitást. Ha bizonyos testeket, például alumíniumot radiumsugarakkal bombáznak, sikerül ezeket a testeket új radioaktív elemekké átalakítani, melyek a természetben ismeretlenek, s amelyek ezentúl sugárforrássá válnak. Nem nehéz kitalálni, mi a jelentősége a kémiában, biológiában, orvostudományban ennek a meglepő atom-teremtésnek. Nemsokára talán lehetséges lesz mesterségesen előállítani a Curie-terápiához szükséges sugárzó-testeket!

Amikor a Fizikai Társaság ülésén a fiatal házaspár kifejti munkájának eredményét, Marie is ott van a hallgatók között. Utána összetalálkozik Albert Laborde-dal, aki neki és férjének volt valamikor az asszisztense és fellelkesedve így szól hozzá: „Látja, visszatérték a régi laboratórium szép napjai.” Túlságosan izgatott és fölhevült ahhoz, hogy befejezze a napot. Kollégái társaságában gyalog megy haza. És vége-hossza nincs a dicséretnek, mellyel „emberkéi” diadalát elhalmozza.

*

A Rue Pierre Curie-beli kert másik oldalán, Regaud professzor munkatársai, akiket Marie egyszerűen „szemköztiek”-nek nevez, elméleti és gyakorlati téren harcolnak a rák ellen.

1919-től 1935-ig 8319 beteget kezeltek a Rádium-Intézetben!

Claude Regaud is nagy sovíniszta, ha laboratóriumáról van szó. Türelmesen összegyűjtötte a küzdelemhez szükséges fegyvereket: rádiumot, készülékeket, helyiséget, kórházat. Amikor a kezelést igénylők száma rohamosan kezd növekedni, kénytelen kölcsönkérni rádiumot — az Union Miniere tíz grammot bíz rá! — és államsegélyt, továbbá magánosok támogatását kérni Henri de Rotschild báró és a Lazard testvérek a legnagyobb mecénásai, meg egy ismeretlen adományozó, aki teljesen az

ismeretlenség homályában maradvá három és félmillió frankot ajánlott fel a Fondation Curie részére.

Így jött létre a radioterápia és Curie-terápia francia központja. Tekintélye határtalan: a világ minden tájáról kétszáznál több orvos jelentkezett egy-egy évi tanfolyamra, hogy megtanulja a rákkezelés technikáját.

Madame Curie, aki elsősorban fizikus és vegyész, nem vesz részt az élettani és orvosi kutatásokban. De szenvedélyes érdeklődéssel követi haladásukat... Nagyszerűen megértik egymást Regaud professzorral, aki éppúgy, mint ő, megveti a dicsőséget és teljesen önzetlenül munkálkodik. Akárcsak Marie, ő sem vágyik dicsőségre. Az anyagi előnyöket mindig elhárította magától. Ha páciéntúrát szerez, ma már vagyonos ember, de az a gondolat meg sem fordult a fejében.

A két társ-igazgatónak őszinte öröme telik a nagyszerű gyógyításokban, amelyeket hozzáértők végeznek, de ugyanakkor sok gondot és szomorúságot okoz nekik a rádiummal folytatott lelkiismeretlen üzérkedés. Tudatlan orvosok a jószerencsére bízva kezelnek radioaktív testekkel betegeket, s még csak nem is sejtik, milyen veszélyeket rejt magában az ilyen „kúra”.

„Rádiumtartalmú” orvosi készítmények és szépítőszeres tévesztik meg a jóhiszemű közönséget, sőt néha még a Curie-névvel is visszaélnék. Magától értetődik, hogy a Rádium-Intézetnek és vezetőinek semmi köze sincs ezekhez a tisztára üzleti vállalkozásokhoz. De tehetetlenül állnak velük szemben.

— Nézze csak meg, nincs-e valami fontos ...

Marie sürgetően és türelmetlenül mutatja a reggeli postát kedves és intelligens titkárnőjének, Madame Razet-nek. A borítékokon gyakran leegyszerűsített cím áll: „Madame Curie, Párizs” vagy „Madame Curie, tudós, Franciaország”. A leveleknek több mint a fele autogramgyűjtőtől és bolondoktól jön. A válasz nyomtatott levelezőlap: „Madame Curie nem óhajt sem autogramot adni, sem képet aláírni s ezért elnézését kéri.” A bolondok — félreismert feltalálók, üldözési mániában szenvedők, szerelmesek és fenyegetőzők — számára egyáltalán nincs válasz.

Marad a többi levél. Marie lelkiismeretesen mondja tollba titkárnőjének a külföldi kollégákhoz intézett üzeneteket, a válaszokat azon kétségbeesett könyörgők számára, akik azt hiszik, hogy Madame Curie meg tud gyógyítani minden betegséget, megenyhít minden szenvedést. Azután a készülék-szállítókhöz intézett levelek jönnek sorra, a számlák, költségvetések, válaszok körlevelekre, melyeket „özvegy Curie asszonynak, a Sorbonne természettudományi kara professzorának” címeznek: valóságos levéláradat, melyet Marie módszeresen negyvenhét dosz-sziéba soroz. Szigorúan ragaszkodik az egyetemi szokásokhoz. Nem ad hírnevére, sem arra, hogy nő — hivatalos leveleit magától értetődően fejezi be a beosztott hivatalnok udvariasságával, „Őszinte tisztelettel” ír a dékának és a rektornak pedig így: „Fogadja mély tiszteletem kifejezését”.

Ez a negyvenhét dosszié távolról sem meríti ki Madame Curie kapcsolatait a külvilággal. Valósággal megostromolják kérésekkel és meghívásokkal. Kedden és pénteken Marie legjobb fekete ruháját veszi fel. „Rendesnek kell lennem, fogadónapom van” — mondja komor arccal és összeráncolt szemöldökkel. Az Intézet előcsarnokában kérelmezők várják és újságírók, akiket eleve megdermesztett Mme. Razet értesítése: „Madame Curie csak akkor fogadja önt, ha kutatásokra vonatkozó felvilágosítást kíván tőle. Személyes természetű interjút nem ad.”

Bár Marie maga a megtestesült udvariasság, a látogatót semmi sem bátorítja a beszélgetés nyújtására: sem a szűk, kényelmetlen fogadószoba, sem Madame Curie ujjainak nyugtalan mozdulatai, sem

alattomban a faliórára vetett pillantása.

Hétfőn és szerdán Marie kora reggeltől kezdve ideges. Délután ötkor tartja előadásait. Ebéd után bezárkózik otthoni dolgozószobájába. Készül az előadásra, feljegyzi az egyes fejezetek címeit. Fél öt felé bemegy a laboratóriumba s megint magára csukja a kis pihenőszobát. Nyugtalan, ideges, megközelíthetetlen. Idestova huszonöt év óta tanít: mégis, ahányszor csak meg kell jelennie a kis előadóteremben húsz-harminc hallgató előtt, akik őt felállással üdvözik, tagadhatatlanul lámpaláz fogja el.

Fáradhatatlan, elrémítő tevékenység! „Szabad pillanataiban” Marie tudományos cikkeket, könyveket ír: egy értekezést Isotopia és isotopok címmel, egy rövid, megragadó életrajzot Pierre Curie-ről, majd egy újabb tudományos értekezést, melyben végleges formába önti előadásait.

Ezek a ragyogó, termékeny évek egyúttal drámai küzdelmek évei is: Madame Curie-t megvakulás fenyegeti.

1920-ban orvosa értésére adja, hogy kétoldali szürkehályog lassanként teljesen el fogja zárni a külvilágtól. Marie elrejtí kérésbeesését. A szerencsétlenséget nyugodtan közli lányaival, s rögtön orvoslásról beszél: az operációról, mely két-három év múlva majd megkísérelhető. Addig, a kínos várakozásban, az elsötétedő szemlencse állandó ködöt von közte és a világ, közte és a munkája között.

Marie Broniához, 1920. november 10.

Legtöbb bajom szememmel és fülemmel van. Látásom nagyon meggyengült s valószínűleg nem nagyon lehet segíteni rajta. Ami a fülemet illeti, csaknem állandó, gyakorta nagyon erős zúgás kínoz. Nagyon nyugtalankodom mindkettő miatt: megakasztják munkámat — sőt teljesen lehetetlenné tehetik. Talán a rádiumnak is szerepe van ezekben a zavarokban, de ezt nem lehet teljes biztonsággal állítani.

Ezek a dolgok gyötörnek. Ne beszélj róluk senkinek, nehogy elterjedjen betegségem híre. S most térjünk más tárgyra —

„Ne beszélj róla senkinek”... Ez a mondat állandóan visszatérő motívum Marie-nak lányaival és nővéreivel folytatott megbeszéléseiben. Rögeszméje lett, hogy mindenáron meg kell akadályozni, hogy a hír el ne terjedjen, mert szörnyű lenne, ha valamelyik újság egy nap megírná: „Madame Curie megbetegedett.”

Rokonai és orvosai cinkosaivá válnak. A beteg álnevet vett fel: „Madame Carré”-nak, egy idősebb jelentéktelen hölgynek van kétoldali szürkehályogja s nem Madame Curie-nek. Az optikustól Eve „Madame Carré” szemüvegét hozza haza.

Ha egy utcán kell keresztül mennie vagy emeletet másznia, egyik lánya karonfogja s szinte észrevehetetlen kézszorítással jelzi a veszélyeket, akadályokat. Étkezés közben kezébe kell adni a tárgyakat, a sótartót, amelyet találomra keres az asztalon, bizonytalan mozdulatokkal...

De hogy lehet a laboratóriumban ezt a szörnyű, hősi komédiát játszani? Eve azt tanácsolja, legjobb lenne, ha Madame Curie beavatná a titokba közvetlen munkatársait, hogy azok végezzék el helyette a mikroszkopikus vizsgálatokat s a méréseket. De Marie szárazon válaszolt: „Nem tartozik senkire,

hogy rosszul látok.”

Aprólékos munkáihoz egy „vak-módszert” eszelt ki. Óriási nagyítót használ, színes, messziről látható jeleket rajzol készülékeinek leolvasó lapjára. Hatalmas betűkkel szinte lerajzolja az előadásoknál használt jegyzeteket, s még a terem rossz világításában is sikerül kibetűznie az írást.

Véget nem érő ravaszkodással rejtegeti baját. Egy növendéke kísérleti fényképlemezt mutat be neki, melyen hajszálfinom vonalak vannak. Bámulatosan ügyes, átgondolt kérdezősködésekkel kiszedi belőle a szükséges útbaigazításokat, hogy megalkossa képzeletében a lemez rajzát. Csak ezután veszi kezébe, vizsgálgatja, s úgy tesz, mintha látná a finom vonalakat...

De ez a sok óvatosság, ez a nemes csalás hasztalan: a laboratórium megsejti, mi történik. És hallgat, úgy csinál, mintha nem venne észre semmit, éppoly ügyesen játssza szerepét, mint Marie.

Marie Curie Eve-hez, 1923. július 13-án:

Drágám, azon vagyok, hogy 18-án, szerda reggel operáljanak meg. Elég, ha előző nap este érkezel meg. Szörnyű meleg van s nem szeretnék fáradtnak látni.

Larcouest-i barátainknak mondd azt, hogy nem tudok befejezni egy munkát, amelyen közösen dolgoztunk, s szükségem van rád, mert már sürgetik.

Mentői kevesebbet beszélj ...

Forró napok a klinikán, ahol Eve kiskanállal eteti a mozdulatlan, vak, bekötözött fejű „Madame Carré”-t. Hetekig tartó rettegések váratlan komplikációktól, vérzésektől, amelyek a gyógyulásba vetett reményt megsemmisítik. 1924 márciusában újabb két operáció, s végül egy negyedik 1930-ban ... Mihelyt Marie a kötelékektől megszabadul, minden erejével azon van, hogy használhatóvá tegye a lencsétől megfosztott, abnormális és a távolságokhoz alkalmazkodni nem tudó szemet.

Hozzászoktatom magam, hogy szemüveg nélkül járkáljak s a dolog szépen halad — írja Eve-nek néhány hónappal az első operáció után. — Részt vettem két sétában a kavicsos, kényelmetlen hegyi ösvényen: egészen jól ment, gyorsan és baj nélkül tudok gyalogolni. Legjobban az zavar, hogy mindent kettősen látok; ez akadályozza meg azt is, hogy felismerjem a felém közeledő embereket. Naponta olvasás- és írásgyakorlatot végzek. Ez ideig ez nehezebb, mint a járás. Okvetlenül szükséges lesz, hogy segíts nekem az Encyclopaedia Britannica számára készülő cikk megírásában...

Apránként végül sikerül diadalmaskodnia a balszerencsén. Erős szemüveget használva, látását majdnem teljesen visszanyeri, egyedül tud menni, sőt még autóját is tudja vezetni és a laboratóriumban sikerül megint a finom méréseket elvégeznie.

Egy csodálatos élet utolsó csodája: Marie harcol, amíg a sötétből a fényig ér, mert szüksége van arra, hogy dolgozzék, dolgozzék élete végéig.

Egy Broniához intézett, 1927 szeptemberében írt levél felfedi ennek a győzelemnek a titkát:

Néha erőtlenség vesz erőt rajtam s azt mondom magamnak: abba kellene hagynom a munkát s távol a várostól kertészettel kellene foglalkoznom. De ezer szál kötöz ide, s nem tudom, mikor valósíthatom meg terveimet. Azt sem tudom, hogy még ha írnék is tudományos könyveket, meg tudnék-e élni a

laboratórium nélkül? ...

„Nem tudom, meg tudnék-e élni a laboratórium nélkül..

Ha meg akarjuk érteni ezt a vallomást és felkiáltást, műszerei előtt kell látnunk Marie-t, amikor, elvégezve mindennapi terhes munkáját, végre átadhatja magát szenvedélyének. Beesett arcán súlyos műtét nélkül is megjelenik az átszellemültség és elragadtatás kifejezése. Egy nehéz üvegfúvómunka, mely mesterien sikerül, egy pontosan véghezvitt mérés, végtelen örömet szerez számára.

Egyik figyelmes munkatársa, Chamié kisasszony, leírja a mindennapi munkáját végző Madame Curie-t, akinek lelkes arckifejezését egyetlen fénykép sem őrzi.

„A készülékhez ül és a fűtetlen szobában méréseket végez, hogy elkerülje a hőmérsékleti ingadozások hatását. A különböző műveleteket — a készülék kinyitását, a kronométer megindítását, súlyok elhelyezését — Mme. Curie csodálatos szabályossággal és harmonikus mozdulatokkal hajtja végre. Nincs zongorista, aki nagyobb tökélyel oldaná meg Mme. Curie keze munkáját. Kifogástalan végrehajtással próbálja nullára csökkenteni az egyéni tévedés lehetőségét.

Mme. Curie gyors számításokat végez, hogy eredményeit összehasonlítsa. Aztán nem tudja titkolni őszinte örömét, mert az eltérés a megengedett határ alatt maradt és így méréseinek pontossága igazolódott.

Munka közben a világon mindenről megfeledkezik. Amikor 1927-ben Iréne súlyosan megbetegedik, ő pedig gyötrődik és kétségbeesik, egyik barátja meglátogatja az Intézetben. A látogató tömönatos válaszokat és jeges pillantást kap. Alig teszi ki a lábát, amikor Marie felháborodva szól oda asszisztensének: »Az emberek nem hagyják magukat nyugton!«

Chamié kisasszony leírja, hogyan viselkedett egy nagyjelentőségű kísérlet alatt, amikor actinium X-et állítottak elő alfa-sugarak spektruma számára. Ez Marie utolsó befejezett munkája.

„Az szükséges, hogy az actinium X tiszta s olyan vegyi állapotban legyen, hogy emanációja ne tudjon felszabadulni. A munkanap rövid a megtisztítás véghezviteléhez. Madame Curie a laboratóriumban marad, anélkül, hogy valamit enne. De a munka lassan halad: éjszaka is dolgozni fogunk, mert csak így érhető el, hogy az erős energiaforrásnak, melyet készítünk, ne legyen ideje sok erőt veszíteni.

Hajnali két óra és még hátra van az utolsó állomás: a folyadékot egy óra hosszat kell futtatni, egy különösképpen szerkesztett centrifugális gépben. A gép zaja elfárasztja az embert, de Madame Curie mellette marad. Figyeli a szerkezetet, ezenkívül ebben a pillanatban más nem is létezik számára. Sem a holnap, sem a fáradtság. Teljesen megfeledkezik önmagáról, egész lelke munkájára összpontosul...”

Ha a kísérlet nem hozza meg a várt eredményt, Marie-t mintha nagy szerencsétlenség sújtotta volna. Leroskad egy székre, karját összefonja, meghajlik, mereven maga elé néz: öreg parasztasszonyra emlékeztet, akit valami nagy fájdalom megnémít s halálosan lesújt. Munkatársai, akik észreveszik, már valami balesettől vagy szerencsétlenségtől tartanak és megkérdezik tőle, mi történt. Marie gyászosan ejti ki a mindent magukba foglaló szavakat: „Nem sikerült actinium X-et előállítanom.” Néha nyíltan megvádolja ellenségét: „A polonium haragszik rám.”

De a siker fiatalossá és könnyűvé teszi. Vidáman bolyong a kertben, mintha virágainak, fáinak el

akarná mesélni, milyen boldog. Ebben a pillanatban mindennel megbékélt. Ha valamelyik munkatársa, kihasználva Marie feltűnő jókedvét, folyamatban levő kísérletét kívánja megmutatni, odasiet vele a készülékhez, mellyel az atomszámlálást végzi, és megcsodálja egy willemite kristály sugárzását rádium hatására.

Az ismerős csodák láttán a tökéletes boldogság ragyog föl hamvasszürke szemében. Azt hihetné valaki, hogy Marie épp a világ legszebb festményét szemléli, egy Botticelli-t vagy egy Vermeer-t:

— Oh, milyen gyönyörű jelenség — suttogja.

XXVII.

A KÜLDETÉS VÉGE

Madame Curie gyakran beszél a haláláról. Látszólag nyugalommal néz szembe a kikerülhetetlen eseménnyel és gyakorlati következményeivel. Egykedvűen mondja ki: „Nyilvánvaló, hogy sok időm már nincs hátra”, vagy „Nyugtalanít, mi lesz a Rádium-Intézet sorsa, ha meghaltam.”

De azért távolról sem néz derűsen vagy megadással a jövő elébe. Ösztönének egész erejével eltávolítja magától a vég gondolatát. Azok, akik messziről csodálják, azt hiszik, hogy nagyszerű élet van a háta mögött. De Marie szemében ez az élet jelentéktelen, nincs arányban a vállalt munkával.

Harminc évvel ezelőtt Pierre Curie előre érezve a halált, melynek a véletlen lett az eszköze, tragikus hévvel temetkezett el a munkába. Most pedig Marie néz farkasszemet a sötét fenyegetéssel. Hogy megvédje magát a támadás ellen, amelytől fél, lázasan építget maga körül egész erődöt tervekből és feladatokból. Megvetéssel kezeli a mindennappal erősödő fáradtságot és a minduntalan visszatérő bajokat: gyengülő látás, a reumatikus fájdalmakat a vállában, a kínos fülzúgásokat.

Mit számít mindez? Fontosabb dolgok várnak rá. Marie éppen most építettett Arcueil-ben egy gyárat, ahol az ércet nagyban dolgozzák fel. Régóta vágyódott erre a gyárra: nagy kedvvel rendezi az első kísérleteket. Ugyanakkor könyvének kiadása is foglalkoztatja — a tudománynak valóságos emlékműve lesz ez a könyv, melyet Madame Curie-n kívül senki sem tudna megírni. És az actinium-csoportra vonatkozó kutatások nem haladnak elég gyorsan előre! Utána az alfa-sugarak „finom struktúráját” kell tanulmányoznia. Marie korán kel, rohan a laboratóriumba, este, vacsora után még egyszer visszamegy oda ... Különös igyekezettel dolgozik s a nála megszokott különös vigyázatlansággal.

Megveti azokat az óvintézkedéseket, amelyeket szigorúan megtartat növendékeivel: a radioaktív testeket tartalmazó tubusokat csak csipesszel szabad megfogni, „ólompajzsok”-kal kell védekezni az ártalmas kisugárzásokkal szemben. Csak éppen abba egyezik bele, hogy neki is megvizsgálják a véréét, ami szabály a Rádium-Intézetben. Vérképlete rendellenes. Lényegtelen!... Harmincöt év óta foglalkozik a rádiummal, lélegzi be a rádium kisugárzását. A háborús esztendőkből a még veszélyesebb röntgensugarak hatásának is kitette magát. Annyi rengeteg kockázattal járó munka után igazán enyhe büntetés a vérképlet némi elváltozása és kezén mutatkozó idegesítő és fájdalmas sebek, melyek hol begyógyulnak, hol elgennyednek.

1933 decemberében egy rövid ideig tartó betegség kissé megriasztja. A röntgenvizsgálat epekövet állapít meg. Ugyanez a baj vitte sírba Sklodowski urat!... Hogy kikerülje az operációt, melytől fél,

diétát kezd és némileg több gondot fordít egészségére. A tudós, aki olyan hosszú ideje elhanyagolja kényelmét és halogatja a szívéhez nőtt személyes elgondolásainak — egy sceaux-i családi ház építésének és a költözködésnek — a végrehajtását, egyszerre lázas tevékenységbe fog. Költségvetést készít és habozás nélkül komoly kiadásokat eszközöl. Elhatározza, hogy a sceaux-i villát még az ősz végéig felépítteti. És 1934 októberében Marie a quai de Béthune-ről az egyetemi városrész egyik új épületébe, modern lakásba költözik.

Fáradtnak érzi magát, de be akarja bizonyítani önmaga előtt, hogy nem beteg. Versailles-ben korcsolyázik, elkíséri Iréne-t, aki Savójába megy síelni. Boldog, hogy megőrizte rugalmasságát és mozgékonyágát. Húsvétkor, felhasználja Bronia ott tartózkodását és autóútra indul testvérénjével Dél-Franciaországba.

Az út katasztrofális. Marie kerülőket akar csinálni, hogy megmutassa nővérének a szép vidéket. Amikor több állomás után a Cavalaire-i villába érkeznek, már meg van hűlve és teljesen elcsigázott. A ház jéghideg az érkezéskor s a gyorsan üzembe helyezett központi fűtés csak lassan melegíti fel. Marie, akit a hideg ráz, hirtelen kétségbeesési rohamot kap. Mint beteg gyermek, úgy zokog Bronia karjaiban. Állandóan könyvére gondol s attól fél, hogy egy bronchitisz meggátolja a mű befejezésében. Bronia ápolja és csillapítja. Másnap Marie győzedelmeskedik az idegösszeroppanáson: ez nem ismétlődik meg többé.

Néhány szép nap megvigasztalja s erőt önt belé. Amikor visszatér Párizsba, már jobban érzi magát. Az orvos, aki megvizsgálja, spanyolnátháról beszél és agyonhajszolásról — mint minden orvos negyven év óta. Marie nem nagy jelentőséget tulajdonít a csekély láznak, amely nem akar elmaradni. Bronia kissé nyugtalanul utazik vissza Lengyelországba. A varsói vonat előtt a két nővér utoljára öleli át egymást.

Állandóan ingadozik betegség és egészség közt. Ha jobban érzi magát, bemegy a laboratóriumba. Ha szédül és gyenge, otthon marad és könyvét írja.

Hetente több órát fordít új lakásának rendezésére és a sceaux-i villa terveire.

„Egyre inkább szükségét érzem annak, hogy kertés házam legyen. Forró kívánságom, hogy ez a tervem megvalósuljon” — írja Broniának 1934. május 8-án. — „Az építési költséget anyagi lehetőségeimhez szabtuk. Most már sor kerülhet az alapozásra.”

De az alattomos ellenség mindjobban hatalmába keríti. A láz sürgetőbb lesz, a hideglelések erősebbek. Eve-nek sok türelemre és ravaszságra van szüksége, amíg rá tudja venni anyját, hogy doktort hívasson. Azzal az ürüggyel, hogy az orvosok „ostobák” és „lehetetlenség megfizetni őket” — soha egyetlen francia orvos sem fogadott el honoráriumot Mme. Curie-től — Marie következetesen elzárkózott attól a gondolattól, hogy háziorvosa legyen. A tudós, a haladás nagy barátja, éppúgy idegenkedik az orvostudománytól, mint egy parasztasszony.

Regaud professzor baráti látogatást tesz Marie-nál. Rábeszéli, vizsgáltsa meg magát Raveu doktorral, az ő barátjával, aki viszont Boulin professzor kórházi főorvost ajánlja. Boulin első szava, amikor megpillantja Marie vértelen arcát: „Ágyban kell maradnia, nyugalomra van szüksége.” Az orvosok egyhangúlag kijelentik: „Ágyban kell maradnia, ki kell magát pihennie.”

Madame Curie annyiszor hallotta már ezeket a tanácsokat, hogy ügyet sem vet rájuk. Folytatja

munkáját a Rádium-Intézetben. 1934 májusának egy szép napján, fél négyig marad a fizikai teremben, fáradt kézzel megérinti a párolócsészéket, a készülékeket — hűséges társait. Néhány szót vált munkatársaival: „Lázam van”, mormogja, „hazamegyek”.

Még egyszer körüljárja a kertet, amelyben tavaszi virágok pompáznak. Hirtelen megáll egy gyenge rózsatő előtt, gépészét szólítja:

— Georges, nézze csak ezt a rózsafát: azonnal ápolás alá kell venni!

Egy diáklány lép hozzá s kéri, ne maradjon kint a levegőn, vitesse magát haza. Engedelmeskedik, de mielőtt autójába szállna, még visszafordul.

— Ne felejtse el a rózsafát, Georges ...

És a nyugtalan pillantás a sorvadtnövény felé, búcsúja a laboratóriumtól.

*

Többé már nem hagyja el az ágyat. Az ismeretlen, hol spanyolnáthának, hol légcsőhurutnak vélt betegséggel vívott küzdelemben fárasztó gyógykezeléseknek kell alávetnie magát. Váratlan és ijesztő engedékenységgel tűr mindent és abba is beleegyezik, hogy kivizsgálás végett klinikára szállítsák. Két röntgenfelvétel, öt-hat analízis teljes bizonytalanságban hagyja a beteghez hívott professzorokat. Úgy látszik, a szervezetnek egyetlen része sincs megtámadva, nem lehet megállapítani semmi határozott betegséget. De minthogy a tüdőről készített röntgen-felvétel régi sérüléseket és némi gyulladást mutat, pakolásokat és köpölyözéseket rendelnek. Mivel állapota nem változik, visszaszállítják quai de Béthune-i lakására. A „szanatórium” szó mindig gyakrabban és gyakrabban hangzik el ágya mellett.

Eve félénken megemlíti, hogy jó lenne, ha szanatóriumba vitetné magát. Marie engedelmeskedik. A tisztább levegőben reménykedik, azt hiszi, hogy a város zaja és pora akadályozza a gyógyulást. Terveket szőnek: Eve elkíséri anyját s vele marad a szanatóriumban néhány hétig, ezután Marie fivére és nővérei eljönnek Lengyelországból, majd Iréné tölti vele az augusztust. És ősszel megint egészséges lesz.

A beteg szobájában Iréné és Frédéric Joliot beszámolnak Madame Curie-nek a laboratóriumban folyó munkálatokról, a sceaux-i házról, a könyv korrektúráiról, amelyet Marie nemrégben fejezett be. Eve az új lakással foglalatostkodik, tapétákat és kárpitokat választgat.

Többször megtörténik, hogy Marie halkán felnevet s miközben lányának tekintetét kémleli, így szól:

— Nem hiábavaló ez a sok fáradozás?

Eve mindig készenlétben tart egy tiltakozó szót vagy tréfát és mindig jobban hajszolja a vállalkozókat, ami láthatólag megnyugtatja Madame Curie-t. Pedig Eve nem nagyon mer szembeszállni a sorssal: az orvosok ugyan nem pesszimisták s a házban senki sem látszik nyugtalannak, de ő, anélkül, hogy meg tudná magyarázni, elkészült a legrosszabbra.

A ragyogó tavasz világos napjaiban hosszú bensőséges órákat tölt anyjával, akit a betegség teljes

tétlenségre ítélt. Marie tiszta lelke, csodálatosan nemes szíve, végtelen szelídsége, most teljes egészében megnyilatkozik. Anyja most megint a régi kedves „Mé”. S mindenekelőtt az a fiatal lány, aki negyvenhat évvel ezelőtt ezt írta egy lengyel nyelvű levelében:

Azok a lények, akikre minden olyan erősen hat, mint rám s nem tudnak ezen változtatni, legalább rejtsek el érzékenységüket, amennyire csak lehet...

Ez a kulcsa ennek a magábahúzó, végtelenül érzékeny, félénk, könnyen sebezhető léleknek: dicsőséges életének folyamán Marie állandóan elnyomta a spontán lendületeket, sohasem vallotta be erőtlenségét és elfojtotta az ajkára tóduló segélykiáltásokat.

Marie a betegágyban sem lesz közlékenyebb, s alig panaszkodik — akkor is csendesen és minden idegesség nélkül. Csak a jövőről beszél... A laboratórium jövőjéről: reméli, tudja, hogy Iréne és Frédéric Joliot néhány hónap múlva megkapják a Nobel-díjat. S végül a saját jövőjéről— az új lakásban, amely hiába fogja várni, vagy a sceaux-i házban, melyet sohasem építenek fel.

Egészségi állapota állandóan rosszabbodik. Mielőtt Eve elhatározná anyjának szanatóriumba való szállítását, egy utolsó konzíliumra kéreti Fraciaország legjobb s leghíresebb orvosait. Hálátlanság lenne, ha nevüket itt felsorolnám. Félóráig vizsgálják a kimerült, felfoghatatlan betegségtől halálraítélt asszonyt. Bizonytalanságukban a régi tüdőbaj újjáéledésére gondolnak, s azt hiszik, hogy a magaslati tartózkodás legyőzi a lázat. Tévedtek.

Tragikus sietségű útrakészülések: kímélik Marie erejét, aki csak legbensőbb barátait fogadhatja. De megtöri a tilalmat s titokban elhivatja munkatársát, Madame Cotellet, hogy kiadja rendelkezéseit: „Az actiniumot visszatérésemig gondosan el kell zárni s biztos helyre tenni. Számítok önre, hogy mindent elrendeznek. Ősszel majd folytatjuk ezt a munkát.”

A betegségben hirtelen rosszabbodás állott be, de az orvosok azonnali indulást tanácsolnak. Az út kimondhatatlanul kínos: amikor a vonat Saint-Gervais-be ér, Marie eszméletlenül esik lányának és az ápolónőnek karjába. Amikor végre elhelyezik a Sancellemoz-i szanatórium legszebb szobájában, új röntgenvizsgálatnak vetik alá: a tüdő nem jöhet számításba, mint a betegség alapoka, az idehozás felesleges volt.

A láz negyven fok fölé szökik. Marie előtt nem lehet ezt eltitkolni, mert a tudós gondosságával, saját maga ellenőrzi a higany magasságát. Alig beszél valamit, de fénytelen szemeiből rettegés árad. Roch professzor, akit sietve hívatnak Géniből, összeveti az utolsó napok vizsgálatainak eredményeit: a vörös és fehér vérsejtek száma rohamosan csökken. Gyorsan fellépő vészes vérszegénységet állapít meg. Igyekszik bátorítani Marie-t, aki epekőtől retteg. Biztosítja, hogy nem lesz szükség semmiféle operációra és rendkívüli energiával véghezvitt kezelés alá veszi a beteget. De az élet mindjobban elhagyja a kimerült szervezetet.

Azután megkezdődik a haláltusa. Anyja mellett Eve-nek még egy másik küzdelmet is meg kell vívnia: bár Madame Curie teljesen tudatánál van, a halálgondolat még nem suhan át agyán. Épségben kell tartani ezt a lelkinyugalmat. S elsősorban csökkenteni kell a testi szenvedést — nyugalom a léleknek s a testnek. Így megkímélik minden fájdalmas kezeléstől és a vérátömlesztéstől is, mely úgysem segítene s csak felizgatná a beteget. A család tagjait sem hívják a betegágyhoz, mert ha Marie megpillantaná övéit, rádöbbenne a szörnyű bizonyosságra. Sohasem fogom elfelejteni azok nevét, akik anyámat e rettenetes napokban segítették. Dr. Tobé, a szanatórium igazgatója, és dr. Lowys nemcsak szaktudásukkal sietnek Marie segítségére. Az egész szanatóriumban megáll az élet, amikor elterjed a szívet tépő hír: Madame Curie haldoklik. A házban mindenütt elfogódott, néma csönd. A két orvos egymást váltja Marie szobájában. Vigasztalják, könnyítenek a fájdalmán. Eve-vel is törődnek, segítenek neki a kegyes hazugságban és anélkül, hogy kérné, megígérik neki, injekciókkal, altatókkal enyhítik Marie utolsó szenvedését.

Július harmadikán délelőtt Madame Curie még le tudja olvasni a hőmérőt, mely kezében remeg: megállapíthatja a láz hirtelen esését, mely a vég hírnöke. Boldog mosoly suhan át arcán. És amikor Eve azzal biztatja, hogy ez a gyógyulás első jele, vágyódó, reménykedő pillantást vet a nyitott ablakon keresztül a napra, a mozdulatlan hegyekre. „Nem a gyógyszerek segítettek rajtam — hanem a levegő, a magaslat...”

Haláltusájában fel-felnyög fájdalmában s csodálkozó, halk panaszszavak hagyják el ajkát: „Nem tudom kifejezni magam ... Nem vagyok itt...” Nevet nem ejt ki, nem szólítja idősebb lányát, aki előző este érkezett meg Sancellemoz-ba férjével, sem Eve-t, sem mást. Munkájának kis s nagy gondjai imbolyognak agyában és szakadozott mondatokban jutnak kifejezésre: „A fejezeteket össze kell hasonlítani... Gondoltam erre a közzétételre ...”

Mereven egy teáscsészére néz, a kanalat akarja forgatni — vagy inkább a keverőpálcikákat vagy valami finom laboratóriumi műszert:

— Rádiummal vagy mezothoriummal állították elő?

Eltávolodott mindentől, ami emberi. Visszatért azokhoz a szeretett dolgokhoz, amelyeknek egész életét szentelte.

Azután már csak értelmetlen szavakat lehet hallani — és hirtelen egy tompa, fáradt kiáltást, amikor az orvos injekciót ad neki: „Nem akarom. Hagyjanak nyugodtan.”

*

Az utolsó órák megmutatják egy lénynek a hatalmas ellenállóerejét, akinek törékenysége csak látszólagos volt, egy szívnek az erejét, amely a lassan kihűlő testben fáradhatatlanul, kérlelhetetlenül dobog. Tizenhat óra hosszat szorítja az orvos, Dr. Pierre Lowys és Eve egy asszony fagyos kezét, egy asszonyét, akit sem az élet, sem a halál nem akar befogadni. Amikor a nap bíborral vonja be a hegyeket s megkezdi futását a csodálatosan tiszta égbolton, amikor a fény elárasztja a szobát, az ágyat, eléri a beesett arcot és a kifejezéstelen acélszürke szemet, végre megáll a szív is.

*

Az utolsó szó a tudományé. A rendellenes jelenségek, a vérvizsgálatok, amelyek eltérést mutatnak az ismert vészes vérszegénységi esetektől, mind elárulják az igazi bűnöst: a rádiumot.

„*Madame Curie a rádium áldozata volt, azé a rádiumé, melyet férjével együtt közösen fedezett fel*”, írja Regaud professzor.

A szantóriumban a következő szavakkal írják be a naplóba az esetet:

„Madame Curie 1934. július 4-én elhalálozott Sancellemozban.

A betegség gyorslefoyasú, lázzal kísért vészes vérszegénység. A csontvelő nem reagált, valószínűleg, mert hosszabb ideig tartó besugárzások változást idéztek elő benne.”

A hír szétfut a világon és itt és amott éles fájdalmat okoz: Helát Varsóban éri, Jozefet és Broniát Berlinben, egy Franciaország felé induló vonatban. Jacques Curie-t Montpellier-ben, Mrs. Meloney-t Londonban, sok hűséges barátot Párizsban.

A Rádium-Intézetben a fiatal tudósok zokognak. Georges Fournier, Marie egyik kedvenc tanítványa ezt írja: „Mindent elvesztettünk.”

Madame Curie Sancellemozban fekszik ágyán, távol minden szenvedéstől, izgalomtól. Idegen tekintet nem zavarhatja nyugalmát. A kíváncsiak nem tudják meg, milyen természetfeletti fény árad arcvonásaiból. Fehér a ruhája, fehér a haja; magas homloka: szabad, arca megbékélt, komoly és határozott... Ebben a pillanatban utolérhetetlenül nemes és szép.

Érdes, kemény, rádiumtól összeégetett keze most csendben nyugszik a takarón.

A kéz, amely annyit dolgozott.

*

1934. július hatodikán, egy pénteki napon, Madame Curie szerényen elfoglalja helyét a halottak

birodalmában. Nincs nagy gyászmenet, sem hivatalos kivonulás. A sceaux-i temetőben helyezik örök nyugalomra, hozzátartozói, barátai, munkatársai jelenlétében, akik mindnyájan szerették. Koporsója Pierre koporsója fölé kerül. Bronia és Jozef Sklodowski maréknyi hazai földet dobnak a nyitott sírgödörbe. A sírkőn új felirat: Marie Curie-Sklodowska, 1867—1934.

Egy évvel később a könyv, melyet Madame Curie halála előtt még befejezett, utolsó üzenetet hoz a fiatal fizikusoknak.

A Rádium-Intézetben, ahol a munka megint elkezdődik, a hatalmas kötet elfoglalta helyét a szekrény többi tudományos könyvei között. A sötét borítékon az író neve: „Madame Pierre Curie, a Sorbonne tanára, Fizikai Nobel-díj, Kémiai Nobel-díj.” A cím egyetlen szóból áll:

RADIOAKTIVITÁS.